

1003/1936/42

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:
GYALÓKAY JENŐ

(1936. ÉVFOLYAM. XXXVII. KÖTET.)

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST. 1936.

HAOIJENNETI
KONVVAR
F/005/1936-2

TARTALOM.

	Oldal
<i>Banfi Florio: Pigafetta Marcantonio</i>	58
<i>Dr. Deér József: Zsigmond király honvédelmi politikája</i>	1, 169
<i>Dr. Fodor Ferenc: Adatok a magyar gyepük földrajzához</i>	113
<i>Dr. Iványi Béla: Báró Máriássy András tábornaszernagy</i>	75, 203
<i>Suhay Imre: A cs. és kir. 8¹/₂. lovasüteg szerepe, 1916 júl. 28-án</i>	271

TÁRCA.

<i>Kerekesházy József: Gróf Benyovszky Emánuel</i>	278
--	-----

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Gróf Heister Siegbert tábornagy amnesztia-levele a székesfehérvári kurucoknak (Közli: Schneider Miklós)	290
Adalékok az 1848—49-i szabadságharc 7.-ik honvéd zászlóaljának történetéhez (Közli: Kovács József)	292

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

<i>A magyar huszár</i> (Ism. Dr. Tóth Zoltán)	311
<i>Archivum Rákócianum</i> , XII. kötet (Ism. Markó Árpád)	310
<i>Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme</i> , X. rész I. kötet (Ism. Markó Árpád)	316
<i>Bollettino dell' Istituto Storico e di Cultura dell' Arma del Genio</i> , 1936. évf. II. III. füzet (Ism. Gyalóky Jenő)	159, 333
<i>Bunyitay Vince: A váradi püspökök a száműzetés és az újjáalapítás korában</i> (Ism. Gyalóky Jenő)	151
<i>Etienne Báthory, Roi de Pologne, Prince de Transylvanie</i> (Ism. Markó Árpád)	323
<i>Fischer Eduard: Krieg ohne Heer</i> (Ism. Suhay Imre)	156
<i>Fráter Lénárt: Hunyadi János eredete</i> (Ism. Banfi Florio)	328
<i>Golovin: Die Weltmacht Grossbritannien</i> (Ism. Suhay Imre) ...	162
<i>Hausner Arhur: Polenpolitik der Mittelmächte während des Weltkrieges</i> (Ism. Suhay Imre)	154
<i>Dr. Héjja Pál: A tábori egészségügy Buda visszafoglalása korában</i> (Ism. Dr. Rédvay István)	315

	Oldal
<i>Huszárezred</i> (cs. és kir. 11.) emléklapja (Ism. Suhay Imre)	164
<i>Kalmár Gusztáv</i> : Lángoló tengerek (Ism. Dr. Rédvay István)	334
<i>Vitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór dr.</i> : Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya (Ism. Sz—ő)	326
<i>Dr. Lukinich Imre</i> : II. Rákóczi Ferenc felségárulási pere, I. kö- tet (Ism. Markó Árpád)	145
<i>Maggiorotti Leone Andrea</i> : Architetti e architetture militari. II. kötet (Ism. Gyalókay Jenő)	317
<i>Revue des Etudes Hongroises</i> . 1935. évf. (Ism. Markó Árpád) ...	165
<i>Simonyi Dezső</i> : A Brigetio-Aquincum közötti átlós hadiút kér- dése (Ism. Sz—ő)	332
<i>Timon Béla</i> : Az 1838—39-i regnicolaris deputatio katonai vonat- kozású munkálatai (Ism. Markó Árpád)	157
<i>Törökhódoltság-korabeli okmányok</i> a M. Kir. Hadilevéltárban (Ism. Dr. Rédvay István)	325
<i>Weyer</i> : Taschenbuch der Kriegsflootten (Ism. Suhay Imre)	155
<i>Wulff Olaf</i> : Az osztrák-magyar dunai hajóhad a világháborúban (Ism. Suhay Imre)	160

Zsigmond király honvédelmi politikája.

(Első közlemény).

I. A nemesi felkelés.

A rendi Magyarország nemesemberének kétségkívül egyik legsarkalatosabb kiváltságát jelenti az a jog, hogy más társadalmi rétegek egyéneitől eltérően, királyi zászló alatt — „*sub vexillo regio*“ — és fejenként — „*per se et personaliter*“ — szállott hadba. A nemesi előjogok első korszakában ez annyit jelentett, hogy a várjobbágyoktól, várnépektől, határőröktől és székelyektől eltérően, a nemes nem tartozott a megyésispán, vagy más királyi közeg katonai parancsnoksága alá, hanem közvetlenül az uralkodó vezetése és lobogója alatt harcolt. Hasonlóképen éles határvonalat vont a „*per se et personaliter*“ elv egyrészt a nemesember, másrészt a városi polgár, a turóczi és lipthói jobbágyfiú, vagy a szepesi lándzsás jogállása közé is. Az említett népelemek ugyanis nem fejenként rótták le hadi kötelezettségüket, hanem számarányuknak megfelelően, a király által megszabott kontingens kiállításával növelték az állam katonai erejét.

E sarkalatos nemesi kiváltság előzményeire vonatkozó vizsgálatok azt mutatták, hogy a „*sub vexillo regio*“ és az ezzel összefüggő „*per se et personaliter*“ történő hadakozás eredetileg nem a nemesség, mint szabad birtokos elem előjoga volt, hanem kezdetben a királyi szerviensek testületéhez kapcsolódott. A királyi zászló alatt személyesen történő hadbaszállás eredetileg a tényleges uralkodói kíséret, a „*domus regia*“ harcos hivatású elemeinek kiváltsága, mely csak a királyi familia nagyarányú kibővülésével és jogainak a XII. század közepétől kezdődő eldemokratizálódásával szállott át a birtokos szabadok egyetemére, a nemességre.¹ A legkülönbözőbb elemek kiemelése addigi „*kondíciójuk*“ kereteiből, az államhatalom, a királyság műve volt és így szük-

¹ Váczy Péter: A királyi szerviensek és a patrimoniális királyság (1928) 31 kk.; A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon (1952) 72 kk.

ségképen annak katonai-politikai céljait volt hivatva szolgálni. Midőn a magyar királyság a XI. század végén eddigi elszigeteltségéből kilépve, erőteljes dinasztikus külpolitika útjára lépett s területének növelésén kívül a beavatkozó hadjáratok egész sorát vezette a szomszédos országokba, abban a pillanatban elodázhatatlan szükséggé vált annak a hadrendszernek átszervezése és kiegészítése, mely még a régi állapot, a védekezésre alapított passzív külpolitika katonai velejárója volt.² A várjobbágy zászlóaljak, a seniorok³ és tisztségviselők magánhadai⁴ nem szolgálhatták, de nem is voltak hajlandók szolgálni ezt az új, harcoss külpolitikát. A régi hadsereg vezérei a honfoglaló és advénanemzetségekből származó comesek, 1223-ban, II. István oroszországi hadjárata során, az ellenség előtt tagadták meg az engedelmességet, ekkor fordultak szembe a számukra „céltalan” dinasztikus háborúk szokásával és kényszerítették visszatérésre az uralkodót.⁵ Ettől kezdve a király nem építhet többé teljes mértékben a régi erőforrásokra, hanem ezek pótlására kénytelen újakat felkutatni. Ily előzmények után tűnnek fel II. István balkáni hadjáratában a „phallanges aulicorum”, a királyi udvar csapatai, melyek addig ily szerepet aligha játszottak.⁶ A Gesta nyelvén ezek az aulicusok megfelelnek a XIII. század királyi szervienseinek s így megállapíthatjuk, hogy kezdetben egy elsősorban katonai hivatású testületet alkottak, melynek egyénei mindenkor készek voltak az uralkodót bárhová követni.⁷ A külpolitikai szükségletek magyarázzák, hogy a mindenkori uralkodók tőlük telhetőleg növelni akarták e harcoss elem létszámát⁸ és így a legkülönbé-

² Deér József: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája (1928) 116.

³ Decr. Stephani I. 25. (Závodszyk 148).

⁴ Decr. Colommani I. 40. (u. o. 188).

⁵ Deér: A magyar-horvát államközösség kezdetei (1931) 18; Heidenisches und Christliches in der altungarischen Monarchie (1954) 80 kk.

⁶ BKK LXVIII (Flor. II. 205); Deér: Magyar törzsszövetség stb. 114 kk.

⁷ Ilyen szervienseket kell értenünk azon magyar „vendégeken”, „kiséreten”, akik a XII. századi oroszországi dinasztikus küzdelmekben szerepelnek (*Ilodinka*: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai 125, 255, 127, 145) akik az eseményekből megállapíthatóan tűzön-vízen keresztül kitartottak királyuk dinasztikus céljai mellett. Ugyanezt bizonyítja Rogerius előadása is: Praeterea nobiles cum cordis amaritudine referebant: quod cum ipsi vel progenitores eorum, contra Ruthenos, Comanos, Polonos et alios in expeditionem a regibus sepius essent destinati... (Endlicher 259). Ez a hely rávilágít egyben a szervienség, a külföldi hadakozás és az adományrendszer összefüggésére. V. ö. *Váczy*: Királyi szerviensek stb. 50, 2. jegyzet.

⁸ Pl. 1287: Quoniam gloria regis et honor ac regni tutamen et defensio in multitudine bellatorum crescere consuevit et augeri, dignum est, ut regia maiestas bellantium collegio viros idoneos summo opere studeat aggregare (HO IV. 71).

lébb társadalmi rétegekből származó egyéneknek adományozták a királyi zászló alatt történő személyes hadbaszállás előjogát. Így a fejlődés természetéből következett, hogy olyanok is bekerültek a királyi szerviensek kollégiumába, olyanok is birtokába jutottak a szerviensek katonai kiváltságának, akik adottságuknál és hajlandóságuknál fogva nem voltak alkalmasak e harcos szerep vállalására. Az eldemokratizálódás azonban sohasem következett volna be oly mértékben, ha a társadalom, elsősorban a szabad birtokos társadalom, tehát a nemesség nem áhitozott volna a szerviensek katonai szabadságára. E vágyakozás okát csak egy feltevessel tudjuk megmagyarázni.

Mióta a Pauler—Tagányi iránynak a királyi és nemzeti Magyarországra dualizmusát hirdető tételei az újabb kutatások világánál elfogadhatatlanoknak bizonyultak, mióta tudjuk, hogy a megyésispán hatásköre és a királybíró iurisdictionja oly szabad egyénekre is kiterjedt, akik az uralkodóval közjogi természetű viszonyban voltak,⁹ a birtokos nemességnek a régi katonai szervezetben való elhelyezkedését is másképen kell elképzelnünk mint eddig. Miután a „sub vexillo regio“ és a „per se et personaliter“ szabadság eredetileg a „domus regia“ harcos elemeinek előjoga volt és miután a jogok kiterjesztése során e kiváltságban nem csupán a vár kötelékébe tartozók, hanem szabad birtokosok, tehát nemesek is részesültek,¹⁰ valószínűnek tarthatjuk, hogy e kiváltság számukra ugyanúgy jogi-társadalmi előnyt jelentett, akárcsak a várjobbágyok számára. Azaz: ha szabad birtokosok is megkapják a „sub vexillo regio“ jogát, ennek csak úgy lehet értelme, ha azok addig ezzel a joggal nem rendelkeztek, hanem a királyi kegyet megelőzőleg az ispán katonai parancsnoksága alá tartoztak. E feltevést illetőleg figyelemreméltó támaszpontul szolgálnak Ottó freisingi püspöknek a XII. századi magyar hadrendszerre vonatkozó megjegyzései. A tudós püspök beszél azokról, akik „de militum ordine sunt“ s akik minden körülmények között kötelesek a királyt háborúba követni s a falvakban lakó „colonusokról“, akik közül minden nyolcadik, vagy tizedik száll csupán táborba. Nyilvánvaló, hogy az „ordo militum“ itt, általános irodalmi használatban, katonai hivatású réteget jelent és így ebbe a várjobbágyok ugyanúgy beletartoznak, akár a királyi kíséret tagjai, akikről Freisingi Ottó mint „regis aciesről“ beszél. Nem ilyen könnyű a „colonus“ jelentésének megállapítása, bizonyos csak annyi, hogy falvakban élő, földmű-

⁹ Váczy: Die erste Epoche des ungarischen Königstums (1955) 15—34.

¹⁰ L. erre Váczy, Szerviensek stb. 57 kk. és u. o. 40. 6. jegyzetben felsorolt okleveleket.

velő népelemről van szó,¹¹ megpedig egészen általános értelemben. Művének terminológiája azt mutatja, hogy a „colonusnak“ nála „vidéki, paraszt“ jelentése van¹² s így a magyar viszonyokra „közsabad“ értelemben alkalmazható, tehát megfelelne a XI. századi törvényekben szereplő szabad, „vulgarisoknak“.¹³ Ez a falvakban élő, gazdálkodással foglalkozó szabad népelem pedig magában foglalja a szabad birtokosok, később kisenemesek társadalmát.¹⁴ Ha okoskodásunk megáll, akkor Fresingi Ottó tudósítása bizonyítéka annak, hogy a nemesség eredetileg nem „per se et personaliter“ szállott hadba, hanem egy arányszámnak megfelelő kontingenst állított ki. Némi analógiával a székelyek hadkötelezettsége szolgálhat. A székelyek kétségtelenül szabadok s a székely fejlődés a magyarénak „kisebbitett, hogy úgy mondjuk falusias képmása volt“.¹⁵ Midőn IV. Béla megtudta, hogy a vágvidéki székelyek „olim per comitem suum fuissent plurimum aggravati“, megengedte nekik, hogy a király seregéhez csupán csak 100 főből álló kontingenssel csatlakozzanak. Amidőn pedig látta, hogy hadkötelezettségüknek ezt messze meghaladó mértékben tesznek eleget, azt a szabadságot adta nekik, hogy „non sub certo numero, sed eo modo sicut servientes regales per se et personaliter armati nobiscum exercituare teneantur.“¹⁶ Világos ebből az oklevélből, hogy a székelyek eredetileg nem fejenként hadakoztak és hogy comesük, mint királyi közeg parancsnoksága alatt állottak. Ugyanebben az állapotban találjuk a székelység zömét is. Vencel király 1301-ben úgy rendezi az udvarhelyi székelyek hadkötelezettségét, hogy azok „tempore exercituum more aliorum liberorum Sicolorum sub vexillo comitum ipsorum connumerari et exercituare“ tartoznak.¹⁷ Hogy a királyi aulába való nagyarányú felemelés előtti időben a birtokos közsabadok nem élvezték a későbbi nemesi jogokat, az már azért is valószínű, mivel nem alkottak kiváltképpen katonáskodó elemet és így hadbahívásukra a várjobbágyok és a megye katonai hivatású egyéb népei, továbbá az egy-

¹¹ Gesta Friderici I. 32: coloni quidem, qui in vicis morantur, novem decimum vel etiam septem octavum vel infra, si necesse fuerit, cum subpellectili ab bellum necessaria instruunt, caeteris pro cultura terrae domi relictis. SS rer. Ger. (1912) 51.

¹² U. o. 12²⁰, 154¹⁰.

¹³ „A liber mellett törvényeink vulgares, pauperes, plebei, minores, sőt a rustici, villani kifejezései mögött, legalább is nagyobb részben, szintén szabad birtokosokat kell sejtenuünk“: Váczy: Szerviensek stb. 94.

¹⁴ Váczy: id. m. 102.

¹⁵ Hóman: MT III¹ 157.

¹⁶ Székely oklevéltár I. 15.

¹⁷ U. o. I. 50.

házi és világi nagybirtok csapategységei mellett aránylag ritkán került sor. Mindezzel természetesen nem akarjuk azt állítani, hogy az előkelő seniorok, optimatesek, szóval a nemesi társadalom színe-jáva a megyéspán katonai vezetése alatt állott s hogy ezek már a kezdet kezdetén nem élvezték volna későbbi előjogaikat.

Ha már most a szegényebb szabad birtokos elem katonakötelezettségét így fogjuk fel, akkor felettebb természetesen találjuk e társadalom törekvését a királyi szerviensek jogainak elnyerésére. A királyság enged a nyomásnak s létrejön a tényleges harcos familia mellett a jelképes familia, mely magába zárja immár az egész nemességet¹⁸ s amely hadihasználhatóság tekintetében XII. századi elődjétől lényegesen különbözik. A királyság azonban ezzel a jelképes familiával szemben is fenntartja a „per se et personaliter“ és „sub vexillo regio“ hadakozás követelményét, mely így nemcsupán előjoggá, hanem a nemesség egyetemére nehezéző teherré is válik. Az uralkodó mindenkitől aki királyi szerviens, később nemes, elvárja, hogy fegyverével és életével rendelkezésére álljon, tekintet nélkül az illető hajlandóságaira. Így alakul ki az „*exercitus regalis*“, vagy „*generalis exercitus*“ gyakorlata, melynek homályos kezdete a XII. század végére.¹⁹ intézményes kialakulása pedig a XIII. század második felére esik²⁰ s amely nem más, mint a király vezetése és zászlaja alatt gyülekező nemesség hadi vállalkozása. A királyi szerviensek, majd a nemesség összetétele azonban érthetővé teszi, hogy a „*generalis exercitus*“ sohasem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A királyi familia előjogainak kiterjesztése a nemesség egyetemére egyet jelentett egy katonáskodásra alkalmatlan, arra csak kelletlenül vállalkozó réteg megterhelésével s az eredmény csak ennek megfelelő lehetett.

Az aulicusok phallanxai először külláborúkbán tűnnek fel s a XIII. század első feléből is több oly királyi szerviensről tudunk, akik idegen országokban szolgálták fegyverükkel az uralkodót. Ezzel a régebbi állapottal és egyesekre vonatkozó XIII. századi utalásokkal ellentétben, a királyi szolgák egyeteme az Aranybullában már a katonai terhek alól szabadulni, vagy azokat legalább is korlátozni akaró réteg-

¹⁸ Váczy: Szimbolikus államszemlélet 74—75.

¹⁹ III. Béla adománylevele Bertalan comes részére 1195: *Extra regnum vero cum quatuor loriceis nobis serviat, tali tamen tempore citatus veniat, in quo exercitus chroaticus ex precepto regio universaliter ad exercitum fuerit convocatus* (Smičiklas: II. 262).

²⁰ Pl. é. n. (Kun László): *in generali exercitu totius regni* (Wenzel XII. 495). Ugyancsak Kun László idejében találkozunk a hadoszlásnak a XIV. és XV. században általánossá váló megjelölésével: *in quindenis residentie exercitus* (Wenzel: IX. 98 és XII 186).

ként mutatkozik be. Az Aranybulla királyi szerviense halani sem akar arról, hogy a király őt külföldi hadjáratokban való részvételre minden ellenszolgáltatás nélkül kötelezze s hogy viselt dolgai felett, a hadjáratból való visszatérés után, hadi törvényszék ítélkezzék. Csakis abban az esetben hajlandó fegyvertfogni, ha ellenség támad az országra s ha a háborúban halálát leli, hátramaradottjait kárpótolja a király.²¹

A királyi szerviensek követelésének erejét semmisen mutatja jobban, mint az, hogy az Aranybullának 1231-iki megerősítése, mely megváltozott hatalmi viszonyokat mutat s az 1222-iki túlzó követelésekkel szemben a királyság érdekeit képviselte, lényegében érvényben hagyta és ezzel mintegy szentesítette a szerviensek katonakötelezettségi felfogását.²² Az Aranybulla idevágó rendelkezéseinek kiegészítéseképpen csupán arra kötelezték a nemességet, hogy az országra törő ellenség üldözésében a határon túl is köteles résztvenni,²³ amivel szinte önkénytelen nyomatékot adtak annak a szeriens-kisnemesei álláspontnak, mely a leghatározottabban elutasította magától az országon kívüli hadakozás kötelezettségét. A sors iróniája, hogy egy évszázad leforgása alatt éppen az a katonaelem válik a királyság szempontjából használhatatlenné, melyet éppen a régi hadrendszer pótlására a dinasztikus- és hódítópolitika kiszolgálására hívtak életre. A királyi szerviensek az Aranybulla és az 1231-iki törvény óta csak a védekezés szempontjából jöhettek tekintetbe, de így is inkább jogilag, mint tényleges felhasználhatóságuk alapján. Az országon kívüli katonáskodás elítélésének kétségkívül megvoltak a maga világnézeti gyökerei,²⁴ de ez a háttér nem változtathatott azon a tényen, hogy ez a földműves népelem nem a külföldi háborútól, hanem általában a háborútól irtózott. A királyi szerviensek felkelésének katonai értéke a tatárjárás idején mutatkozott meg a maga szomorú valóságában. Ha elfogulatlanul olvassuk Rogerius művének a korhangulatra rendkívül jellemző bevezetését, akkor rá fogunk jönni arra, hogy ő „*de vulgari Hungarorum opinione*” címen nem a nagybirtokos bárók, hanem a kisnemesség véleményét tolmácsolja, azét a réteget, melyet a végsőkig elkeserített az előző évek birtokvisszaszerző akciója. Hiába figyelmeztette alattvalóit a király a tatárveszedelem nagyságára, ezek a lázongó kisnemesek „*habebant hec omnia ad*

²¹ Aranybulla 7 és 10 § (*Marczali: Enchiridion* 156, 158).

²² 1231: 15—16. (u. o. 156—157).

²³ *Regresso superveniente hostium exercitu, pro vindicta ipsos tenentur persequi* (u. o. 157).

²⁴ *Fritz Kern: Gottesgnadentum und Widerstandsrecht* (1914) 162—163; *Deér: Heidnisches und Christliches* 106. kk.

derisum“, s amikor arra került a sor „*ad pugnam cor et animum non habebant*“.²⁵ Míg az egyházi és világi nagybirtok meghozta a legmesszebbmenő áldozatokat, addig a király felszólításának, melyet „a nemesekhez, kiket királyi szolgáknak mondanak“ intézett, igen kevés fogantja volt.²⁶

A tatárjárás tapasztalatai, a kisenemesi társadalom harc-képtelenségének világos felismerése, magyarázza IV. Béla politikájának a tatárjárás után bekövetkezett nagy fordulatát: a patrimonális állameszme feladását, a nagybirtokkal való megalkuvást, a kunok dédelgetését²⁷ és a magyar fejlődéstől idegen hűbéres katonaság megteremtését.²⁸ A tényleges helyzettel leszámolva; fiával együtt nyugodtan adhatta beleegyezését az Aranybulla szellemében fogant 1267-iki nemesi kiváltsághoz, mely szerint ha a király „*ad occupanda vel acquirenda regna et terras*“ hadat szervez, a nemeseket az abban való részvétellel nem kényszerítheti. De a kiváltságlevélben más vonatkozásban is érvényesül az Aranybulla szelleme: ha a háborúban elesett nemesnek nincs közvetlen leszármazója, javait a rokonság, a nemzetség örökli és az uralkodó lemond visszaháramlási jogáról.²⁹ Ez a kiváltságrámutat a kisenemesség igazi érdekkörére, a birtokkal összefüggő kérdésekre és arra a felfogásra, mely a háború kockázatát már eleve birtokjogi előnyökkel kívánta ellensúlyozni.

A XIII. század nemesi közfelfogása mindvégig hű maradt az aranybullában foglalt elvekhez, ahhoz a fejedelmi esküvel ismételtlen megerősített jogához, mely szerint kizárólag az ország védelmére köteles fegyvert ragadni. A későbbi fejlődés azonban még ezen a ponton is túlhaladt és az időrendben következő kiváltságok már valósággal katonaellenes hangulatot lehelnek. A mindinkább öntudatosá váló kisenemesség a nemesítő formula azon kitételét, hogy a nemes királyi zászló alatt harcol, betűszerint értelmezte, úgy hogy *csakis* az uralkodó vezetése alatt köteles hadbaszállni. Mint egy IV. Béla-kori oklevélben olvassuk: „*nobiscum et non cum aliquo*“.³⁰ Ez az oklevelekben jelentkező felfogás azután országos viszonylatban is érvényesül. Még a rendi fejlődésben

²⁵ Caput 28 (*Endlicher*: 274).

²⁶ Caput 14 (u. o. 264).

²⁷ *Hóman*: MT I³ 556. kk. Maga IV. Béla 1252 táján IV. Inceéhez intézett levelében úgy beszél a kunokról, mint az ország egyedül számbajövő haderejéről: Cumanos etiam in regno nostro recepimus et, proh dolor, per paganos hodie regnum nostrum defendimus et per paganos infideles ecclesiae conculcamus (*Marczali*: *Enchiridion* 164).

²⁸ A különböző hűbéres katonákra l. *Váczy*: *Szerviensek stb.* 58. kk. és *Szimbolikus államszemlélet* 68.

²⁹ *Marczali*: *Enchiridion*, 169.

³⁰ 1265: *Fejér*: IV/5, 262.

némileg elmaradt szlavóniai nemesség is az uralkodó személyes részvételéhez köti hadbaszállását,³¹ sőt a kunok katonakötelezettsége is a szerviens-nemesekéhez igazodik s így csakis azon esetekre korlátozódik, midőn a király „*personalliter*“ vezeti seregét.³² A fejlődés tetőpontját e tekintetben az 1291-iki törvény jelzi: még ha ellenséges sereg támad is az országra, vagy ha annak valamelyik tartománya elszakadni kívánna, a nemesség még ezekben az esetekben is az uralkodó személyes részvételétől teheti függővé részvételét.³³ Későbbi fejtegetéseink során látni fogjuk, hogy az egész magyar középkoron át a hadvezetés rendszere a bárókhoz juttatott megbízásokon, u. n. „*speciale mandatumokon*“ nyugodott; az uralkodó ritkán vezeti maga seregét, hanem azt rendszerint valamelyik kipróbált hadvezérére bízta, ami az egész állami fejlődés differenciálódásának egyik tünete. Bármily fontos politikai és stratégiai ok készítette tehát a királyt arra, hogy seregét, vagy annak egyrészét ne maga, hanem egyik bárója irányítsa, ez már jogcím volt a kisenemesi tömegek távolmaradására. Az 1279-iki második kuntörvény már azoknak a büntetéséről beszél, akik a király hadbahívó parancsának minden ok nélkül nem tesznek eleget.³⁴ Az egész európai hadtörténeti fejlődés azt mutatja, hogy az ilyen büntetőrendszabályok felbukkanása, a társadalom harckészségének nagyarányú csökkenésével függ össze.³⁵ Az előző fejlődésre a koronát az 1298-iki törvényben teszi rá a nemesség, amidőn nem elégszik meg katonakötelezettségének a végsőkig menő korlátozásával, hanem a hadviselés egész terhét a koronára iparkodik áthárítani. Az ország védelme, a melléktartományok megőrzése, mindenekelőtt a király kötelessége s ha ennek eleget nem tesz, kiközösítés vár reá.³⁶ Menekülés a katonai terhektől, de ugyanakkor a felelősségnek más tényezőkre való hárítása: ez az a jellegzetes kisenemesi magatartás, mely mint látjuk, a XIII. század végére már teljesen kialakult. A kép részleteit a XIV—

³¹ 1273-iki szlavyon törvény (*Smičiklas*: VI. 27) azon rendelkezése, hogy a nemesek tetszésük szerint valamelyik báró seregéhez is csatlakozhatnak, nyilvánvalóan a nagybirtokosok szolgálatában álló familiárisokra vonatkozik.

³² II. kuntörvény 8. § (*Endlicher*, 562).

³³ 1291: 10. (*Endlicher*: 617).

³⁴ 8. §; et si qui ex iisdem negligentibus extiterint, eandem ultionem idemque iudicium patientur, quam vel quod incurrit alii nobiles regni nostri, qui non veniendū extiterint negligentibus (*Endlicher*: 562).

³⁵ *Frauenholz*: Das Heerwesen der germanischen Frühzeit des Frankenreiches und des ritterlichen Zeitalters (1935) 12, 17.

³⁶ 1298: XXIII (*Kovachich*: Supplementum I. 118).

XV. század gazdagabb forrásanyaga jobban megvilágíthatja, de annak egészén nem változtat.

Mindezzel nem akarjuk azt mondani, hogy a törvények és kiváltságlevelek betűje a valóságban százszázalékig érvényesült s a nemességnek oly mértékben sikerült magát valóban a katonáskodás alól kivonni, mint ezt óhajai mutatják. A XIII. századot hadrendszerének állapota egymagában jellegzetes rendi korszaknak mutatja, ahol a törvények és kiváltságok érvényesülése a társadalom és a monarchia mindenkori erőviszonyától függ. A kiváltságok ellenére a királyok számos esetben érvényt szereztek a nemesi hadkötelezettség elvének; ismételten hirdettek „generalis exercitusokat”,³⁷ sőt országon kívüli hadakozásra is kényszerítették a nemességet.³⁸ A kiváltságlevelek és törvények tehát csak akkor biztosítottak tényleges mentességet, amidőn a központi hatalom gyenge volt arra, hogy az alattvalókat kötelességeik teljesítésére kényszerítse. Ezek az esetek azonban nem változtattak a nemesi felkelés katonai értékén. Láttuk, hogy már IV. Béla a nagybirtok támogatásával, a kunok felhasználásával és határőrkatonaság szervezésével új katonai erőforrásokat nyitott meg. A későbbi fejlődés során különösen a nagybirtoknak jut óriási szerep. Az utolsó Árpádok megelégedtek azzal, hogy a nemességet egyszer-kétszer fegyverbe szólítsák, anélkül azonban, hogy különösebb szerepet juttattak volna ennek a teljességgel harciatlanná vált rétegnek.

A III. Endre halálát követő polgárháborúk viharaiiban és az Anjouk uralkodása alatt lobban fel utóljára a nemesség harci kedve. Az oligarchák elleni küzdelem felébreszti a katonai aktivitás maradék erőit s Károly Róbert uralkodásának lázadásokkal tarkított első két évtizede a monarchia oldalára állítja a nemességet. Bármily furesán hangzik is, való igaz, hogy a nemesség a két Anjou király uralma alatt sokkal többször vett részt a háborúkban, mint akár az előző, akár a következő század folyamán. Nagy része van ebben az Anjou uralom népszerűségének, a dinasztia és az alattvalók lelki összeforrottságának s legalább ily mértékben a közhatalmi szervezet megizmosodásának is. Csaknem minden évben olvasunk a királyi sereg hadbaszállásáról,³⁸ generalis exercitus proklamálásáról,³⁹ külföldi hadjáratokban résztvevő neme-

³⁷ L. a 20. jegyzetet. IV. Béla „a németek, stíriaiak és osztrákok kihívására” cum totius regni nobilibus vezet expeditiót (*Smičiklas*: IV. 608), 1273; (IV. László) pater noster... regni sui levasset exercitum (HO II. 10), hadbahívó parancs 1289-ből (*Féjér*: V/5. 506–507).

³⁸ Pl. 1510 (AO I. 197), 1524 (u. o. II. 128), 1550 (u. o. 507).

³⁹ 1567-iki hadbahívó parancs (Teleki család oklevéltára, I. 158. kk.) a XIV. századi hadjáratok összeállítását adja *Wertner*: Századok XXXIX (1905), 420. kk és *Had történelmi Közlemények* XI. (1910) 208. kk.

sekről.⁴⁰ Az Anjouk tehát, akiknek az iskolás történetfelfogás a banderiális hadrendszer „bevezetését” tulajdonítja, valójában az azelőtt és azután inkább papiroson létező nemesi felkelést realizálták s rövid időre ugyan, de mégis érvényt szereztek annak a felfogásnak, hogy a nemes elsősorban katoná.⁴¹ Tévednénk azonban, ha a XIII. századhoz viszonyítva kétségkívül emelkedő irányt mutató nemesi hadviselésből, e rend osztálypszihéjének megváltozására, harcos erényekkel való megtelésére következtetnénk. Néhány esztendővel Nagy Lajos halála után, a XIII. századból jól ismert észjárást a török háborúk megpróbáltatásai sem tudják elpalástolni, miként ezt a következőkben látni fogjuk. Így a nemesi hadviselés Anjou-kori állapotát inkább az adott katonai feladatok természete magyarázza. E királyok csak oly feladatok elvégzésére használták fel a köznemességet, melynek az demilitarizált állapotában is eleget tudott tenni.

Valamely állam hadrendszere nem csupán önmagából, társadalmi átcsoportosulások révén fejlődik, hanem változásai mindenkor összefüggenek a külpolitikai helyzettel és az abból folyó katonai szükségletekkel. A szomszédságban beálló változások, új harcmodorú ellenségek felbukkanása szolgáltatják középkori királyaink számára is az indítékokat országuk hadszervezetének időnkénti átalakítására. Mármost az utolsó Árpádok és az Anjouk alig láthatták szükségét mélyreható reformoknak, mert ilyenekre a külpolitikai helyzet állandósága következtében nem volt szükség. A tatárjárástól, sőt mondhatjuk a bizánci birodalomnak a XII. század végén bekövetkezett összeomlásától egészen a törökök feltűnéséig eltelt másfélszáz, illetőleg kétszáz esztendeig, a magyar királyság szomszédságában alig következett be jelentősebb változás. Ezt a helyzetet elsősorban a Balkánfélsziget teljes hatalmi és politikai széttagoltsága jellemzi. Még a tatárjárás előtt kiépült a magyar melléktartományoknak az Adriai-tengertől a kun pusztáig nyúló hatalmas védővonala, mely azonban korántsem jelzi a magyar királyság hatalmi körének végét. A balkáni magyar nagyhatalom kialakulását a tatárjárás vérvesztesége sem gátolhatta meg s néhány esztendő leforgása alatt Boszniában, Szerbiában és Bolgárországban is állandósul a magyar befolyás. A hatalmas nápolyi király, Anjou Károly követét elragadtatásra készíti a magyar királyság tekintélye: „ki sem mondható,

⁴⁰ Erről beszél az egész nemességet illetően az 1551.-iki törvény bevezetése (*Marczali: Enchiridion*, 217).

⁴¹ A nemesítés in coetum, collegium et consortium nobilium regni nostri exercituantium (*Fejér: IX 2, 387; IX/7. 153*) történik.

hogy mennyi a fegyverese s ha ez a dicső király fegyverbe szólítja seregét, északon és keleten senki sem mer mozdulni“.⁴² S ez a helyzet nem változik a következő száz évben sem, úgyhogy az erőviszonyok szempontjából a XIII. és XIV. század egyetlen korszakot alkot a középkori magyar imperializmus történetében. A szláv alakulatok, a latin államocskák és a bizánci utódállamok „bellum omnia contra omnes“-e változatlanul folyik, kevés emberrel, gyenge, rosszul felszerelt hadseregekkel, úgyhogy az anarchiában a döntő szó mindig a magyar királyt és hatalmas báróinak seregeit illette. Hasonlóan kedvező volt a helyzet nyugaton is. A cseh és osztrák háborúk jellegzetes határharcok, melyekben egyik fél sem törekszik a másik megsemmisítésére. Ily feladatoktól még a köznemesség sem riadt vissza, különösen ha a dolog nehezebb részét a nagybirtok és a király serege vállalta magára. Az erős központi hatalom által megteremtett jogrend és vagyonbiztonság közepette, a nemes könnyebben hagyta el megszokott környezetét és foglalkozását, hogy hébe-korba rövid ideig tartó és nem túlságosan veszélyes háborúkba induljon. A királyi zászló alatt hadakozó társadalom demilitarizáltságának következményei, az egész nemesi felkelés rendszerének eredendő gyengesége csak akkor mutatkozhatott meg a maga valóságában, amidőn a magyar királyság szomszédságában a törökökben és a cseh huszitákban oly ismeretlen harcmódorú és hatalmas tömegeket mozgató ellenfelek tűntek fel, melyeknek visszaszorítására a nagybirtok és a királyság katonai erői elégteleneknek bizonyultak.

Nagy Lajos uralkodásának utolsó évtizedében egyszerre borul el a külpolitikai szemhatár. A török megveti lábát a Balkánon s néhány rövid évtized leforgása alatt nemesupán a magyar királyság hűbéres államait semmisíti meg, de a feudális Európa számára elképzelhetetlen katonai túlerejével és szervezettségével egymásután tépi le a melléktartományokat a magyar korona testéről. A török megjelenésével a Balkán apró államocskái egyszerre két nagyhatalom ellentétes irányú nyomása alá kerülnek s fejedelmeik az árulás, törbecsalás és színleges hódolat eszközeivel próbálják önállóságuk maradványait megmenteni. A magyar és török hatalom között elterülő államgyűrű a maga önállósági törekvéseivel és ezt szolgáló „balkáni“ politikájával, sokkal több bajt okozott a magyar hatalomnak, mint akár a török közvetlen szomszédsága. Elég egy pillantást vetnünk a Havasalföld és Bosznia történetére a XIV. és XV. század fordulóján. A ma-

~ ⁴² Dipl. Eml. az Anjoukorból I. 24.

gyar király és a nagyúr mindkét országban rendelkezik trónkövetelőkkel és ezek mögött álló pártokkal, akiknek szerepét a két szomszédos nagyhatalom erőviszonyai szabályozzák. Ha a magyar király elkergeti valamelyik megbízhatatlan hűbéresét, a török rögtön hatalmas sereget küld visszahelyezésére és a magyar kreatura elűzésére. Ily körülmények között a harc szükségképpen állandósul; a küzdő felek megerősített és jól felszerelt várakból lesik egymás mozdulatait, hogy adandó alkalommal az ellenség földjére törjenek. Ezek a guerillaharcok olykor nagyvonalú vállalatokba mennek át, melyekben mindkét részről addig ismeretlen tömegek vesznek részt.

Ez a megváltozott külpolitikai és katonai helyzet mindenekelőtt nagy ember tömegeket kívánt, mégpedig a régi balkáni vállalatokkal ellentétben nem egy-egy döntő csata tartamára, hanem hosszú hetekre, hónapokra, sőt a várvédelemnél évekre is. Ezt a szükségletet — mint majd látni fogjuk — király és nagybirtok már anyagi okokból sem tudták kielégíteni. A feladat megoldása a fejenkénti hadszállásra kötelezett nemességre várt, mint arra a rendre, mely képes lett volna különösebb anyagi áldozatok nélkül is tekintélyes, a törökkel mennyiségileg egyenrangú sereget talpraállítani.

Amit az előző századok törvényei és kiváltságlevelői alapján csak általánosságban állapíthattunk meg, az most a tömeges oklevélgyakorlat korában egyéni példákkal megvilágítva áll előttiünk: a köznemesség — e renden mindig életformát, gazdasági- társadalmi színvonalat értve — nem érzett hivatást magában a honvédelmi feladat vállalására, hanem részben osztályszelleme, részben pedig anyagi helyzete következtében, mentesíteni iparkodott magát a katonai terhektől.

De a nemesi felkelés még akkor sem lehetett volna eredményes, ha a királyi szó valóban mindenre elszánt harcos tömegeket szólított volna fegyverbe. A „sub vexillo“ hadakozás fennálló szervezete lehetetlenné tette nagy ember tömegek gyors megmozgatásának, begyakorlásának és harcra küldésének gyors lebonyolítását. A nemes fejenként és királyi zászló alatt szállott harcba, a kiváltság betűje szerint tehát katonai tekintetben is élvezte az alattvalói közvetlenséget és így független volt minden közigazgatási szervtől, elsősorban a nemesi vármegyétől. A megyei közegek csak meghírdetik az általános felkelést; intézkedtek a perek elhalasztásáról s legjobb esetben is csak ellenőrizték azt, hogy a nemesek engedelmeskednek-e a királyi parancsnak. Nem volt azonban szerv, nem volt intézmény, mely a nemes-

ségnek a királyi táborba való vezetéséről, fegyverzetének ellenőrzéséről gondoskodott volna, hiszen minden ilyen rendelkezés már eleve ellenkezett a „per se et personaliter“ elvével. Zsigmond korát megelőzően egyetlen adatunk sincs arra, hogy a központi hatalom a megyei nemesség katonai ellenőrzéséről gondoskodott volna. Már a második kuntörvény szól a „generalis exercitus“-tól ok nélkül távolmaradó nemes büntetéséről s kétségtelen, hogy ezeket az elmaradásokat éppen a felkelés szervezetlensége tette lehetővé.

Tudjuk, hogy a „generalis exercitus“ kihirdetését általános perhalasztás követte.⁴³ Mármost a meginduló török háborúk korából egész sereg bizonyítékunk van arra, hogy a nemesek a hadbaszállás ürügyével csak kellemetlen pereiket kívánták elodáztatni s a hadjárat tartama alatt birtokaikon meglapultak.⁴⁴ Ezek közül is legtanulságosabb bizonyos domahídi nemesek esete, akik a perdöntő bajvívás elhalasztását kérték, de viszont a háborúba sem mentek s a két veszély között házaikban kerestek menedéket.⁴⁵

A törökkel való sikeres szembeszállás előfeltétele megfelelő nagyságú sereg lévén, érthető, ha Zsigmond király szorongatott helyzetében elsősorban is a nemesi felkelés életrevalóvátételére, annak ellenőrzésére és megfelelő megszervezésére gondolt. A „generalis exercitus“ megreformálásának gondolata végigkíséri őt hosszú uralkodói pályáján, az első félénk kísérletektől egészen az 1433-iki törvényig s az ő katonai politikájának ha nem is egyetlen, de mindenkor lényeges tényezője maradt. Az első török háborúk idején még egészen kezdetleges intézkedésekkel kísérletezik. Ismerjük néhány menedéklevelét, melyeket a hadjáratból visszatérő nemesek részére állított ki, főként 1391-ben s amelyek a megyei hatóság előtt igazolták a tényleges hadbaszállást.⁴⁶ Nemcsak ez a gyakorlatban alig beváló eljárás, de a későbbi évek bizonyos intézkedései is azt mutatják, hogy a nemesség harcésztsége felettébb gyenge lábbon állott. A régi királyok is gyakran osztottak kegyelmet politikai és egyéb

⁴³ 1395: Orsz. ltár dipl. 7841 (Fejérpataky-hagyaték, a következőkben FH), 1395: Leleszi orsz. ltár fasc. 22 a. 1395, nr. 17 (FH), 1396: Zichy V. 22, 1397: Körmend, misc. Németújvár lad. 43, fasc. 104 nr. (FH) és a XV. századra *Wertner* összeállítását: Hadtört. Közl. XII. (1911) 65. kk, 251 kk, 410. kk, 537. kk.

⁴⁴ 1389: Leleszi orsz. ltár. fasc. 18 a. 1389 nr. 5 (FH), u. o. nr. 4 (FH). 1396: Körmend, misc. Németújvár nr. 11 (FH). 1936: Leleszi orsz. ltár, fasc. 25, a. 1396 nr. 9; 1398: u. o. fasc. 25 a. 1398 nr. 7. (FH), 1405: Zichy V. 414, 1406: Zichy V. 414, 1425: Sztáray II. 237; 1420: Leleszi orsz. ltár a. 1420 nr. 81 (FH), 1436: u. o. a. 1436 nr. 25 (FH) stb., számuk tetszés szerint növelhető.

⁴⁵ 1420 aug. 11: Leleszi orsz. ltár acta a. 1420 nr. 81.

⁴⁶ Fejér X/1, 685; X/2, 48, 64.

bűnösök számára, de sohasem gondoltak arra, hogy ezt feltételekhez kössék. Viszont Zsigmond uralkodásának első és középső korszakából több oly esetről tudunk, midőn a kegyelemlevelek valamely hadjáratban való részvétel volt.⁴⁷ E kegyelemlevelek jellegzetessége, hogy különös nyomatékkal megszabják a hadjárat tartamát s így kiolvasható belőlük a sereg növelésére irányuló fejedelmi erőfeszítés.

A felhozott példákkal szemben lehetne ugyan arra hivatkozni, hogy azok egyes esetekre vonatkoznak és így nem alkalmasak egész rend lelkületének megvilágítására. Csak-hogy ezeket az egyéni sorsokat megvilágító példákat oly nyilatkozatok támasztják alá, melyek egész megyék nemességének, sőt a nemességnek demilitarizáltságát kétségtelen ténnyé avatják.

Az első török háborúk alkalmából hírdetett „generalis exercitusok“ a megyei nemesség körében határozott ellenkezésre találtak. Így például Zsigmond 1395 december 12-én Ung megyéhez intézett parancsában megfenyegeti azokat, akik a királyi felszólítást semmibe véve „*ad ipsa confinia venire non curarunt*“. Hangsúlyozza, hogy a hadbaszállást kifejezetten „*ad defensionem confiniorum*“ rendelte el, tehát a nemesség abban kiváltsági alapján köteles lett volna résztvenni.⁴⁸ E megye harcikedve a királyi intelem ellenére sem mutat emelkedést és Zsigmond 1399-ben elkeseredett hangon szól azokról a megátalkodott táborkerülőkről, akik „*huiusmodi nostrorum exercituum creberrimarum promulgationum temporibus... seipsos ab ingressu nostrorum exercituum pro tuitione et defensione... regni nostri... absentare et retrahare nepharie consueverunt*“⁴⁹ De ne higyjük, hogy ezek a jelenségek csupán egyetlen megyére szorítkoztak. Zsigmond 1398-ban Pozsony megyéhez intézett parancsában is a nemesség lomhaságáról, közönyösségéről és macacságáról beszél, mely minden komoly hadműveletet lehetetlenné tesz.⁵⁰ 1411-ben Bereg megyében olvasunk tömeges megtorlásokról, melyeket a főispán a vonakodó nemesekkel szemben alkalmazott.⁵¹

A háborútól irtózó köznemesség a központi hatalom nyomásával szemben elkeseredetten védte jogait, elsősorban azt a kiváltságot, mely szerint az országhatárokon túl nem

⁴⁷ 1394: Rómer Flóris hagyatéka (FH); 1409: Magyarország mel-
léktartományainak oklevéltára II. 50; 1410: Fejér X/5; 1412: Csoma-
gyűjtemény (FH).

⁴⁸ Leleszi orsz. ltár Berchényana acta, fasc. II. nr. 25 (FH).

⁴⁹ Leleszi orsz. ltár fasc. 26, a. 1399 nr. 15 (FH).

⁵⁰ Temes megye IV. 281—285.

⁵¹ Gr. Teleki cs. gyömrői ltára. Arch. I. Elench. XX. fasc. I. nr.
32 (FH).

köteles hadakozni. Csakhogy a török háborúk természete okozta, hogy a háborút nem lehetett a határokra korlátozni, hiszen egy-egy kellő időben ellenséges földre vezetett hadjárat egész vidékek nyugalmát biztosította hosszú időre. A nemesi kiváltságnak ez az eleme tehát a XV. században teljesen korszerűtlenné vált, de annál görcsösebben ragaszkodott hozzá a kismemesi társadalom. Zsigmond 1403-ban fontos okokra hivatkozva, határokon túli hadjáratot szervez, de egyben megígéri, hogy a sereget 10, vagy 15 napon túl nem tartja távol az országtól.⁵² A hadjárat tartamának ez az eleve való korlátozása a következő években általános szokássá válik. Az 1433-iki honvédelmi tervezetben már azt olvassuk, hogy „*communitas regni Hungariae . . . non vult amplius citra metas seu confinia regni stare, quam per 15 dies*“.⁵³ Azaz, itt már nem is a határon túlról, hanem a határon (citra metas) lejártszódó hadműveletekről van szó. Az alább tárgyalandó temesvári törvényekből kiderül, hogy a nemesség a határvidék megvédését a király és a bárók feladatának tekintette⁵⁴ s maga csak akkor volt hajlandó fegyvert fogni, ha az ellenség már az ország területén állott. Ennek a felfogásnak megfelelően, az 1433-iki tervezet 26. pontja valóságos értekezés arról, hogy mit is kell érteni az országhatárokon, vajjon a magyar korona összes egykori és akkori melléktartományai beleértendők-e, vagy csak a tulajdonképeni Magyarország?⁵⁵ Az a köznemesség, mely már a XIII. században a leghangosabban követelte a melléktartományok megőrzését⁵⁶ s Werbőczy korában a harcos szittya nemzet lelkiületét megérteni képtelen idegen királyokat okolta elvesztésükért,⁵⁷ az egész XV. század folyamán nem emelkedett fel a török háborúk jelentőségének felismeréséig. Midőn Albert király 1439-iki nagy hadi vállalkozása során a török ellen vonultában néhány napra „*propter certas et rationabiles causas*“ megállította seregét, ennek az a része, mely „*ex parte comitatum venerat*“ mielőtt még ellenséget látott volna, egyszerűen szétszéledt, mert a várakozás közben le-

⁵² A kisvárdai nemesekhez: Zichy V. 355; Töttös Lászlóhoz: kismartoni hg. Eszterházy ltár Repos. 32, fasc. E nr. 514 (FH).

⁵³ 1435: VIII (Kovachich Supplementum I. 396).

⁵⁴ Magyar Történelmi Tár III. 216.

⁵⁵ *Kovachich* Supplementum I. 411—412.

⁵⁶ 1298: XXIII (*Kovachich*: Supplementum I. 118).

⁵⁷ Quo factum est, ut Rama, Servia, Gallicia, Lodomeria, Bulgaria Dalmaciaque et alia quam plurima fortalicia per eorum incuriam ab hoc regno sunt alienata, adeo, ut dilaceratis extremitatibus vendum nobis sit, ne hostiles impetus iam etiam ad interiora se convertant. Que minime acta fuisse arbitramur, si hec gens hungarica . . . non de exteris nationibus, sed de gente sua quempiam regem idoneum pro se elegisset: 1505-iki rákosi határozat (*Marczali*: Enchiridion 318).

telt az az idő, ameddig felfogása szerint az országhatárokon tartózkodni köteles volt.⁵⁸ Ezek után a tetszés szerinti szaporítható példák után, valóban fonákul hangzik, midőn Werbőczy a harcos szittyá nemzeten a köznemességet érti és a magyar nemességfogalom magját a katonai hivatásban pillantja meg.⁵⁹ A mohácsi tragédia a köznemesség nélkül zajlott le,⁶⁰ méltó befejezéséül egy korszaknak, melynek valóságos és névleges tényezőit éppen a hadtörténeti kutatás van hivatva leleplezni.

Katonaszellem hiánya és szervezeti elavultság mellett, a sereg rossz felszerelése a „generalis exercitus” harmadik nagy hibája. Elég etekintetben az 1455.-iki tervezet II. szakaszára hivatkoznunk, mely szerint a legutolsó ilyen vállalkozás alkalmával sokan „*potius baculis, quam armis fulciti, verius mendicitati, quam militae vacaverunt*”: inkább botokkal, mint fegyverekkel felszerelve, inkább a koldulás, mintsem a hadviselés szempontjából nélkülöztettek.⁶¹

E nyilvánvaló és a vezető körök által mindenkor tisztán látott gyarlóságok ellenére, a köznemesség katonai szolgáltatóról egyszerűen lemondani mégsem lehetett. A török- és huszitaháborúkban elsősorban tömegekre volt szükség s ha a köznemesség távolmaradt, nagyobbarányú siker eleve reménytelen volt. Így történt ez 1598-ban, amidőn Zsigmondot, saját bevallása szerint, csak az mentette meg Havasclván a teljes pusztulástól, hogy egy nagyobb török sereg közeledésének híre vaklármának bizonyult.⁶² A nagyobb erő érvényesült Galambócnál és 1459-ben is, a köznemesi hadak szétoszlása után, Albert oly kis sereggel maradt vissza, hogy tétlenül kellett néznie Szendrő elvesztését.⁶³

Igy az ellenfelek erőviszonyai magyarázzák, hogy Zsigmond és tanácsosai a honvédelem kikerülhetetlen reformjánál elsősorban a nemesi felkelés megrendszabályozására gondoltak. Mint említettem, az első idevágó intézkedések igen kezdetlegesek voltak: részvétel igazolása, az indokolatlanul otthonmaradók kinyomozása a káptalanok által, büntetések kiszabása stb. 1595-ből van az első adatunk arra, hogy Zsigmond az általános felkelést bizonyos tervszerűséggel készítette elő. A király ez alkalommal biztost küld a megyékbe, aki a főispánnal együtt „generalis congregatioba” hívja a nemességet, közli velük a király parancsát, megbeszéli a

⁵⁸ *Teleki*: Hunyadiak kora, X. 70.

⁵⁹ *Sola militia nobilitatem definierunt: Tripartitum* bevezetés.
Deér: A magyar nemzeti öntudat kialakulása (1936) 29.

⁶⁰ *Tóth Zoltán*: id. m. 88.

⁶¹ *Kovachich*: Supplementum 385.

⁶² *Szilágyi*: MNT III. 442.

⁶³ *Teleki*: Hunyadiak kora, X. 70.

hadbaszállás módját és idejét és az ily módon szervezett sereget a táborba vezeti.⁶⁴ A királyi biztosok a vonakodókkal szemben a birtokelkobzás büntetésével éltek és adataink is vannak arra, hogy nem állottak meg a pusztá fenyegetésnél.⁶⁵

A döntő lökést a reformok elindításához mégis az 1596-iki nikápolyi vereség adta meg. Zsigmondnak látnia kellett a stilizált harcmódorú nyugati lovagsereg értéktelenségét, a derekasan küzdő bárói csapattestek elégtelen voltát és a nemesi felkelés hibáit. Ezek a tapasztalatok érlelték meg benne egy oly országos reform gondolatát, mely a rendekkel egyetértésben kiterelve és végrehajtva, a magyar királyság katonai erejét egycsapásra meghatványozza. Zsigmond későbbi okleveleiben mindig úgy beszél az 1597-iki esztendő őszére összehívott temesvári országgyűlésről, mint amelynek egyetlen feladata a honvédelem új rendjének megállapítása volt.⁶⁶ Ezzel az uralkodói célkitűzéssel ellentétben, az országgyűlésről ránkmaradt törvényszövegek⁶⁷ azt mutatják, hogy a király szándékai a rendek ellenállásába ütköztek s a két ellentétes törekvés végül is egy jellegzetes rendi megalkuvásban oldódott fel. A temesvári törvények tartalmaznak ugyan nagyjelentőségű új honvédelmi intézkedéseket, maga az okmány azonban nem más, mint az 1222-iki Aranybullának jellegzetesen rendi hangszerelésű körülírása. A nemesség tehát a király követeléseinek hallatára nyomban alkotmánybiztosítókat követelt s annyit mindenestre elért, hogy Zsigmond kénytelen volt az Aranybulla elavult katonai rendelkezéseit megerősíteni s csupán ezek kiegészítése képen, a rendkívüli alkalomra, a törökveszedelemre való hivatkozással tudta az új intézkedést tartalmazó cikkelyeket a törvénybe becsempészni. Igéretet kellett tennie továbbá arra, hogy az „újítások” csak egyszeri érvénnyel hajthatók végre s egyetlen nagy hadjárat lezajlása után a nemesség ismét „a más királyok által biztosított régi szabadság” birtokába jut.

Az 1597-iki törvény tipikus rendi iromány, melyből mindkét fél a neki tetsző értelmet olvashatta ki. Így Zsigmond kénytelen annak a köznemesi felfogásnak engedni, mely szerint az általános felkelés kihirdetésére csak akkor kerülhet sor, ha az ország már nagy veszélyben van: „tem-

⁶⁴ Leleszi orsz. ltár, Berchényana acta, fasc. II. nr. 25 (FH).

⁶⁵ 1411; gr. Teleki cs. ltára Gyömrőn. Arch. I. Elench. XX (Dolhaiana) fasc. I. nr. 32.

⁶⁶ Pl. Temes megye IV. 277: in congregatione generali... pro tuitione et defensione confiniorum regni nostri celebrata; ugyanígy Orsz. ltár. dipl. 8265 (FH).

⁶⁷ Magyar-Történelmi Tár, III. 216. kk.

pore maxime necessitatis“, amidőn a határra küldött báró már nem képes többé az ellenséget feltartóztatni. A nemeség tehát elútasítja magától nemcsak a megelőző háborút, hanem a határok közvetlen védelmét is és ennek terheit a királyra és bárókra hárítja. Viszont Zsigmond szándékai érvényesülnek a régi fejenkénti nemesi felkelés óvatos korlátozásában. Egész reformtevékenységén végighúzódik ugyanis az a gondolat, hogy a nemesi felkelést nemcsak számszerűen, de minőségileg is javítani kell és ennek érdekében távoltartandók a hadjáratoktól azok, akiktől szegénységük, vagy testi állapotuk következtében komoly szolgálatot várni úgysem lehet. A temesvári törvény ezért csak azokat a nemeseket kötelezi fejenkénti hadbaszállásra, akik saját kuriájukon élnek, míg azok, akik osztatlan birtokon gazdálkodnak, csak egyet küldenek maguk közül. A beteg nemes is mentesül, ha maga helyett elküldi familiatársait (*homines suos*), míg a beteg szegény nemesek, akiknek sem jobbágyaik, sem familiárisaik nincsenek, teljesen fel vannak mentve. Hasonlóképpen rést üt a kiváltságok szűkkeblű köznemesi magyarázatán akkor is, amidőn törvényesen elismereti a királynak azt a jogát, hogy maga helyett a nádort bízza meg a sereg vezetésével.

A temesvári törvények erélyes büntetőintézkedéseket foganatosítanak azok ellen, akik ok nélkül kibujnak a hadbaszállás alól. A régebbi, de a későbbi években is felbukkanó gyakorlattal ellentétben, a távolmaradók nem jószágaik elvesztésével lakolnak, hanem annyi arany forintot fizetnek, ahány jobbágyuk van, míg a jobbágytalan nemes mindössze 3 dénárt fizet. Így a büntetés tehát a nemesi viszonyaihoz alkalmazkodik s bevezetésében már felcsillan az az elv, hogy mindenki anyagi erőinek megfelelően köteles az ország védelmében résztvenni. A büntető rendszabály tehát átmenet a vagyonos nemesség új és addig ismeretlen megterheléséhez, mely a magyar fejlődésben teljesen előzmény nélkül áll s amelyben a temesvári határozatok igazi jelentősége rejlik.

Minden birtokos, báró és nemes „*secundum exigentiam, statum et possibilitatem virium ipsorum, scilicet de quibusvis viginti iobagionibus unum pharetrarium more exercituantium promtuare . . . secum ducere et exercituare facere teneantur*“. Vagyis, minden húsz jobbágy után egy újast kötelesek a nemesek kiállítani. Alább látni fogjuk, hogy ez a földbirtok alapján kiállítandó sereg nem a nemesek familiáris-kisérétéből tevődik össze, hanem attól teljességgel független, amennyiben itt egy olyan új katonai szervről van szó, mely a föld urát és annak művelőjét tömöríti katonai egységbe. Így magyar előzmények után kutatni teljesen elhibázott

vállalkozás volna. De vitás a reformnak az európai hadtörténeti fejlődéssel való összefüggése is. A korai germán államok és a Karoling-birodalom minden szabadot egyformán terhelő hadkötelezettsége a késői középkorban már csak elvben volt érvényben, anélkül, hogy a kor uralkodói a fegyverforgatástól elszokott tömegek hadbahívására komolyan gondoltak volna. Svájc kivételével, ahol a népfelkelés ógermán szokása sohasem ment feledésbe, az egész nyugat- és közép-európai területen a hadrendszer súlypontja a lovagi elitseregekre és helyenként, mint Angliában, Franciaországban, de főként Itáliában, a szabad zsoldoscsapatokra helyeződött át.⁶⁸

Egyetlen oly tünete van az egykorú hadviszonyoknak, mely a temesvári törvényben említett sereggel párhuzamba állítható és ez a főként német területen szörványosan előforduló parasztfelkelés. Legelőször talán a württembergi grófok szólítottak fegyverbe paraszthadat a városok ellen (1388). majd feltűnik ez a gyakorlat 1395-ben az Egervidéken, azután a XV. század folyamán főleg Ausztriában kerül sor alkalmazására. Mindezekben az esetekben szűk tartományi körzetekről van szó, egy-egy földesúr vagy tartományúr kísérlétéről, saját parasztjaival.⁶⁹ Egyáltalán nem lehetetlen, hogy Zsigmond ezt a legújabb tartományi fejlődést tartotta szem előtt az 1397-iki törvény megalkotásánál, de még ebben az esetben is a népfelkelés, az általános hadkötelezettség elvének egy nagy területen, közjogi viszonylatban végrehajtott bevezetése az ő nevéhez fűződik. A népfelkelő jellegét elsősorban az fejezi ki, hogy a birtok arányában kiállítandó sereg jobbágyokból áll. A törvény homályos szövege alapján lehetne ugyan arra gondolni, hogy a „*de quibusvis viginti iobagionibus*“ kitétel csak a teherviselő képesség mértékét kívánja megadni, anélkül, hogy itt jobbágyok valóságos hadi szolgálatáról volna szó.⁷⁰ A kérdést Zsigmondnak 1398-ban Pozsony megyéhez intézett parancsa dönti el, mely mindenképen a törvény „végrehajtási utasításának“ tekinthető. Eszerint a temesvári határozatok értelmében, a nemesek személyesen, továbbá népeikkel — azaz harcos familiárisaikkal — és azonfelül még „*cum vicesima parte universorum iobagionum*“, tehát összes jobbágyaik huszadrészével

⁶⁸ Delbrück: *Geschichte der Kriegskunst* III. (1923²) 445. kk; Schmitthener: *Lehnskriegswesen und Söldnertum im abendländischen Imperium des Mittelalters*. HZ 150 (1934) 229. kk; Frauenholz id. m. 85. kk.

⁶⁹ Delbrück: id. m. III. 467. kk; Tóth Zoltán, Mátyás király idegen zsoldoserege (1925) 85, l. jegyzet.

⁷⁰ Erdélyi László: *A magyar lovagkor* 97.

kötelesek hadbaszállni.⁷¹ A következő évtizedekben ennek megfelelően ismételten találkozunk katonáskodó jobbágyokkal. 1400-ban a Garaiak azzal vádolják Tamás egri püspököt, hogy felfegyverzett familiárisaival megtámadta jobbágyait, akik „more exercituantium” urukhoz siettek.⁷² Zsigmond 1422-ben a husziták ellen magyarországi gyalog parasztnépet mozgósított.⁷³ 1455-ban pedig az aradi alispán Hunyadi János egyik familiárisának jobbágyait hívta fegyverbe.⁷⁴ E kiragadott, de teljes bizonyítóerejű példák mutatják, hogy a jobbágyságot a XIV. és XV. század ingatag közbiztonsági viszonyai közepette nem szabad fegyvertelen és védekezésre képtelen osztályként elképzelniünk. Azok a hatalmaskodások, melyekben a jobbágy földesurának parancsára s familiárisainak vezetésével résztvett, vagy amelyeknek szenvedő szereplője volt, rákényszerítették a fegyverek használatára. Éppen a hatalmaskodási perek bizonyítják a jobbágyság fegyveres felkészültségét, mely aligha állott a csak gazdálkodó kisnemesség alatt, sőt a nagybirtokon azt jelentékenyen meg is haladta. A hatalmaskodások kisebbfajta hadi vállalatok voltak. Nagymihályi László például a vele szomszédos Tibai nemesek rétjét 500 jobbágyával „*manibus armatis, gladiis, clipeis, lanceis et aliorum armorum generibus*” az úr három familiárisának irányítása mellett lekaszáltatta és a szénát saját birtokára vitette.⁷⁵

Az 1397-ben kezdeményezett és később továbbépített új honvédelmi rendszer a magyar fejlődésben előzmény nélkül álló valóságos „népfelkelést” létesített, melyben a föld ura és annak művelője egyaránt résztvett. Míg a német terririumokon felbukkanó parasztfelkelés mindig pillanatnyi feladatok ellátására szerveztetett s a lovagi felfogás nem sokáig tűrte ezeknek a jobbágyseregeknek a szereplését,⁷⁶ addig Zsigmond nyilvánvalóan állandósítani törekedett a földbirtok alapján kiállítandó haderőt. A temesvári törvény ugyancsak egyszeri érvénnyel állapította meg az új honvédelmi terhet, a király azonban a rendi hozzájárulás birtokában úgy értelmezte a határozatot, hogy a nemesség ezentúl mindig köteles jobbágyainak huszadrészét királyi parancsra rendelkezésre bocsátani. Pozsonymegyéhez intézett 1398-iki parancs értelmében a nemesség személyesen, familiárisaival és jobbágyaival „*ad quascunque partes opportunus fuerit exercituationis more semper proficisci*” tartozott. Ez a pa-

⁷¹ Temesmegye, IV. 281—285.

⁷² Orsz. ltár diplomatikai oszt. nr. 5547 (FH).

⁷³ Tóth Zoltán: id. m. 85.

⁷⁴ Teleki: Hunyadiak kora, XI. 24.

⁷⁵ Sztáray II. 325.

⁷⁶ Tóth Zoltán: id. m. 85.

rancs a temesvári határozatok végrehajtási útasításának tekintendő már azért is, mivel Zsigmond oly ügyekben rendelkezik, melyeket a törvény nem szabályozott. A temesvári határozat csak a már összegyűlt sereg vezetését helyezi a király, illetőleg a nádor kezébe, de nyitvahagyja az előkészületek, a szervezés kérdését. Zsigmond ezt is „rendeleti úton” szabályozza, amidőn minden megyében kijelöl valakit „*ex potioribus nobilibus*”, akik két szolgabíróval együtt a sereg gyülekezéséről és a táborba vezetéséről gondoskodnak, az indokolatlanul elmaradókra pedig a Temesvárott megállapított bírságot kiróják.⁷⁷ A rendi jóváhagyás nyújtotta lehetőséget használta ki Zsigmond arra, hogy a nemesség vagyoni viszonyaival tisztába jöjjön és ezáltal a honvédelmi terhek kiszabásához határozott mértéket kapjon. Ezért 1399-ben elrendelte, hogy minden megyében írják össze a nemesek és más birtokosok jobbágyait, az adatokat jegyezzék be registumba és e registrumokat adják át az uralkodónak.⁷⁸

A temesvári törvények fentebbi ismertetéséből mármost világosan áll előttünk az a tény, hogy az 1433-iki szervezettel előkészített és az 1435-iki törvénnyel betetőzött új honvédelmi rendszert Zsigmond már uralkodásának elején megvalósítani iparkodott. A rendelkezésünkre álló forrásanyag alapján nem tudjuk eldönteni azt a kérdést, hogy mennyiben sikerült a királynak az új honvédelmi rendszert megvalósítani s egyszeri érvényen túl állandóvá tenni. A közép-kor személyes hadvezetése, mely úgyszólván az írásbeliség nélkül bonyolódott le,⁷⁹ nem teszi lehetővé a hadjáratokban résztvevő csapatok eredetének pontos megállapítását. Mégis úgylátszik, hogy a polgárháborúk viharai maguk alá temették ezt a kezdeményezést s a XV. század első három évtizedének a török és velencei háborúit Zsigmond más csapat-egységekkel vívta meg. A temesvári határozatok időleges feledésbe merülése mellett szól az a körülmény is, hogy Zsigmond 1435-ban mint újdonságot terjeszti a rendek ítélete elé azokat a honvédelmi terveket, melyeket — ha kiforrotlanabb alakban is — uralkodása elején már egyszer megvalósítani törekedett. A temesvári törvény alapját tevő gondolatok Zsigmond legsajátabb szellemi tulajdonának tekinthetők. Magából a törvény szövegezéséből olvashatjuk ki annak a küzdelemnek nyomait, mely az országgyűlésen az uralkodó és a rendek között lezajlott. Ez az ellentét kizárja,

⁷⁷ Temesmegye IV. 281—285.

⁷⁸ Leleszi orsz. ltár fasc. 26. a. 1399 nr. 15.

⁷⁹ *Szilágyi Lóránd*: A Németbirodalom és Magyarország personális uniója (gr. Klebelsberg Kunó, Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve IV (1934) 190.

hogy a telekkatonaság létesítésének gondolata rendi részről vetődött volna fel; de ugyanígy valószínűtlen az is, hogy a nemesség újszerű katonai kihasználását Zsigmond valamilyik tanácsosa, vagy főtisztviselője sugalmazta volna. Uralkodása delelőjének vezető emberei ekkor még a háttérben állottak s ezek éppenúgy, mint akkori tanácsadói, aligha gondoltak volna önmaguktól ilyen. a magyar fejlődéstől idegen újításra. A telekkatonaság eszméje csak oly valakitől származhatott, aki ismerte a német territoriális fejlődés eredményeit és ezeket az eredményeket merész intuícióval a magyar viszonyokra alkalmazta. Ez a magyar viszonyokhoz való alkalmazkodás fejeződik ki a német parasztfelkelések és a magyar telekkatonaság azon különbségében, hogy a telekkatonaság nálunk mindig az általános nemesi felkelés függvénye és kiegészítője. A telekkatonaság eszméje semmi másból meg nem magyarázható, csakis a katonai szükségből, a török háborúk kívánalmaiból, benne a népfelkelés, az általános hadkötelezettség elve jelentkezik, mely csakis a nemesség fejenkénti felkelésével függ okozatilag, de nem történetileg össze. A régebbi irodalom abba a tévedésbe esett, hogy kapcsolatot keresett az ú. n. „banderiális hadrendszer” és a telekkatonaság között, s annak eredetét Nápolyra iparkodott visszavezetni s benne a fejlett délitáliei hűbériség elkésett megvalósítását látta.⁸⁰ Holott nyilvánvaló, hogy ebből a rendszerből a hűbéri mozzanat teljességgel hiányzik, mivel a jobbágsereg felállítása nem az adománybirtokot terheli, hanem a nemes vagyonának egészét, tekintet nélkül annak örökölt, szerzett, vagy adomány eredetére.⁸¹

A temesvári törvény létrejöttének körülményein, a magyar és a német territoriális fejlődés eredményeinek összeegyeztetésén kívül, végül Zsigmond szerződése mellett szól az az eddig nem méltatott összefüggés, mely a magyar és a német birodalmi honvédelem reformja között az ő uralkodása alatt kimutatható.

A német birodalom a hadrendszer szerkezeti eltérése ellenére is, a magyaréhoz sok tekintetben hasonló honvédelmi feladatok megoldására kényszerült. Ismeretes az a forradalmi átalakulás, melyet a huszitizmus idézett elő az európai hadtörténetben.⁸² A népfelkelő huszita paraszthadak, gyalogságukkal és gyorsan mozgó szekértáborukkal, az ütközetek egész sorában gyúrték maguk alá a német biroda-

⁸⁰ *Miskolczy István*: Anjou királyaink reformjai és a nápolyi viszonyok. Századok: LXVI (1952) 507. kk.

⁸¹ Az ú. n. „bandériumokkal” kapcsolatban rámutat erre *Váczy*: A hűbériség szerepe Szent István királyságában. Kny. Századok LXVI (1952) 24.

⁸² *Delbrück*: id. m. III. 595. kk és Tóth Zoltán id. m. I. fejezet.

lom fényes seregeinek színe-javát. Ezek a sorozatos kudarcok kényszerítették Zsigmondot arra, hogy Magyarországhoz hasonlóan a birodalom katonai szervezetét is megreformálja. Az 1422-iki nürnbergi birodalmi gyűlésen állították össze az első hadilajstromot,⁸³ mely a cseh husziták ellen harcoló állandó kontingenst állapítja meg. Ez az első részletes lajstrom, mely bizonyos szükséglet alapján ugyan, de mégis az egész birodalom haderejét veszi számba és így különbözik a csupán részegységeket felsoroló régebbi összeírásoktól. De eltér ezektől abban is, hogy a hűbér említése nélkül egyszerűen a harcosok számát tünteti fel, annak jeléül, hogy a katonaállítás alapja már nem kizárólag a hűbérbirtok, hanem az illető birodalmi fejedelem egész vagyona. Az 1422-iki lajstrom jelentőségét tehát a német hadtörténet szempontjából a régebben kizárólagos hűbéri alapról való letérés adja meg. Az 1422-iki német reform két szempontból is erősen emlékeztet a temesvári országgyűlésen megalkotott magyarországi új rendszerre: először is abban, hogy a rendek katonaállítási kötelezettségét registrum szabályozza, akárcsak Magyarországon 1397 után,⁸⁴ másodszer pedig abban, hogy a központi hatalom az alkalmoszerű katonai szükségletekre hivatkozva, az egész vagyont jelöli meg a katonaállítás alapjául. Az 1422-iki birodalmi reform azonban lényeges vonásaiban eltér a kérdés magyarországi rendezésétől. Rámutattunk arra, hogy a telekkatonaság szervezését alighanem a német területiális hadi fejlődés befolyásolta. Az 1422-iki birodalmi lajstromban ilyirányú hatás ki nem mutatható a husziták ellen mozgosítandó sereg kizárólag lovagi glévékből⁸⁵ áll, paraszthadak még nem szerepelnek benne.

A registrumírás ténye és a hűbéres alapról való letérés, a különbségek ellenére is bizonyítják, hogy a magyarországi reform bizonyos elemei Zsigmond révén a német birodalomban is útat találtak. A perszonális unióba került két állam hadrendszerének fejlődése ettől kezdve párhuzamosan halad egymással, a másik ismerete nélkül az egyik meg nem ért-

⁸³ Deutsche Reichstagsakten VIII. 156, v. ö. *Frauenholz*: id. m. 86.

⁸⁴ Zsigmond ugyanis 1399-ben elrendelte, hogy in quolibet comitatu kiküldött királyi biztosok universos iobagiones et homines quorumlibet nobilium et aliorum possessionatorum hominum... revidere, numerare et commutare numerumque eorumdem in registro conscriptum nostre aportare debeant maiestati. Leleszi orsz. ltár. fasc. 26. a. 1399 nr. 15.

⁸⁵ Gleve, vagy lándzsa, jelenti a lovagot és kíséretét, mely változó lehet, egytől egészen tíz emberig. A gleve a lovagi hadviselés jellegzetes egysége s éppen a fogalom bizonytalansága mutatja, hogy a hangsúly mindig a lovagon és nem a kíséreten volt. (Delbrück III. 287, *Frauenholz* 86., 2. jegyzet).

hető s közöttük a közös uralkodó elgondolásai teremtik meg az összefüggést. Nem mondhatjuk tehát azt, hogy a magyar hadrendszer hatott a német birodalom hadrendszerére, hiszen a Zsigmond-féle reformok a magyar fejlődésben is előzmény nélkül állanak. A társadalom teherbíróképességének a hadkötelezettséggel való arányosítása magyar és német földön egyaránt új gondolat volt s alkalmazása országos, birodalmi viszonylatban itt és ott egyformán nélkülözte a történeti előzményeket, felbukkanása mindkét országban a török és huszita szomszédság által előidézett katonai krízissel magyarázható. Ezeket a szempontokat kell figyelembe venni akkor, amidőn a magyar és német hadrendszernek 1422 után kibontakozó párhuzamos fejlődését és összefüggését tárgyaljuk.

Az 1427-iki frankfurti birodalmi gyűlésről kelt lajstrom az 1422-ikivel ellentétben már nemcsupán a birodalmi rendek hűbéres és zsoldos csapatait sorolja fel, hanem ezek mellett fegyverbe hívja a hadszíntérhez közelebbeső rendek tartományúri hatásköre alá tartozó népeinek egyhuszad —, a távolabbesőknek pedig egyhúszonötöd részét.⁸⁶ Mármost e huszadik, illetőleg húszonötödik ember ugyanúgy földesúri joghatóság alatt élő népelemekből, jobbágyokból került ki, akárcsak Magyarországon a temesvári törvényben megszabott egyhuszad. Mint látjuk, még az arányszámok is egyeznek. Az 1451-iki nürnbergi birodalmigyűlés lényegében hasonló álláspontra helyezkedik akkor, midőn a közelebbi rendekre minden húszonötödik, a távolabbiakra pedig minden ötvenedik ember felfegyverezését teszi kötelezővé.⁸⁷ A német hadtörténetírás felfogása szerint, ezek a csapatok kisebb értékűek voltak mint a glévkébe tagolt lovagi seregek és feladatuk alighanem a szekérvárak őrzése volt.⁸⁸ Lehetséges az is, hogy Zsigmond e népi haderővel a husziták harcmodorához közelebbálló elemmel akarta seregét kiegészíteni. Az 1597-iki temesvári törvények ismeretében mármost egy pillanatig sem lehet kétséges, hogy a népfelkelésnek és az általános hadkötelezettségnek németföldön történt rendszerezése magyar példára megy vissza s a lehető legszorosabban összefügg azzal a reformmal, melyet Zsigmond a harmincas évek elején a királyi tanács által kidolgoztatott s amely végeredményben szintén nem más, mint az 1597-iki magyarországi, az 1422, 27 és 31-i németbirodalmi tapasztalatok értékesítése. A magyar és német népfelkelő rendszer között csak egyetlen különbség mutatkozik. Míg a német

⁸⁶ *Frauenholz*: 86—87.

⁸⁷ *Deutsche Reichstagsakten* IX. 517. kk.

⁸⁸ *Frauenholz*: id. m. 87.

törvények a katonaállítási terhek tekintetében másként bírálják el a hadszíntérhez közelebb, illetőleg távolabb levő rendeket, addig Magyarországon ez a megkülönböztetés ismeretlen, a birodalomban tehát a jobbgyseregek mindvégig megőrizték „Landsturm“ jellegüket, Magyarországon azonban a telekkatonaság rendszere intézményessé vált. Ez a különbség egyébként teljesen megfelel a két ország eltérő politikai-hatalmi viszonyainak, a magyar királyságban a rendi befolyás ellenére is érvényesülő központosított jelleg és a területiális szétdarabolódás irányába haladó birodalmi állapotok éles ellentétének.⁸⁹

Zsigmondot állandóan foglalkoztatták a honvédelem nagy kérdései, annak jeléül, hogy mennyire személyes ügyének tekintette országai védelmének megfelelő biztosítását. Egy évnélküli levélben, mely 1399 és 1410 közé tehető, több hívének megparancsolja, hogy haladéktalanul induljanak Nagyváradra, ahova ő is készül. Tudatja velük, hogy a török ellen hatalmas sereget akar szervezni és ezért híveivel „*ad huiusmodique exercitu instaurandum salubres tractatus et colloquia feliciter celebrare*“.⁹⁰ Temesvár óta tehát a honvédelem terén Magyarországon és a birodalomban egyaránt minden kezdeményezés Zsigmond kezében volt s így a reformok egy lassan kialakuló, de egységes uralkodói eszme megnyilatkozásának tekinthetők.

Az előzmények után biztosan állítható, hogy az 1435-iki honvédelmi törvény alapelvei Zsigmondtól erednek, míg a törvényelőkészítő 1435-i tervezet szövegezése az országtanács műve volt. Maga az 1435-iki törvény, a megyei nemeség előzetes hozzászólása alapján, az országgyűlésen alakult ki s végeredményben ismét megalkuvást eredményezett a fenyegetett rendi érdekek és az uralkodó kívánalmak között. Zsigmond értelmi szerzősége mellett szól a régebbi magyarországi és németbirodalmi reformok között kimutatható közvetlen eszmei összefüggés, továbbá az uralkodónak az előkészítő munkálatok iránt mutatott érdeklődése, az a kívánsága, hogy még az országba való visszatérése előtt a nemeség bizonyos irányú állásfoglalásáról tájékoztassák. Ugyanerre utal a bási zsinaton kidolgozott nagyszabású hadiadórendszernek Magyarországra vonatkozó 1434-ben kelt végrehajtási utasítása,⁹¹ mely az új pénzforrásokból szervezendő sereg felállítását és vezetését illetőleg, az 1435-iki tervvel teljes összhangot mutat.

Albeni János zágrábi püspök 1432-ben arról értesíti

⁸⁹ *Szilágyi*: id. ért. 162.

⁹⁰ MN Muzeum Kállay cs. ltára, (FH).

⁹¹ *Iványi*: Bártfa város levéltára nr. 261. 51.

Zsigmondot, hogy az országnagyok már ebben az esztendőben tárgyalták a tervezetet⁹² s ugyanerről értesíti a budai tanács a soproni polgárokat is.⁹³ A tanács által kidolgozott tervezetet azután az országnagyok pecsétje alatt, a helytartók küldötték meg az ország összes megyéinek.⁹⁴ A megyei tárgyalás módját maga a tervezet szabályozza, amennyiben bírság terhe alatt kötelezővé teszi, hogy a nemesség közgyűlésre gyűljön össze és a javaslatokat ott letárgyalja. Mindenki szabadon megmondhatja a véleményét és a hatalmasok ne gátolják a szegényebbeket nézeteik kifejtésében. Ha ily módon a megye véleménye kialakult, válasszon a nemesség a maga kebeléből, mégpedig a vagyonos és szegények közül egyaránt, bizonyos számú megbízottat, akik azután a megye állásfoglalásáról a főpapokat és bárókat tájékoztatják. A honvédelmi tervezet ügyében a végső döntést az uralkodó átengedi „arbitrio et dispositioni prelatorum et baronum et communitatum regni“ azaz az összehívandó országgyűlésnek.⁹⁵

A honvédelmi reform tárgyalásában tehát teljes mértékben érvényesül a rendi szervezet, az érdekeltek véleményének előzetes meghallgatása, és szerepük elismerése a végső döntésben. A katonai reform lebonyolítása így felettébb emlékeztet az 1405-iki városi törvények előzményeire, a szabad királyi városok küldöttjeinek összehívására;⁹⁶ ebben az eljárásban tehát a Zsigmond-kor alkotmányos viszonyaira rendkívül jellemző gyakorlatot ismerhetünk fel. Az ily körülmények között létrejött 1455-iki tervezetben⁹⁷ már döntő szóhoz jutnak azok a honvédelmi és szociális törekvések, melyek a temesvári törvényben még csak félénken jelentkeztek.

Az alapelv, amelyből az egész tervezet kiindult, az ország megvédése saját erejével idegen segítség nélkül, mert „a magyar királyság a hozzátartozó országokkal és területekkel együtt van olyan kiterjedt, hatalmas és népekben gazdag, hogy bármely ellenség ellen, akármelyik részről jön is, elegendő hadi népet tudjon talpra állítani a maga védelmére és az elidegenített területek visszaszerzésére“

⁹² *Fejér*: X/7, 459.

⁹³ *Házi*: I/5, 42.

⁹⁴ 1455: X.

⁹⁵ 1455: XXV.

⁹⁶ *Corpus iuris* I. 210. kk: v. ö. *Mályusz*: *Geschichte des Bürgerturns in Ungarn* (Vierteljahrschrift f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 20, 386 kk).

⁹⁷ Közli *Kovachich*: *Supplementum* I. 574. Az ő élelméjű, de alapjában helyt nem álló kommentárjainak kell tulajdonítanunk azt, hogy a későbbi kutatásban a telekkatonaság és a „banderialis rendszer“ úgyszólván azonosultak egymással

(1455: XXVIII). Ugyanezt a gondolatot fejezi ki Zsigmond a baseli zsinaton alkotott, új hadiadó beszédésére vonatkozó rendelete is, mely figyelmébe ajánlja a megyéknek, hogy a török feltartóztatása és a felvidékre befészkelődött husziták kiűzése, elsősorban Magyarországot érintő feladat, melyet saját erejéből kell végrehajtania.⁹⁸ Az uralkodóból itt az európai viszonyok alapos ismerete beszél, annak felismerése, hogy a nyugati lovagvilág a nikápolyi kudarc után aligha fog többé a török ellen fegyvert fogni, a német birodalmi rendek pedig még az őket közvetlenül érintő huszita háborúra is csak immel-ámmal készülődnek. Bármily közvetlen, főleg személyi kapcsolatot hozott is létre a két ország között a közös uralkodó kormányzása, ezek a kapcsolatok sohasem váltak olyan szorossá, hogy Zsigmond a német birodalmi haderőnek a török ellen való felhasználására még csak kísérletet is tehetett volna.⁹⁹

E külpolitikai helyzet ismeretében a tervezet azokat az eszközöket kívánja megjelölni, melyekkel a cél: az országnak önerejéből való biztosítása megvalósítható. E tekintetben az 1455-i tervezet a magyarság védelmi harcának tudatosulása szempontjából, a legmagasabb pontot jelöli. Azok a tapasztalatok, melyeket Zsigmond 1397 óta szerzett, véglegesen meggyőzhették arról, hogy a fejenként hadbaszálló köznemesség régimódi „generalis exercitusától” mitsem remélhet. Ezt a nézetet a tervezet lépten-nyomon ki is fejezi, azzal a könyörtelen szókimondással, mellyel a köznemesei demilitarizáció tárgyalásakor már megismerkedhettünk. Mégis, az ellenfelek számszerű és minőségi fölénye lehetetlenné tette az uralkodó és kormánya számára, hogy a népfelkelés, mondhatnánk az általános hadkötelezettség elvében rejlő lehetőségeket kihasználatlanul hagyja. A tervezetben érvényesülő felfogás szerint, nemesi felkelésre igen is szükség van, de e célra csak azok vehetők igénybe, akik az eredményes honvédelem számára némi biztosítékot nyújtanak. Ezért: „*disponendum ergo esset et providendum, quod hi, qui irent pro defensione regni, non essent inermes, sed saltem habent arcus et alia arma, quibus pro defensione regni ad offensam hostium se exponere possint*” (II. §). Miután pedig az aggók, özvegyek, árvák, de főleg a szegény nemesek e kíváncságnak eleget tenni képtelenek és mivel az

⁹⁸ *Iványi*: Bártfa 51.

⁹⁹ A husziták ellen tényleg küzdő birodalmi sereg létszámában mindig elmaradt a birodalmi gyűléseken készült lajstromok kontingenstől: Reichstagsakten VIII. nr. 156. Csak a Velence elleni hadjárat során találkozunk magyar és birodalmi seregek együttműködésével, itt az érdek azonban közös volt: *Szilágyi*, id. ért. 190.

ilyen katonáskodásból „semmi jó sem származik“ („nihil boni eveniret“), a szükséges fegyveres erőt úgy kell előteremteni, hogy az említettek meg ne terheltessenek (III. §.) s a megalkotandó új rendszer a honvédelmi feladatok megoldásán kívül „in alleviationem oneris pauperum nobilium“ szolgáljon (IX. §). Honvédelmi és szociális szempontok így egyaránt kívánatossá teszik, hogy ezek az elemek a hadviselés kötelezettsége alól felmentessenek s az ő elmaradásuk révén előálló hiányt a vagyonos, azaz jobbágyokkal rendelkező nemesség igénybevétele pótolja. Ez a pótlás pedig oly módon történik, hogy a vagyonos nemesek a személyes hadbaszálláson kívül, birtokaik arányában katonákat kötelesek kiállítani. A tervezet elrendeli a jobbágyok számának megyénkénti összeírását (IV. §) és az egyes jobbágyokkal rendelkező nemesek hadi kontingensének megállapítását. Az 1455-i tervezet, a két évvel későbbi törvénnyel ellentétben, nem ad etekintetben pontos mértéket, hanem csak annyit mond, hogy az egyes megyék a jobbágy porták számának figyelembevételével „secundum facultatem“ állítsanak ki újjas lovasokból álló sereget (III. §).

Valószínűnek tarthatjuk, hogy Zsigmond és tanácsosai a tervezet megalkotásakor mint legrosszabb esetre a törvényben később megállapított 100:5 arányra gondoltak. Annál meglepőbb és a nemesség társadalmi-gazdasági rétegződésére jellemzőbb a tervezetnek az az állítása, mely szerint e rendszer megvalósulása esetén az uralkodó kevesebb katonára számíthat, mintha az egész nemesség fejenként szállana hadba. Azon közel egykorú és kétségtelen hitelességű jelentésből, melyet Eizinger Ulrik V. Lászlóhoz intézett, pontosan megtudjuk állapítani a Zsigmond-kori jobbágyporták számát. Miután ezek száma Zsigmond idejében 400.000-re ugrott,¹⁰⁰ az 1455-ben megállapított 100:5 aránynak megfelelően az uralkodó 12.000 főnyi telekkatonaságra számított. Mivel pedig a jobbágyokkal rendelkező nemesség fejenkénti hadkötelezettsége változatlan maradt, s ezekkel a tervezet nyilvánvalóan számot vet, Zsigmond, illetőleg tanácsosai 12.000-nél jóval többre becsülték azoknak a számát, akiket szegénységük, vagy egyéb gátló körülmények következtében, a hadbaszállás terhétől mentesíteni kellett. Ezen az alapon a nincstelen nemesség legalább 15—20.000 főre becsülhető. E megállapítás helyességét az 1455-i tervezet hadfelosztási függelékének számadatai¹⁰¹ igazolják. Ha Horvátország, Dal-

¹⁰⁰ Item das torgelt, als weyt das lande ist, sind funden worden pey des Keyzers czeyten fir mal hunderttausent törr... *Birk: Zur Finanzgeschichte des Königreichs Ungarn* 5.

¹⁰¹ *Kopachich: Supplementum* I. 444. kk.

mácia. Szlavonia és Bosznia 9.000 főre rugó hadierejét le- számítjuk, akkor a magyarországi és erdélyi megyékre kb. 15.000 ember esik. E számban nem foglaltatik más, mint a telekkatonaság és a köznemességnek az a része, mely továbbra is fejenként rőtta le hadiszolgálatát. A megyei haderő ugyanis nem egyesítette az egész kardforgató nemességet, mert annak tekintélyes és éppen katonailag legértékesebb része mint harcos familiáris a nagybirtokosok szolgálatában állott. Ezeket a familiáris nemeseket az 1455-i hadfelosztási jegyzék a tisztségviselő és nagybirtokosok bandériumaihoz, nempedig a megyei haderőhöz számítja.¹⁰² Minthogy pedig az összes jobbágyporták alapján kiállított kontingens legalább 12.000 emberre becsülhető, mindössze 5.000-re zsugorodik azon független, „per se et personaliter“ harcoló nemesek száma, akiknek hadbavonulásától valami hasznot lehetett remélni. Ha hozzávesszük ehhez, hogy a telekkatonaság nagyrészt szintén az egyházi és világi nagybirtok, valamint a köréhez tartozó familiáris nemesség szolgáltatta, akkor teljes képet kaptunk a Zsigmond-kori hadrendszer társadalmi háttéréről, de egyben a köznemesi teherviselés mértékéről is.

A megyei birtokos nemesség „secundum facultatem“ kiállítandó seregének pontos mértékét az 1455: II. §. szabályozza, mely szerint minden 55 jobbágyporta után 1, minden porta után pedig 5 katonát kell, pontosan előírt módon, felszerelni.¹⁰³ E katonákon az előzmények alapján kétségkívül jobbágyokat kell értenünk. A tervezet XII. pontjában említett zsoldszabályozás kifejezetten „stipendiariusokról“ beszél és nem az egész zsoldra, hanem csak a felszerelésre, a lándzsára és újra vonatkozik és ezek árát állapítja meg 1 forintban. Minthogy ezen intézkedéssel kapcsolatban a tervezet elsősorban a királyt, a királynét, a főpapokat és bárókat említi, mint érdekeltet s az artikulus végén példaképpen Ozorai Pipóra és a rác despotára hivatkozik, majdnem bizonyos, hogy csak a király és a bárók alkalmaztak zsoldosokat, míg a megyék által kiállított sereg jobbágyokból állott. Ez már azért is valószínű, mivel a familiárisok nem számítottak a telekkatonasághoz, őket tehát ilyenekként fel-tüntetni nem is lehetett, hiszen akkor a nagybirtokosok, akik bandérium állítására voltak kötelezve, egyszerűen mente-

¹⁰² 1455: X. § szerint azon nemesek, akik a király vagy a főpapok és bárók zsoldjában állanak, birtokaik után ugyanúgy kötelesek jobbágyokat kiállítani, akárcsak a többi nemesek s ezek non secum, tehát nem vele, illetőleg urának csapataival, hanem cum generali exercitū regnicolarum proficiscerentur. A VI. § határozottan megkülönbözteti a királyt, a királynét, a főpapok és bárók exercituantes-ét a generalis exercitus regnitól.

¹⁰³ 1455: II. § (Corpus Iuris I. 246).

sültek volna az új rendelkezés terhétől. Az 1435: IV. § kifejezetten megkülönbözteti a familiárisokat a jobbágytelkek után kiállítandó katonáktól.¹⁰⁴ Zsoldosok alkalmazására már azért sem gondolhatunk, mivel még a köznemesség tehetősebb része sem bírta volna el az ezzel járó terheket, miként ezt a zsoldviszonyok tárgyalásánál a következő fejezetben látni fogjuk.

Az 1433-i tervezet és a két évvel későbbi törvény jelentőségét csak részben adják meg ezek a rendelkezések, melyek végeredményben csupán tökéletesített formái a temesvári határozatoknak és az előző évek németországi intézkedéseinek. A reform lényegét a tervezet ötödik szakasza tartalmazza, mely némileg szelidített formában az 1435: I. és IV. cikkelyekben is érvényesül és amely szerint a fejenként hadbaszálló nemesség és a telekkatonaság „*sub conductu comitis provincialis*“, azaz a főispán vezetése alatt száll táborba.

A köznemesi demilitarizáció tárgyalásánál láttuk, hogy az általános felkelések eredményességének egyik legfőbb akadálya a hadbaszállás módjának és szervezetének rendezetlensége volt. A megye résztvett ugyan a hadiigazgatásban, amennyiben kihirdette a hadjáratot és ellenőrizte a bevonulást, de jogunk van feltenni, hogy ez az ellenőrzés nem lehetett nagyon szigorú és így nem felelt meg a központi hatalom kívánságának. Zsigmond a kérdést elvszerűen mindaddig nem rendezte, s az előző esztendőkből egymással ellentétes intézkedésekkel kísérletezett. Így például 1395-ben királyi biztosokat küldött a megyékbe, akik a főispánnal egyetértésben intézkedtek. Ezzel szemben 1398-ban ismét teljesen a nemesi autonómia kezébe adja az ellenőrzést, midőn minden megyében egy tehető nemes és két szolgabíró bíz meg a hadbaszállás lebonyolításával. Kétségtelen, hogy ez a megoldás megfelelt a nemesi szabadság kívánalmainak, amennyiben a király hadbahívó parancsát a megye autonóm közegei közvetítették a nemesség felé. Valóban azt is látjuk, hogy a felmentések mindig a megye előljáróihoz szólnak.¹⁰⁵ A főispán ellenőrizheti ugyan a hadbaszállást, de nem lehet — a nemesi felfogás szerint — a megyei haderő tényleges vezetője, mert ezáltal a „*sub vexillo regio*“ elve csorbát szenved. A viszonyok kényszerítő nyomására az általános gyakorlat azonban mégis ebbe az irányba fejlődött. Már az Árpádokorból van adatunk

¹⁰⁴ V. ö. 1435: I. §: a bárók cum suis banderiis et militibus, a megyésispánok pedig megyéjük nemességével et eorum gentibus.

¹⁰⁵ Mn. Muzeum, Becsky család ltára, Nagyszöllös (FH) u. o. Máriássy cs. (FH).

arra, hogy az uralkodó közvetlen veszély, például váratlan ellenség betörése esetén, a megyésispánt bízta meg a nemesség vezetésével.¹⁰⁶ Az ilyen intézkedések abból az uralkodói felfogásból eredtek, mely szerint a királynak joga van maga helyett egyik báróját a sereg vezérévé kijelölni, ami ellen viszont a nemesség már az Árpádkorban is küzdött, s mereven ragaszkodott a közvetlen királyi vezetés elvéhez. Az Anjou-kori gyakorlat szerint a főispán hirdeti ki a hadbaszállást,¹⁰⁷ Zsigmond uralkodásának első éveitől kezdve azonban több példánk van arra, hogy a király a nemességet fegyverbe hívja és a főispán vezetése alá rendeli. Ily parancsot kaptak Temes- és Csanád megyék 1586-ban,¹⁰⁸ Krassó és Keve 1595-ben¹⁰⁹ és ismét Keve 1431-ben, ez utóbbit közvetlenül a főispán intézi a megye alispánjaihoz, az ő familiárisaihoz.¹¹⁰

Kétségtelen, hogy ezekben az esetekben maga a főispán állott a megyei nemesség élére és így, mint a központi hatalom képviselője, magához ragadta az autonóm vármegye katonai irányítását. E példák mégsem alkalmasak arra, hogy belőlük következetes rendszert olvassunk ki. A főispán katonai parancsnoksága ugyanis mindig csak közvetlen veszély esetére vonatkozik és külön uralkodói megbízáson alapul. A másik körülmény, ami nem kerülheti el figyelmünket az, hogy ez a gyakorlat az ellenség által elsősorban veszélyeztetett határszéli vármegyékben mutatható ki, melyek egyébként is szinte állandóan katonai ellenőrzés és kormányzat alatt állottak.¹¹¹

E szórványosan észlelhető gyakorlatnak az ország egészére való kiterjesztése, intézményessé való tétele és törvényes szabályozása csak 1433—35 között ment végbe s az előző állapothoz viszonyítva forradalmi újításnak tekinthető. Zsigmond és tanácsosai tisztában voltak e reform megvalósításának várható következményével: a nemesség tiltakozásával és ellenkezésével, miként ezt a tervezet V. szakaszának óvatos indokolása bizonyítja. A király ezzel a rendelkezéssel — így hangzik az érvelés — tulajdonképen nem újítást csinál, hanem azt a régi rendszert állítja vissza mely a magyarok krónikái szerint hajdan általános volt: Salamon és Géza idejében a megyei nemességet az ispánok vezették a kunok és besenyők ellen. Ez a történeti példa nyilvánvalóan arra szolgál, hogy a minden újítástól irtózó, viszont a régiség jog-

¹⁰⁶ 1270: *Smičiklas*: V. 570.

¹⁰⁷ Pl. 1577 A O III. 422.

¹⁰⁸ *Pesty*: Krassó III. 160.

¹⁰⁹ Orsz. ltár. dipl. 9109 (FH).

¹¹⁰ Magyarország mellékartományainak oklevéltára II. 88.

¹¹¹ *Szilágyi*: id. ért. 191.

címén mindenbe belenyugvó köznemesség esetleges ellenállását leszerelje. De ezek a példák egyúttal azt is mutatják, hogy Zsigmond és tanácsosai a főispánnak nagyobb szerepet kívántak juttatni, mint a felkelés helyi lebonyolítását és a megyei seregeknek a táborba való vezetését. A kunok és besenyők elleni hadjáratok emlegetése arra utal, hogy az új rend szerint a főispán a csatamezőn is tényleges vezére egy-egy megye nemesi felkelésének és telekkatonaságának. Az 1455-i törvényben a tervezet törekvései érvényesültek ugyan, de a törvény óvatos fogalmazással továbbra is a nemességnek királyi zászló alatt történő hadakozásáról beszél (I §). Holott nyilvánvaló, hogy az 1433-i tervezettel és annak 1455-ben történt törvényes megerősítésével a nemes fejenkénti és királyi zászló alatt történő katonai szolgálata kétségessé vált s ezzel a kismemesség közjogi helyzete is megváltozott. Bármily kevésbé lelkesültek is e rend egyedei a háborúért, a hadbaszállás ősi módjához mégis görcsösen ragaszkodtak. hiszen egyikike volt ez azon elvi sarkpontoknak, melyeken az „una eademque libertas“ közjogi dogmája nyugodott s amelynek révén a jobbagytelken élő nincstelen kismemes lényegében ugyanazokat a jogokat követelhetette magának, mint a sokszáz faluval rendelkező és főméltóságokat betöltő báró. Mikor Zsigmond a szegény nemességet tényleges állapotának megfelelően mentesíteni akarta a katonai szolgálat terhétől, ezzel egyidejűleg egy sarkalatos nemesi előjogától fosztotta volna meg. Ha ez a terv megvalósul, akkor néhány év leforgása alatt a nemesség két részre, egy katonáskodó és nemkatonáskodó, egy teherviselő és attól mentesített rétegre szakadt volna szét és feltartóztathatatlanul bekövetkezett volna a nemességnek nemcsak a teherviselés, hanem a jogok szempontjából való megkülönböztetése. a nincstelen nemességnek lesúlyedése a jobbagyi társadalomba. Ugyanígy a „sub vexillo regio“ elv pusztá szóváválása megindíthatta volna a fő- és köznemességnek valójában meglevő, de közjogilag soha el nem ismert rendi különválását. Az 1455-i tervezet szándékai szerint, a teherviselő nemesség két rétegre oszlott volna, egy olyanra, mely mint nagybirtokos továbbra is a királyi zászló alatt, tehát az alattvalói közvetlenség jegyében tett eleget honvédelmi kötelezettségeinek és egy másikra, mely a főispán mint a központi hatalom képviselőjének ellenőrzése és vezetése alatt áll. Mivel pedig Zsigmond korában a közhatalmi tényezők nem annyira a monarchia, mint inkább a nagybirtok szervei voltak, a fejenként hadbaszálló köznemesség és a telekkatonaság előbb-utóbb a nagybirtok pórázára került volna. A honvédelmi reformok így egy oly fejlődést indíthattak volna meg, melynek során a nemesség

száma jelentékenyen megcsappan, a megmaradókat pedig közjogi különbségek választják el egymástól. E tekintetben az 1435-i tervezet lényegében tárja fel a Zsigmond-kori alkotmányfejlődés célzatait és teljes összhangot mutat a kor egyéb tüneteivel, melyek mind a nagybirtok politikai és hatalmi túlsúlyának jegyében fogantak.

Az 1435-i országgyűlés a tervezet első gyökeres újítását, t. i. a szegény nemesi tömegeknek a katonáskodásból való kizárását elvetette és változatlanul fenntartotta a nemesi hadbaszállás hagyományos elvét. A tervezetnek a megyei nemesség és a telekkatonaság katonai vezetésére vonatkozó szándékai viszont érvényesültek a törvényben és ezzel a nemesi vármegye életében egy eddig nem méltatott nagyjelentőségű változás köszöntött be.

A XII. század elején meginduló folyamat, melynek során egyre többen és többen függetlenítették magukat a királybírák igazságszolgáltatási és a comesek katonai-közigazgatási fennhatósága alól, a XIII. század közepére már teljesen alásta a régi központi kormányzás szerveinek, elsősorban a megyésispánnak hatalmát és hivatali tekintélyét.¹¹² Az autonóm vármegyei szervezet kialakulásával az ispán tisztje úgyszólván feleslegessé vált, hiszen a királyi szolgák és nemesek ügyeibe beleszólása úgyszólván alig volt. Ezzel az állapottal ellentétben, a XIII. század második felében megindult az ispáni tisztség fokozatos hozzáidomulása a megváltozott viszonyokhoz. Ettől az időtől kezdve a comes gyakran szerepel a nemesség bírájaként, nem hivatali hatalmából kifolyólag ugyan, hanem csakis egyetlen esetre szóló királyi megbízás, vagy a pereskedő felek felkérése alapján. A megyei bírósági végzések a nemesi közösség nevében, de az ispán pecsétje alatt kelnek. Adataink vannak továbbá arra is, hogy az ispán királyi megbízásból birtokügyben jár el, de nem egyedül, hanem több nemes társaságában, akiket e célra a megye nemessége választott. Így már esetről-esetre megvalósul az autonómia képviselőinek az ispánnal, mint a központi hatalom közegével, mely azután a főispáni jogkör kialakulásával a XIV. században válik intézményessé. Erre az időre a főispán joga és kötelessége, a megyei önkormányzathoz való viszonya közigazgatási és igazságszolgáltatási téren immár teljesen tisztázódik.¹¹³

Mármost az 1435-i tervezet és az 1435-i törvény azt mutatják, hogy a hadügyi viszonyok alakulása egy évszázaddal elkésve követte a közigazgatási és igazságszolgáltatási

¹¹² *Váczy*: Szimbolikus államszemlélet 76 kk.

¹¹³ *Holub*: Zala vármegye története a középkorban I. 95. kk.

fejlődés általános irányát. Zsigmond reformjáig a főispán katonai szerepe a megye életében tisztázatlan volt és esetenkénti eljárása ugyanúgy nem volt intézményes, akárcsak régebben királyi megbízáson alapuló bírói tevékenysége. Így azt kell mondanunk, hogy a megyei autonómia és annak a közhatalomhoz való viszonya, az összes ügykörök egybehangzó szabályozásával, csak a XV. század első felére alakult ki.

Az előzőkben körvonalaztuk azokat az eshetőségeket, melyek a főispán hadvezéri szerepe következtében a nemeség új közjogi tagozódását okozhatták volna. Hogy a „sub vexillo regio” elvének 1435-ben történt törvényes felfüggesztése ellenére ez a nagy változás mégsem következett be, annak okát egyszerűen Zsigmond honvédelmi terveinek meghiusulásában pillanthatjuk meg. Bár a telekkatonaság gondolata ismételten feltűnik a későbbi évtizedek folyamán,¹¹⁴ a Zsigmond-féle tervek egészét mégis elsöpörte a halála után érvényesülő köznemesi visszahatás. A telekkatonaságnak az ország védelmében sohasem jutott az a szerep, melyet számára Zsigmond kijelölt.

E kudarc ellenére az 1435-i tervezet így is a legjelentősebb kísérlet, melyet a rendi Magyarország az „una eademque nobilitas” elvével szemben, a tényleges társadalmi-gazdasági adottságoknak megfelelő jogrendszer létrehozására valaha is megtett. Zsigmond és nagybirtokos főpapokból, bárókból álló tanácsa e tervezetben nem oligarchikus ösztöneit élte ki, nem a köznemeség elnyomására törekedett, hanem csupán határozott állami feladatokat, elsősorban az ország megfelelő biztonságának feladatát akarta megoldani. Miután pedig a köznemeség egyrészt eredendő osztályszelleme másrészt pedig életszínvonalának hanyatlása miatt, nem tudott honvédelmi kötelezettségének eleget tenni, nyilvánvalóvá vált az a tény is, hogy a nemesi társadalom nem egységes és így egyetemében nem alkalmas egyazon állami terhek viselésére. A köznemesi visszahatás elsöpörhette az útból Zsigmond honvédelmi terheit, elháríthatta feje felől annak veszélyes közjogi következményeit és visszaállíthatta a fejenkénti hadbaszállásnak s általában az egész nemesi felkelésnek régi gyakorlatát.¹¹⁵ A jogoknak ez a visszaszerzése

¹¹⁴ 1454-ben 100:4, 1459-ben 100:5, 1465-ban 100:10, 1464-ben 100:8, később állandóan 100:5 volt az arány.

¹¹⁵ 1439:III. §. szerint a király köteles a zsoldosok fizetéséről gondoskodni s addig általános felkelést nem proklamálhat, amíg ezek a zsoldosok fel tudják tartóztatni az ellenséget és — *antiqua eorum libertate* requirente — a király nem kötelezheti a nemességet a határon túli hadakozásra (*Corpus Iuris* I 280).

azonban nem változtathatott a nemesi felkelés katonai értékén, miként ezt a Mohácsig terjedő korszak eseményei szomorúan igazolják. Zsigmond a monarchia és a nagybirtok összhangzó együttműködésére alapította kormányzását s ez a kapcsolat ebben a formában és ebben a mértékben sohasem éledt ujja a magyar középkor hátralévő évtizedeiben. Nagy utódja Mátyás király éppen ellenkezőleg a nagybirtok háttérbeszorítására, a központi kormányzat óvatos kiépítésére törekedett és e cél érdekében a nemesi vármegeye, a megyei nemesség érdekeinek védelmére kelt. De ebben a világos elmében sohasem bukkant fel az a képtelen gondolat, hogy államát katonailag a köznemesség támogatására alapítsa. Mátyás egész katonai politikája a köznemesi demilitarizáció világos felismerésén alapul és ebben a kiindulópontban találkozik elődjével, Zsigmonddal.

De fel kell ismernünk Zsigmond magyarországi és német-birodalmi reformjainak korszakalkotó jelentőségét, kizárólag hadtörténeti szempontból is. Intézkedéseinek tárgyalása során láttuk azt, hogy Zsigmond tervei mindkét országában úgyszólván függetlenek a történeti előzményektől és kialakításukban elsősorban a megoldásra váró katonai feladatok kényszerítő ereje működött. Reformjaiban a népfelkelés, sőt a kor viszonyainak megfelelő alakban az általános hadkötelezettség elve jelentkezik, az az elv, melyet csak a legújabb kor tett az államok hadszervezetének alapjává.

Az ő hosszú uralkodása alatt tűnnek fel a lovagkorszak hivatásos katonákból álló seregei mellett, az első népi hadseregek, a svájciak és husziták népfelkelésből eredő hadai. Csakhogy ezek az általános hadkötelezettség alapján toborzott seregek önként jöttek létre, míg a magyar telekkatonaság és a birodalmi gleveket kiegészítő népi csapattestek tudatos uralkodói kezdeményezés eredményei. Svájcban a szabadok felkelésének ógermán szokása sohasem ment feledésbe. Csehországban pedig egy vallási és politikai szenvedélytől fűtött proletár- és paraszttársadalom önvédelméről van szó. Ugyanígy nem befolyásolja Zsigmond kezdeményezésének jelentőségét az sem, hogy egyes tartományurak már előtte is kísérleteztek a parasztság felfegyverzésével. Ezekből a rögtönzött hadbahívásokból új, kihasználatlan és mindig rendelkezésre álló katonai erőforrást azonban egyedül ő akart fakasztani. A kérdés tehát az intézményszerűsége, az újítás tudatosságán, egy új világ szükségleteinek megérzésén fordul meg, függetlenül attól, hogy az új műszer mennyiben bizonyult használhatónak. E nagyarányú felismerést Zsig-

mond és kora még nem tudta értékesíteni s korántsem volt képes a „polgári” lakosság katonai kiképzésének, harcképessége intézményes biztosításának feladatával megbirkózni. A XV. század még nem ismerte a „keret hadsereg” szervezeti formáját, mely a legújabb kor hadrendszerében óriási polgári tömegek kiképzését tette lehetővé. De a népfelkelésből egymagából modern hadsereg sohasem vált volna, ehhez a zsoldosság tanulságainak felhasználására volt szükség. Az egész európai hadtörténet a népiség és a zsoldosság pólusai között ingadozik¹¹⁶ s a két elem összetétele csak a modern hadseregben válik valóra. A XV. század még a népfelkelés és a zsoldosság párhuzamos alkalmazásával kísérletezik s a két ellentétesnek látszó elem összeolvasztására nem is gondol. Különböző társadalmi, gazdasági és katonai okok következtében, a népfelkelés lassanként ismét háttérbeszorul, hogy az egész vonalon a zsoldosság egyoldalú alkalmazásának adjon helyet. Így éppen azokban az országokban, melyek először állítanak talpra népi hadsereget, a felkelés szinte észrevétlenül a zsoldosságba megy át, miként ezt a svájci és a cseh példa egyaránt mutatja. Ez a felismerés Magyarországon jóval megelőzi Mátyás korát: már Albert király félreérthetetlenül útal a népfelkelés teljes csődjére, egy nagy zsoldossereg felállításának és a társadalom ezzel összefüggő megadóztatásának szükségességére.¹¹⁷ A zsoldosságban rejlő lehetőségek megpillantása azonban nem Albert, hanem Zsigmond érdeme. Az előzőkben azokkal a kísérletekkel ismerkedtünk meg, melyek a „generalis exercitus” megreformálására irányultak, ezek azonban korántsem mérítik ki Zsigmond király honvédelmi politikájának egészét, melyet egy sajátos dualizmus, a népfelkelés és zsoldosság párhuzamos alkalmazásának gondolata jellemez. Zsigmond a népfelkelés mellett az újkori katonai fejlődés másik elemének, a zsoldosságnak is nagy előmozdítója volt s a nemesi felkelés megjavításával egyidőben oly intézkedéseket tett Magyarországon és a birodalomban egyaránt, melyek a másik pólus fejlesztését szolgálták.

Ily irányú tevékenységének valódi jelentőségét az eddigi kutatás nem méltányolta, mégpedig azért nem, mivel a zsoldosság szerepének felismerését egy megkövesedett elmélet elfogadásával már eleve elútasította magától. Mindenekelőtt tehát a „banderális hadrendszer” elméletével kell leszámolnunk.

¹¹⁶ *Schmidthener*: Europäische Geschichte und Söldnertum (1935). 1. kk.

¹¹⁷ *Teleki*: Hunyadiak kora X. 70. v. ö. 1439:III. §.

II. A banderiális hadrendszer kérdése.

A banderiális hadrendszer elmélete Kovachich óta¹¹⁸ két megállapításon nyugszik. Az első szerint a bandériumok egy új, államilag ellenőrzött honvédelmi rendszer egységei, melyeket Károly Róbert, illetőleg Nagy Lajos uralkodói akarata hívott életre. Ezt egészíti ki az elmélet második tétele, mely szerint ez a magyar fejlődésben előzmény nélkül álló intézmény nápolyi eredetű s a magyar talajba való átültetése tudatos kölcsönzés eredménye volt.

Ha mármost ennek a két tételnek az irodalomban való továbbélését vizsgáljuk, akkor azt fogjuk látni, hogy a tudományos vita kivétel nélkül a nápolyi hatás kérdése körül forgott. Még azok a kutatók is, akik e hatás lehetőségét a legmerevebben tagadták és a kétes nápolyi analógiával szemben az árpádkori előzményekre, a magánfamilia jelentőségére mutattak rá, elismertek annyit, hogy az Anjouk ezt a rendszert továbbfejlesztették, mintegy „állami alapokra állították“, szóval azt, hogy ilyen rendszer egyáltalán létezett. A következőkben a problémának ezt az eddig érintetlenül hagyott oldalát kívánjuk megvilágítani, megkeresni azokat a bizonyítékokat, melyek ily rendszer létezését igazolják.

Tagadhatatlan, hogy az elméletnek ezt a részét bizonyos titokzatosság övezi. Maga Pór Antal¹¹⁹ ismeri be, hogy nincs oly törvény, mely az új honvédelmi rendszerről intézkednék, a banderiális szervezet kiépítésében inkább uralkodói rábeszélés, a nagybirtokosok áldozatkészségének felkeltése, mintsem határozott intézkedések játszottak szerepet. Törvényes rendelkezés hiányában így bele kell nyugodnunk abba, hogy a bandériumok keletkezését, szervezésük módját, az állami ellenőrzés mikéntjét, a rendelkezésünkre álló okleveles anyagból olvassuk ki. Első feladatunk mindenesetre az elnevezés tisztázása lesz.

A barbár latin „*banerium*“, „*banderium*“ szó jelentése teljesen fedi a klasszikus nyelvhasználat „*vexillum*ának“ értelmét, a két szó az egész középkori latinságban már igen korán felváltva volt használatos. Ami mármost a magyar elnevezést illeti, általánosan ismert tény, hogy a „*banderium*“ a XIII. század közepe előtt nálunk teljesen ismeretlen s helyette mindenütt a „*vexillum*“ szót találjuk. Kovachich, az elmélet atyja, egyáltalán nem ismert még olyan, a banderiumra vonatkozó adatokat, melyek a XIV. századot megelőző időből való oklevelekből származtak volna. Mivel pe-

¹¹⁸ Supplementum ad vestigia comitiorum I. 376. kk.

¹¹⁹ Magyar Nemzet Története III. 136.

dig tudomása szerint a *banderium* szó első felbukkanása az Anjoukkal egyidős, s minthogy a szót ő olasz eredetűnek gondolta, a név és az intézmény között keresett összefüggést. Elméletének kialakulását tehát bizonyos terminológiai adatai nagymértékben befolyásolták. Vele szemben már Bartal György¹²⁰ és újabban Erdélyi László,¹²¹ több oklevelés és kútfőadattal bizonyították, hogy a régebben kizárólagos „*vexillum* mellett már a XIII. század második felében meghonosodik nálunk az azzal teljesen azonos jelentésű „*banerium*“ „*banderium*“ szó is. IV. Béla egyik oklevelében megemlékezik bizonyos híveiről, kik „*sub banderie regio comparare parati sunt*“.¹²² Kézai Simon mester pedig több helyen is emlegeti Attila és a magyarok *baneriumát*.¹²³ Ezekkel az adatokkal szemben lehet ugyan arra hivatkozni, hogy azok csupán a *banderium-zászló* jelentésű szó elterjedését, nem pedig a rendszernek Magyarországon való meghonosodását bizonyítják,¹²⁴ viszont kétségtelen, hogy a rendszer felbukkanásának vizsgálata elválaszthatatlan annak az oklevelés anyagnak kifejezésmódjától, mely anyagból az intézményre vonatkozó ismereteinket merítjük. Ha a magyar *banderium* az olasz „*bandiera*“, francia „*bandière*“ átvétele s ebben az átvételben kulturhatás túlkörződik, akkor a név mögött meghúzódó intézmény megítélése szempontjából sem közömbös, hogy a szó mikor bukkan fel először. Miután a *banderium* a zászlót és a zászlóhoz tartozó katonai egységet, a „*sub banderio*“ harcolókat jelenti, elsőrendű fontosságú megtudnunk azt, hogy az új elnevezés, mely az elmélet hívei szerint új intézményt jelöl, kiszorította-e, s ha igen mikor a régi-hagyományos „*vexillumot*“. Az eddigi kutatás eredményeképpen annyit már tisztán látunk, hogy a XIII. század második felében a *banderium* zászló jelentésben szórványosan feltűnik a magyarországi latin fogalmazásban. Ha mármost vizsgálatunkat a XIV. század oklevelés anyagára is kiterjesztjük, akkor arra a meglepő eredményre jutunk, hogy a „*banderiális* rendszer megalkotásának“ korában a zászló, mint hadi- és csapatjelvény az esetek óriási többségében a régi „*vexillum*“ és nem az újabb „*banderium*“ néven szerepel. Az egész Anjoukorból mindössze két oklevelés adatot tudok idézni a *banderium-zászló*alj jelentésének alátámasz-

¹²⁰ *Commentariorum... libri XV. T. I. (1847) 561.*

¹²¹ Bajtársi egyesületek a magyar lovagkorban (Kleblsberg-émlékönyv 252–253), Magyar Lovagkor 95 kk, Századok LXVII (1933).

¹²² *Fejér: IV/2, 524.*

¹²³ *Gesta Hungarorum cap. II., IV. ecl. Flor. II. 62, 88.*

¹²⁴ *Miskolczy István: Anjou-királyaink reformjai és a nápolyi viszonyok. Századok LXVI (1932) 316–317.*

tására; az egyiket 1340-ből,¹²⁵ a másodikat pedig 1552-ből.¹²⁶ Lehetséges és elképzelhető-e mármost az, hogy Károly Róbertnek, a banderialis rendszer megteremtőjének uralkodása alatt, egy új intézmény hivatalos neve mindössze egyetlen egyszer s akkor is csupán uralkodásának utolsó éveiben szerepeljen s fiának kormányzása alatt mindössze még egyszer tűnjön fel? Lehetséges-e, hogy az új intézmény meghonosodásának idején a „vexillum” megtartsa a terminológiában játszott régi szerepét?¹²⁷ Adataink a kiadott okleveles anyagon alapulnak és ez az anyag elég terjedelmes ahhoz, hogy a terminológia arányát híven tükrözze. Eredményeinken még az sem változtathat, ha új, kiadatlan anyaggal dolgozó, vagy nálunk figyelmesebb kutató néhány újabb Anjoukori adatot találna a bandériumra. A bandérium tehát nemhogy nem szorította ki a vexillumot, hanem a XIV. századi kancelláriai stílusban aránytalanul kevesebbszer szerepel, mint amaz. Használata zászló és zászlóalj értelemben általánosság csak a XV. század első felében válik, azonban akkor sem több mint megfelelője a vexillumnak; bizonyítja ezt a két kifejezés váltakozó használata egyazon oklevélen belül,¹²⁸ továbbá az igen gyakori „banderium seu vexillum” kifejezőmód oklevelekben és elbeszélő kútfőkben egyaránt.¹²⁹

Ezeknek az adatoknak a felsorakoztatásával csupán azt akarjuk bizonyítani, hogy a banderium szó használata nemhogy a XIV., de még a XV. században sem oly kizárólagos,

¹²⁵ Due banderie equitum: Mon. Slav. Merid. II. 66.

¹²⁶ Baboneg János és Miklós banderio eorum proprio, familiaribus suis, viris videlicet notabilibus, armis concedenter munitis adornato in propriis sumptibus et expensis: *Smičiklas*: XII 78.

¹²⁷ Nehány XIV. századi adat a vexillumra: 1312: sub vexillo nostro regali mori desiderans (AOI 278), 1316: Baboneg János az ellen-ségtől vexilla zsákmányol (Blagav 84), 1319: Debreceni Dózsa az erdélyi lázadás leverése után vexilla küld a királynak (Zichy I. 175), 1321: Károly Róbert elkoboztatja Miklós esicsói várnagynak — ductoris... aquile seu vexilli universitatis regnicolarum Hungarorum partium Transilvanarum — összes birtokait (Zimmermann-Werner I 355), 1325: az erdélyi szászok lázadásakor comes Henningus de villa Petre erecto vexillo, congregata multitudine Saxonum támad a király által a vajda segítségére küldött kunokra (Zimmermann-Werner I 392), 1330: Pálfia György Mick bán familiárisa sub cuius vexillo hadakozott (*Smičiklas*: IX 501), 1350: Ugrin varasdi főispán királyi vexillifer (HO VII 408). Ezekkel az adatokkal szemben áll a bandériumnak idézett kétszeri előfordulása.

¹²⁸ Pl. 1404: Nápolyi László egyik hívének banderiuma és Zsigmond vexillum (Zala vm. II. 318), 1408: a lázadók erectis eorum banderiis, a Garaiak proprio vexillo elevato (*Fejér*: X/4. 660.)

¹²⁹ 1392: banderium seu vexillum (*Pesty*: Krassó III. 220), 1396: a töröktől banderiis seu vexillis eorum ablatis (Temesmegye IV. 264, 1401. átírtá u. o. 517), 1410: sub vexillo et banderio (Sztáray II. 79), Thuróczy IV, cap. 18 és 40: banderia sive vexilla, illetőleg vexilla sive banderia.

mint ezt a beidegzett elmélet alapján gondolni hajlandók vagyunk. Lehetne ugyan ezzel szemben arra hivatkozni, hogy az elnevezés összehasonlításából misem következik, hiszen a „vexillum” a felsorolt példákban mindig zászlót, de sohasem zászlóaljat jelent. A zászlót mint hadijelvényt, mint a zászlóalj egységének jelképét az alatta küzdő csapattól elválasztanunk egyrészt lehetetlen, másrészt pedig igenis rendelkezünk olyan adatokkal már a XIV. század végén, melyek a vexillumot zászlóalj jelentésben mutatják be.¹³⁰ Ezek a felsorolt adatok mármost azt bizonyítják, hogy a vexillumnak „zászló” értelemben való használata előbb-utóbb az átvitt értelmű zászlóalj jelentés kialakulására vezetett. Erre az analógiára kell mármost elképzelnünk a banderium jelentésfejlődését is: amint a XIII. század második felében meghonosodott a zászlónak banderium neve, egyúttal adva volt a lehetőség másik, átvitt zászlóalj jelentés kifejeződésének is. A vexillumnak taktikai egység értelemben való előfordulása, cáfолhatatlan bizonyítéka annak, hogy a banderiumnak semmiféle hivatalos jelentése sincsen és semmiesetre sem tekinthető egy intézmény kizárólagos nevének. Az elnevezés alapján tehát ugyanolyan joggal beszélhetünk „vexillaris”, mint „banderiális” hadrendszerről. A két kifejezés párhuzamossága, a jelentéstágulás bekövetkezése, mindkét esetben arra inti a kutatót, hogy a zászló „zászlóalj, csapat” jelentésének kialakulását ne valamely új intézmény meghonosodásával, hanem kizárólag a kancelláriai stílus természetes fejlődésével, a formulák egymásbakapcsolódó átalakulásával magyarázza. Mielőtt azonban ezt a jelentésalakulási folyamatot vizsgálat tárgyává tennők, vessünk egy pillantást a zászlónak mint hadijelvénynek magyarországi alkalmazására.

¹³⁰ 1397: a Kanizsai testvérek cum binis eorum vexillis gentium armigerarum, az egyik testvér cum suo vexillo dictarum gentium, proprium vexillum és ő vezetői testvérének zászlóalját is: geminis seu binis vexillis (*Fejér*: X/2, 458), 1397: Kanizsai János érsek vexillum non modica pluralitate strenuorum militum, procerum ac nobilium virorum armis bellicis sufficienter premunitorum et condecorum suffultum habentium... A török Nikápolynál megsemmisíti János érsek vexillumát et ceteris nonnullis vexillis interemptis (*Fejér* X/2, 456), 1401: Eberhard zágrábi püspök vexillo propriis suis copiosis sumptibus creberrime sine ulla inhercia et metu leti ferventer et intrepide praesumpto militum ac procerum armigerorum armis dimicantibus bellicis lucide perfulgentium ingenti pluralitate suffultorum vesz részt egy hadjáratban (*Zala* ym. II. 304), 1406: az első dobori expedícióban vexilli proprii gentis sue armigere sufficienti ubertate prepollentis, az oláh hadjáratban cum vexillo et complicitibus suis vesz részt (HO VII. 452), 1418: vexillum cum exercitu quondam fidelis nostri grate dilecti Stiborrii... ducente (*Sztáray* II. 291), 1455: Cillei Herman vexillo suo valido (M. melékt. okl. II. 98—100).

A zászló a lovagi felszerelésnek azon kellékei közé tartozik, melyek nyugati, elsősorban német hatás alatt honosodtak meg nálunk. A firenzei Villani Máté, aki a magyarokra vonatkozó előadásában nem a nálunk akkor már általánosan elterjedt és a Bécsi Képes Krónika miniaturáiról összeállítható lovagi harcmodort, hanem a kunok vagy székelyek lovastaktikájának leírását adja, feltűnőnek találja, hogy „jel és zászló nélkül” hadiküirt nélkül szoktak járni és tegzeik bizonyos megrázása adja meg a jelet a gyülekezésre”.¹³¹ Nyilvánvaló, hogy ez a jellemzés nem valamely lovagi seregrészre, hanem csakis a magyar seregnek egyik, a régi taktikához hű maradt elemére vonatkozik. A Bécsi Képes Krónika előadásának XI. századi csatajeleneteiből kiderül, hogy kezdetben csakis a király és az uralkodóház tagjai használtak vexillumot.¹³² Így a zászlót is azon „*diversa arma*” körébe kell sorolnunk, melyeket első királyunk „Intelmei” szerint, a hospesek honosítanak meg új hazájukban,¹³³ azok az előkelő lovagi vendégek, akik a magyar főemberek által „*impugnandi peritia armorumque splendore imitantur*.”¹³⁴ A freisingi püspök által kigúnyolt „*non innata, sed quasi extrinsecus affixa virtus*” kezdetben kétségkívül a lovagi élet külsőségeinek utánzásában élte ki magát s ennek az utánzó hajlamnak kell tulajdonítanunk a zászló átvételét is. Szent István törvényeiből tudjuk, hogy már az első király megkövetelte minden seniortól milesek tartását¹³⁵ s Kálmán pedig comeseit bizonyos számú páncélos kiállítására kötelezte.¹³⁶ Az Aranybulla és annak 1231-iki átírása szerint a comesek és tisztségviselők „*ex officio debito*” még külháborúkban is kötelesek résztvenni.¹³⁷ IV. László egyik hívének érdemeit felsorolva külön kiemeli, hogy bár az illető akkor nem viselt tisztséget, mégis elkísérte őt a háborúba.¹³⁸ Kétségtelen, hogy a királyságnak a legelőkelőbb tisztségviselői közvetlen harcos kíséretüket maguk vezették s ez a kíséret már ekkor elkülönült a megyei csapatoktól. Ezeknek a tisztí csapatoknak jelölésére már a XII. században divatba jön a saját, külön zászló használata. Tudjuk, hogy P. mester úgy képzel el a honfoglaló vezéreket, mint

¹³¹ *Marczali*: Enchiridion 250.

¹³² Flor. II. 150, 172, 184, 197.

¹³³ Inst. Mor. VI (*Závodszy*: 157).

¹³⁴ Gesta Friderici I. 52/SS, rer. Germ. 51).

¹³⁵ Decr. I. 25: Volumus ut unusquisque senior suum habeat militem (*Závodszy*: 148).

¹³⁶ Decr. I. 40 (*Závodszy*: 188).

¹³⁷ *Marczali*: Enchiridion 156—157.

¹³⁸ 1275: idem comes Ruh, licet tunc nullo esset honoris culmine sublimatus ad nostrum venit exercitum ducens secum manu potentes et in bello examine virtuosos... (*Smičiklas*: VI. 59).

korának princepsait, iobasíóit, comeseit. Ha tehát művének 41. fejezetében azt olvassuk, hogy Lél vezér „*elevato vexillo sui signi*“, tehát saját jelével ellátott zászlaját kibontva¹³⁹ támad az ellenségre, ebből jogosan következtetünk arra, hogy a XII. század folyamán a hivatali és születési arisztokrácia körében az általuk kiállított magánkatonaságnak saját jelvényük alatt való hadbavezetése már általánossá vált. Rogerius korában a király a harcikedv fokozására zászlókat osztogat legelőkelőbb híveinek s a vezérek zászlai oly jellegzetesek és ismertek, hogy a többiektől már messziről megkülönböztethetők.¹⁴⁰

Annak a szerepnek, melyet a zászló a hadvezetésben játszik, az oklevelekben a „*sub vexillo*“ formula felel meg. A nemesítő levelek egyforma fordulata szerint, az aulában örök szabadságnak örvendő nemes egyúttal azon kiváltság birtokába jut, hogy a király zászlaja alatt, „*sub vexillo regio*“ száll hadba. Láttuk azonban, hogy a zászlót a hadijelvényként már nem egyedül a király, hanem az előkelő báró- és nagybirtokos réteg is használta. Amidőn tehát olyan lakói részesült királyi kegyben, birtokadományban, vagy nemesítésben, aki valamelyik, ispán, tisztségviselő, vagy nagybirtokos magánkatonaságához tartozott, szükségesnek látszott annak feltüntetése, hogy az illető kinek a vezetése, kinek a zászlaja alatt vitézkedett. Így a „*sub vexillo*“ formula magánszolgálat jelölésére is általánossá vált. A XIII. század második felében az egyre gyarapodó nagybirtok magához szívja a régi királyi vármegye harcos elemeit, elsősorban a várjobbágyot, mely ebben a korban szinte kivétel nélkül a nagybirtokos comes szerviensi- familiárishadát gyarapítja.¹⁴¹ Már István ifjabb király 1268-ban nemesít egy vasvári várjobbágyot, aki „*sub vexillo Nicolai vaivode Transilvani*“ harcolt.¹⁴² Egészen természetes, hogy a XIV. századból még több példánk van az ilyen magán-vexillum alatt teljesített szolgálatra, és annak az oklevélben való

¹³⁹ Gesta Hungarorum 41, v. ö. 45: Zuárd és Kadosa vexillis signiferis.

¹⁴⁰ Rogerius 28: Rex suos interim hortabatur, ut ad pugnam viriliter se haberent, vexilla non pauca, manu propria maioribus assignandó (Endlicher: 274); 29: Bertalan pécsi püspököt üldözik a tatárok, Ladislaus comes, qui ad regem multis vexillis extensis cum sua militia veniebat, nil de gestis ipsius preciens supervenit, episcopus hungarica vexilla cognoscens ad comitem declinavit (u. o. 276).

¹⁴¹ 1260: iobagtomes castri nostri zaladiensis... servienles magistri Chack (zalai ispán, Zala vm. I. 57); 1265: H O VI 114. 1265: servientes Aegidii magistri dapiferorum... a iobagionatu castri... eximendos duximus (Fejér: IV/3, 294—295), 1266: Wenzel: VIII. 147, 1268: u. o. 200, 1273: HO II. 15, 1287: HO IV. 71, 1287: (castrenses) HO II. 19. Szekfű: Szerviensek 24.

¹⁴² Zimmermann—Werner: I. 105.

hangsúlyozására.¹⁴³ A „*sub banderio*“ formula, a banderium szó későbbi előfordulásának megfelelően, csak a XV. század elejétől kezdve tűnik elő a nagyurak seregeivel kapcsolatban. Minthogy azonban már IV. Béla korából ismerünk egy „*sub banderio regali*“ formulát, kétségtelen, hogy a „*sub vexillo*“ mellett a „*sub banderio*“ kifejezésnek is megvolt a maga hagyománya, árpádkori előzménye. Miután pedig a „*vexillum*“ csapategység, zászlóalj értelemben oly oklevelekben bukkan fel először, melyekben a „*sub vexillo*“ formula is előfordul,¹⁴⁴ egészen kétségtelen, hogy a zászlónak „zászlóalj“ jelentése a „*sub vexillo*“ formula hatása alatt alakult ki. Ugyanez áll természetesen a banderium „zászlóalj“ értelmére is. Igaz ugyan, hogy a banderium átvitt értelmű használatát igazoló első két oklevélben hiába keressük a „*sub banderio*“ alakot, de viszont ismerjük ezt a formulát még az Árpádkorból és sok adatot tudunk rá felhozni a XV. század első évtizedeiből is.¹⁴⁵ Összefoglalva terminológiai vizsgálódásunk eredményét, azt kell tehát mondanunk, hogy a banderium zászlóalj jelentése nem valamely új intézmény behozatalával, hanem csupán az árpádkori gyökerű oklevélformula fejlődéséből alakult ki. Sémászerűen: *vexillum*—*sub vexillo*—*vexillum*, *banderium*—*sub banderio*—*banderium*. Érvelésünket csak akkor érhetné kritika, ha törvény, vagy oklevél alapján sikerülne bebizonyítani azt, hogy banderiumok felállítására, banderiális hadrendszer szervezésére, valamiféle intézményes lépés történt. Ily bizonyíték felkutatásáról azonban annakidején már Pór Antal is lemondott.

Láttuk, hogy az egész Anjoukorból mindössze két adatunk van a banderium elnevezésre. A szórványos előforduláson kívül, már a *vexillum*nak ugyanolyan értelemben való használata is kizárja, hogy itt hivatalos hadi műszóval

¹⁻³ 1512: *sub vexillo regio* (AO T278), 1550: *Mick bán sub cuius vexillo* (*Smičiklas*: IX. 501), 1590: *sub vexillis dicorum fratrum* (*Fejér*: X/1, 601), 1597: *sub vexillo eiusdem* (*Fejér*: X/2, 456), 1401: két trauí nemes *sub vexillo fidelis nostri*... Nicolai de Gara (*Fejér* X/4, 64), 1455: *suis caris militibus, gentibus et familiaribus sub suo vexillo interemptis, sub suo vexillo dimicantibus* (Mellékt. Oklt. 98—100).

¹⁴⁴ Mellékt. oklt. II. 98; *Fejér*: X/2, 456.

¹⁴⁵ 1405: *sub banderio Stephani de Debrew* (*Fejér*: X.4, 219—220), 1405: *sub banderio eiusdem* (Garai Miklós, u. o. 206—207), 1403: *ratione erectionis banderii alieni, aemuli nostri et sub ipso* (*Corpus Iuris* I. 196), 1404: *sub banderio predicti illustris principis* (Tódor podoliai herceg, Mármarosai diplomák 128), 1406: *adhaerendo Ladislao*... de Wylak *sub banderio eiusdem* (HO II. 174—175), 1413: *sub banderio ipsius comitis Piponis domini sui* (Temesmegye IV. 475), 1419: HO II. 145. 1421: Sztáray II. 218, 1427: *Fejér*: X/6. 872, 1427: u. o. 855, 1427: IV. (*Kovachich*: Supplementum I. 552), 1428: *sub banderio et in familiaritate* (Mellékt. oklt. II. 78).

volna dolgunk. A banderiumok és vexillumok — miként ezt Szekfű Gyula már 1912-ben meggyőzően kimutatta — kizárólag familiárisokból állottak.¹⁴⁶ Mármost a familiárisokból álló bárói, vagy nagybirtokosi csapategységek hivatalos nevét csak akkor kereshetnénk a banderiumban, ha ilyen csapatok más néven egyáltalán nem szerepelnének. A terminológia azonban éppen ennek ellenkezőjét, azt bizonyítja, hogy az ilyen csapatok a legkülönbözőbb neveken nevezettek s a banderium és vexillum a viszonylag ritkán előforduló nevek közé tartoznak. Csak izelítőül közlünk néhány ilyen elnevezést: familiarum caterva, armatorum cuneus, complices, comitiva, coetus bellantium, coetus familiarium, legio, gens, gens armigera, exercitus, stb.¹⁴⁷ Miután a felsorolt adatok mind kiváltság, vagy birtokadományozásra vonatkozó oklevelekből származnak, lehetséges volna arra gondolni, hogy e többé-kevésbé furcsa, színes, szinte irodalmi ízű kifejezések, csupán a lendületes kancelláriai stílus szüleményei s helyettük a mindennapi kormányzati, közigazgatási nyelven talán más, esetleg éppen a „bandérium” műszó volt használatban. A mindennapi elnevezés megismerése

¹⁴⁶ Szerviensek és familiárisok 46. kk: mindazokban az oklevelekben, melyekben a vexillum és banderium zászlóalj értelemben fordul elő, kivétel nélkül utalás történik a familiárisokra: a) *vexillum*: 1597: plurimis fratribus proximis et egregiis militibus ac proceribus sub vexillo eiusdem interemptis (*Fejér*: X 2, 456 kk), 1597: cum eorum propriis geminis seu binis vexillis, valido nobilium virorum militantium precipue consanguineorum armata cohorte (u. o. 452. kk), 1406: Garai privilegium, a vexillummal kapcsolatban a familiárisok sokasága halálának emlegetése (HO VIII. 452), 1455: vexillo suo valido... complicitibus ac strenuis militibus fidisque suis famulis sub suo vexillo dimicantibus (M. Mellékt. oklt. II. 98. kk), b) *banderium*: 1552: banderio eorum proprio, familiaribus suis... (*Smičiklas*: XII. 78), 1450: sui banderii gentes... cum decenti apparatu suorum familiarium (Zala vm. II. 465), 1457: cum decenti gentium et familiarium suorum comitiva (M. Mellékt. oklt. II. 112).

¹⁴⁷ 1507: collecta multitudine sue gentis et militie (AO I. 152), 1510: filii Bagun una cum gente seu exercitu... Herrici bani (AO I. 196), 1515: aggregata sibi suorum complicum nephanda caterva (AO I. 290), 1518: satis connumerata potenti gente (Zichy I. 160), 1519: aggregata sibi gente (AO I. 529), 1525: cum suis (AO II. 69—70), 1552: honestis hungarice gentis natione secum ducto (AO V. 576—577), 1587: cum suo armigera cohorte et coetu bellantium copioso, cum sua gente armata (*Fejér*: X/1, 558—59), 1587: armigera cohors (*Fejér*: X/1, 545), 1587: falerata cetera Hungarorum, Slavorum et Olahorum (Temesmegye IV. 150), 1587: valido armatorum cuneo (*Fejér*: X/5, 520), 1597: gentes armigere, Siculorum legio, armigera comitiva, armata cohors (*Fejér*: X/2, 452), 1405: gentes exercitiales (*Fejér*: X/4, 205), 1404: cum tota sua potentia instaurata (u. o. 255), 1406: congregata egregia et copiosa comitiva, militum, procerum et nobilium (*Fejér*: X/5, 156), 1408: cum sua gente, grandem comitivam de sua gente transmisit, cum magna copiositate gentium (*Fejér*: X/4, 660. kk), 1412: fratrum et familiariorum coetus (*Fejér*: X/2, 542), stb. stb.

szempontjából, elsősorban a hadbahívó parancsokra kell gondolnunk, melyek hevenyészett fogalmazásuk révén, e célra kiválóan alkalmasnak látszanak. Ezek a parancsok, melyeket maga az uralkodó, vgy megbízottja tisztségviselőkhöz, nagybirtokosokhoz intézett, alaposan rációfolnak minden ilyen feltevésre. E mandatumokban leggyakoribb a hadi-népnek, mint „gens“-nek emlegetése,¹⁴⁸ vagy egész egyszerűen a familiárisokra való utalás.¹⁴⁹ De az oklevelek más csoportjában is egészen általános a seregeknek, mint a familiárisok összességének megnevezése,¹⁵⁰ esetleg azon veszteségek felsorolása, melyeket a „dominus“ familiárisainak halála, sebesülése révén szenvedett.¹⁵¹ A terminológiának minden vonatkozásban való gondos megvizsgálása tehát azt bizonyítja, hogy a „banderium“ kifejezés az egész XIV. század folyamán és a XV. század első három évtizedében, viszonylag ritkán fordul elő és korántsem volt hivatalos neve a dominusok csapatainak. Általánosan használt és hivatalos színezetű megjelöléssé csak az 1455-i honvédelmi tervezet óta vált.

A „banderium“ néven nevezett bárói és dominusi csapatokban tehát familiárisok harcoltak. Midőn a király valamelyik előkelő hívét hadbahívja, a felszólítás egyúttal familiárisainak is szól, miként ezt a királyi parancsok bizonyítják.¹⁵² A „banderiális hadkötelezettség“ tehát lényegében nem más, mint familiáris hadkötelezettség. Kérdés mármost, hogy milyen alapon követelt az uralkodó ily szolgálatot a

¹⁴⁸ 1352: rex mandat gentes levare contra canes tartaros (*Fejér*: IX/2, 206), 1384: cum omnibus gentibus et familiaribus vestris (Bánffy I. 374), 1411: una cum gentibus vestris (*Fejér*: X/5, 115), 1432: 100 lovas mint gentes (*Fejér*: X/7, 419).

¹⁴⁹ É. n.: cum vestris servientibus bene armatis (*Fejér*: VI/2. 340), cum vestra familia ceterisque vestris subditis, equitibus et peditibus (HO II. 233).

¹⁵⁰ 1318: una cum proximis et amicis (Zichy I. 160), 1387: cum suis armigeris clientibus (*Fejér*: X/3, 33), 1390: suis armatis complicitibus (Mellékt. II. 27), 1403: plures fideles regni nostri nobiles, familiares scilicet ipsius Johannis bani (u. o. 43–44), 1405: cum nostra celsitudo eundem Stephanum... una cum fratribus et familiaribus suis... deputasset (*Fejér*: X/4, 379), 1412: plurimo fratrurum et familiarium coetu comitatus (*Fejér*: X/2, 342, X/5, 316), 1415: cum sua copiosa familia, 1418: Zsigmond parancsa Marczali Miklós és Csupor Pál seregéhez, familiaribus et gentibus fidelium nostrorum... (Zichy VI. 183–184), 1434: Jakus Mihály székelyispán a brassóiakhoz, familiaribus nostris nunciavimus, ut ipsi sine mora more exercituali accedere debeant (Székely oklt. I. 128), 1437: copiosa familiarium suorum comitiva (*Fejér*: X/7, 859), stb. stb.

¹⁵¹ 1307: AO I. 157, 1308: *Fejér*: VIII/1, 250, 1312: u. o. 250, 1317: AO I. 415, 1317: AO I. 411, 1321 u. o. 626, 1330: *Smičiklas*: IX. 535, 1342: AO IV. 264, 1351: *Smičiklas*: XII. 6, M. mellékt. oklt. II. 43–44, 1404: *Fejér*: X/4, 255, stb.

¹⁵² Lásd mindenekelőtt a fentebb idézett hadbahívó parancsokat.

nagybirtokosokkal magánjogi viszonyban levő harcos népelemtől?

A XIV. és XV. században azt látjuk, hogy nemesupán a tisztségviselők és nagybirtokosok, de egyben mindazok a kisebb nemesek is, akik fegyveres kísérettel rendelkeztek, kötelesek voltak familiárisaikat háború esetén a király rendelkezésére bocsátani.¹⁵³ Talán éppen ebben a kötelezettségben a familiárisok hadi szolgálatának intézményességében jelentkezik a banderiális rendszer lényege, az Anjouk újítása? Aligha, hiszen az Árpádkor aránytalanul szűkszavúbb okleveles anyagából ugyanezt a honvédelmi terhet állapíthatjuk meg. Már Szent István intézkedik a seniorok milestartási kötelezettségéről s ezeken a seniorokon egészen általános értelemben földbirtokosokat kell érteniünk.¹⁵⁴ A földbirtok katonaillesztési kötelezettségéről tájékoztat Szines úrnó végrendelete 1146-ból.¹⁵⁵ A szerviensi intézmény kibontakozásának korából, a XIII. századból kitűnő példa erre a locsmándi várjobbágyok szerződése dominusukkal 1270-ben, akik a szegődés során arra kötelezik magukat, hogy bármikor elkísérik urukat a király hadseregébe.¹⁵⁶ A tisztségviselők hasonló kötelezettsége Kálmán korára vezethető vissza,¹⁵⁷ érvénye kimutatható az Aranybullából¹⁵⁸ és az okleveles anyagból is.¹⁵⁹ A „Descriptio Europae Orientalis“

¹⁵³ 1357: AO III. 422, 1400: nobiles et gentes illius comitatus (Temesmegye IV. 422), Borbála királynő Sopronmegyéhez 1415: cum univervis vestris gentibus equitibus scilicet et peditibus (*Házi*: I/2, 67, 1417: Zsigmond a zalaiakhoz, unacum vestris gentibus.

¹⁵⁴ *Váczy*: A hűbériség szerepe Szent István királyságában. Századok 1952, kny. 24.

¹⁵⁵ Qui tamen proficisci debent ad exercitum et regis expeditionem (Pannonhalmi rendt. I. 598), v. ö. ehhez az 1251-iki törvényt, mely az Aranybullával ellentétben a külháborúkban való kötelező részvétellel kapcsolatban nemesupán a tisztségviselőket és zsoldosokat említi, hanem mindazokat, quibus amplas concessimus possessiones (*Enchiridion* 156). Nyilvánvaló, hogy itt nemesupán személyes hadbaszállásról van szó. Ugyanerre utalnak Károly Róbert első hadbahívó parancsai a polgárháborúk idejéből: é. n. *Fejér*: VI/2, 340 és 342.

¹⁵⁶ *Wenzel*: VII. 521.

¹⁵⁷ *Váczy*: id. ért. (kny.) 23, az általa adott magyarázat után szó sem lehet arról, hogy a 40. §-ben hűbéri, vagy pláne norman-hűbéri hatást keressünk.

¹⁵⁸ 1222: qui comitatus habent, 1251: comites... et qui ex officio debito tenentur (*Ench.* 156).

¹⁵⁹ 1275: *Smičiklas*: VI. 39, ez a felfogás tűnik ki Rogerius 16 fejezetéből (*Endlicher* 216) és az egyes bárókhoz intézett, az Árpádkorból nagy számban ismert speciale mandatumokból. Pl. 1274: HO III. 21, 1275: *Smičiklas*: VI. 115, 1284: HO VI. 507, 1298: *Wenzel*: XII. 619, 1500: *Fejér*: VI/2, 259. Ezek az adatok egymagukban valószínűtlenné teszik a banderiális hadrendszer híveinek azt az állítását, mely szerint azért volt szükség új honvédelmi intézkedésekre, mivel az Árpád-kor végén a király már nem kapott elég katonát híveitől. A *Descriptio Europae*

névtelen szerzője, aki művében a későárpádkori, de mindenestre a Károly Róbert trónralépését megelőző viszonyokat jellemzi, mégpedig elsőrendű magyar tájékoztatás alapján. úgy tudja, hogy a magyaroknál „omnis tenetur regem sequi... cum tota gente sua.”¹⁶⁰ Miként tehát a magánfamilia intézménye az Árpádkorban gyökerezik, éppenúgy ennek a kornak a felfogásában alakult ki a tisztség és a földbirtok katonaaállítási kötelezettségének gondolata. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy alighanem a földesúr joghatósága alatt élő népek immunitásának elismerésével járt együtt a szolgálatnak ez a fajtája. A szerviens a dominus iurisdictionja alá tartozott, és ahogy igazságszolgáltatási viszonylatban mint szerviens kivétellett a megyei szervek illetékessége alól, ugyanúgy katonai tekintetben sem tartozott másnak felelősséggel, mint urának, akivel együtt „sub vexillo regio” harcolt. A XIII. századból számos bizonyítékunk van a várjobbágyok által a comesnek teljesített szerviensi-hadi szolgálatra¹⁶¹ és ezek az esetek tanulságos példák arra, hogy a dominus és szerviens között létrejött megállapodás egycsapásra megváltoztatja a magánszolgálatbalépőnek a közhatalomhoz való viszonyát is. A várjobbágy — familiáris ettől kezdve nem a megyei zászlóaljban, hanem urának seregében harcol. E megállapításunkkal ismét szembekerültünk a banderiális hadrendszer elméletével, mely a XIV. századot illetőleg megyei bandériumok létezését vitatja és azt vallja, hogy ezeket a megyei bandériumokat a főispánok vezették.¹⁶² A nemesi felkelés tárgyalásánál alkalmunk volt behívótítani, hogy 1433—35 előtt ilyesmiről szó sem lehet. Előfordult ugyan, hogy külön királyi parancsra a főispán vette át a megyei nemesség katonai vezetését, erre azonban mindig csak nyomós okokból és különleges uralkodói felhatalmazás alapján került sor.¹⁶³ Miután Nagy Lajos 1351-ben szószerint megerősítette a nemességnek azt az Aranybullában gyökerező jogát, mely szerint kizárólag királyi zászló alatt köteles harcolni, egészen kétségtelen, hogy sem ő, sem Károly Róbert nem változtattak a nemesi hadbaszállás hagyományos gyakorlatán. Mint említettük, a főispán pillanatnyi vezérségére már az Árpádkorban is van példa és így ebben a szórványos előfordulásban sem kereshetünk Anjou-kori sajátságot. A főispán vezetése alatt álló megyei

Orientalis szerzője szerint potentes sunt valde dicti principes, nam aliqui ex eis facere possunt X milia, aliqui vero V milia, illi vero qui minus facere possunt II milia (ed. Górká, 1916, 50). Ha van is ebben túlzás, a lényegét mégis jól visszaadja.

¹⁶⁰ Ed. Górká 50. Deér. Mlög XLV (1931) kny.

¹⁶¹ L. a 141. jegyzetet. Szekfü id. ért. 24.

¹⁶² Pl. *Hóman*: MT II¹ 294.

sereget még Zsigmond korában sem nevezik bandériumnak, az 1455-iki tervezet és hadfelosztási lajstrom e névvel kizárólag a tisztségviselők és nagybirtokosok hadait illeti.

De az eddig tárgyaltakon kívül, más okok is arra készítetnek, hogy a leghatározottabban elutasítsuk a banderiális hadrendszernek közkeletű elméletét. A „banderiális hadrendszer“ kifejezés először is megtévesztő, mert azt a téves hiedelmet keltheti, hogy a királyság hadereje kizárólag a nagybirtok katonaaállítására kötelezettségén alapul s mellette a régi formák, mint a nemesség fejenkénti hadbaszállása, a kiváltásos területek, közösségek és városok hadi szolgálata teljesen elvesztették jelentőségüket. Ez a szemlélet nem számol a középkor hadrendszerének sajátos és a maitól gyökeresen eltérő jellegével és az összes jelenségeket hajlandó egyetlen elvből magyarázni. Azokat a történetírókat, akik ezt az elméletet kialakították, kétségkívül befolyásolta a mai hadkötelezettségi rendszer, mely nem ismer egyéni jogokat és a testileg alkalmas polgárok egyetemének katonakötelezettségén alapul. A középkori állam az élet egyetlen viszonylatában sem rendelkezik oly elvvel, melyet a társadalom egészével szemben kivételek alkalmazása nélkül érvényesítené. A közhatalom még a rendiség kialakulása után is egészen különböző katonai terheket ró a sokféle tagolt társadalomra és még honvédelmi szervezetében is szerepet juttat a különféle korú és eredetű „szabadságoknak“ és előjogoknak. Merev jogelveket tehát hiába keresünk s a XI—XV. századi hadrendszer egyáltalán nem mutat fel „fejlődést“, ha ezen az alapul szolgáló elvek változását értjük. A banderiális rendszer csirái már Szent István korában adva voltak, viszont teljes kifejlődésének korában is ott találjuk mellette a régi rendszer csökevényeit, pl. a szepesi lándzsások hűbéres jellegű hadi szolgálatát, vagy az erdélyi városok számszerűen megállapított kontingensét, stb. Teljesen elhibázott tehát azt mondanunk, hogy a XIV. században a szabadok személyes hadkötelezettsége helyébe a földbirtok teherviselése lép, mert ezek az elvek a valóságban sohasem bírtak kizárólagos érvénnyel. Fejlődés csak annyiban mutatkozik, amennyiben kezdettől fogva együttesen jelenlévő elemek, a koroknak és szükségleteknek megfelelően, más és más hangsúlyt, jelentőséget kapnak. Így kétségtelen, hogy a hadrendszer súlypontja a XIII. század második felétől kezdve a fejenként hadbaszálló nemességről a nagybirtokosok „*armata familia*“-ira helyeződött át. A további fejlődés irányát már eleve megszabta az a tény, hogy Károly Róbert a királyi hatalom helyreállítását a familiaritásban rejlő lehetőségek kihasználásával,¹⁶⁴ a középbirtokos nemességre tá-

¹⁶⁴ Szekfű: Szerviensek 49.

maszkodva hajtotta végre.¹⁶⁵ A királyhoz feltétlenül hű, új nagybirtokos főnemesség születése, ilymódon kétségkívül megnövelte a királyság rendelkezésére álló katonai erő létszámát és minőségét, de nem teremtett új alapot a honvédelem számára. A nemesi felkelés tárgyalásakor alkalmunk volt látni, hogy a „per se et personaliter“ és a „sub vexillo regio“ elv alapján történő nemesi hadbaszállás éppen az Anjoukorban éri el tetőpontját. Ha hozzávesszük ehhez a kiváltságolt népek katonakötelezettségének változatlan fenntartását, a városok katonai kontingensének jelentős felemelését, s főleg Nagy Lajos uralkodásának utolsó évtizedeiben feltűnő idegen zsoldosok szerepét, akkor azt látjuk, hogy az Anjouk uralma honvédelmi téren is az utolsó Árpádok kormányrendszerének nagyarányú helyreállítása, melyben a nagybirtok hadereje s a fejenként szolgáló köznemesség katonai szolgálata ideális egyensúlyban állanak a központi hatalom rendelkezésére. Banderiális hadrendszerről tehát már ezért sem szabad beszélnünk.

Az elmélet híveinek egyik teljesen önkényes feltevése szerint, Anjou-királyaink a birtokadományozást katonaállítási hadkötelezettség vállalásától tették függővé. Tudjuk, hogy Nápolyban túltengő hűbérrendszer volt érvényben, mely azonban tökéletesen kiszolgált a központi hatalom érdekeit.¹⁶⁶ Ha Károly Róbert Magyarországon is ezt a nápolyi rendszert akarta volna meghonosítani, akkor át kellett volna alakítani a magyar birtokjog egész rendszerét. Magyarországon ugyanis, a délvidéken szórványosan előforduló adományokon¹⁶⁷ és IV. Béla király tatárjárás utáni kísérletén kívül, az adományrendszernek nem volt semmi hűbéri eleme. Váczy alapvető megállapításai kellően világítják meg a magyar birtokjog sajátos és a hűbériséggel ellentétes jellegét. A magyar adományos nem „ratione terrae“ teljesít hadi, vagy egyéb szolgálatot, hanem ilyenek vállalása minden „fidelis“ számára az adománytól független közjogi kötelezettséget jelent. Ezért a király „iure perpetuo“ adományoz birtokot, mely csupán megjutalmazása a már teljesített szolgálatnak. A beneficiumot terhelő feltételek, éppenúgy mint a hűbéri „infidelitas“ fogalma, nálunk teljesen ismeretlenek.¹⁶⁸

¹⁶⁵ *Hóman*: MT II¹ 287. kk.

¹⁶⁶ *Miskolc*y: id. ért. 307. kk.

¹⁶⁷ 1195: III. Béla adománya Bertalan comesnek (*Smičiklas*: II. 262. kk.), mely a birtokot pontosan megszabott katonaállítási kötelezettséggel terheli, kétségkívül a hűbériség hatását mutatja. Hasonló adományozásra a tulajdonképeni Magyarország területén azonban nincs példa és így ennek az adatnak sincs bizonyító ereje az általános magyar fejlődés megítélése szempontjából.

¹⁶⁸ *Váczy*: Szimbolikus államszemlélet 62. kk., A hűbériség szerepe stb. I. kk.

Kétségtelen, hogy ez a meggyökeresedett magyar rendszer teljes ellentétben állott mindazzal, amit Károly Róbert odabaza tapasztalt. Az első Anjouk, akik Magyarország koronájára igényt formáltak, valóban kísérletet is tettek az otthoni hűbérrendszernek új országukban való meghonosítására. Így Károly Róbert apja 1292-ben, a francia hűbéri szabályokra való hivatkozással, Németujvári Ivánnak adta Sopron és Vas megyéket, azon kötelezettségek teljesítése fejében, melyekkel IV. Lászlónak tartozott.¹⁶⁹ Ez az adat nemcsak a magyar viszonyok nemismerését, de egyben azt is bizonyítja, hogy a nápolyi Anjouk kizárólag hűbéri kategóriákban gondolkodtak s eleinte éppen ennek a rendszernek meghonosításával iparkodtak Magyarországon híveket toborozni. A kezdeményezés azonban Károly Róbertben nem talált folytatóra. Az ifjú trónkövetelő magyar környezetbe kerülve, magyar tanácsosainak befolyása alatt, gondolkodásában teljesen a magyar jogrendszerhez alkalmazkodott s már politikai okokból is visszariadt minden önkényes újítástól. Már első oklevelei is (1502—1504) az árpádkori formák szerint állítottak ki s van oklevélírója, aki valószínűleg már III. András uralkodása alatt is működött.¹⁷⁰ Legelső birtokadományai, továbbá a későbbi években foganatosított nagyarányú birtokkiszélesítései, kivétel nélkül a hagyományos magyar „iure hereditario” birtoklás szellemét lehelik.¹⁷¹ Hűbériség meghonosításáról tehát nála szó sem lehet, ami a hadrendszert illetőleg azt jelenti, hogy a katonaillesztés alapja is változatlan maradt. Az elmélet újabb képviselői éppen ezért el is ejtették a hűbériség meghonosításának feltevését s Károly Róbert újításának jellegzetességét épp abban pillantják meg, hogy ő — számolva a magyar nemzet „közjogi gondolkodásával” — rendszerét a nemesség áldozatkészségére alapította. „Károly Róbert a nagybirtokú nemesség áldozatkészségét iparkodott fokozni. E célból általánossá tette nálunk is a címet, melyet az úr zászlajára tétethetett és megengedte, hogy aki ötven katonát vezet harcra, csapatát saját zászlaja alatt vezethesse.”¹⁷² Az uralkodó elmélet szerint ez a címeradományozás a banderialis hadrendszer meghonosításának egyik leglényesebb mozzanata.

A magyar nemesség színe-java a XIII. sőt, mint a fentebbi Anonymus helyből kiderül, már a XII. században is

¹⁶⁹ Dipl. Eml. az Anjoukorból I. 95.

¹⁷⁰ *Szentpétery*: Magyar Oklevéltan (1930) 155.

¹⁷¹ Ezt bizonyítják uralkodása egész tartama alatt kiadott adománylevelei, pl.: 1512: AO I. 256, 261, 1513: u. o. 313, 1521: u. o. 621. 1523: u. o. II. 65, 1531: u. o. 545, 1541 u. o. IV. 177, stb.

¹⁷² *Miskolczy*: id. h.

használt bizonyos kezdetleges címereket, melyeket azután zászlaira is átvitt. A fejedelmi címeradományozás Európában a XIII/XIV. század fordulóján jött divatba, Franciaországban Szép Fülöp idejéből, Németországban legelőször 1305-től ismeretesek fejedelmi címeradományok. Ezt az európai kezdeményezést Magyarország néhány évtizeddel elkésve követte.¹⁷³ Királyaink a XIV. század folyamán tényleg adományoztak híveiknek címereket, eljárásukból azonban semmiféle általános gyakorlat ki nem olvasható, amennyiben az Anjoukorból mindössze négy címeradományozásról tudunk. Ezek közül időrendben a legutolsó Nagy Lajos 1369-i adománya Kassa város részére, már eleve kiesik vizsgálódásunk köréből. Marad tehát mindössze három címeradomány: 1. 1326-ban Imre fia Miklós részére a király címert adományoz „et per eum suis fratribus ac toti generationi suae necnon et eorum heredibus heredumque suorum successoribus, tamquam sub regio nostro vexillo inter alios regni nostri fideles militare debentes in signum dilectionis nostrae specialis.”¹⁷⁴ Ebben az oklevélben mindenekelőtt nincs szó sem bandériumról, sem familiárisokról, hanem kifejezetten csupán az adományozottat és testvéreit, továbbá leszármazói személyét illeti a címerhasználat joga. Még kevésbé lehet tehát belőle a bandérium létszámára következtetnünk. 2. 1327-ben sisakmáz adományozás Doncs mester zólyomi főispán részére. Az adományozott maga és kísérete pajzsát, sisakját és zászlaját arany mázzal díszítheti, de ez a jog kizárólag személyét illeti, nem örökölheto és kizárólag akkor használható, ha Doncs mester a királlyal indul harcba.¹⁷⁵ Bár itt már a kíséret is szerepel, egyetlen célzást sem találunk a kíséret számára, vagy arra vonatkozólag, hogy a hadbaszállás kötelezettsége a címeradomány következménye volna. 3. Még kevesebb derül ki a harmadik, 1352-ből való címeradományból Kolos királyi apród fia Kolos részére, mely az előzőkhöz hasonlóan mitsem tud bandériumállítási kényszerről, vagy pláne az 50-es tagozódásról.¹⁷⁶ A kutatóról-kutatóra szálló, de kritikailag soha meg nem vizsgált címerlegendának tehát semmiféle alapja sincsen: címeradomány és katonaszállítás között összefüggés ki nem mutatható. De arról sem lehet szó, mintha az Anjouk „általánossá” tették volna a címerviselést, mert ily szépenhangzó feltevés alátámasztására három oklevél bizonyédeskevés. Még azt sem mondhatjuk, hogy az oklevelek nagy-

¹⁷³ *Aldásy*: Cimertan, 38. kk.

¹⁷⁴ *Fejér*: VIII/3, 63.

¹⁷⁵ AO I. 356.

¹⁷⁶ Turul (1887) 158.

része elpusztult az idők viharaiiban, hiszen Zsigmond címeresleveleit valóban nagyszámban ismerjük.

Egyetlen hiteltérdemlő adatunk sincs arra, hogy Károly Róbert, vagy Nagy Lajos intézményszerűen szabályozták volna, hogy egy-egy nagybirtokos mennyi katonát köteles kiállítani. A „bandériumok“ létszáma, miként ez az 1453-i tervezet hadfelosztási jegyzékéből kiderül, felettébb változó volt. 25-től egészen 1000 emberig terjedhetett. A földesúri katonaság pontos megállapítása csak a hűbéri birtokjog meghonosítása árán lett volna megvalósítható, erre azonban Anjou-királyaink egyáltalán nem gondoltak. Valószínű azonban, hogy egy-egy gazdag földesúr, aki több évtizeden keresztül szolgálta királyát, körülbelül ugyanazzal a kontingenssel jelent meg minden hadjáratban. Ugyanígy könnyű arra gondolnunk, hogy a király tisztában volt az illető anyagi viszonyaival és elvárta tőle bizonyos számú katona kiállítását. Mindez azonban nem intézményszerű mozzanat és korántsem alkalmas a banderiális rendszer elméletének alátámasztására. A firenzei Villani Máté is csak „régí szokásnak“ (antica consuetudine) tulajdonítja az urak és községek által kiállítandó csapatok számbeli állandóságát.¹⁷⁷

Mindezekben a pozitív tárgyi érveken kívül, a magyarországi Anjou-uralom egész szelleme, e királyok államkormányzati felfogása ellentmond annak a feltevésnek, mintha birodalmunkban idegenből hozott forradalmi újításokat akartak volna megvalósítani. Ezért, mint a banderiális hadrendszer hagyományos elmélete elleni végső érvet, utoljára hagytuk az Anjouk hivatalos államkormányzati felfogásának ismertetését, melynek feltárása hivatva van arra, hogy a hazai adottságok és az idegen hatás egymáshoz való viszonyának sokat vitatott kérdését nemcsak hadtörténeti, de általános viszonylatban is nyugvópontra vigye.

Károly Róbert egyik 1504-i oklevelében úgy nyilatkozik trónralépéséről, hogy az „*tam electione prelatorum et baronum, quam iure geniturae*“ következett be.¹⁷⁸ Hangoztatja tehát örökösödési jogát, de elismeri a választás megtörténtét és épít annak érvényességére is. Jogigényének ebben a kétirányú megalapozásában akkori politikai helyzete tükröződik: egyrészt törekvése arra, hogy személyét a múlthoz, a hagyományokhoz kapcsolja és ezzel uralmának az alattvalók hozzájárulásától független jelleget megadja, másrészt azonban a hatalmas bárók jóindulatának kényszerű elismerése.

Megkoronázása, főleg azonban a diadalmas rozgonyi

¹⁷⁷ Marczali: Enchiridion 288.

¹⁷⁸ AO I. 80.

csata óta. szakít ezzel a kettős indokolással és uralmának jogalapját okleveleiben kizárólag a „*ius et ordo geniturae*”-ben jelöli meg,¹⁷⁹ bizonyosságául annak, hogy helyzetének megszilárdulása után egész mereven a vérségi jog (Geblütsrecht) alapjára helyezkedett. Ettől az időtől kezdve minden megnyilatkozásában személye és háza dinasztikus jogát hangsúlyozza, félreérthetetlenül kiemeli családjának a régi uralkodóházzal való rokonságát, azaz arra törekszik, hogy az Árpádok mithikus vérségi tekintélyvét¹⁸⁰ magára és övéire átszarmaztatva a konzervatív és monarchikus érzületű körök támogatását elnyerje. Ez a törekvése nem önkényes kísérletezésről, hanem a közhangulat csodálatosan eleven átéléséről és ragyogó politikai érzékkel való kihasználásáról tanusodik.

Ernyebán fia Istvánnak ismeretes 1505-iki oklevele,¹⁸¹ mely megható szavakkal siratja el a szent királyok nemzetiségének elmúlását, klasszikus kifejezése annak a régi dinasztia emlékéhez kapcsolódó politikai messiásvárásnak, mely az oligarchia tobzódása, az árnyékkirályok tehetetlensége, a társadalmi és jogrend megrendülése láttán, szinte pártállás nélkül hatalmasodott el a lelkeken. A nemességnek az a közép- vagyoni és politikailag háttérbeszorított része, melyben még elevenen élt a monarchikus eszme. sorsának jobbrafordulását kizárólag a szentkirályok vérszerinti leszármazóitól remélte. Az országos közvéleménynek ez a beállítottsága magyarázza, hogy a honfoglaláskori eredettel kérkedő kiskirály-bárók sem merték kezüket a korona után kinyújtani, vagy a nemzetnek nem vérkon, de „alkalmas” uralkodót ajánlani. A vérségi tekintélyelv begyökerezettsége érteti meg a Vencellel és Ottóval való türelmes próbálkozást és magyarázza egyúttal Károly Róbert személyének előtérbenyomulását, majd ügyének végleges győzelmét is. Az Árpádokkal való rokonság hangzatosításával Károly Róbert ennek a messiásvárásnak a hangulatát kamatoztatta a maga számára. De államférfiúi nagyságát bebizonyította azzal is, hogy erre a nőági rokonságra valóságos politikai eszmevilágot emelt, amely végeredményben egy oly közvéleményt teremtett az ország vezető rétegében, mely később az eljövendő békének és közrendnek a gyakorlati kormányzati intézkedéseknél is hathatósabb biztosítékává vált.

Okleveleiben egyetlen alkalmat sem mulaszt el a szentkirályok dicső nemzetiségének magasztalására. Ő és fia fel-

¹⁷⁹ 1510; AO I. 196.

¹⁸⁰ Heidnisches und Christliches 58. kk.

¹⁸¹ AO I. 52.

tűnő óvatossággal őrzik mindazon intézmények, egyházi alapítások és népek jogállását, melyek mint a szent királyok alapításai, az általuk adományozott régi szabadsággal rendelkeztek. A „fidelis” szolgálatának értékelésénél külön súlylyal esik latba, ha az illető nemcsak velük szemben, de már előbb a szentkirályok iránt is kimutatta hűségét.¹⁸² Károly Róbert 1326-ban arról a „*specialis devotio*”-ról beszél, melyet szent őse, László király iránt érez,¹⁸³ Nagy Lajos trónralépése után legfontosabb dolgának a váradi sírbolt látogatását tartja, később valóságos Szent László-kultuszt teremt, mely ereklyéinek terjesztésén, róla elnevezett új egyházak alapításán kívül¹⁸⁴ elsősorban a művészi kifejezés síkján követhető nyomon.¹⁸⁵ Ez a kultusz kiterjed természetesen Istvánra, Imrére, de nem-egyházi viszonylatban minden Árpád sarjra. Tudjuk, hogy már a XIII. század magyarja a dinasztiaiban, egyéni megkülönböztetés nélkül, a szentkirályok nemzetségét látta.¹⁸⁶ Károly Róbert messze túlment ezen, amidőn egyik 1317-iki oklevelében nemcsak IV. Bélát és V. Istvánt, de még az istentelen Kun Lászlót is, mint „szent őseit” emlegette.¹⁸⁷

A dinasztikus kapcsolat hathatós kidomborítása érdekében, az ifjú király fátyolt kívánt borítani a multra, mindazokra az ellentétekre, melyek őt és családját egykor a régi uralkodóházzal szembeállították. Tudjuk jól, hogy a nápolyi Anjouk nem jó szemmel nézték IV. László magyar királyságát s Károly salerno herceg nemsokkal V. István halála után, már viselte a magyar királyi címet.¹⁸⁸ Kun László méltatlan bánásmódja nápolyi hitvesével, méginkább elhidegítette egymástól a két rokon családot. Mindezek ellenére Károly Róbert ismételten is a legnagyobb kegyelettel, mint szent ősei egyikéről, mint kedves és boldogemlékű nagybátyjáról beszél a rossz rokonról¹⁸⁹ s az öreg Borsa Kopasz bűnlajstromának összeállításánál arról a régi „*crimen laesae maiestatis*”-ról sem feledkezik meg, melyet a volt nádor IV. László halálára való szövetkezéssel követett el.¹⁹⁰

De voltak ezenfelül még kirívóbb elsimítanivalók is. Amidőn Kun László halála után a magyarság vezetői II. Endre sokáig törvénytelennek tartott unokáját Árpád-

¹⁸² 1317: HO II 28 1545; AO IV 528.

¹⁸³ 1326: *Fejér*: X/2. 599.

¹⁸⁴ *Rupp*: Magyarország helyrajzi története II 296, 360, III 108, 297 stb.

¹⁸⁵ *Divald*: Magyarország művészeti emlékei (1927) 99 kk.

¹⁸⁶ *Heidnisches und Christliches* 44.

¹⁸⁷ 1317: HO II 28, 1350: *Knauz*: III 159. 28.

¹⁸⁸ *Miskolczy*: Magyarország az Anjouk korában (1925) 8.

¹⁸⁹ AO I. 156, 1317: HO II. 28.

¹⁹⁰ AO II 217.

sarjnak és ezzel természetes uruknak elismerték, ez a váratlan fordulat nagy meglepetést keltett a nápolyi Anjouk körében. II. Károly, a mi Károly Róbertünk nagyapja „csodálkozva hallotta, hogy bizonyos András nevű velencei az országot gonoszul elfoglalta“. Felszólította tehát Magyarország népét, hogy ne engedelmeskedjék a „bitorlónak“, akit fegyveres erővel fog eltávolíttatni. A fenyegetés nyolc év után vált valóra: 1300 nyarán az akkor körülbelül 17 éves Károly Róbert a délvidék hatalmas bárói élén készült szembeszállani a bitorlónak tartott III. Andrással s az összecsapást csak a király váratlan halála akadályozta meg.¹⁹¹

Erről a bitorlóról az esztergomi káptalan egyik 1325-iki oklevelében mégis azt olvassuk, hogy „amíg élt, az összes országalakók elismerték királyuknak“.¹⁹² De nemcsak a régi dinasztiaira kegyelettel gondoló alattvalók látták így a múltat, hanem maga Károly Róbert is. Megkoronázása és az oligarchia letörése után, úgy beszél egykori ellenfeléről, mint boldog emlékü, igen kedves patrueliséről: „*cum post mortem regis Andree felicis recordationis nostri carissimi patruelis regnum Ungariae nobis debitum iure et ordine geniturae adissemus...*“¹⁹³ Ha nem ismernénk az előzményeket, e sorokat olvasva könnyen azt hihetnők, hogy III. András maga jelölte utódjává kedves rokonát, hogy a szentkirályok véréből sarjadt utód az ő szellemükben folytathassa művüket. Ez a beállítás tehát szivárványhídat von mult és jelen közé és kapcsolatot teremt a szentkirályok mágikus elhivatottságú háza és a jelen kiválasztott férfiak között, mintha sohasem lettek volna árnyékkirályok, garázdálkodó hűtlen bárók, s a boldog országra mindenkor egy bölcs és igazságos fejedelmi kormányzás megszakítatlan derűje sugárzott volna. Ezt a gondolatot fejti ki Nagy Lajosnak egyik, uralkodása legelejéről származó oklevele, melyben úgy beszél országáról, „a magyar nemzet államáról“, mint amely „Magyarország szentséges királyainak és atyánknak idejétől kezdve egészen a mi trónralépésünkig a béke szépségében virágzott“.¹⁹⁴ Ezek a sorok fejezik ki az új és a régi dinasztia összekapcsolásának mélyebb értelmét. A „szentkirályokban“ az alattvalók egymást felváltó nemzedékei a nép szerető és azt felmagasztaló urait, istenrendelte vezetőit látták. E szemlélet ismeretében, uralmuk eredményeire visszatekintve, az

¹⁹¹ Pauler: II.

¹⁹² Knaus: III 59.

¹⁹³ 1310: AO I 196.

¹⁹⁴ 1342: ubi a tempore regiminis sanctissimorum regum Hungariae pefatique patris nostri incipiens usque adoptionem et sublimationem nostram ipsum hungaricae nationis regnum pacis pulchritudine viguit (AO IV 264).

Anjouk joggal ismerték fel önmagukban a dicső nemzetség vérszerinti, de egyben lényegi folytatóit.

Ezért lép fel Károly Róbert mindjárt pályája kezdetén az elnyomottak, a jó és ősi jogukból kiforgatottak védőjeként és biztosít ezáltal szerepének, a honfoglaló őssökkel dicsekvő és őt jött-mentnek tekintő gőgös bárók ellenében, történeti patinát és elhívatottságot. Alattvalóiba is beoltja azt a meggyőződését, hogy a királyság és az oligarchia összecsapásának sorsdöntő óráiban, a rozgonyi csata idején a szentkirályok égi közbenjárása biztosította seregei diadalát: Trencsényi Csák Máté „kibontván elvetemültségének zászlaját ellenünk és országunk hű nemesei ellen sereget toborzott és Kassa városa közelében csatát vívott velünk, ahol is Isten segítségével és a mi elődeinknek, a szentkirályoknak közbenjárására dicsőséges győzelmet és diadalt arattunk“.¹⁹⁵ Az oklevél szavait meglepően egészíti ki a Bécsi Képes Krónika illuminátorának a rozgonyi csatáról adott ábrázolása: a királyság kettőskeresztes lobogója már összetörve hever a porban, amidőn a háttérből diadalmasan emelkedik fel az Árpádok és Anjouk együttes címerével díszített családi zászló.

Az oligarchia ellenében az elnyomott nemesség védelme: ebben rejlik a hivatalos Anjou-kori felfogás szerint, a régi és az új dinasztia szerepének közössége. Ez a hagyományban gyökerező gondolkodás teljesen megfelelt azon tábor lelki beállítottságának, mely a polgárháborúk idején Károly Róbert mögé sorakozott. Ez a réteg már a XIII. században a szentkirályok hagyományára hivatkozva építette ki a maga jogállását, elútasított magától minden káros újdonságot és a monarchiában elsősorban a jó, ősi jog biztosítékát látta. Károly Róbert és Nagy Lajos teljesen azonosították magukat híveik államszemléletével s bár kétségtelenül sok újat alkottak, reformjaik mindenkor az adott jogi, társadalmi és gazdasági szervezet talajából táplálkoztak, a társadalom vágyait váltották valóra, sőt, mint ezt a pénzügyi intézkedések kiindulása mutatja,¹⁹⁶ legtöbbször alattvalói kezdeményezés vezette be megalkotásukat. Az Anjouk sikerének titka éppen az, hogy egyszerre voltak újtók és a hagyományok őrizői, ama társadalom beállítottságának megfelelően, mely a hagyományt saját szükségleteivel azonosította. Idegen, a magyar fejlődésben előzmény nélkül álló, sőt a magyar gondolkodással ellentétes intézkedésekre, nápolyi intézmények szolgai átültetésére tehát nem gondolhattak, mert ezzel a Magyarországon még elevenen élő koraközépkori királyeszménnyel ke-

¹⁹⁵ 1519: AO I. 529, 1512: Sztáray I. 40.

¹⁹⁶ *Hóman Bálint*: A magyar királyság pénzügyi és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában (1921) 75.

rültek volna szembe, azzal az ideállal, melynek uralmuk megszilárdulását elsősorban köszönhatték.

Károly Róbert a polgárháborúk viharaiiban egy új, elhasználatlan erejű és hűségű vezető réteget hívott a politikai szereplés színpadára. Ezt a megújhodott társadalmat a monarchia helyreállításának szelleme hatotta át: az Anjoukor jellegzetes restauráció és egész lefolyása egvedül ezt szem előtt tartva ítéelhető meg helyesen. Az államfelfogás is a nemzet új elitjét neveli hűségre; nyilvánvaló célja egy új hűségeszmény kialakítása. Károly Róbert ügyének diadalrajutása óta ismét az alattvalói „fidelitas“ vált a legfőbb szociális és politikai erénnyé, 1334-ben azzal a feltétellel ad engedélyt a Gutkeled nemzetség egyik tagjának az Ecsedi-lápon való várépítésre, hogy az új vár „*fidelitas, quod in vulgari hymseg dicitur ab omnibus et ubicumque nominetur.*“¹⁹⁷

Az Anjoukor ragyogása az alattvalók lelkében élő hűségeszménynek visszfénye csupán, az új konszolidáció életkorát ennek a hűségeszménynek tartama szabja meg. Óvakodnunk kell attól, hogy az Anjouk ú. n. reális rendszabályainak, melyekkel a nagybirtokos osztálynak oligarchiává alakulását megakadályozni iparkodtak, túlságos jelentőséget tulajdonítsunk. Tudjuk, hogy a nagy-, a közép- és kisbirtok egvensúlya már Nagy Lajos életének utolsó évtizedében megbomlott, anélkül azonban, hogy ennek a politikai élet felszínén nyoma mutatkozott volna.¹⁹⁸ Lackfiak és Horváthiak Lajos királynak mindhalálíg hű szolgái voltak és csak az általuk idegennek, csehnek tekintett nem vérszerinti királlyal, Zsigmonddal szemben vedlettek át lázadó oligarchákká.

A hadrendszer alapja is ez a hűségeszmény. A király nem teremt új törvényeket katonai szükségleteinek biztosítására, a régi hagyománnyal ellentétben nem kötelezi a földbirtokosokat megszabott számú hadegységek kiállítására, mert anélkül is megkap híveitől mindent, amire csak szüksége van. Már ebből az általános szempontból is el kell tehát ejtenünk a banderialis hadrendszer elméletét s az elmondottak után alighanem a leghelyesebb volna, ha ezt a kifejezést egyszerűen törölnénk tudományunk szótárából. Meg kell ezt tennünk azért is, mert ez a magyar történettudomány gyermekkorában kialakult elmélet sohasem tudott arra a kérdésre megfelelni, hogy mily politikai és katonai energiákat tartalmaztak ezek a földesúri magáncsapatok s mily szerep jutott nekik a közhatalom és a rendiség versengésében. Erre a kérdésre a következő fejtegetések során próbálunk választ adni.

Dr. Deér József.

¹⁹⁷ 1334: AO III 61.

¹⁹⁸ *Hóman*: MT III 157 kk.

Pigafetta Marcantonio.

Veranzio Antal katonai szakértője.

Veranzio Antal (1504—1573),¹ előbb egri püspök, majd esztergomi érsek, mint politikus és államférfiú is a magyar cinquecento egyik legtevékenyebb egyénisége, aki hadtörténelmünkben is élénk szerepet játszott, melynek nyitjára némi fényt derít ama tény felismerése, hogy oldalán, legalább egri püspök korában, mint katonai szakértője az olasz Pigafetta Marcantonio működött.

Ezen ténynek egyetlen, de annál értékesebb okmány-szerű emléke az „Itinerario di Marc 'Antonio Pigafetta gentil' huomo vicentino“ (Londra, appresso Wolfio Inglese, 1585.) c. nyomtatvány, melyet a szakirodalom a londoni British Museum könyvtárának állítólag unikum-példányából ismer.²

Mielőtt ezen, a magyar és olasz szakirodalomban eddig ismeretlen műnek a hazai hadtörténelem szempontjából való rendkívül érdekes tanúságait vizsgálat alá vennők, szólnunk kell magáról a szerzőről és magyarországi szerepléséről.

Marcantonio azon dicső katonai hagyományokat ápoló

¹ Szakítunk a hazai modern történetirodalomban eddig teljesen zárólagossá vált Verancsics elnevezéssel, mely — azt hiszem — Podhraczký György leleménye. A régi magyar történetírók, mint még Wenzel is, Veráncz-nak írják a sebenicói származású és olasz anyanyelvű magyar főpapot, megfelelően saját aláírásai latinos (Verantius) formájának. Neve eredeti formáját családja ma is virágzó két ága, Veranzio-Dragonić és Veranzio-Cippico, tartotta fenn, míg a szlávósított Verancsics alak teljesen ismeretlen a család genealógiájában, miért is teljességgel megengedhetetlen e mesterséges név fenntartása.

² Innen ismerte *Hammer* (Geschichte d. Osman. Reiches, v. III, p. 517; v. X, pp., 57, 336), aki tudtommal elsőül használta az irodalomban. Tőle vett tudomást róla a zágrábi jugoszláv tudományos Akadémia, mely felismerve a műnek a balkáni tudományosság szempontjából való fontosságát, lemásoltatta azt *Peter Matković* (Potupis Marka Antuna Pigafette u Carigrad od god. 1567. A „Starine“, Zágráb, 1890-iki XXII. köt. 68 s. köv. ll.) által, aki igen részletes tudományos ismertetést is írt róla: Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vijeka: Putopis Marka Antuna Pigafette, ili drugo putovanje Antuna Vrančića u Carigrad 1567 godine, a „Rad“ (U Zagrebu, 1890) 100-ik köt., 65—168. II. Az olasz szakirodalomban Marcantonio neve és műve teljesen ismeretlen.

vicenzai nemes családból³ származik, mely világhírét Pigafetta Antoniónak⁴ köszöni, aki tudvalevőleg mint condittiere részt vett, Magellan 1519/22-iki kelet-indiai felfedező útjában, melynek szakszerű leírását egyenesen tőle bírjuk. Valószínűleg az ő unokaöccsei voltak Marcantonio és Filippo, tudós katonák, akik mindketten figyelemre méltó emléket hagytak hadtörténelmünkben. Bővebbet csak a kisebbikről, Filippóról (1533—1604)⁵ tudunk, aki a katonai dicsőség bérjait már bőven aratta alig huszonhárom éves korában a Carafák zászlai alatt, majd Condè iskolájába került, akinek oldalán alkalma volt kitüntetni magát Paris 1561-i ostromában. Azidétt azonban a kereszténység védelme a török ellen hevítette a középkori keresztetek unokáinak szívét, s a nagy palestra Magyarország volt, Alba hercege szerint azon kor minden valamire való katonájának nevelőiskolája. Előbb a mi Marcantonionk tűnik fel magyar földön, aki 1566-ban már Veranzio oldalán Miksa császár és király győri táborában szemléli az események folyását, s részesévé válik ama diplomáciai tárgyalásoknak, melyek az egri püspök 1567/68-i konstantinápolyi útazása folyamán, Pigafetta közreműködésével, perfektuáltak a drinápolyi békét.⁶ Ezen közben, míg Veranzio kb. egy évtizeden át élt a haza javára Marcantonio katonai szakértelmével, Filippo serényen forgatta a kardot a török ellen: kitüntette magát 1571-ben Lepantónál, részt vett ez évtized utolsó negyedében az afrikai és palesztinai expedíciókban, majd 1582-től Angliában látjuk bátyja mellett, aki ez időtájt, Oxfordban és Londonban járva kelt közfigyelmet magyarországi szerepléséről írott munkájával,⁷ melynek 1585.-iki londoni kiadása, ékesszólóan tesz tanúságot Anglia általános érdeklődéséről a magyar sors iránt. Itt azonban nyoma is vész Marcantonionak; Filippo is visszatér hazájába, s miután V. Sixtus pápa megbízásából Aleppóban és Jeruzsálemben tanulmányozta a Szentföld visszaszerzésének égető problémáját, a 90-es évek

³ V. ö. Enciclopedia Italiana, v. XXVII (Milano, 1955), pp. 261—5.

⁴ *Camillo Manfredi*: Relazione del primo viaggio intorno al mondo di Antonio Pigafetta. Milano 1928, pp. 10—66. s főképp a bibliografia, pp. 67—8.

⁵ *Maria Antonio Scotti*: Filippo Pigafetta, a „Bolletino della R. Società Geografica Italiana”, ser. VI. vol. I (Roma 1924), p. 473. s. köv. li.

⁶ Mindez nyilvánvaló az „Itinerario ajánlásából, s magából a könyvből, melynek alapján azonban Hammer tévesen Veranzio titkárnak állítja Pigafettát, akinek szolgálati minőségét Matković állapította meg pontosan.

⁷ Edoardo Seymer conte di Hertford-hoz írt ajánlásában: „Hora essendo io venuto in questo regno, et havendolo in Londra et in Ossonía, pure secondo l'occasione dimostrato ad alcuni gentil'huomini miei amici, fui da loro con non poca istanza essortato a mandarlo in palese...”

elején Ferdinánd toscanai nagyherceg szolgálatába lépett, mint hadimérnök. E minőségben elkísérte Magyarországba⁸ Don Giovanni de' Medici herceget 1594-i expedíciójában, s részt vett Győr védelmében, majd a következő évben Magyaróvár és Komárom megerősítésében. Ugyancsak 1595-ben véret ontotta Esztergom visszafoglalásánál,⁹ ahonnan a nagyherceg parancsa Silvio Piccolomini expedíciójához rendelte, akinek oldalán végigküzdötte az erdélyi és romániai hadjáratot. Innen 1596-ban Vicenzába tért meg, hol hátralévő éveit Magyarország sorsa iránt nagy irodalmi és propaganda munkásság kifejtésében töltötte.¹⁰

Marcantonio, aki méltó folytatója volt családjá nagy hagyományainak, tehát először 1566-ban tűnik fel Magyarországon, s szerepel itt az 1567-i portai követség¹¹ előkészítésében. A követséget tudvalevőleg Veranzio Antal és Teuffenbach Kristóf látták el, akik mellett mint katonai szakértő Marcantonio szerepelt, s mint ilyen, a legelső személviség volt a követség 86 főnyi kíséretében. A követség a pozsonyi országgyűlésen nvervén megbízatását,¹² július 1-én szállott hajóra, s éppen Pigafettától eredő részletes elbeszélése nemcsak az itineráriumról, hanem ennek életrajzi adalékképp magáról a szerzőről is igen fontos történeti forrásul szolgál. E szerint a követség Pozsonyból¹³ Nagy-Magyarba hajózott, hol az éjszakát töltötték, azután a Csalló-közbe, hol a komáromi végvárban várták be Becran csausz érkeztét, ki a budai basától kíséretül rendelt naszádokat hozta, s Pigafettaéknak a követség egész tartama alatt állandó vezetőül szolgált. Komáromból 10.-én folytatták útjukat,¹⁴ melyet Esztergomban szakítottak meg, hol azonban a bég vonakodott fogadni őket, s a vár megtekintését sem engedte meg. Innen Visegrád alatt elhajózva, még aznap Budára érkez-

⁸ Magyarországi szerepléséről lásd: *Giacomo Bascapè, Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI* (Roma 1951); pp. 184—91.

⁹ Vatikáni Könyvtár, Cod. Urbin. 1063, fol. 658.

¹⁰ Magyar vonatkozású munkái közül „Ragguagli sulla spedizione del 1595” és a „Scrittura della difesa di Transilvania” *Bascapè*-nál, id. mű, 185 s. k. ll.

¹¹ A követségre vonatkozó okmányokat l. *Wenzel Gusztáv: Verancsics Antal egri püspök 2-ik portai követsége 1567—68* (Monumenta Hungariae Historica, Scriptores, v. VI), Pest, 1860.

¹² A megbízó levél: *Mon. Hung. Hist., SS., VI, p. 8. n. 5.*, a császári utasítások u. ott, p. 11, n. 6.

¹³ Az itinerarium magyarországi szakaszát Pigafetta művének 2-ik fejezetében beszéli el, mely azonban egybevetendő a *Mon. Hung. Hist., id. köt., 78. l.*-on a XXI. sz. alatt közölt itineráriummal.

¹⁴ Pigafetta szerint 7.-én, de ennek ellentmondanak a tények; v. ö. *Mon. Hung. Hist., id. köt., 78. l.*

tek,¹⁵ hol kétnapos tartózkodásuk idején, mialatt az egész várost megszemlélték, a változott viszonyok ellenére is Mátyás király hajdani dicsőségének árnya borongott a követség hangulatán. Aztán 13-ikán¹⁶ folytatván útjokat, Földváron időztek, 15-én Tolnában, Zereмыénben és Veresmarton, hol az éjt is töltötték, majd Erdőd alatt hajózva, látták 17-én Valkóvárat, Bánmonostorát, Péterváradot, 18-án Salenkement, másnap Zimonyt, s végül 20-án Belgrádban kötöttek ki. Innen július 28-án útrakelvén, augusztus 22-én érkeztek Konstantinápolyba, hol egész 1568 január 5-ig maradtak,¹⁷ a békekötés előkészítése céljából. Ezt Drinápolyban kötötték meg, hol január 15-ától március 20-ig tartózkodtak.¹⁸ Ezután kényelmesen folytatták útjokat visszafelé, mely csaknem két hónapot vett igénybe, mialatt részletesen megtekintették Bulgáriának, Szerbiának és Magyarországnak a jelzett útvonal mentén fekvő vidékeit. Belgrád változatos élete után Pigafetta megnézte Karlóczát, Mitroviczát, és Zotint, melynek várfokáról végigtekintett a bácsi síkságon. Voltak Eszéken, de gyönyörködtek Laskafalu magyar életében, s szórakoztatta őket a mohácsi „sokadalom”, mert épp vásár napján érkeztek oda. Baranyavár, Szekcső és Bátaszék megtekintése után egy hegyoldalon haladtak, amely alatt elterülő róna Pigafettának a legszebb magyar látványt nyújtotta. Tolna is megnyerte szépségét, s igen csodálkozott Szegszárdon, mert a hódoltság területén csak itt hallott harangszót. Majd Földvár, Paks és Tertum (Erd, vagy Tétény?) látogatása után Budán és Esztergomban mulattak, s végül május 10-én Bécsbe értek. Itt 17-én I. Miksa kihallgatáson fogadta a követeket, mikor Pigafetta is megcsokollhatta a felséges kezeket.

Pigafetta Marcantonio élete e változatos szakának igen tanulságos elbeszélését nyújtja az „Itinerario” c. munka, az egyetlen forrásmű, melyet az 1567/68-i követjárásról és a drinápolyi békéről birunk. Megírására a szerzőnek ösztönzésül nem csupán egyéni ambíció szolgált, hanem az a körülmény is, hogy a magyarországi eseményekkel foglalkozó külföldi szerzők munkáit tökéletleneknek találta mind a

¹⁵ Pigafetta szerint 8-án volt az audencia a basánál, melyet részletesen leír; viszont Veranzio Budáról júl. 11.-én kelt levelében (Mon. Hung. Hist., id. köt., 65. l., 15. sz.) ezt írja: „Hodie apud passam audientiam habuimus.”

¹⁶ Pigafetta 10.-ét ír, de ennek ellentmond Veranziónak Budáról júl. 12.-én a császárhoz írt levele, Mon. Hung. Hist., id. köt., 65. l., 16. sz.; v. ö. ugyanott 78. l. 21. sz.

¹⁷ Itinerario, 3—4. fejj. és Mon. Hung. Hist., id. köt., 79. l.; 21. sz.

¹⁸ V. ö. Mon. Hung. Hist., vol. cit., 255. l., 54. sz. alatt a visszautazás itineráriumának naplóját,

történelem, mind a földrajz tekintetében.¹⁹ És Pigafetta oly szerencsésen oldotta meg feladatát, hogy méltán rászolgált ama kortársak elismerésére, akik kéziratban látva művét, annak kiadását szorgalmazták. Ennek ellenére azonban csak 16 év múlva láthatott napvilágot, midőn 1585-ben Messer Riccardo Hakluyt oxfordi egyetemi tanár, híres geografus, a műnek legalább földrajzi szempontjából való értékét felismerve, lehetővé tette megjelenését.²⁰

Maga a mű 23 fejezetben beszéli el a követjárás történetét, s a szerző egyéni tapasztalatait. Az igen terjedelmes 1. fejezetben kifejti a követség küldetésének okait, részletes előadásban szólva az 1566-ik év hadtörténelméről, mely előadásnak úgyszólván minden sora megannyi új szín, új vonás amaz eseményekben gazdag, tragédiákkal teli év történetéhez. A 2. fejezet a magyarországi, a 3-ik a szerbiai, a 4-ik a bulgáriai itinerárium eseményeit foglalja magában. Az 5. fejezet a szultánnál tett látogatása és kihallgatást, a 6-ik Konstantinápolyt és Pérát, a 7-ik a Dardanellákat írja le, igen eleven színekkel. A 9. fejezet kiválóan érdekes a török és magyar nép ethnográfiájának párhuzamos ismertetése miatt. A 10. fejezet a török hadseregről, a 11. és 12-ik a porta udvari és katonai méltóságairól, a 13-ik a pasa méltóságáról szól, míg a 14-iknek tárgya a szultán „felséges képe”, méltóságának eredete, jogai és attributumai. A 15. fejezet a török katonai szervezetek és fegyvernemek ismertetésének van szentelve. A 16-ik az eddig elmondottak tanúságait foglalja össze. A 17. fejezet Konstantinápolyból Drinápolyba való utazásukat beszéli el, a konstantinápolyi tárgyalások ismertetésével. A 18. fejezet Drinápoly leírása. A 19. fejezet a drinápolyi béke ismertetése. A 20—23. fejezetek egyenként Törökországnak, Bulgáriának, Szerbiának és Magyarországnak, illetőleg ezek útvonalmenti részének helyes térrajzi leírásai, különös tekintettel a várakra.

A magyar történelem szempontjából kiváltképp az 1., 2., 9., 17., 19., 22. és 23. fejezetek bírnak fontossággal, de a többi fejezetekben is találkoznak főleg ethnográfiai adatok

¹⁹ Az Itinerárió-nak E. Seymerhez írt ajánlása: „Ancora m'esorto a questo il vedere, che alcuni hanno scritto della guerra ultimamente fatta in Ungheria, et per ignoranza hanno dette alcune cose non bene, per non dir false, et inconvenienti alla gravità dell'istoria... Io dunque in questo libro, non per descrivere la guerra d'Ungheria, ma per dar più chiara notizia della cagione di questo viaggio, ho scritto sommariamente et meritevolmente (come colui che vi fu presente) tutto quasi quel tanto, ch' appartiene alla vera cognitione di cotale historia.”

²⁰ Ugyanott: „Havendo io, già sedici anni sono, descritto un viaggio ch'io feci da Vienna a Constantinopoli, più per tenerlo in privato... che ch'io havessi havuto pensiero alcuno di mandarlo a luce, hora per esortazione d'alcuni amici..., et principalmente da messer Riccardo Hakluyt, mi son contentato di mandare in luce questo viaggio...”

a magyarokról (nyelvükről, szokásaikról, stb.). Hadtörténelmünk szempontjából egyenesen nélkülözhetetlen, az igen részletes 1. fejezet, mely megérdemelné újra nyomtatását; míg a 2., 22., és 25. fejezetek a hódoltsági részek várairól tartalmaznak hasznavehető megfigyeléseket. Ezekon kívül még a komáromi kir. végvár jellegéről és Bécs erődítési munkáiról ad figyelemre méltó észrevételeket.

Magyarország hódoltsági részeinek várait kivétel nélkül elavultaknak tartja, építészeti technikájuk középkori jellege miatt, mely technika részletes és szakszerű leírását, épp a magyarországi példák alapján Luigi Ferdinando Marsilitól bírjuk.²¹ Ezeket a várakat tehát Pigafetta fekvésük többé-kevésbé előnyös volta alapján bírálja felül; megfigyelése szerint, helyzetükhöz viszonyított erősségüket többé-kevésbé befolyásolja a környezet. E sajátságos szempont rendkívül tanulságossá teszi megfigyeléseit, mely szempont-hoz képest az egyes várakról adott helyzetrajzi leírásai valósággal iskolai példái a várak szakszerű szemléletének és illetően ábrázolásának. Már Matković is észrevette Pigafetta hadimérnöki képzettségének e sajátságosan egyéni vonását, csakhogy míg ő igazolásképp az „Itinerario“-nak a balkáni várak egész sorozatáról adott leírásaira hivatkozhatott, addig nekünk be kell érünk csupán Buda, Esztergom és Belgrád várainak szerzőnktől kapott leírásaival, mint olyanokéval, melyek minket egészen közlőrl érdeklő példakul szolgálhatnak.

Pigafettának ezen magyar várakról adott leírásai kellő értékeléséhez azonban ismernünk kell az illető várak vonatkozó problémáinak jelen állását is.

Ami Buda várát illeti,²² ezt Pigafetta 1567-ben és 1568-ban ismételten szemügyre vehette, s róla mindkét alkalomból leírást készített. Egyéni szempontjához képest helyzetrajzi megfigyelésből indulva ki, azonnal észreveszi az építészeti technikájában elavult²³ várnak fekvésbeli hibáját, mely a rajta uralkodó magasabb Gellért-hegy közelségében rejlett. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Buda sikertelen ostromainak ténye rácáfolt e kissé túlzott, egyébként más

²¹ Sullo Stato militare dell'Impero Ottomano (Hagae 1736) második részében, igen érdekes illusztrációkkal, hol nagybecsű adatok és képek találhatóak a primitív magyar várépítés u. n. „kalai“ típusáról, s többek közt Belgrád és Buda erődítményeiről, továbbá ez utóbbinak 1686-iki ostromáról.

²² V. ö. Leone Andrea Maggiorotti és Florio Banfi: Le fortificazioni di Buda e di Pest e gli architetti militari italiani, az „Atti dell'Istituto di Architettura Militare“ IV—V. köt. (Roma 1954), 5—92. ll.

²³ Lásd Lorenzo Contarini 1548-iki jelentését, a „Miscellanea di Storia Italiana“ IV. köt. (Torino 1865), 588. l.-án, mely szerint „Buda sebbene è stimata fortezza inespugnabile, è però manco che mediocre.“

egykori szakembertől is hangoztatott ítéletre,²⁴ mert Doria di Ciriè genovai műszaki kapitánynak az 1686-iki ostrom alkalmából szerzett megfigyelései²⁵ kétségtelenül igazolják, hogy a várostromnak és eszközeinek technikája még a XVII. században sem érte el azt a fokot, melyen a Gellért-hegy előnyeit abszolút fensőséggel kihasználhatta volna. Kétségkívül a vár elavult építészeti jellegén alapul Pigafetta ama hiedelme, mintha Buda összes erődítményeinek építési kora megelőzné Mátyás király idejét, akinek ő csupán helyreállítási munkálatokat vél tulajdonítani. Ez észrevételből nyilvánvaló, hogy Pigafetta még a XV. század második felében divatozott építészeti technika sajátosságait sem konstatálhatta a budai erődítményeken, ami mindenesetre megfelelt a ténynek, de ha a belőle vont következtetés még sem állja meg helyét, annak oka az, hogy a Mátyás alatt véghez vitt, különben jelentékeny mérvű építkezések nem állottak ama kor erődítési technikájának színvonalán. Buda vára építészeti alakulásáról csaknem a legújabb időkig fenntartott véleményvel szemben ma már beigazolást nyertek a következő tények: a vár magvaul egy várpalota szolgált az ú. n. „István-torony“-nyal, melyet Zsigmond a XV. század 30-as éveinek elején egy új palotával bővített, s egy védőv emelése által várkastéllyá alakított, míg a többi, eddig neki tulajdonított erődök részben Mátyást, részben Zápolya Jánost illetik; az előbbi 1467-től a várkastélyt a nyugati zwingerekkel és a keleti Vizi-torony-nyal erődítette, a Felső-várost pedig fallal vétette körül, viszont az utóbbi az ily módon előállott várnak a végleges formát a déli Olasz-rondella építésével és az északi front kiképzésével adta meg, főleg az Esztergomi-rondella és az északkeleti sarok-bástya építése által.²⁶ Csakhogy a Zsigmond óta véghez vitt építkezések, leszámítva az egyetlen északkeleti bástyát, annyira távol maradtak a XV. század második felében már Európa-szerre divatozott „moenia Semiramidis“ rekvizitumaitól, hogy Pigafetta a tévedés kockázata nélkül merhette korábbinak vélni keletkezésük idejét.

²⁴ V. ö. *Giovanni Batt. Chiarello*: Historia degli Avvenimenti dell'armi imperiali contro a' Ribelli et Ottomani, successi negli Anni 1683, 1684, 1685, 1686, (Venezia 1687), p. 257. „Questo [vagyis a szóban levő defektus] resta notato da professori di fortificazione — per difetto essenziale, dominando il palaggio e la stessa cittadella a tiro di cannone.“

²⁵ Jelentése a torinói lev.-tárban: „È cosa strana, come la situazione di questa piazza inganna tutti i generali et ingegneri, quali in arrivando la credono piazza di insultare, ma poi in due a tre giorni l'esperienza fa loro cangiar di parere.“

²⁶ A János király korabeli építkezésekre *Maggiorotti—Banfi* id. munkáján kívül lásd *Florio Banfi*: Domenico da Bologna architetto della fortezza di Buda, „L'Archiginnasio“, XXX. köt. (Bologna 1935), 56—71. ll.

Annál érdekesebb már most, sőt szinte meglepő Pigafetta amaz állítása, mely a vár keleti oldalának védelme szempontjából a nagyszabású Vizi-torony²⁷ fontosságát hangsúlyozza, annál is inkább, mert a közvélemény ilyenek az északkeleti sarkot tartotta, bár tévesen, nem az oda épített bástya, hanem természeti adottság miatt, holott Gio-vio²⁸ felvilágosításai nem hagynak kétséget ama célszerűség tekintetében, mely e bástya építtetését megindokolta volt.²⁹ A Pigafettától dicsért vizi-tornyot illetően, melyet a Zsigmond-korabeli, helyesebben az 1467 előtti állapotot tükröző Siebmacher-féle, továbbá az Istituto di Architettura Militare gyűjteményéből ismert metszet, továbbá a Schedel-chronica illusztrációja egyaránt mellőz, ennek eredetét azért tettem Mátyás és nem Zápolya János korába, mikor egyébként a vele szervesen kapcsolódó Olasz-rondella keletkezett, mert Fioravanti Aristotele³⁰ és Camicia Chimenti hidraulikai szaktekintélyeknek Mátyással való kapcsolatai ezt inkább megokolják.

Igen értékes megállapítás Pigafettától az az eddig teljesen ismeretlen tény, melyet az Alsóvárosnak a törököktől való megerősítéséről közöl. Eddigi tudásunk szerint a törökök építették a várban a Fehérvári-kapu védelmére emelt rondellát,³¹ a Vizi-városban a Vizi-kaputól a Dunához le szálló tornyos falat,³² s erősítették a Felső-városban az északi front egy falszakaszát.³³ Most Pigafetta, kétségkívül a budai törököktől nyert értesülései alapján bizonyítja, hogy nekik kell tulajdonítanunk amaz, a Collignon-féle metszeten világosan szemléltető erődsorozat építését, mellyel egyfelől a Bécsi-kaput védő háromszögű redut, másfelől az Alsóvárost északról záró, s fél-rondellákkal, meg a Kakas-kapu négyszögű tornyával erősített falazat alkotott. Ezen erődökről azonban, melyek — azonos modorban lévén építve a Vizi-

²⁷ Lásd róla: *Lodovico Domenichi*, La seconda parte dell'Istorie del suo tempo di M. Paolo Giovio (Venezia 1555); p. 574; s főképp *Vincenzo Scamozzi*: L'idea dell'architettura universale (Venezia 1612), p. 265.

²⁸ *Historiarum sui temporis* (Florentiae 1552), v. II., p. 360.

²⁹ Pigafetta ezen ítéletét igazolták az 1686-iki ostromnak *Marsili*-tól (Sullo Stato militare dell'Impero Ottomano, II-r., 148. l.) elbeszélte eseményei.

³⁰ *Luca Beltrami*: Vita di Aristotele di Bologna (Milano 1912), 106. l.-án idézett okmányon kívül budai működésére vonatkozik még Mátyás királynak 1465 nov. 13.-án kelt kiadatlan levele a bolognai áll. lev.-tár „Lettere al Comune, Miscellanea“ osztályában.

³¹ *Karácson Imre*: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai, Budapest 1904, 256. l.

³² *Marsili*: op. cit., II. 148. l.

³³ *Chiarelli*: op. cit., p. 479 és *Sempliciano Bisozzeri*: La Sagra Lega contro la potenza ottomana, Milano 1690, p. 181.

városban emeltekével — tipikusan szemléltetik a törököknek Marsilitól³⁴ leírt építészeti technikáját, megjegyzi Pigafetta, hogy ostrom feltartóztatására teljesen alkalmatlanok, s legfeljebb csak portyázásokból védhetik a lakoságot.

De nemcsak Buda erődítményeiről, hanem a királyi palotáról, s magáról a városról is értékes tapasztalatokkal szolgál Pigafetta leírása. Itt meg kell jegyeznünk, hogy teljesen alaptalan amaz általános hiedelem, mintha a királyi várpalota az Anjou-korból származnék, mely véleményt Salamon Ferenc dobta a köztudatba azon megokolással, hogy az „István-torony“ Nagy Lajos öccsétől vette volna nevét. Ez azonban tisztára légből kapott állítás, s az elnevezés inkább az Árpádház valamelyik tagjára vonatkozik, mintahogy magának a várpalotának is azonosnak kell lennie Anonymus „Budavará“-val, s az árpádkori oklevelet „arx Budensis“-ével, mely nem pusztulhatott el, mert Nagy Lajos székhelyül választotta, utódai pedig folytatták kiépítését. Zsigmond építkezéseiről az 1435-ben Budán járt Traversari Ambrogio eddig teljesen figyelmen kívül maradt két levele³⁵ egészen szokatlan és rendkívüli élményről tanúskodnak, melyet Pigafetta fokozottabb mértékben tapasztalhatott a királyi palota pompájának Mátyás alatt történt betetőzése után, még az enyészítő változás közepette is.

Pigafetta észrevételei persze e részben is szakértő mérnökre vallanak, akit a helységek rendkívüli konstrukciója és szokatlan nagysága lep meg. E tapasztalatai, mint a Budán 1438-39-ben vendégeskedő spanyol Tafur Pedro leírásaival³⁶ való egybevetéséből kitűnik, kétségtől Zsigmond új palotájára vonatkoznak, melynek emeleti terme „à la maniera de Aquella de Padua“ volt építve. Mátyás lakosztályából a könyvtár ragadja meg részletesen, s feltűnnek neki a nagyszámú feliratok; ilyenekről hallgatnak a közismert leírások, de Ungnad Dávid³⁷ császári követ 1572-iki budai látogatásakor készült feljegyzések elég részletes felvilágosítást adnak Pigafetta utalásáról. Az új palota nagytermének ajtaja felett e felirat volt: „Magnanimum principem sequitur victoria 1479.“ A könyvtár termében a csillagos égbolt fres-

³⁴ Op. cit., 2.-ik rész, 152, 154. l-on, részletesen leírja és ábrákkal szemlélteti az Alsó-város szoban levő erődítményeit.

³⁵ *Laurentius Mehus: Ambrosii Traversarii Latinae Epistolae* (Firenze 1759), vol. II, coll. 256—8, nn. 175, 176. E levelek kéziratai a Vatikáni Könyvtár Ottob. 1647. jegyű kódexében.

³⁶ V. ö. „Századok“, XLI (1907) évf., 928. l.

³⁷ *P. Matković: Opis dvaju carskih poslanstoa u Carigrad, K. Ryma god. 1571-i D. Ungnada god. 1572: a „Rad“ (Zágráb, 1892) 112-ik köt. 113 s köv. ll.*

kóját a következő felirat magyarázta: „Aspice Mathiae micuit quo tempore regis natalis, coeli qualis imago fuit.“ Az ajtóval szemben a két angyal által tartott földgömb felirata: „Cum Rex Matthias suscipit sceptrum Bohemiae gentis erat similis lucida forma poli.“ A könyvtár közelében vörös márvány oszlopok közt a királyi lakosztályba nyíló ajtónak ez volt a felirata: „Vladislai Regis hoc munificum opus 1502.“ Izabella királyné hálószobáját szintén felirat jelezte: „Sic fata volunt: Isabella regina.“ Az envészet jelen képén borongó múlt melankóliája hangolta Pigafettát: „Minden ami csak szemébe tűnik itt a nézőnek, a múlt komoly és nemes emlékét idézi, de ugyanakkor szánalmat és részvétet kelt az elpusztult királyi dícsőség látványa.“

A várost illetőleg, a házak közül említi Hippolit bibornoknak az Esték címerével díszített egykori palotáját, mely a kastély bejárata közelében a Felső-városban állott. Az Alsó-városban látta azt a palotát, melyben Veranzio még óbudai prépost korában lakott. Leírja a basának a Vizi-városban levő fényűző palotáját. A Szent István-dómról szólva megjegyzi, hogy itt lutherocuos papok szolgálták hitűiket. Beszél a Gellért-hegy alatt és az Ó-Buda felé vezető országút mentén buzgó gyógyforrásokról.³⁸ Meglepő, amit az elhagyott Ó-Buda romjairól ír, melyről csak hagyomány őrzi emlékét, hogy valamikor lakott város lett volna. Aztán Pestre menet leírja a Cselebi szerint 70 tömlőhajóra épített hidat, melyet viszont Ungrad szerint 60 oszlop tartott, s hossza 690, szélessége 7 lépés volt. Pestet nagyobbnak találta Budánál, de erődítményei mit sem érnek, úgy tudja, hogy védővét a törökök nagy részben újjáépítették vesszővel kötött anyagból, mely mint ilyen inkább az olasz udvarok kerítéseihöz, mintsem városfalhoz hasonlított.

Pigafetta Budával inkább egykori történelmi jelentősége miatt foglalkozik érdemlegesen, míg stratégiai érték szempontjából Belgrádot³⁹ sokkal többre becsüli, melynek váráról nyújtott részletes leírása művének számunkra a legbecsesebb részt alkotja. Szerinte ez a hódoltsági részek legfontosabb vára, nem ugyan erődítményei, hanem fekvése miatt, melyet azért írt le részletesebben, hogy lássák, „che fabbricandolo con ragione diverrebbe fortissimo.“ Valóban Pigafetta elsőül ismerte fel és okolta meg szakszerűen Belgrád megerősítésének célszerűségét, melyet a törökök Cor-

³⁸ V. ö. *Giovio* részletes leírásaival, *L. Domenichi*: op. cit., II, 557.

³⁹ Belgrád topografiájára és várára l. *Kiss Károly*: Hunyadi János utolsó hadjárata. „Akad. Értesítő“ 1856. évf. 577. s köv. II. és *Kiss Lajos*: Nándorfehérvár bukása 1521-ben. „Hadtört. Közl.“ II. (1889). évf.

naro velencei hadimérnök által végre is hajtottak,⁴⁰ majd 1717 után Savojai Eugén eszközölt igen gyökeres mértékben kora haditechnikájának színvonalán. Eddig a vár alakulásának csak utolsó fázisát ismertük behatóbban, míg a korábbi állapotokat illetőleg csak találgatásra voltunk utalva, miért is igen becses Pigafetta leírása, mely tehát így módon nyílt problémának adja kielégítő megoldását. Értékeléséhez persze tekintettel kell lennünk a vár korábbi állapotára, melynek 1456-iki formájáról a szemtanu Tagliacozzo Giovannitól birunk részletes tudósításokat.⁴¹ Am ezen tudósításokból több pontban különbséget mutat Pigafetta elbeszélése, mely körülménynek magyarázatát adja az a tény, hogy Hippolit biboros az 1517-iki bácsi országgyűlés után korszerűen átalakíttatta a várat.⁴² Így Pigafetta leírása felbecsülhetetlen támaszpontul szolgál Tagliacozzo tudósításaihoz való viszonyában a Hippolit által végrehajtott, és Savoyai Eugén művéhez való viszonyában a Cornarótól eszközölt erősítési munkálatok közelebbi meghatározásához. Alkalmoszerű megjegyzés, amit a kastély redutjáról („fortezetta di forma quadra con quattro torri“) mond, mely kevéssel előbb löszer robbanás miatt megrongálódván, éppen akkor állott újjáépítés alatt.

Egyéb minket érdeklő hódoltsági várak közül még Esztergomról⁴³ ad Pigafetta részletesebb rajzot, világos előadásban szemléltetve a jókarban levő kastélyt és a falakkal körülvett vizivárost. Esztergom erődei azt a formát, melyet Pigafetta látott, kétségkívül a Vitéz János által a XV. sz. 60-as éveinek második felében eszközöltetett helyreállítás,⁴⁴ következtében nyerte, mikor is a közép- és újkori várépítészet ez

⁴⁰ Candiotto Cornaro belgrádi tevékenységére l. *Marsili*: id. mű, II-r., 150, 158. l.

⁴¹ Lásd első, 1456 júl. 28.-án és második 1457 szept. 15.-én kelt olasz nyelvű jelentéseit *Giovanni Battista Festa* kiadásában: Cinque lettere intorno alla vita e alla morte di S. Giovanni da Capistrano, a „Bulletino della R. Deputazione Abruzzese di Storia Patria“, ser. III, vol. II (Aquila 1911), 49., ill. 18. s köv. II. Az 1460 júl. 22.-i jelentés kétféle szerkesztményét *Wadding*, *Annales minorum* (Romae 1735), v. XII, pp. 557—8.: és a legújabb kiadás (ad Claras Aquas 1952), 415—4. és 474—5. lapjain.

⁴² Hippolit eddig figyelemre sem méltatott szerepére Belgrád erősítése körül l. *Celio Calcagnini*: *Opera* (Basileae 1545), p. 511; u. ott 56. l.-on. Calcagnininak Zieglerhez írt leveléből nyilvánvaló, hogy a biboros 1518 őszén (okt. v. nov.-ben) Belgrádban tartózkodott; lásd még a 323. l.-on mondottakat.

⁴³ V. ö. *Soós Elemér*: Esztergom vára és ostromai, „Esztergom évlapjai“ II (1926). évf. 17—25. l. és III (1927), 11—19. l., mely tanulmánnyal azonban épp a cikkünkben elmondottak tekintetében nem értünk egyet.

⁴⁴ *Bonfini* ismert tanúságán kívül lásd: *Vespasiano da Bisticci*, *Vite di uomini illustri del secolo VI* (Bologna 1892). I. köt., 240, 245. ll.

átmeneti periodusának igényeihez képest nemcsak a felső vár tétetett alkalmassá ütegek elhelyezésére, hanem a vizi-város is fallal vétetett körül. Ez utóbbi állításunkat Janus Pannoniusnak eddig teljesen figyelmen kívül hagyott tanúságára⁴⁵ alapozzuk, mely szerint „János pásztor” egyházát (értsd: székhelyét) „pompás erődítményekkel” vétette körül, hogy „juhái szabad térségen el ne tévelyegjenek”. ahonnan nyilvánvaló, hogy a vizivárosnak addig nem voltak védőfalai, legfeljebb elpusztult palánkjai. Az ily módon keletkezett alsó várszakasz építészeti technikája, mint azt a Chiarelli- és De Rossi-féle⁴⁶ metszetek egybehangzóan igazolják, jelesül a falóvre épített tornyok formája, szintén a XV. sz. második felére vall. Az így megújított vár azonban a XVI. sz. nagy vívmányai közepette már 1542-ben teljesen korszerűtlennek tünt fel az akkor odaküldött Vitelli Alessandro és Torielli Filippo műszakértőknek,⁴⁷ akik modernizálását is javasolták, s talán a folyamatba tett munkálatok eredményeül kell betudnunk a felsővárszakasz kazamatáinak, s az alsó várszakasz egy-egy négy-illetőleg ötszögű torz bástyájának keletkezését, valamint a Vizi-torony védőművének fél-bástyaszerű kiképzését. A különben is kevésbé lényeges munkálatokat megakasztotta a városnak 1543-ban török kézre való jutása, s az új uralom is csak elavult stílusban emelt védművekkel gyarapította a Vizi-várost, úgy hogy Pigafetta a várnak igen szép fekvésén kívül csak romlatlan állapotát dicséri. Házeit azonban nagyon jó építésűeknek találta, s útjait sem alávalóbbaknak a budaiaknál. Szemet szurt neki a Vizi-város „igen szép” egyháza, melynek köveit és márványait a törökök saját építkezéseikre fordítják.

Pigafetta az útazása közben látott többi várakról csak futólagos jellemzéseket ad. Ezek között csak Péterváradról ír valamivel bővebben, jellemezve a már azóta teljesen át-

⁴⁵ Epigr. IV, 156.

⁴⁶ *Giov. Giacomo de Rossi*: Teatro della guerra contro il Turco dove sono le piante e le vedute delle principali città e fortezze dell'Ungheria (Roma 1687) c. gyűjteményében.

⁴⁷ V. ö. *L. Domenichi*, op. cit., p. 690: „Strigonia ha una rocca, ... ma le mura non hanno alcun bastione in fuori, da poter sparare l'artiglieria per fianco a' nemici, Vsavano gli antichi di fabbricare le mura in questo modo, quando non essendo ritrovato l'artificio dell'artiglierie ... Et perciò il Sing. Alessandro Vitelli e il conte Filippo Torniello, i quali l'anno innanzi erano stati mandati dal Re a vedere il sito e la fortificazione del luogo, gli havevano riscritta, che la città con grandissima fatica si poteva difendere, perciocchè le mura sono fabbricate in tal modo che quanto più i nemici vi vanno sotto, tanto più sicuramente coperti possono ruinare la muraglia da basso; alle quali difficoltà i soldati vecchi et pratici riparavano con nuove opere innanzi al pericolo ...”

épített vár tipikusan középkori kerek tornyokkal erősített falait, és hasonló módon épített kastélyát.⁴⁸ Észék falait túlságosan alacsonyaknak találta, s kifogásolta oldalazásra alkalmas védőműveinek hiányát.⁴⁹ Elmondja, hogy a törökök Szekszárdon az apátságot, Pakson a templomot várrá alakították.⁵⁰ Baranya várát, és kéttornyú templomát, melyeket szerinte még Sz. István épített, romokban látta.⁵¹ Itt, valamint Mohácson és Földváron a törökök emeltek új várakat. A királyi részből egyedül Komárom várát⁵² említi, amelyet modernnek, de igen siralmas állapotban levőnek mond, amit a 70-es évek első felében véghez vitt építkezésekkel igyekeztek reparálni.⁵³

Csupán teljesség kedvéért utalunk Sirmiumnak archeológiai szempontból igen becses leírására, melyben Pigafetta elsőül és kimerítően ad számot a kevéssel ottani látogatása előtt felfedezett híres szarkofágról, közölve annak felírásait, egyéb római feliratokkal együtt, melyeket aztán Mommsen nagy kiadványa tett közkinccsé.⁵⁴ Folklore szempontjából nagy érdekű Baranyavár leírása az ott részletesen közölt Szent Istvánról szóló hagyományok miatt. Laskófalú és Tolna szintén igen részletes leírása föld- és néprajzi becsük miatt tarthatnak számot figyelmünkre.

Pigafetta Marcantonio katonai szakértői működésének az 1567-68-iki portai követségben való szerepén kívül nem maradt egyéb bizonyítéka. De ha Veranzio bizalmát korábbi szolgálatokkal vívta ki magának, amit fel kell tennünk, akkor föltétlenül őt kell tartanunk ama nagy vállalkozás értelmi szerzőjének és irányítójának, mellyel ura, az egri püspök, a 60-as évek elején teljesen újjáalakította Dobó István nagydícsőségű várát.⁵⁵

⁴⁸ Itenerario, cap. 2: „...piccola ma bella città, quanto alla vedetta che di fuor dimostra, molto vaga, cinta di muraglie con le sue torri in forma circolare nel cui mezzo vi si vede una picciola fortezza innalzata con le mura a quel medesimo modo fabbricata.“

⁴⁹ U. ott, cap. 25: u. Questa città... è cinta di mure basse senza torri et in buona parte da Twrchi rifatte di gratici.“

⁵⁰ U. ott, cap. 25: „... Sexuar [Szekszárd] era una ricca abatia et hora è ridotta come in fortezza“; „Paxivilla, ove era una bella chiesa cinta di muraglia...“

⁵¹ U. ott, c. 25: „Baranyauar, il quale già era un castello. Hora poco distante da quello ve n'è uno de Turchi. Vedesi ivi le ruine d'una rocca, et d'una chiesa con due torri, ogni cosa edificata da S. Stefano...“

⁵² U. ott, c. 2: „Questà città è cinta di mura, ma triste. Nell'ultimo angolo della città et dell'isola v'è fabbricata una fortezza alla moderna con tre baluardi, bagnata da due lati da due rami del Danubio.“

⁵³ V. ö. Carlo Thefi: Discorsi delle fortificationi (Venezia 1575), p. 100.

⁵⁴ Corpus Insc. Lat., v. III, pp. 419, 425, nn. 3240, 3289, 3290.

⁵⁵ Florio Banfi: Antonio Veranzio da Sebenico ricostruttore della

Bármint legyen is, hasznos munkát végzett az „Itinerario“ megírásával: a magyarság számára új részletekkel és színekkel gyarapította ama pár év elhalványuló történetét, az olaszság számára pedig megörökítette feledésbe merült életének egy érdekes epizódját.

(Róma.)

Dr. Florio Banfi.

Szemelvények Pigafetta Marcantonio Itinerariójából.

Budavár leírása.

A) [2. fej.] *Buda città regale*... Questa città è posta sopra una collina, alla destra del fiume, et ha in capo dalla parte di mezzo giorno il castello, posto in luogo molto più alto di quella e molto risguardevole...

Quivi si vede il palazzo regale che occupa quasi tutto quel loco, il quale palazzo fu restaurato dal re Mathias in buona parte, e per quello che appare, dimostra che fu un superbissimo palagio, et sarebbe ancora, se fosse tenuto in affetto et governato. Quivi si vedono amplissime sale et portichi grandi et camere magnificamente costrutte. Tra queste vedemmo le reliquie d'una bellissima libreria, con molte pitture et iscrizioni latine. Tutte cose che rappresentano a gl'occhi di chi le mira, un certo di grave et di nobile antichità, et che ad un tratto medesimo, sentendosi tutto rissentire, gli porge horrore et compassione, veggendo l'alta gloria di quei rè tutta distrutta et rovinata.

...La mattina dietro gli ambasciatori andarono a parlar al bassa. La sua casa è secondo la foggia loro assai bella, posta sopra il Danubio nelle radici della collina, sopra la quale è la città murata... Finite queste cose, gl'ambasciatori andati a casa, noi fummo condotti a veder il castello, dal qual ritornando, et andando noi verso la città vedemmo le armi d'Este sopra la porta d'una di quelle case, ch'era quella, ove soleva già abitare il cardinale Hyppolito da Este al tempo di Mathias...

A basso, dirimpetto a questo castello, vi è sopra il Danubio un ponte su le barche di longhezza circa un quarto di miglia, o più, passato il quale per altrettanto viaggio s'entra nella città di *Pesta*. posta con un lato, sendo di forma quadrata, sopra la sinistra riva del Danubio; et è di circuito più grande di Buda, et cinto di mura basse et triste, rifatte in buona parte dalli Turchi di creta solo et di vimini con teste, di modo che sembrano più tosto ad un muro fatto dalli contadini nostri a qualche lor cortile, che a muraglia di città. Di dentro è bene accasata et habitata da Ungari et da Turchi, et vi sono diverse sorti di mercantie, et in più abbondanza assai che non è in Buda.

fortezza di Agria, Különnyomat az „Archivio Storico per la Dalmazia“ XVII. köt.-ből, Roma 1954.

B) [25. fej.] *Buda città regale*. Questa città (che da Tolomeo è chiamata *Curta*) fu edificata o più tosto riedificata da Buda, fratello di Attila di cui tiene il nome, et è posta, come quasi tutte sono, sopra una collina... La sua longhezza è da tramontana a mezzo dì, et di circuito è picciola. Oltra il castello, dove è il palaggio regale posto, nella più rilevata parte della collina in capo della città, vi si innalza pur dalla parte di mezzo giorno un alto monte più alto, il quale signoreggia la città et il casale tutto che gli sta sotto non troppo discosto. Nelle radici di questo monte verso ostro scaturiscono alquante vene d'acqua calda, che corrono poi nel Danubio ivi contiguo. Da questa parte venendo a Buda per andare a Strigonia si ritrova un stretto et difficile adito, essendovi da una banda il Danubio, et dall'altra il detto monte che gli sta sopra. Quivi già era una porta che custodiva questo passo. Il Danubio corre, da tramontana a mezzo dì, et lascia la città a ponente. Medesimamente dalla parte occidentale di Buda vi sono molti altri monti, tra quali ve ne uno ch'è fertilissimo, et il quale era già in buona parte piantato di viti, et nel quale spesso solevano andare i rè a diporto cacciando. Da tramontana poi vi sono pianure et campagne grandi che risguardano verso Strigonia. Li Turchi per assicurar i borghi della città, i quali si distendono giù per la collina infino al Danubio, hanno tirato un muro, il quale cominciando dal fiume et andando verso ponente, ascendendo la collina, si congiunge con l'ultime parti della muraglia della città, et così divide le campagne sopradette dalli borghi et case di Buda. Et cotal muro non è buono se non per resistere alle repentine incursioni de nostri. Dalla parte occidentale di Buda, per esservi molte valli et monti, difficilmente si può entrar dentro. Nelle case di questa città i Turchi non vi hanno fatto male alcuno, perciocchè vi entrarono pacificamente.

Restavi ancora in piedi la chiesa episcopale vicina al castello, et molte altre, nelle quali tutte vi sono predicatori della confessione augustana. Di fuori dal muro novo sopradetto, dove è la strada comune che conduce a Strigonia, sopra la ripa del Danubio i Turchi hanno tutte le case, le quali appaiono esser state belle et buone, distrutte et gettate per terra. Tra queste vedemmo la casa, ove già habitava Mons. nostro, quando egli haveva repositura in quella città. A longo questa strada vi sono ancora bagni d'acque calde, dove guariscono molti infermi...

Lontano da questa città di Buda circa due miglia, sopra la ripa destra del Danubio, pur dietro alla strada che va a Strigonia, vedesi le ruine di *Buda Vecchia*. Dicono che da questo loco infino a Tertum, ch'è lo spatio di più di quindici miglia, tutto era accasato et habitato, et chiamavasi Buda.

2. *Belgrád leirása.*

[25. fej.] Ella è posta in Rascia alla destra del Danubio, in quel proprio loco, ove la Sava entra nel detto fiume. La città, cioè quella parte ch'è cinta di mura, insieme con il castello, il quale è sopra una collinetta et congiunto con quella, non è di troppa grandezza. Il Danubio bagna questa città da ponente e

da tramontana. Il castello, il quale è sopra una collina, sta all'oriente della città, et è in fronte proprio del Danubio. Da questo castello giù per la collina, discende da levante a ponente una cortina di muraglia, et viene infin sopra 'l Danubio, in quel proprio loco dove il fiume Sava entra nel Danubio. Questo fiume corre in questo luogo da ostro a tramontana. Hora il Danubio ricevuto in sè il fiume Sava, corre verso tramontana infino all'angolo della muraglia della città, et poi vi si volta verso oriente, pur bagnando la città la quale è tutta in pianura, posta sotto alla collina sopra la quale è il castello. Questa città della parte, che risguarda da tramontana, si slarga più dalla collina, che da quella che risguarda verso ponente, nella quale verso l'angolo più orientale v'è il datio della pescaria. Da questo angolo è tirata un' altra cortina, la quale ascendendo da tramontana a mezzo giorno, si va a congiungere con il castello, il quale è di forma quadra, ma più longo dalla parte d'oriente verso occidente. La muraglia del castello è assai buona, circondata da una fossa, che poco munita tengono. In un angolo di detto castello, cioè il più occidentale et settentrionale, v'è un' altra fortezzetta pur di forma quadra con quattro torri, et quivi tengono la monitione, la quale questi anni ultimamente passati accendendosi l'abbrugiò tutta, et io vidi che la reedificavano. Giù al basso della collina all'oriente di quella, fuori della muraglia della città, vi sono molte case de Turchi, Giudei, et Rasciani, et molte botteghe di mercanti Ragusei et d'altri. Et questa è la parte più frequentata et piena di mercantie, et non è cinta di mura. Dalla parte poi di mezzo giorno vi è un poco di pianura cinta da alcune basse colline, et dal fiume Sava, il quale corre da ostro verso tramontana.

Oltra l'haver io descritto più copiosamente questa fortezza di Belgrado, che alcun' altra, ho vogliuto ancor delineare questo sito, acciò si puoessa vedere che fortezze sono nell' imperio turchesco, essendo questa la principale che habbiamo vista. Et in vero quanto a me, questo mi pare esser un sito che, fabbricandolo con ragione, diverrebbe fortissimo.

5. *Esztergom leírása.*

[25. fej.] ... Questa città è divisa in due parti, l'una lontana dall'altra un buon trar di balestra, et ciascheduna cinta di mura. Nel mezzo tra queste vi corre un picciolo fiumetto, il quale verso occidente andando entra nel Danubio. La parte più grande risguarda verso mezzo giorno, et è in piano in un bellissimo sito. Questa da levante ha certi monti non troppo lontani, et altresì da mezzo giorno. Passato che s' ha un poco di pianura, vi si trovano monti. In questa vi sono assai buone case et strade belle, et non è punto inferiore a Buda. Vi è una bellissima chiesa, alta et grande di marmi tutta lavorata, la quale i Turchi tuttavia vanno rovinando, cavando i marmi et i sassi grandi per le fabbriche loro. L'altra parte sta a tramontana, di questa, et è più picciola. Ha da oriente una rupe scoscesa molto et impossibile dalla parte, con la quale soprasta alla città, esser ascesa. Sopra questa rupe v'è il castello il quale è picciolo et non è guasto in parte alcuna.

Da questa rupe, over dal castello, descendono due cortine di muraglia infino al Danubio, le quali cingono la città che sta sotto a questo castello. Il Danubio, avanti che giunga alla maggior città, si divide in due rami. Il minore, correndo verso tramontana, bagna le mura della città, la qual lascia ad oriente, et passata, riceve in sè quel picciolo fiumetto il quale separa l'una parte dall' altra, poi voltandosi un poco verso ponente entra nell' altro ramo maggiore, et così tutto unito insieme, et di nuovo andando verso tramontana, bagna le mura dell'altra città, la qual pur gli sta ad oriente.

**Márkus- és Batizfalvi báró Máriássy András
táborszernagy, a Mária Terézia rend lovagja.
1757—1846.**

(Főleg a családi levéltár alapján.)

(Első közlemény.)

Egy ősrégi szepességi magyar úri család egyik kimagasló tagjának életéről és tetteiről emlékezünk, aki élete végéig, sőt talán még haló poraiban is ízig-vérig katona volt és maradt, akinek hazája és királya iránti törhetetlen hűségét és páratlan magyar vitézségét *negyvenhét* — s köztük nem egy igen súlyos — seb helye igazolta, aki nevét aranybetűkkel írta be a magyar hősök és vitézek albumába, s tündöklő katonai erényeivel ragyogó példát mutatott minden utána következő magyarnak.

* *
*

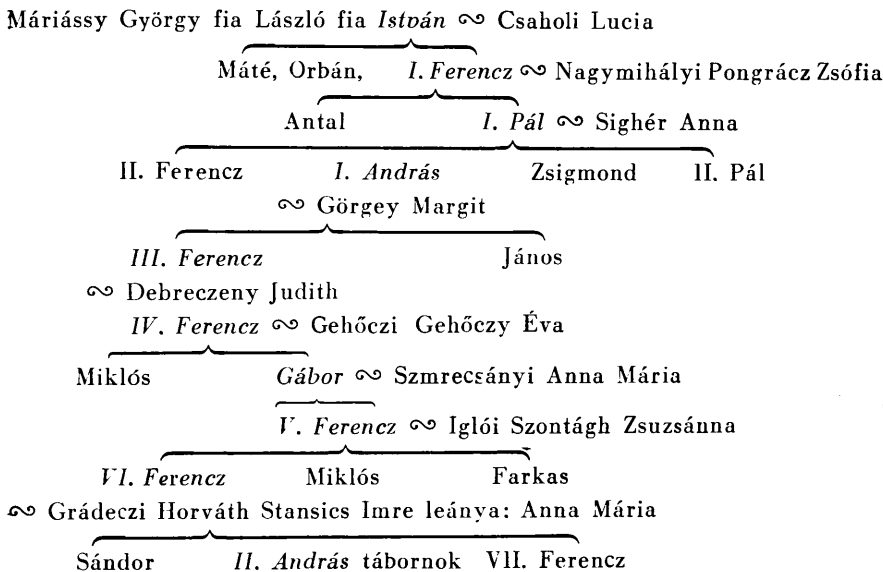
Annak a ma is virágzó ősi magyar családnak eredete, amelyhez Máriássy András is tartozott, visszanyúlik a XII. századba.* A Máriássy család első ismert tagja Márk comes (aki állítólag Szepesi Gala fia volt). Ezen Márknak fia Batiz comes vitézségével és királyának tett értékes szolgálataival megszerzi a Táttra hegység alatt azt a területet, melyen a róla elnevezett s ma is létező Batizfalva, a Máriássy család egyik ősi, törzsökös fészke keletkezett. A XIV. század folyamán már a család kezén van Márkusfalva is, amelytől a Máriássyak másik előnevüket kölcsönözték.

A XIII—XV. századokban élt birtokos nemes Máriássyak inkább gazdasági tevékenységet fejtenek ki, megvetik a család létezésének dologi alapját, s ekkor a közéletben nevezetesebb szerephez még nem jutnak. Voltaképpen Máriássy György fia László és felesége Csehi Anna fia *István* az első, aki a középkor végén, mint a Szapolyai nemzetség kedvelt embere, tekintélyével, súlyával a család hírnevét megala-

* Kedves kötelességemnek tartom, hogy ez úton is hálás és őszinte köszönetet mondjak *Klacsó Győző* igazgató úrnak, aki a tót nyelvű levelek lefordításában nagy segítségemre volt.

pítja. Innen fogva a Máriássy család tagjai sűrűbben vesznek részt a közéleti harcokban, azonban ellenzéki magatartásukkal a család hírének emelkedését éppen nem mozdítják elő. Különösen a XVII. század az, amikor a család tagok az erdélyi fejedelmek oldalán szemben állanak Bécsessel, részt vesznek a „rebellió“-kban, a mi- nek a vége folytonos vagyoni sequestrum, sok anyagi kellemetlenség; azután megindul a végnélküli perek lavínája, amelyek a család dologi alapját inkább apasztják, mint szaporítják. A XVIII. században persze már változik a politikai horizont, elnyugosznak, elmúlnak a „rebellis“ elődök és az utódok közül az ősi magyar vitézség változatlan fenn- tartásával, törhetlen királyhűségével, hazaszeretetével feltű- nik Máriássy András báró alakja.

Máriássy András, a XVI. század elején elhunyt nagy Máriássy István ugyancsak András nevű dédunokájának egyenes leszármazója, s talán véletlen játéka a sorsnak, hogy ez az András szintén katona, szintén vitéz ember, akinek nevét ott találjuk Báthori István lengyel király oroszverő hősei közt. A mi Andrásunknak Máriássy Istvántól való le- származása a következőképpen vezethető le:

Máriássy András tehát M. Ferencz és Grádeczi Horváth Stansics Anna Mária házasságából származó második fiú, akinek születési idejét a források és írók különböző évekre

teszik. Így Hirtenfeld,¹ Wurzbach,² Siebmacher³ szerint András 1759-ben született, Nagy Iván egyszer azt írja, hogy 1750-ben, majd pedig hogy 1755-ban,⁴ Kempelen szerint 1752-ben,⁵ a Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv szerint (Nemes családok) 1754-ben született,⁶ a Pallas és Révai Lexikonok szerint 1759-ben Batizfalván született.⁷ Máriássy András földije, aki életével eddig legbővebben foglalkozott, t. i. Weber Samu András születési évét szintén 1759-re teszi, írván, hogy: „In diesem Batizfalu, Botzdorf erblickte Andreas von Máriássy 1759. das Licht der Welt.“ Ámde jegyzetben óvatosan megemlíti, hogy: „Manche gaben auch Nehre, Nagy Eőr, wo die Mutter als Tochter des Emerich Horváth zu Hause war, als Geburtsort an, wo Andreas von Máriássy 1757. geboren sein soll.“⁸

Valamennyi évszám hibás, kivéve Weber jegyzetbeli dátumát. Azoknak a névtelen „Manche“-knak van igazuk, akiknek adatait Weber kételkedve fogadja. Ugyanis báró Máriássy András felperesnek néhai Hámos Pál özvegye Czékus Judit és Hámos József elleni perének egyik iratkötetében, a 115. lapon teljes egészében be van másolva András keresztlevele, melyben Kreb Jeromos késmárki luteránus parochus bizonyítja, hogy Máriássy András 1757. január 10-én a szepesmegyei *nervei (nagyőri)* fiók egyház területén lőn megkeresztelve, még pedig a ma is meglévő és lakott Grádeczi Horváth-Stansics kastélyban (ma: Czóbel kastély és özv. Czóbel Istvánné br. Mednyánszky Mária lakja), mert a nagy hideg miatt a kis Andrást nem merték a templomba vinni.⁹ Ha te-

¹ *Hirtenfeld I. dr.*: Der Militär Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder, Wien, 1857., 1038. l.

² *Wurzbach Constant dr.*: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Wien, 1867. XVI. kötet 442. l.

³ *Siebmacher*: Wappenbuch IV. k. 399. l.

⁴ *Nagy Iván*: Magyarország családai VII. k. 509. és VII. k. 315. ll. — Szerinte 1805-ban már ezredes volt és 16 éves korában lépett katonai pályára. Mindkettő tévedés, valamint téves halála éve: 1847 is.

⁵ *Kempelen*: Magyar nemes családok, Budapest, 1913. VII. kötet 70. lap. K. Máriássy András édesanyját hibásan Horváth-Stansics *Klára*-nak írja, szerinte András 1840. december 1-én lett báró, ami nyilván sajtóhiba. Halála napját hibásan 1847. június 17-re teszi.

⁶ Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv, Nemes családok, Budapest, 1905. I. kötet 435. l.

⁷ Pallas Lexikon: XII. k. 534. l.; Révai Lexikon: XIII. k. 413. l.

⁸ *Weber S.*: Ehrenhalle verdienstvoller Zipser des XIX. Jahrhunderts Igló, 1901., 355. l. „Andreas von Máriássy 1759—1846“ cím alatt.

⁹ A keresztlevél szövege így hangzik:

„*Testimonium Baptismale.*

Infasciptus praesentium vigore fidem facio quibus expedit universis, quod in libro baptisatorum filialis ecclesiae meae *Nehrensis* in diocesi et comitatu Scepusiensi existentis pagina No. 125. sequentia ad verbum contineantur et quidem de anno 1757.

hát a keresztelő 1757. január 10-én volt, akkor András vagy 1756. utolsó, vagy 1757. első napjaiban született. Így tehát nemcsak 1759. hibás, mint születési év, de téves az írók azon állítása is, hogy a születés helye Batizfalva.

András, aki tehát a keresztelésben András—Miklós nevet kapott, Nagyőrön született s valószínű, hogy gyermekkorát itt és Batizfalván töltötte. Ifjúságáról, neveltetéséről, iskoláztatásáról egyébként keveset, majdnem semmit sem tudunk. Valószínű, hogy elemi ismereteit talán a batizfalvi luteránus paptól szerezte, s lehet, hogy a késmárki liceumba járt s ott nyerte a középfokú oktatást. Ugyanis a gyenge magyar, azután német és tót nyelvtudása mellett, anyjához írt tót leveleiben gyakran idéz latin közmondásokat, amiből arra kell következtetnünk, hogy az ifjú András humanisztikus oktatásban is részesült.

I. A hadapródságtól az őrnagyságig.

Az ifjú Andrást már kora gyermekségében vonzhatta a katonai pálya; benne volt a rebellis hadakozó, viaskodó ősök vére, s így az akkori szokás szerint 18 éves korában, 1775 szeptember 16-án, mint „cadett“, belépett a 37. számú, akkor gr. Siskovics nevét viselő sorgyalogezredbe, nem is sejtve, hogy majdan ezen ezred tulajdonosa lesz és élete végéig az is marad.

1776 június 6-án zászlós (Fähnrich) lett¹⁰ és ebben a minőségében részt vett a bajor örökösödési háborúban, de itteni magatartásának részleteit nem ismerjük.

1785 szeptember 16-án, tehát pontosan 8 évi katonai szolgálat után alhadnagy (Unterlieutenant) lett ugyancsak a 37. számú, de most már De Vins báró nevét viselő gyalogezredben, s ekkortájt léphetett be valamelyik szabadkőműves páholyba, s innen kezdve levelez szabadkőműves testvéreivel, akiket mindig következetesen Bruder-nek vagy

dies mensis 1757.

10^a Januarii Baptisatus est infans nomine *Andreas Nicolaus*, domini perillustris junioris Francisci Mariassy, matris dominae perillustris natae Anna Mariae Horváth, levantibus perillustri Alexandro Görgöy, domino spectabili Gregorio Horváth et domina illustrissima Anna Horváth nata baronissa Hellembachiana per patrem Carolum Boroczy.
Nota! Hic infans baptisatus est in castello cum dispensatione prioris ob magnum frigus.

In quorum robur praesentes subscriptione mea et sigillo ecclesiae meae parochialis munitas extradedi litteras testimoniales.

Kémárk, die 7. augusti 1854.

Hyeronimus Krebb
parochus loci m. p.

(L. S.)

¹⁰ Weber szerint: 1778. júl. 6-án lett zászlós. l. m.: 356. l.

Ordens-Bruder-nek címez. Szabadkőművesi emblémái, nevezetesen a . . . kötény, a miniatűr vakolókanál, a kék selyem szalagon függő Δ címerű elefántcsont kulcs, az inasi és meszteri káté és szertartáskönyv régebben a batizfalvi családi levéltárban őriztettek, Batizfalva eladása után a levéltárral együtt Márkusfalvára, újabban pedig Bécsbe kerültek.

Ugyancsak hadnagy korában (1786-tól) kezd levelezni édes anyjával, akinek haláláig (1810) szinte lelkiismeretes pontossággal és rendszeresen mindenről, ami vele történik, beszámol. Ezek a levélkötegek András életére és jellemére fontos forrásanyagot képeznek. E levelekből látjuk, hogy András valósággal imádja, rajongva adorálja édes anyját, kinek engedelmes, szófogadó fia maradt mindaddig, amíg a szeretett édes anya élt. Határtalan az a mélységes tisztelet, amellyel édes anyját körülveszi. Mindenben, még egészen aprólékos és jelentéktelen ügyekben is kikéri édes anyja tanácsát, véleményét, és ha lovat, órát vagy bármi mást vásárol, ezt édes anyja tanácsa és engedélye nélkül nem teszi. Mindenben anyja utasításait követi, csak két dologban nem, a quietálás és a nősülés kérdésében.

Anyjához írt tót nyelvű levelei közül 1786 végéről maradt fenn az első, de a levélsorozat voltaképen 1787 márciusától összefüggőbb és teljesebb. 1787 március 29-én Váradon kelt levelében azt írja édes anyjának, hogy nem jó néven veszi, ha mindig azt veti a szemére, hogy a „czulagjával“ nem tud gazdálkodni és nem jön ki vele. Ő úgy véli, hogy az Isten azért adott neki vagyont, hogy abból tisztességesen megélhessen. És András nemcsak tisztesen, de még az akkori fogalmak szerint is urasan élt, s már mint fiatal tiszt, inast, szakácsot fogadott, kocsist stb. tartott magának. Természetesen mindezekre a fizetéséből nem tellett és leveleiben elég sűrűn kér hazulról pénzt, amelyet hol a debreceni „Jormark“-ra utazó szepességi festők, hol pesti bankárja, Liedemann kereskedő útján, hol pedig a család valamelyik alkalmazottja útján juttatnak el hozzá.

A debreceni akkori látványos vásárokra, úgy látszik, András maga is szeretett állomáshelyéről, Váradról, átrándulni. Így 1787-ben a szent György-napi debreceni vásáron báró Sturm generálissal együtt vett részt.¹¹

Ugyanezen év tavaszán Andrászt felrendelik Bécsbe az ezredparancsnoksághoz, ahol nagyon jól érzi magát. Bécsben — amint írja — gyorsan és úgy megszokott, mintha mindig ott lett volna. Június utolja felé azonban vége a bécsi szép napoknak, mert a „császár“ parancsára a pesti „Loger“-be kell menniök.¹²

¹¹ 1787. III. 29. és IV. 27. Váradon kelt levelek a családi levéltárban.

¹² 1787. június 26. Bécs. U. o.

Július végén már ismét Váradon találjuk Andrást, s azt írja haza, hogy ő most egyedül van a századnál s annyi a dolga, hogy azt sem tudja, hol áll a feje. Jelzi, hogy most gyakorlatra mennek,¹³ amelyet augusztus elejére be is fejeztek, s András augusztus 6-án már ismét Váradon van. Ekkor írt levelében panaszkodik, hogy barátai nem írnak neki, s különösen Újházy sógoron csudálkozik, hogy mélyen hallgat, de — írja —: „Ále jako nyemecz poweda: Gedult.”¹⁴

Ezen a gyakorlaton kapott András tifuszt, „hideglelés”-t, amint ő nevezi, amellyel augusztus és szeptember hónapokban, körülbelül október derekáig laborált. 1787 augusztus végén írt levelében bocsánatot kér anyjától, hogy oly soká nem írt, de már négy hete „hideglelés”-ben fekszik. A katoná orvos levegőváltozást írt neki elő. El is határozta, hogy ha ezrede Pestre megy, akkor ő is a Duna mellé veszi magát; barátjánál, Petrás alezredesnél fog lakni, hátha ott jobban lesz. Írja, hogy eddig 80 adag chinint vett be.¹⁵

Szeptember derekán még mindig beteg, lázas, fejfájós és írja, hogy a „hideglelés”-t minden váradi tiszt megkapta. Ő, Szent-Iványi őrnagy és gr. Nádasdy a legsúlyosabban betegek. Most már eddig 200 adag chinint vett be és még sincs jobban, úgy hogy báró Sturm brigadéros — aki úgy látszik jó embere volt — megparancsolta, hogy menjen Pestre levegőváltozásra gyógyulni. Egyébként megemlíti, hogy Szombaty doctor gyógyítja.

Szeptemberben Pesten betegsége alatt a vezénylő tábornoktól parancsot kapott, hogy gyógyulása után azonnal vonuljon be ezredéhez, ahova a fenyegető török háború miatt az összes szabadságos tiszteket bevonultatták. Máriássy — dacára betegségének — készül a háborúra, s természetesen anyjától pénzt kér, mert enélkül — írja — magát equipirozni nem tudja. A pénzt Liedemann kereskedő útján Pestre kéri. Anyját azzal vigasztalja, hogy ha már a töröknél lesz a harctéren, nem lesz hazulról pénzre szüksége. Egy alkalommal bejelenti anyjának, hogy egy általános tiszteletnek örvendő hölgy miatt quietálni akart és e hölgyet szerette volna feleségül venni, ámde a szülők a tervezett házassághoz *nem* járultak hozzá. András tehát kosarat kapott, de ő ezért, — amint írja — nem sír, hanem megy tovább a maga útján. Nem fog quietálni, hanem megmutatja annak a hölgynek, hogy ő igenis tisztességes ember.¹⁶ Ez a házasság tervezés valószínűleg még András betegsége előtt történhetett, hiszen augusztusban fekvő beteg volt és még szeptember-

¹³ 1787. július 21. Várad. U. o.

¹⁴ 1787. augusztus 6. Várad. U. o. (Mint a német mondja: türelem!)

¹⁵ 1787. augusztus 30. Várad. U. o.

¹⁶ 1787. szeptember 16. Pest. U. o.

ben sem gyógyult meg. Úgy látszik, hogy az ismeretlen hölgy vagy annak családja, aligha András tisztességes voltát vonta kétségbe, hanem, András fiatal tiszt korában állítólag erősen kártyázott, s a leány családja valószínűleg ezt kifogásolta.

1787 októberének elején András Pesten parancsot kapott ezredétől, hogy amint kissé jobban lesz, induljon Váradra és vezesse a visszatérő szabadságosokat az ezredhez, amely valahol a Duna mentén állomásozik. Még ekkor is Szombaty doctor gyógyítja, de a fejfájásaival jobban van. Írja, hogy egyik ezred a másik után menetel Pesten keresztül, de egy sem tudja, hogy hová, mert egyik állomástól a másikig vannak csak „instradálva“. Mivel ő is háborúba indul, s nem tudni, mi fog történni, bocsánatot kér szüleitől.¹⁷

András eltávozván Pestről, október 14-én már Váradon volt, s innen kért anyjától egy németül tudó inast.

Mintegy vigaszul betegségére, 1787 november 1-én főhadnagynak nevezték ki,¹⁸ ő azonban ezt édes anyjával csak november 30-án kelt levelében tudatja.

November eleje már nem találta Andrást Váradon. Elindult ezrede után és november 2-án el is érte. November 9-én „Sunto“-n (?) kelt levelében írja, hogy százada két mér-földnyire van Eszéktől. Bács vármegyében, s ő most a századparancsnok. Állomáshelyén váratlan öröm éri, mert a falu vendéglőjében fölfedezi egykori dajkáját, akinek a vendéglős a második férje.

András még nem volt teljesen egészséges, mikor ezredéhez bevonult, mert nemcsak diétafelét kellett tartania, amit onnan tudunk, hogy a furiroktól kapott egy jól főző szakácsot, akire egészsége helyreállítása céljából szüksége volt, hanem még ekkor is hat hétig szednie kellett „a híres pöstyéni“ Szombaty doctor által rendelt orvosságot. Írja is, hogy: „hideglelése“, fejfájása már elmúlt ugyan, de azért egészsége még nem tökéletes.

A hadvezetőség az idő hidegre fordulása miatt a csapatokat téli szállásra küldte, s Máriássy is úgy véli, hogy november közepén valahova téli állomásra fognak menni, de a helyet még senki sem tudja. Írja, hogy ezredese is immár három hónapja hideglelésben fekszik, végül tudatja, hogy címe: via Nagyvárad—Arad, Eszék.¹⁹

November 30-án jelenti édes anyjának, hogy főhadnagy lett és hogy már téli szálláson vannak, nevezetesen az ő szá-

¹⁷ 1787. október 8. Pest. U. o.

¹⁸ Weber szerint 1784. nov. 1-én lett főhadnagy. I. m. 356. l.

¹⁹ 1787. november 9. „Sunto.“ Családi levéltár.

zada Doroszlón állomásoz s címe: via Kassa, Arad, Eszék—Apatin. Még mindig patikázik, de már erősen únja.²⁰

Máriássy 1787—88 egész telén Doroszlón állomásoz s 1788 nyarán részt vesz a török elleni háborúban s júniusban a Zimony melletti, októberben pedig a Vermes melletti táborban találjuk és pedig ekkor előrsi szolgálatban. Sajnos, 1788-tól 1791-ig András levelei elvesztek, így tehát ezen esztendőkbén élete folyását rekonstruálni nem tudjuk, mindössze annyit, hogy Máriássy egészsége még 1788-ban sem volt tökéletes. 1788 októberében ugyanis Klobusiczkyné Pruskay Antoinette levelet ír Andrásnak, melyben azt tanácsolja neki, hogy jőjjön vissza hozzájuk, „nicht auf ihmmer... nur auf eine Zeit, sich zu erholen, ihre schwache Gesundheit in den armen ihrer feinde und feindinen auf zu bessern“, hogy így hazájának több erőben több segítséget nyujthasson. „Ich weis sie haben es nöhtig um nicht auf einmali sich grantz zu Grunde zu richten, da die selbst erhaltung das erste gesez der Natur ist: doch diese Predig bereuchen sie nicht.“

E levélből nyilvánvaló, hogy Máriássy még ekkor sem egészséges és gyógyulását a tábori élet fáradalmai aligha segítették elő.

Említettük, hogy Máriássy még hadnagy korában belépett a szabadkőművesek közé és úgy látszik, egy ideig együtt kőműveskedett a német báró Hompesch hadnagygyal, aki azután kikerült német garnizonokba, de Magyarországot, a magyarokat, de különösen Máriássyt annyira megszerette, hogy feledni nem tudta és Andrással az összeköttetést Németországból is fenntartotta.

Hompeschnek két, Máriássyhoz írott levele maradt reánk s mind a kettő igen érdekes a belőlük áradó magyar imádat miatt. Valószínű, hogy a magyarok ilyen módfeletti megbecsülését és szeretetét Hompeschnél Máriássy is hathatósan előmozdította. Hompesch első levele 1785 január 28-án Düsseldorfban kelt és Máriássyt, aki ekkor szintén hadnagy volt. „Lieber Freund und Ordens Bruder“-nek szólítja. Írja, hogy 1784 december 31-én Halmágyról (Halmathy) kelt levelet megkapta, s örül, hogy dacára a távolságnak, jó barátok és pajtások maradtak. Leírja azután, hogy amint Bécsben értesült a szállongó háborús hírekről, a felség elé nyomban egy tervezetet terjesztett, megajánlva, hogy hajlandó saját költségén egy 400 lovasból álló huszár osztályt felállítani, azon feltétel alatt, hogy a tiszteket ő nevezi ki és legénységet Magyarországon verbuválhat. Az utóbbi feltételbe a most folyó conscriptiók miatt nem egyeztek bele, hanem felszólították, hogy máshol verbuváljon. „Da Sie nun liebster

²⁰ 1787. november 30. Doroszló. U. ott.

Freund — folytatja — meinen enthousiasmus für die edle freie ungarische Nation kennen und der gedanke ein so braves volk zu commandieren eine haupt triebfeder meines projects war, so bestand ich darauf, das meine Division aus nicht als wie ungarisch bestehen sollte:“ és mivel a tisztek kinevezéséhez is keményen ragaszkodott, feldmarschall Hadik megírta neki, hogy a háború kitöréseig legyen türellemmel, azután mindent elkövet, hogy kívánsága teljesüljön. Ha pedig ez teljesül és az osztály megalakul, becsületszavát adja, hogy Máriássynak egy főhadnagyi állást díjtalanul juttat. „Männer, wie sie sind, sind mir aus vielerley Ursachen, als Freund als O. br., als braver soldat und als *magyar nemes ember* doppelt werth.“ Közben azonban írjon szorgalmasan s tudassa, hogy meggy az ő „und dem theuren Ungerlande“ sora. Magyarország az ő favoritja volt, van és lesz, — mert „patria quæ me regenuit, cara Hungaria fuit.“

Íme tehát Hompesch hadnagy szinte lángol a magyar hazafias érzéstől és második levelének minden sorából ugyancsak sugárzik a magyar föld és népe iránti szinte oltahatatlan szeretet.

Hompesch második levele 1785 március 20-án Bollheimben kelt. Írja, hogy Máriássynak február 11-én Halmágyról keltezett levelét megkapta s örül, hogy megemlékezett róla és hogy háború esetén számíthat rá. Adja az ég, hogy „wihr hernach zusammen als wahre *magyar nemes emberek* dem theuren Ungerland, carä patriä im felde ehren machen“ addig is liebster Mariachy írjon; különösen „was das liebe edle Vaterland und meinë ungarische Freunde und Bekante angeht.“ Levelét szabadkőművesi módon így fejezi be: „Ich empfele Sie dem Schutz des grossen Baumeister der Welt und embrassire Sie durch 3 mal 3.“

Ezen levélből látjuk, hogy mennyire tiszteli és mily nagyra becsüli Hompesch az ő magyar barátját. Máriássyt és benne látja a valódi magyar nemes és a jó katona igazi prototípusát.

1789-ben Máriássy még mindig a déli török harctéren van. Tudjuk, hogy április második felében Szlatinán, május 1-én pedig Temesváron volt, de a török háborúban való szerepléséről — sajnos — nincsenek följegyzéseink.

Máriássy 1790 március 11-én alkapitány (Capitän-Lieutenant) lett és innenfogva édes anyjához írt *tót* nyelvű leveleiben következetesen így írja magát alá: „Máriássy kapitány.“ Arról, hogy ebben az esztendőben Máriássy merre járt és mit művelt, ismét semmit sem tudunk, s éppen így nem tudjuk, hogy 1791 első felében hol tartózkodott és mit cselekedett. mert csak ezen esztendő június havától vannak meg anyjához írt levelei, s ezekből látjuk, hogy e hónapban

Magyarországon útazgatott, és Nemes-Podhrágyon, azután Révay Pálnál Nagyszombatban járt.²¹

A következő hónapban Máriássyt Galiciában találjuk. Úgy látszik tehát, hogy júniusban szabadságon volt, s innen vonult be ezredéhez Lembergbe, s július 26-án innen ír haza levelet, melyben jelzi, hogy ideutazása közben Bártfa fürdőn is megállt, ahol sok jó ismerőst talált.²²

Az 1791. év hátralévő részét (november végéig) Máriássy Lembergben tölti, ahonnan sűrűn irogat édes anyjának. Július 25-án írt levelében többek közt azon sopánkodik, hogy Belgrádot és Orsovát vissza kell adnunk a töröknek, tehát — írja — hiába verekedtünk. Panaszkodik, hogy nincs lova, s kénytelen „postilion lovakat“ igénybe venni, ami az ő szemében, úgy látszik, valóságos capitis diminutió számba ment. Természetesen anyja engedélyét kéri, hogy 300 aranyat kölcsön vehessen, mert lovat óhajt vásárolni. Írja, hogy augusztus 15-től szeptember közepéig contractia leszen, s ő most a századával állandóan gyakorlatoz, mert nem akar utolsó lenni.²³

Aprólékos és jelentéktelen dolgokkal pepecselő és ezeknek rendkívül nagy fontosságot tulajdonító generálisok persze akkor is voltak. Így pl. Máriássy panaszkodik anyjának, hogy nem tudja, mit csináljon a szakállával, mert a generális a szakáll és a kézelős ingek viselését megtiltotta, viszont a császár megparancsolta a fehér egyenruha hordását.²⁴

Következő leveleiben azt írja, hogy naponta hat órát exerciroznak és mégis egészségesek! Egyébként szeretne szabadságot kapni, hogy Pestre és Podhrágyra mehessen. Ugyanis kihirdették, hogy béke leszen s elrendelték, hogy az ő zászlóaljja Prágába menjen, úgy számít tehát, hogy menetelés közben talán tud kapni egy heti Magyarországra szóló szabadságot, s azután innen vonulna be zászlóaljához Prágába.²⁵

A Prágába menetelből azonban nem lett semmi és ezzel egyelőre kútba esett a szabadság is, Máriássy Lembergben maradt és onnan körülbelül november végéig el sem mozgult. Szeptember 15-én kelt levelében írja is anyjának, hogy „mivel az én jó ezredesem magától elengedni nem akar, át-helyezett a Magyarországba induló batalionba“, így nem Prágába, hanem Aradra kerül, noha sokkal szívesebben ment volna Cschországba.

²¹ 1791. VI. 21. Nagyszombat. U. ott.

²² 1791. VII. 16. Lemberg. U. ott.

²³ 1791. VII. 25. Lemberg. U. ott.

²⁴ 1791. VII. 30. Lemberg. U. ott.

²⁵ 1791. VIII. 16. és 24. Lemberg. U. ott.

Közben valamiért összevezett Sándor bátyjával, amit nagyon szégyelt és fájlalt, kéri is édes anyját, hogy valahogyan békítse őket össze.²⁶

Október 5-én azt írja haza, hogy parancsot kaptak, hogy a zászlóalj november 24-én induljon Lembergől Magyarországra, de a valóságban csak akkor indulhatnak, ha az őket felváltó zászlóalj megérkezik. Ha tényleg november végén indulnak, akkor a „mars” elég sáros lesz. November végén, akkor amidőn zászlóalja útnak indul, szeretne szabadságra haza menni és reméli — írja tréfásan — hogy decemberben már édes anyjánál exercirozhat.²⁷

Október 22-iki levelében Máriássy arra kéri édes anyját, hogy tudassa vele, hogy Márkus, vagy Batizfalván lesz-e? Úgy látszik tehát, hogy vágyott haza és a szabadságra menés gondolatával állandóan foglalkozott annyira, hogy még az utazás irányát is megírja, s jelzi, hogy Palocsán vagy Giralton keresztül igyekszik majd a Szepességre.

Máriássy igen szerette a szép porcellánokat, s Lembergől írja édes anyjának, hogy Máriássy Sándornénak (úgy látszik, engesztelésül) szeretne szép danzigi porcellánt venni, s a guberniumtól már meg is kapta a behozatali engedélyt. Egy későbbi leveléhez anyja tájékoztatására már mellékeli is a danzigi porcellán árjegyzékét s jelzi, hogy egy 24 személyes szép készlet, szállítással együtt 40 aranyba kerül. Úgy látszik, édes anyja beleegyezett a porcellánvételbe, mert erről többet nem ír.

November elején megtudta, hogy az ő zászlóalját Esterházy Antal fogja felváltani, azután elmennek a Lemberghez tíz mérföldnyire eső Przemyslbe, ahol decemberben a törzs váltja fel őket, akkor azután az egész ezred Magyarországra masiroz. November 9-én még azt is írja anyjának, hogy a felváltás decembernél vagy januárnál előbb nem fog megtörténni, azonban tévedett, mert november végén megtörtént a felváltás és az ezred Máriássyval együtt fényes bál keretében búcsúzott el Lemberg társadalmától.²⁸ Anyját siet értesíteni, hogy címe most már: per Dukla—Przemysl. 1791 december, 1792 január-február hónapokat Máriássy részint Przemyslben, részint pedig meneteléssel töltötte. Útközben Kassán is megfordult, ahonnan a vídám farsang miatt alig tudott szabadulni. Váradon négy napot töltött, ahol gr. Pálffy kapitány társánál volt szállva és február utolsó napjaiban érkezett meg új állomáshelyére — Aradra.

Máriássy, úgy látszik, Aradon elég jól érezte magát, jó barátságban volt Edelspacher alispánnal, azután Salbeckkel

²⁶ 1791. VIII. 30. és IX. 15. Lemberg. U. o.

²⁷ 1791. X. 5. Lemberg. U. o.

²⁸ 1791. X. 22.: XI. 5., 9., 12. és 26. Lemberg. U. ott.

és másokkal, sok meghívást kapott ebédekre, társaságba és kellemes társas életet él; jelzi is, hogy éppen ezért új uniformisra van szüksége.

Ekkor halt meg, amint ő írja: „a szerencsétlen császár“, II. Lipót, s szinte örömmel jelzi, hogy no most! lesz diéta és koronáció, amelyre ő is készül, de ehhez persze megint pénzre van szüksége. Írja, hogy március végén már fel is esküdtek az új királyra.²⁹

Máriássy áprilisban rövid időre Temesvárra került, ahol — mint írja, — jó előljárói voltak ugyan, mégis kijelenti, hogy Temesvár katonailag purgatórium volt, de azért társadalmilag nagyon sajnálja, mert itt is talált kedves jó barátokat, így főleg gróf Jankovics császári biztoshoz és báró Orczyhoz volt bejáratos, akiknél úgy volt szinte, mint otthon.

Április 27-én indulnak Váradra, ahova 29-ikére érkeznek és ide kéri leveleit is. Úgy látszik, a Váradra meneteléből nem lett semmi, legalább is Máriássy nem került oda, mert ő április második felében Aradon van, ahol Almássy főispán meghívta őt Pestre. Ha szabadságot kap, el is megy Pestre. és megnézi a koronázást, amire útiköltséget már szerzett. Aradon most kétszer annyi a dolga, mint eddig, de hogy miért, azt nem árulja el.

Május közepén pesti utazására 19 napi szabadságot kért, s reméli, hogy meg is kapja, és ha igen, akkor Petróczy főhadnaggyal együtt fog Pestre utazni, ahova barátja, Horváth alispán is készül.³⁰

1792. június elején Máriássy Aradról tényleg Pestre utazott és jelen volt a koronázáson. Jól látta a nagyszabású koronázási parádés bevonulást s este megnézte a nagy illuminációt. Ebéden — írja — mindnyájan az udvarnál voltak és ugyancsak részt vettek a koronázási vacsorán, amely után este egyszerű tűzijáték volt.

Június 18-án távozott Máriássy Pestről és június 22-én már ismét Aradon van és már innen tanácsolja édesanyjának, hogy a francia háború céljaira megajánlott contribútióhoz 1000 tallérral járuljon hozzá.³¹

1792 nyarát Máriássy Aradon töltötte s júliusban úgy látszik levélbeli összezördülése volt édesanyjával, még pedig, amint a levelekből kitűnik, anyagi kérdések, s ezekkel kapcsolatban álló quietálás miatt. Ugyanis július 23-án kelt levelében Máriássy azt írja anyjának, hogy noha 16 esztendeje szolgál már, mégis — sajnos — ma sincsen olyan anyagi helyzetben, hogy ő segíthetne anyján. Anyjának nem tesszik az ő természete, méltán, mert ő belátja, hogy nehéz ter-

²⁹ 1792. III. 2.: 13.: és 26. Arad. U. ott.

³⁰ 1792. IV. 14. Temesvár: IV. 21.: 28. és V. 14. Arad. U. ott.

³¹ 1792. VI. 11. Pest és VI. 22. Arad. U. ott.

mészetű. A konfliktus azonban nem lehetett tulságosan súlyos, s egyelőre, látszólag elég gyorsan el is simult, mert augusztus hónapban ismét a rendes, megszokott mederben és hangnemben folyik a levelezés, de szeptemberben, — amint majd látjuk — ez a téma újra szőnyegre kerül.

Máriássy augusztusban azt írja haza, hogy Aradon igen kényelmesen élnek, naponta kétszer gyakorlatoznak, de szeptember 6-án mustra léssen, amelyre Váradról az ezredes és a generális is eljön, s így Aradon néhány napig szemlék és gyakorlatok lesznek.³²

Máriássy szeptember 3-án kelt levelében visszatér a nyári konfliktus témájára. Ugy látszik édes anyja sokalta a kiadásokat és azt ajánlhatta fiának, hogy hagyja ott a katonaságot, quietáljon és jöjjön haza. Máriássynak a quietálás hánytorgatása volt egyik kényes és sebezhető pontja, s ez volt a nyári összekülönbözés oka. András most is megismétli magáról, hogy nehéz természetű, elismeri, hogy naturája anyjáéval semmiképpen sem egyezik, belátja, hogy ez anyjának nem tetszik, de ő mégis anyja akarata szerint óhajt indulni. Egyet azonban kategorikusan kénytelen kijelenteni, t. i., hogy a katonaságot *nem* hajlandó ott hagyni, majd eljön egykor ennek is az ideje akkor, ha végleg hazatér. Egyelőre az a legforróbb vágya, hogy a francia harctérre mehessen és világot láthasson. Ez a kívánsága azonban egyelőre jó sokáig nem teljesült, de később a francia háborúból bőven és derekasan kivehette részét.

1792. őszén Máriássyt regrutákkal Budára küldték, ahonnan parancsnokló ezredese, Koburg herceg nem is engedte vissza, hanem minden kapitányt Budán tartott. Máriássy így kénytelen volt Budán maradni, s leveleit is Budára irányítja.³³ Egyik levelében megemlíti, hogy az Alvinczy ezredében szolgál, mint cadett, az elhalt Máriássy Farkas Péter nevű fia, amit igen helyesel, s derék dolognak tartja, hogy az ő ágából származó fiúk katonák lesznek.³⁴

Máriássy az 1792. esztendő végét, az egész 1795. évet s az 1794. év első felét (május végéig) Budán töltötte, ahol nagy társadalmi életet élt. 1792. novemberében látogatásokat tett a főbb uraknál, így november végén és december elején megírja haza, hogy volt már a primásnál, Péchy személy-nöknél, az országbírónál, akikhez gyakran ellátogatott, Beleznay generálisnál volt már ebéden, azután Orczyéknál. Forgáts Miklóseknál ebédel, s még sincs Budával megelégedve, mert kijelenti, hogy Aradon jobb volt, s ezek az ebédelések különben is sok pénzébe kerülnek, ami azt jelenti,

³² 1792. VII. 23., VIII. 20. és 24. Arad. U. ott.

³³ 1792. IX. 5. és X. 20. előtt Arad. U. ott.

³⁴ 1792. XI. 16. Buda. U. ott.

hogy Máriássy gavallér ember volt. Megírja haza azt is, hogy a császár általános mozgósítást rendelt el, s Magyarországon az ő ezredükön kívül már egy sincs, mind elmasirozott.³⁵

1792. decemberében anyja részéről úgy látszik ismét szóba került a quietálás kérdése, mert 12-én kelt levelében ke-reken kijelenti, hogy a világeért sem akar quietálni. Egyéb-ként mozgalmas társadalmi életet él s jelenti, hogy Péchy septemvirnél már ötször volt ebéden. Egyébként Budán a Vizivárosban vannak elhelyezve, s elég messze vannak a Vár-tól, de még inkább Pesttől, s így a fiakkerezés sokba kerül. Megemlíti, hogy sokat jár Beleznay generálisékhöz, ahol ő nagy kegyben van.³⁶

Jó viszonyban volt Máriássy a vicenádorral is, akinél 1795. január elején családja (peres) ügyeit intézi. Írja, hogy parancsnokát, Kóburg herceget január 10-én bevonultatják az ármádiához, barátja Keczer kapitány saját verbunkosaival szintén megy a harctérre az ezred után, csak azt nem tudja, hogy ő vele mi lesz? Ugy gondolja, hogy végül ők is a harc-térre fognak masirozni, mert most senkisem akar itthon és hátul maradni. Máriássy azonban tévedett, mert őt bizony Bu-dán hagyták kiképző tisztnek és 1795-ban csak egy ízben moz-dult el Budáról, amidőn Váceról Péterváradra kellett francia hadifoglyokat kíséрни.

1795. január végén írja anyjának, hogy a nádornál, a kar-dinálnál és az országbírónál hetenként egy-egy fényes bál van. ezeken ő rendszerint részt vesz. Van mindennap tánc a Redoutban is, de ide ő nem jár.³⁷ A sok bálozás és táncolás vége természetesen az lett, hogy Máriássyt mindenki, s úgy látszik anyja is nősíteni akarta. Erre február 6-án megírja anyjának, hogy neki a nősilésre soha nagy kedve nem volt. ő hisz az Isten rendelkezésében, ehhez képest továbbra is szil-lárdan kitart nőtlensége mellett, mert hiszen ő úgy sem akar házasodni. Nem jó néven veszi, hogy édes anyja hitelt ad a róla (Máriássyról) szállongó pletykáknak.

Közben elmúlt a vidám és mozgalmas budai farsang és február 14-én Máriássy azt írja anyjának, hogy ő bizony nem is bánja, hogy a farsangnak és a báloknak vége van, mert sok pénzébe került. Szüksége is van 200 forintra, mert nyári egyenruhát, „mantlit“ és az inasnak rendes libériát kell csi-náltatni, mivelhogy itt mindenütt *igen tisztán* kell megje-lenni.³⁸

³⁵ 1792. XI. 25. és XII. 7. Buda. U. ott.

³⁶ 1792. XII. 12. és 28. Buda. U. ott.

³⁷ 1795. I. 2. és 29. Buda. U. ott.

³⁸ 1795. II. 6. és 14. Buda. U. o.

Április elején Máriássy nagy izgalomban van, mert megjött a parancs, hogy az ezred „Leib Battalion“-ja április 10-én a szárd királyság területére fog menetelni. Sajnos — írja — az a zászlóalj, melyben ő szolgál (az ezredesé) és az ezredtörzs (a Stab) Budán marad. Az óbester is és ő is az egész zászlóaljat elvesztik, mert az óbesternek a „Leib Battalion“-t ki kellett egészíteni, s mivel Aradról a kiegészítés kellő időre meg nem érkezett, a kiegészítés céljára az egész itteni osztály a Leib Battalionba lőn átutalva. Máriássy ezen módfelett desperál, mert így valamennyi jól ismert és begyakorolt emberét elvesztette. Ki is fakad, hogy míg más szerencsések verkedhetnek a franciákkal, addig neki árván Budán kell ülni.³⁹

Az ezred Leib Battalionja április 10-én tényleg elmasirozott Budáról, s ez Máriássynak módfölött fáj, mert nemcsak megszokott ismert embereit, hanem sok jó barátját és bajtársát is elvesztette. Fel is panasolja, hogy igen elhagyatottnak és árvának érzi magát, s írja, hogy most már mindössze egy osztály maradt Budán.⁴⁰

Április vége felé hírt kapott hazulról, hogy imádott édesanyja beteg. Máriássy kétségbe van esve, hogy nem tud anyja segítségére sietni, szívesen oda adná egészségének felét, ha ezzel anyjának használni tudna. Ugy látszik édes anyja ezt az alkalmat felhasználta arra, hogy felkérje fiát, hogy jöjjön haza, quietáljon. Máriássy erre azt feleli, hogy becsületből nem quietálhat, hiszen most háború van, s ő már ezért sem áldozhatja föl katonai jó hírnevét. Szabadságra sem mehet, most ugyanis egyetlen tisztet sem engednek el, mert mindenkire nagy szükség van.

Anyja valószínűleg a hazatéréssel és a quietálással együtt felvetette a nősülés gondolatát is, s talán hivatkozott arra, hogy Sándor bátyja, a majoresco, család hátrahagyásával elhunyt, a gazdaság sincs egészen rendben, úgy hogy ekkor a már elég idős⁴¹ anyának sok baja gondja lehetett, s ezt szerette volna fiával megosztani. Amde hiába volt minden, még a legsúlyosabb érvek sem hatottak. Máriássy a quietálás és nősülés kérdésében makacsul és hajthatatlanul kitartott negatív álláspontja mellett. Bátyja elhunytát is a maga álláspontja erősítésére és alátámasztására használja ki, amidőn anyjának azt írja, hogy elhalt fivére gyermekeinek ő akar atyjuk lenni és éppen ezért most már végleg és megmásíthatatlanul elhatározta, hogy soha sem fog megnősülni.

³⁹ 1795. IV. 4. Buda. U. ott.

⁴⁰ 1795. IV. 25. Buda. Családi levéltár.

⁴¹ Horváth Stansics Anna-Mária 1727. augusztus 11-én született, tehát akkor már 65 éves volt.

Ugyanezt a kijelentést május 14-iki levelében is megismétli, írván, hogy nősülni saját magáért nem akar. Máriássy állta is szavát, s agglegényként halt meg.

Kötelességének tartja, hogy szeretett bátyja hátramaradott árváiról gondoskodjon, s kéri anyját, hogy ügyeljen, hogy ezek a gyerekek jók legyenek, nehogy valamelyikből lator legyen. Kéri anyját, hogy teremtsen rendet a gazdaságban, a jószágot közte és testvére (Ferenc) közt ossza úgь fel, ahogy akarja, ő (András) minden rendelkezésbe belenyugszik. Az ő javát és előnyét ne tekintse, mert hiszen ő holta napjáig tisztességesen meg tud élni.

A családi ügyek tárgyalása után rátér a háborus dolgokra, s írja, hogy a bevonult ujoncokkal sok baja-dolga lesz. A harctérre — sajnos — már nem kerülhet ki, egyrészt mert nincs kikkel, hiszen már nincs emberük, másrészt Koburg herceg megírta neki, hogy béke lesz, mert a francia generálisok közül Dumurie (így! Dumouriez helyett!) 1000 emberrel hozzánk pártolt (!) Így tehát hiába vágyódik a harctérre, nem jut oda. De ha mégis kiküldenék a frontra, édes anyja ne féltsse, hiszen királyi hercegek is harcolnak ott, noha ezek nyugodtan ülhetnének otthon. Ő hisz a praedestinációban, ebben a tekintetben ő nem luteránus, hanem kálvinista és úgy hiszi, hogy ha az embernek eljön a végórája, csak meghal akár otthon ágyban fekszik, akár künt van a háború forrágában.⁴²

Következő leveleiben leginkább arról ír, hogy most új embereket „dressziroz“, rekrutákat képez ki, ami elég sok dolgot ad neki. A harctérre való kivezényelését most már ő is reménytelennek tartja. Június végén ismét 100 embert kell átadniok a három zászlóalj részére, sópánkodik, hogy ha tovább is így megy, akkor az ő zászlóaljában már nem marad ember. Egyebet sem tesznek, mint éjjel-nappal rekrutákkal vesződnék. Irja többek közt némi dicsekvéssel, hogy most elég pénze van, dicsekszik kiterjedt előkelő és nagyúri ismeretségével, jelzi, hogy reputációja kitűnő, s ennek tulajdonítja, hogy nincsen adóssága s mindennel jól el van látva.⁴³

Június végén hazaküldött levelében ismét azon bosszankodik, hogy mások, akiknek okosabb dolguk nincsen, egyre meg akarják őt házasítani, pedig már számtalanszor és határozottan kijelentette, hogy neki a házassághoz semmi kedve sincs. Ugyan úgy van kedves barátja Berzeviczy Gergely is, akit szintén házastási kísérletekkel bosszantanak, de ennek éppen annyi kedve van hozzá, mint például neki.⁴⁴

⁴² 1795. IV. 25. Buda. Családi levéltár.

⁴³ 1795. V. 11. és VI. 20. Buda, Ugyanott.

⁴⁴ 1795. VI. 30. és VII. 16. Buda. U. ott.

Közben a francia háború folyt tovább és Máriássy ismételt desperál, hogy e hadjáratban nem vehet részt, bár elismeri, hogy olyan egészséggel, mint az övé, nem kellemes a süvítő golyók közt lenni. Ugy látszik tehát, hogy 1793. nyarán megint gyenge lábon állt Máriássy egészsége, s talán ez is oka volt annak, hogy nem engedték ki a harctérre.

Egyhangú katonai életében némi változatosságot jelentett, midőn 1793. szeptemberében parancsot kapott, hogy elfogott francia katonákat kísérvén Vácról Péterváradra, illetve Eszékre. Máriássy szeptember 9.-én indult Vádra a szállítmány átvételére, s főfeladata volt vigyázni, hogy a franciák senkivel se beszélhessenek. Ugyanis a forradalom szelétől ekkor nagyon félték. Maga Máriássy is 1792. november 25.-én kelt levelében kifejti, hogy igen félt, hogy a forradalmi eszmék Magyarországon is elterjednek, s ennek tulajdonítja, hogy nálunk a paraszttal általában igen jól bánnak. Most tehát Máriássynak jutott véletlenül a feladat, hogy a forradalmi eszmék esetleges elterjedését a saját tevékenységével is akadályozza.

Máriássy szeptember 9.-én pontosan beérkezett Vádra és várta a franciákat s bizony szeptember 15 lett, s a franciáknak híruk sem volt, pedig jelezve volt, hogy 500 katona és 38 francia tiszt érkezik, s ő ezeket 150 emberével kíséri Eszékre; reméli, hogy október 17—18-án már ismét Budán lesz.

A nőülési tervek szövögetésével ekkor is állandóan boszszantgatják. Ugy látszik, ekkor egy Hellenbach bárókisasszonyt szemeltek ki részére, de ő édes anyjának írt levelében kategorikusan kijelenti, hogy neki a lány nem kell, hagyjanak neki békét, mert úgy véli, ma az a szerencsés, akinek nincs felesége.⁴⁵

Az 1793. esztendő hátralevő része eltelt anélkül, hogy Máriássy életében valami nevezetesebb esemény történt volna, mindössze annyit tartott érdemesnek feljegyezni, hogy ezredük új parancsnoka Puchner alezredes lett, aki azonban csak március hó folyamán foglalja el hivatalát, mert most még Koburg herceg armádiájában, a harctéren van.

A következő 1794. esztendő még mindig Budán találja Máriássyt, s január elején írja haza, hogy a franciák Wurm (talán Wurmser?) generális armádiáját hatalmasan elverték s ez azért érdeklí őt közelebbről, mert Wurm alá volt rendelve ezredük Leib Batalionja is, míg az ezred másik zászlóalja Kóburg herceg armádiájához van beosztva. Most megint 300 embert és három tisztet kell kiegészítésül küldeni. Véleménye szerint a háború már nem tarthat soká, mert az emberek

⁴⁵ 1793. IX. 9. Buda, és IX. 15. Vác. U. ott.

igen sokat szenvednek, és rengeteg pénzbe is kerül. A békekötésben való reményét leveleiben többször megismétli. Irja, hogy barátja Keczer kapitány, aki a Leib Batalionnál volt, meghalt. Ime tehát, ez szemben állt az ellenséggel és mégis ágyban halt meg, ez ébreszti fel benne azt a már ismert gondolatot, hogy ha a halál órája üt, akkor nincs menekvés, nincs védekezés, mert ez elől elszaladni nem lehet. Ezért hisz ő a praedestinációban, s ezért nem fél a haláltól.⁴⁶

Ezen év farsangján, noha a nádor Budán volt, nem nagyon rendeztek bálokat. Máriássyt nem is nagyon bánta, mert ezek neki sok pénzébe kerülnek.

1794. februárjának végén Máriássy Temesvárra indult rekrutákért, akiket a kamerális dominiümok urai ajánlottak fel. Négy hétig lesz úton — írja — és farsang utóját Aradon szándékozik tölteni. Temesvárról március végén ért vissza Budára, ahova új ezredparancsnokuk ekkor még nem érkezett meg.

Közben édesanyja leveleiben állandóan visszatérő refrainként ismétlődött a kérelem, hogy jöjjön haza, quietáljon s hagyja ott a katonaságot, nősüljön meg, alapítson családot.

Máriássy ekkor már 36 éves volt, nem csoda tehát, ha édesanyja szeretne volna megházasítani, amivel, számítása szerint, a quietálás ügye is elintézést nyert volna. Ámde ezek mind hiábavaló ábrándok voltak, mert Máriássy minden házassági kísérletet mereven és konokul visszautasított. Ebben a kérdésben nem ismert tréfát, s élete végéig sziklaszilárd állhatatossággal kitartott a legényélet mellett. 1794. április 1-én kelt levelében is szó esik erről, s barátja, Berzeviczy Gergely esetén keresztül példálódzik, írván, hogy ime, ezt a szerencsétlent is Bécsben meg akarják házasítani, ami azonban, ismervén Gergelyt, igen nehezen fog menni. Jól is teszi, ha ebben a confusus világban nem bocsátkozik bele a házasságba. Ő (Máriássy) sem óhajt nősülni és fiatalon a Szepességen (amelyet különben nem nagyon szeretett) földes úr lenni s egész nap a haszontalan cselédekkel veszekedni, mikor neki a katonaságnál semmi baja nincsen, s itt nyugodt, békés életet élhet. Irja, hogy most már első tiszt a századnál, s ezzel kapcsolatban valóságos kapitánnyá való előléptetésre számít. Nem bánja akármelyik zászlóaljnál lesz üresedés, a fő hogy legyen.⁴⁷

Április elején azt az osztaílyt, amelynek egyik századát Máriássy vezényelte, kihelyezték Budától fél órányira fekvő egykori trinitárius kolostorba, ahol Máriássy egész nap rekrutákat exerciroztat. Budáról azért kellett távozniok, mert a

⁴⁶ 1794. I. 16. és II. 11. Buda. U. ott.

⁴⁷ 1794. II. 22. és IV. 1. Buda. U. ott.

kamerális birtokokról bevonult rekruták száma oly nagy volt, hogy befogadásukra Budán nem találtak elegendő helyet.

A kolostorban Máriássy hamar megszokott, szállásával meg volt elégedve, s időnként barátai meglátogatására át-át rándult Pestre.⁴⁸

Május 2-án azt írja haza, hogy a franciákat megverték és 5000 embernyi veszteségük volt, a mi 400 emberünkkel szemben. A hadsereget maga a császár vezényelte — írja — ha tehát a császár személy szerint ott lehet a harctéren, akkor miért ne lehetne ott Máriássy, az egyszerű kapitány?⁴⁹

Ezen időtájt Máriássy, úgy látszik, folyamodott az ezred tulajdonoshoz, báró De Vins-hez, hogy nevezze őt ki valóságos kapitánnyá. A folyamodványra báró De Vins 1794. május 16-án Turinból a következőket válaszolja: „Beyder Öffnung einer *mürcklichen* Hauptmans-Stelle kann Euer Wohlgeborn die Vorückung um so weniger entgehen, als Sie der *älteste* Capitain-Lieutenant im Range sind.“ Ugyanekkor Máriássy úgy látszik azt is kérelmezte, hogy a báró helyezze őt át egy gránátos századba. De Vins erre is válaszol, hogy: „Hiezu kann ich mich noch dermahlen nicht bestimt engagiren, sondern werde hierüber den Vorschlag von dem Herrn Obristen abwarthen; doch mich dabey auch sicher Ihrer erinern.“ És a báró ígétét, — amint majd látni fogjuk — pontosan be is váltotta.⁵⁰

1794. május havának vége felé ütött a Budáról való szabadulás órája. Európa ekkor Lengyelország felosztása előtt állott. Máriássy május 20-án írja haza, hogy a mult pénteken megérkezett a császár parancsa, hogy mentül gyorsabban masirozzanak Lengyelországba, de hogy közelebbről hová, azt senkisé sem tudja. A parancs szerint egy tisztnek sem szabad századát elhagynia, de mivel Kassán át fognak menni, ő mégis hazaszökik két napra, hogy édesanyját láthassa. Az ő zászlóalja körülbelül június 5-án halad keresztül Kassán, s így június elejére megérkezik Márkusfalvára. Kéri édesanyját, hogy erre az időre jöjjön ide, mert Batizfalva nagyon félreesik az úttól. Kéri, hogy azt a kis póstakocsit, amely egykor úgyis az övé volt, állíttassa helyre, s ő helyette otthon hagyja két szép hintáját.⁵¹

Máriássy június elején tényleg megfordult Márkusfalván, ahol még fehérművel is ellátták, s azután folytatta útját Lengyelország felé, s június 24-én már Przebrakról írja, hogy tegnap szerencsésen megérkeztek a ržessovi járásban fekvő Preborba, ahol elszállásolták volna őket, de már ott várta

⁴⁸ 1794. IV. 11. és 21. Buda. U. o.

⁴⁹ 1794. V. 2. Buda. U. o.

⁵⁰ Br. De Vins levele 1794. V. 16. Turin. U. ott.

⁵¹ 1794. május 20. Buda. U. ott.

őket a staféta újabb parancsal, amely szerint azonnal tovább kellett menniök Nagy Lengyelország határára. Panaszkodik, hogy olyan helyeken járnak, ahol 15 mérföldnyire van csak pósta, ezért édesanyja mostanában ne várjon tőle levelet. Címe: „per Dukla Ressow, a Csikow, wo das De Vinsische Bataillon bequartiert ist.“ Ott lesz t. i. az ezredtörzs, de ő századával egy olyan faluban van, ahol nemcsak tisztességes szoba, de még csak egy rendes pajta sem található. Most kaptak egyébként titkos parancsot, hogy az egész császári hadsereg, amely most Galiciában fekszik, e hó 29-én meneteljen Nagy Lengyelországba és állítólag maga a császár is Galiciába fog érkezni.⁵²

Máriássy július 6-án már Nagy Lengyelországban Kutyuában van, s írja, hogy július 1-én értek lengyel területre a krakkói, sandomiri és lublini brigádok. Lengyel földön csupa pusztaságot találtak, mert a porosz és orosz hadak mindent kiraboltak, a nemesi udvarházakat felégették, asszonyokkal, sőt 9 éves gyermekekkel szemben is erőszakoskodtak, szóval barbárul viselték magukat, amin a gavallér és úri gondolkodású magyar nemes Máriássy mód felett felháborodik és — méltán. Írja, hogy a porosz hadak tőlük három mérföldnyire vannak, de amint a császári hadakat észreveszik, nyomban odább mennek. Az oroszok tőlük császáriaktól 10 mérföldnyire táboroznak. Igen sajnálja a szegény lengyeleket, akikkel nem tudja, hogy mi fog történni. Generálisuk állítja, hogy Varsó felé közelednek. Annyi tény, hogy sehol sokáig nem lehet egy helyben maradniok, mert nincs mit enniök, a legénység már három napja nem evett húst. Ami a lengyeleket illeti, ezek a császári seregektől nem félnek, mert mi — írja Máriássy — nem rabolunk. A poroszok kijelentése szerint, az osztrákok meg fogják kapni Krakkót. — Ami az ő személyét illeti, most nagyon egészségesnek érzi magát, úgy látszik azért, mert jobbadán tejfölön él, mást ugyanis nem lehet kapni.

Tíz nappal később Skotnykiről jelzi anyjának, hogy még mindig ugyanazon pozícióban vannak s Nagy Lengyelországban állanak, mert a poroszok előttük két mértföldnyire vannak és nem engedik őket tovább menni.⁵³

Dacára a kifogásolt messzeeső postáknak Máriássy mégis elég sűrűn ír haza. Július 22-én megírja anyjának, hogy szállása falun egy gróf Konop nevű lengyel úr házában van, amelyet azonban az oroszok teljesen kiraboltak, dacára ennek jobb itt, mint holmi pajtában tanyázni. Általában itt nagy a nyomorúság. A századnál nincs senki, aki neki főzni tudna.

⁵² 1794. VI. 24. Pržebrok. U. ott.

⁵³ 1794. VII. 6. Skutyna és VII. 16. Skotnyki. U. ott.

Ha ezt előre tudta volna, akkor a Szepességről hozott volna magával szakácsot. Mivel az ezredtörzstől nagyon messze van, oda nem mehet étkezni, hanem tőle félórányra egy százados társához jár ebédre, akinek viszont a török háborúban ő adott ellátást.⁵⁴

Érdekes az a levél, amelyet Máriássy Slottowból ír anyjának, s melyben vázolja a nehézségeket, amelyekkel küzdenek. Irja, hogy az ezredtörzs és négy század Sandomirben míg ő egy másik kapitánnyal két századdal falun van, ahol most elég jó szállása van, mindenestre jobb, mint az eddigi nyomoruságos pajták. Ugy hiszik, hogy a télen lengyel területen maradnak, ami nem lesz kellemes, mert a katonák csak részben vannak paraszt szobákban elhelyezve, s inkább istállókban, sőt ólakban laknak. Nehéz emberei élelmezése is. Itt kénytelen volt kölest venni és azt megőröltetni, hogy embereit valahogy ellátni tudja, mert itt most ő nemcsak parancsnok, hanem atyjuk is. Ir Kosciuskóról is, akit lengyel generálisnak nevez, s aki most Varsónál állomásozik. A poroszokból és oroszokból is egy-egy csapat Varsó közelében van. Tőlük két órányra is porosz hadak állanak. Itt az a híre, hogy a császár átadja Hollandiát a franciáknak, mert ezekkel békét akar kötni, de viszont háborút akar kezdeni a poroszokkal, akik bennünket mindig csak becsaptak és kihasználtak. Isten a tudója — sóhajt fel Máriássy — hogy mi lesz tovább, minden esetre az az ember szerencsés most, a kinek *nincs felesége*.⁵⁵

Szeptember elején Máriássy azt a hirt kapta hazulról, hogy édes anyja beteg. Mint előzőleg egyszer, most is azt írja haza, hogy készséggel és örömmel odaadná saját jó egészségének felét, ha ezzel édes anyjának szolgálni tudna és segíthetne rajta. Irja, hogy Pestről rossz híreket kapott. Ott ugyanis elfogták és Bécsbe vitték Laczkovits kapitányt, Hajnoczyt és Orczy László titkárát Kismarjayt, akik ellen az a vád, hogy forradalmat akartak csinálni. Itt az a híre, hogy Kosciuskó megverte a poroszokat, akiknek 6000 emberük oda veszett volna. Ami saját személyét illeti, nem panaszkodhat, mert nincs rossz dolga Lengyelországban.⁵⁶

Szeptember végén Máriássynak távoznia kellett Slottowból és a sandomiri palatinátusban fekvő Pokrewniczára rendelték, amely Slottowtól mindössze két mérföldnyire van. Szállása egy püspöki házban elég jó van, hanem a kozákok már előbb kiverték az ablakokat és a kemencét, az utóbbit azonban neki újra helyreállították. Minden szobában van kályha és a hideg miatt egész nap tüzelnek, ami itt nem

⁵⁴ 1794. VII. 22. Zajericze. U. o.

⁵⁵ 1794. VIII. 9. Slottow. Ugyanott.

⁵⁶ 1794. IX. 3. és 10. Slottow. U. ott.

probléma, mert fa van elég. Most itt mást nem lehet látni, mint folytonos hadvonulást. Poroszok, oroszok, lengyelek és császáriak masiroznak ide-oda, úgy hogy már szinte komédia számba megy.

Parancsot kaptak, hogy a lengyelek útjából barátságosan térjenek ki. Azt, hogy meddig lesznek itt, csak a jó Isten tudja.⁵⁷

Október 14-én már Koprsewniczából tudatja anyjával, hogy előbbi állomáshelyéről megint csak távozni kellett, mert Nagy Lengvelországban minden fordítva megy. Ugyanis az oroszok Litvániáig retiráltak, hirmondó sem maradt itt belőlük; a poroszok a krawonni palatinátusig vonultak vissza. mi pedig — írja — a vezénylő tábornoktól parancsot kaptunk, hogy a sandomiri palatinátust ürítsük ki és Galiciáig vonuljunk vissza, kivéve két századot, s ezek közül egyik az övé. Ezeknek előőrsi szolgálatban itt kell maradniok. A két század három mérföldnyire áll egymástól, s mindegyik század mellé egy huszár szakasz van rendelve. Nem tudja meddig lesznek előőrson, de egy hónapon túl fel kell őket váltani, mert a legénység itt nagy fáradalmaknak van kitéve. Ahol most Máriaássy állomásozik. ott püspök is lakott, de ez Galiciába menekült, azonban itt hagyta szakácsát, ami neki jó, mert most van aki főzzön.⁵⁸

Figyelemreméltó az a levél, amelyet Máriaássy október 19-én ír haza anyjának, melyben jelzi, hogy valószínűleg az ő zászlóaljuk az ezredessel együtt, néhány nap mulva vissza fog kerülni Nagy Lengvelországba. Meg is indokolja, hogy ezt miért gondolja. Ugyanis szegény lengyelekről igen rossz hírek szállonganak: Az orosz Ferschen generális megtámadta a lengyel hadat, ebből igen nagy ütközet fejlődött, mely hat óra hosszat tartott és végül is az oroszok megverték a lengyel sereget. Ferschen a lengvelség legnagyobb képviselőjét Kosciuskót, aki a szabadságharcot megindította, négy más lengyel generálissal és 2000 emberrel együtt elfogta. Kosciusko egy sebet kapott a nyakán és két szurást a testébe. Elvesztésén a lengvelség igen el van keseredve, mert nagy emberük és kiváló hazafi. Kosciusko szerény, egyszerű családból származott s nagyszerű képességeivel küzdötte fel magát nemzete élére. Hazájáért és nemzetéért önzetlenül küzdött és harcolt, a királytól semmiféle kitüntetést el nem fogadott, pedig még vajdaságot is kínáltak neki, de ő kitért minden megtiszteltetés elől, mondván, hogy annyija Istennek hála van neki, hogy húst és némi darát vehessen magának. Az orosz cárnő is megkörnyékeztette, jószágokat és tábornoki rangot kínált

⁵⁷ 1794. IX. 25. és X. 1. Pokrewnicza. U. o.

⁵⁸ 1794. X. 14. Koprsewnica. U. ott.

fel neki, de Kosciusko ezeket is mind visszautasította azzal, hogy ő csak hazáját és nemzetét akarja szolgálni.

A lengyelek vezére, a sebesülten elfogott Kosciusko végrendeletileg intézkedett, hogy utóda Wawrensky legyen. — Eddig 7000 lengyel pusztult el a harcokban, a lengyelek inkább megveretik magukat, de országukat elvenni és felosztani nem engedik. Kosciuskót az oroszok csak azért tudták elfogni, mert egyik áruló tábornoka, „Ponyinsky” herceg, összepaktált az oroszokkal.⁵⁹

November közepén Máriássy írja haza, hogy a szegény lengyeleknek megint csak rosszul megy a soruk, ugyanis november 6-án az oroszok megszállták Varsót, Prágát, az első várost rohammal bevették s így a városnak kapitulálni kellett. Most már valószínűleg az egész Lengyelországot felosztják. Császáruk — írja — itt többet nyer, mint Franciaországban. Most a császári hadsereg Lengyelországba hadi létszámra lőn emelve, új legénységet, tiszteket, sőt lovasságot is kaptak.⁶⁰

November 16-án Máriássyt kinevezték valóságos kapitánnyá. Így tehát egyik kérése már teljesült, de gáláns ezredtulajdonosa nem feledkezett meg kiváló tisztjének másik kérelméről sem és Máriássy decemberben megkapta a gránátos századot, amelyet kitüntetésként fogott fel, megírja ezt anyjának azzal, hogy ő dicsekedni azért nem akar.

Karácsonykor az új valóságos kapitánv úgy látszik szeretett volna hazamenni édesanyjához, ami azonban lehetetlen volt. Meg is írja haza, hogy nagyon sajnálja, hogy ezen a télen nem láthatja szeretett édesanyját, ugyanis a „császár”-tól igen szigorú parancs érkezett, hogy tiszteket szabadságra engedni egyáltalán tilos. A parancs szerint meg a sebesülteknek is valahol itt az ezred közelében kell magukat gyógykezeltetni, s akinek otthon valami ügyes-bajos dolga van, ezt meghatalmazott útján intézze el. Irja, hogy itt szerzett egy 12 személyes szép porcellán készletet, amit úgy látszik karácsonyi ajándéknak szánt, csak az a baj, hogy nem tudja, hogy hogyan juttassa haza.⁶¹

December elején Máriássy elkerült Koprsevnicából, mert következő levelét már Sandomirról keltezi, ahonnan csapat koncentrációkról s arról ír, hogy — amint hirlük — a franciákkal meg van a béke, amit el is hisz, mert a háboruszkodás drága dolog s emellett a monarchiának semmi haszna sincs belőle.⁶²

A következő évekből — sajnos — Máriássy élete folyá-

⁵⁹ 1794. X. 19. és 25. Koprsevnica. U. ott.

⁶⁰ 1794. XI. 15. Koprsevnica. U. ott.

⁶¹ 1794. XII. 1. Koprsevnica. U. ott.

⁶² 1794. XII. 13. Sandomir. U. ott.

sára semmi adatunk sincs, vagy csak itt-ott egy-egy az enyészettől megmentett levél nyújt némi felvilágosítást arról, hogy Máriássy merre járt és mit művelt?

1795-ből semmi adatunk sincs, azonban valószínű, hogy Máriássy ezt az esztendő is lengyel területen töltötte. 1796. nyarán Slottowban van, tehát még mindig lengyel földön, s innen írja meg anyjának, hogy a sandomiri, lublini és chelmi palatinátusokat már elfoglalták és hogy a lengyel, orosz, porosz hadak Varsónál állanak.⁶³

1796. második vagy 1797. első felében Máriássy Lengyelországból elkerült a déli olasz harctérre, mert 1797. október elején kelt levelében azt írja haza, hogy Görzből visszamenetek Laibachba és Laibach mellett ott kantoniroznak, ahonnan voltaképpen kiindultak. A menetelés éktelen sáros volt, mert három hete esik az eső.

E levélből kivehető, hogy Máriássy a déli harctéren már régebben lent lehetett, de hogy pontosan mióta, s itt hol járt és mit művelt, azt megállapítani nem tudjuk.

Laibachban — írja — rész vett Brigido herceg bálján, ahol reggelig táncolt, ami vele már régen nem történt meg. Máriássy ekkor már 40 éves volt. 1797. végén és 1798. elején Máriássy ugyancsak a déli harctéren volt s 1798. farsangjának végén, 9 napig Velencében tartózkodott, amely város nagyon tetszett neki s írta anyjának, hogy e városnak 9 színháza és 150 kávéháza van, ami Máriássynak úgy látszik módfelelt imponált. Jelzi, hogy ez az út 50 aranyába került neki, de megérte.

A szivós édesanya ekkor újra szóba hozta a quietálás és hazatérés gondolatát, s nem vette figyelembe, hogy fiának a Szepesség már nagyon szűk lenne. Máriássy természetesen azt válaszolta, hogy a quietálásról kár beszélni, mert arról szó sem lehet. Ő nem akar a Szepességre menni s ott lakni, mert nem szereti a Szepességet, hagyják őt békében a katonaságnál, mert neki ez a legkedvesebb. Ugyanezen év (1798.) májusában Máriássy Tirolban van, közel Svájchoz, s azt írja haza, hogy most olyan hegyek közt van, mint Batizfalvánál a Tátra.⁶⁴

Ezen év nyarán ezredének törzse Innsbruckban van és az ezred fennmaradt Rangierung Listája szerint Máriássy volt a 2. számú gránátos század 18 fő és altiszttel és 150 legnagyobb részt magyar emberrel. Tisztjei közt is vannak magyarok, így Lévay András fő- és Szodoray Károly alhadnagy.⁶⁵ Ennek az okiratnak a kikérése úgy látszik összefüggésben állott Má-

⁶³ 1796. VIII. 14. Postirungs Quartier Slottow. U. ott.

⁶⁴ 1797. X. 2. Cantonirungs Quartier Ober Siska; 1798. III. 1. Drau an Villach; 1798. V. 11. Telph in Tyrol. U. ott.

⁶⁵ 1798. VIII. 7. Innsbruck-ban kelt Rangierung Lista. U. ott.

riássynak előléptetése iránti újabb kérelmével. Ekkor már réggen megérett a törzstiszti előléptetésre, s úgy látszik, hogy Máriássy 1799. elején kísérletet tett arra, hogy őrnagyként a felállítandó 61. számú gyalogosezredhez kerüljön.

1799. március 16-án Mündelheimből, a főhadiszállásról értesítik a felállítandó 61. gyalogezred parancsnokát von Leuwen ezredet, hogy azon felterjesztést, hogy: „Hauptman Máriássy von Devins als Major zum Regiment“ átmenjen, figyelembe venni nem lehetett, mivel e tárgyban a fenségnek (Károly főhercegnek) már előterjesztés tételét, azonban őfensége Máriássy kapitányról alkalomadtán nem fog megfedkezni.

A főherceg szavának is állt és az őrnagyi kinevezés, igen megtisztelő formában, ezen év végén meg is történt.

Közben, 1799 nyarán, báró Melas lovassági tábornok, a Mária Terézia rend középkeresztese s az olaszországi császári haderő parancsnoka Máriássy gránátos kapitányt „mit besonders Auftrage“ futárként Károly főherceghez. Svájcba küldte.⁶⁷ Úgy látszik, Károly főhercegnél szóba kerülhetett az őrnagyi kinevezés is, mert október elején Máriássy sub rosa tudatja édesanyjával, hogy nemsokára őrnagy lesz, de más ezredben. Károly főherceg ugyanis szép levélben hívta föl reá a vezénylő tábornok figyelmét, s így két ezredben is előterjesztették őrnagyságra. Saját (De Vins) ezredüket Veronába reorganizálják. Alezredese megsebesült annyira, hogy kénytelen volt nyugdíjba menni, az őrnagy meghalt, tehát az ezredben is két üres hely van, ő pedig a harmadik rangszámú kapitány. Bajtársait nem akarja átugrani, mert az bűn volna. Ha más ezrednél szolgált volna, már régen őrnagy lenne.

Ami a háborút illeti — írja, — nem fél a francia golyóktól és eddig még a háborút „plezur“ nélkül szerencsésen megúsza.⁶⁸

Vége 1799 december 9-én megtörtént Máriássy őrnaggyá való kinevezése, s ezzel katonai pályájának egy új fejezete kezdődik.

Máriássy eddigi pályafutása, 25 éves katonai szolgálata. fárasztó, sokszor egyhangú, de kitartó menetelés volt a katonai Parnassus felé. Őrnagyságától számítva nem is egészen 15 esztendő alatt a katonaságnál elérte mindazt, amit magyar ember akkor a hadseregben egyáltalán elérhetett.

Eddigi élete és működése csak előkészület volt arra a tüneményes lendületre, amely őt gyorsan felvitte a katonai pálya zenitjére, amelyen azután sokáig fenn is maradt.

⁶⁶ 1799. III. 16. Hauptquartier zu Mündelheim. U. ott.

⁶⁷ 1799. VIII. 16. Alexandriában kiállított útlevél. U. ott.

⁶⁸ 1799. X. 10. „Feld Lager“ a piemonti La Trinita mellett. U. ott.

Báró Máriašy András tábornagy.

II. Az őrnagyságtól a Mária Terézia rendig.

1799 július havában Brentano generális felállított egy tábori vadász zászlóaljat (Corps), amely piemontiakból állott, s a tisztek is nagy részt olaszok valának.⁶⁹ Ennek a „Brentano Feld Jäger Corps“-nak a parancsnoka és tulajdonosa lett Máriássy, az új őrnagy, aki tehát az őrnagyságot negyed százados hűséges katonai szolgálata jutalmául valóban kitüntető és megtisztelő formában nyerte el.

Erről az eseményről Máriássy saját, ma is meglévő⁷⁰ parancskönyvében a következőképpen emlékszik meg: „Sr Majestät haben laut Hofkriegsräthlichen präsitial (így) Erinnerung von 9-ten dieses (t. i. dec.) dem D’Vinzischen Hauptmann Máriássy zum Major zu ernennen und ihme das Commando, über das von dem Herrn Generalen Brentano errichtete Jäger Corps zü übertragen geruht.“

A „Corps“ báró Stephaics ezredes brigadéros alá volt rendelve, s Máriássy kinevezésével a „Brentano Feld Jäger Corps“ a „Máriássy Feld Jäger Corps“ nevet vette fel, melynek parancsnokságát Máriássy Corti kapitánytól 1799 december 27-én Levantében veszi át és 1800 január 1-én ugyanettől a „Corps“ pénztárát is átveszi.

Máriássy 1799. december 27-én, mint önálló parancsnok kiadja az első parancsát, amely a következőképpen kezdődik:

„Ich habe bereits das Corps Commando vom Herrn Hauptmann v. Corti übernommen und halte es mir für das größte Glück, ein rechtschaffenes Jäger Corps in Zukunft commandieren zu können.

⁶⁹ A kapitányok: Bizzozero, Corti, Du Montel, Ferrari, Kinsky és Schiavuzzi nevűek voltak

⁷⁰ A Máriássy-család levéltárában a Máriássy „vorhin Brentano Feld Jäger Corps“-ra vonatkozólag megvan a fehér disznóbőrbe kötött parancskönyv, melynek felirata: „Mariassy Feld Jäger Corps, *Befehl-Prothocol*, von 27ten December 1799. angefangen.“ Nagy quart alakú, rongált kötésű vastag könyv, melyben az utolsó parancs 1801. aug. 30-án Marianóban kelt. Van itt azután egy: „Mariassy vorhin Brentano Feld Jaeger Corps. *Corps Unkosten Berechnung* vom 1. novembris 1799. bis Ende April 1800.“ feliratú iratsomó, melyben parancsok, haditanácsi instrukciók, számadások, létszámkimutatások stb. vannak. Van egy: „Mariassy Feld Jäger Korps. *Cassa Prothocol* von 1ten Jänner 1800.“ feliratú, papírkötésű, folió füzet, melynek címe azonban nem felel meg a tartalomnak, mert maga a füzet teljesen üres. Külön bekötetlen, felül víztől erősen megrongált füzetben van: *Cassa Journale* pro July 1799, azután pro September 1799., pro mense December 1799. és így tovább. Az utolsó bejegyzés 1801. július 31-én Marianóban történt. 1800. jan. 1-én adja át a kasszát Corti kapitány Máriássynak, aki: „Verstehendesmassen richtig übernommen. Levante am 1t. Jänner 1800. Mariassy, Major mp.“ elismeri az átvételt. Végül: „Mariassy Feld Jäger Corps. *Hand Cassa Prothocol*“ feliratú, papírkötésű folió-füzetben 1800. januártól május végéig a bevételi és kiadási napló van vezetve.

Ich werde meine mögliche Kräfte anwenden, und von allen Herrn Offiziere ihre Freundschaft zu verdienen trachten, werde mich gewißes für die größte Pflicht halten. ein jeden Herrn Officier in allen Gelegenheiten nach seinen Verdienst zu behandeln.

Ich hoffe also, daß alle Herrn Officiers aus Freundschaft zu mir, und aus Antachment zum allerhöchsten Dienst, alle ihre Obliegenheiten nicht aus Zwang, aber aus Liebe zu den Herrendienst thun werden.“

Azután pontról pontra kifejti, hogy a tisztektől mit kíván, főleg a századparancsnokoktól elvárja, hogy a legénység helyes kiképzése tárgyában mindent megtesznek, s itt megjegyzi, hogy „denen Leuten *mit guter Art* alles spielend beibringen kann.“ — 14 napot ad a tiszteknek a legénység „Adjustierung“-jának rendbe hozatalára, azután folytatja: „Der Mannschaft ist von mir zu bedeuten, daß ich als neuer Commandant, jeden Mann, als gut gesitteten Mann betrachte, und wenn etwann jemand vorhin etwas Böses gethan hat, von diesen gar nichts wissen will, so hoffe ich, daß jeder Mann bei der guten Meinung, die ich von jedweden hege beizubehalten suchen wird. Da die Jäger die erste Trupp von der Armée ist und auch am besten von aller Truppen Seiner Majestät des Kaisers bezahlt wird, so hoffe ich, daß jeder sowohl vor den Feind, als in andern Gelegenheiten durch P(r)avour, gute Ordnung und Disciplin seinen Sold verdienen drachten soll.“

Új minőségében így köszönt be Máriássy! És parancskönyvének minden szavából látszik, mennyire vérbeli katoná volt ő és mennyire ambicionálta, hogy „Corp“-sából mintacapat legyen. Máriássy testtel, lélekkel s minden gondolatával szolgál. Figyelme mindenre kiterjed, mindenütt ott van, mindent lát, mindent megtud, mindenről s mindenkiről gondoskodik, mindennel törődik, de megértő szigorral könyörtelenül sujt le a bűnösökre, hanyagokra, akár tiszt legyen az, akár közember. Voltaképen nem is büntetni, inkább javítani akar, s minden tettében csak egyetlen szempont vezérli, az előtte szent „allerhöchster Herrendienst.“

Ha a „Corpsban“ valami kihágás, rendetlenség, helytelenség fordul elő, mindig első sorban a tiszteket teszi felelőssé, s mindenért őket korholja, mondván, hogy ez vagy az nem történhetett volna meg, ha a tisztek a legénységgel foglalkoznának, azt tanítanák, oktatnák, s velük törődnének.

Természetesen nincsen terünk arra, hogy a több száz oldalas parancskönyvet egész terjedelmében ismertessük, belőle csak néhány olyan jellemző szemelvényt adunk, amelyekből meg lehet formálni a felelős *parancsnok* Máriássy alakját.

1800 elején a „Corps“ Levanteból Pontremoliba menelt. Máriássy alaposan megfigyelte ezt s tapasztalataival kapcsolatban január 10-én a következő parancsot adja ki: „Man hat mit Fleiß die Vorschrift des Marsches nicht ausgegeben, um sehen, in wie weit das Corps während den March da er doch immer der weßentlichste Theil unserer Dienste ausmacht, organisiret ist.

Das Corps Commando hat sich aber mit Mißvergnügen überzeugen müssen, daß die 3 Märche nicht dennen kaiserlichen Truppen, *aber Hottentoten gleich waren*; man ist versichert, daß kein Herr Officier und Herr Hauptmann und Ober Jäger gewust hat, was an Mannschaft eingerückt oder zurück verbliben ist.

Man hat gestern so viele Jägers ohne Marode zu seyn und um geflissendlich zurück zubleiben und sogar die Häuser zu plündern angetroffen und man muß glauben, daß die Herrn Hauptleute und Compagnie Commandanten *allein in die Station eingeruckt sind*.

Diese Unordnungen wird gewiß das Corps Commando in Hinkunft mit der größten Strenge abzustellen wissen.“

További tapasztalata, hogy a tisztek parancsaival nem sokat törődnek. Február 2-án kelt parancsában ki is jelenti, hogy: „Ich muß tag täglich mit größten Mißvergnügen mich überzeugen, daß die Herrn Compagnie Commandanten und Herrn Officiers die Corps Befehle außer Acht lassen und nicht in Erfüllung bringen.“ — Azután három pontban az indokolás következik, s kifogásolja többek közt a cadettek túl kényelmes magatartását a marsokon s elrendeli, hogy: „Bey einen jeden March haben alle Cadetten unausbleiblich mit der Compagnie zu marchiren und nicht wie leider es bis Dato geschehen ist, daß selbe *ein par Tag* zurückgeblieben, und nach ihrer Bequemlichkeit mit Mulli nach kommen.“ — Figyelmezteti a századparancsnokokat és a tiszteket, hogy a parancsokat szigorúan tartsák be, mert ezeknek megtartását a Corps adjutánszal ellenőrizteti, sőt ő maga is ellenőrzi, s kénytelen őszintén ugyan, de nem szívesen a tisztekkel tudatni, hogy ha azt tapasztalná, hogy parancsait semmibe veszik, kénytelen lesz az illetőt a hadosztályparancsnokságnál feljelenteni.

Dacára e fenyegetésnek, a Genua melletti harcok alkalmával megint csak kifogásai vannak a „Corps“ ellen, noha ez az ellenség előtt derekasan helytállott. 1800 április 21-én kelt parancsában kifogásait négy pontban a következőképpen foglalja össze: „So wie die Herrn Generals ihre vollkommene Zufriedenheit mit dem loeblichen Corps wegen seinen Wohlverhalten vor dem Feind gezeigt haben, so haben mir die Herrn Generals auch als Corps Commandant ihr Mis-

fallen zu erkennen, gegeben, in betref der Unordnungen, welche beym Corps obwalten:

1. Sobald eine — oder die andere Compagnie während dem Attaque in ein dorf oder Stadt kommt, so zerstreun sich die leuthe in Häuser und geben sich statt raufen mit plündern ab, und die Herr Officiers bleiben allein ohne Mannschaft.

2. Sobald die Compagnien in ein lager aufmarschiren, so zerstreuen sich die leuthe und gehen nach ihrem Willkühr in die dörfer auf 2—3 Meilen herum, ohne daß sich der Herr Compagnie Commandant oder ein Officier darum bekümmert.

3. Während dem Marsche marschiren die Compagnien nie in der Ordnung, aber würrklich so, wie ich mich leider des Ausdruks bedienen muß, *wie Hottentotten*, zur Schande der kaiserlichen Armée, bleiben zurück nach ihrer Willkühr, ohne sich bey dem Unterofficiers zu melden, ja sogar Unter Officiers bleiben mit ihnen zurück *rauben und plündern* in den Häusern, stehlen nicht nur Eswaren, sondern sogar Kleidungs-Stücke, welche sie ohne sich zu scheuen, öffentlich verkaufen.

4. Bleiben die leuthe zu 2—3 Tage von denen Compagnien aus ohne daß manche Herr Compagnie Commandanten wissen, wo ihre leuthe sind, kommen zurück und werden zum beispiel anderer nicht gestraft.“

Ezen visszaélések és kihágások megakadályozására ugyancsak pontokba szedve intézkedik, s a rend fenntartására itt-ott beigéri a rendetlenkedők számára az 50 botot.

Május 2-án, ugyancsak Genuánál egyik hadnagyát így figurázza ki: „Es war heute auffallend zu sehen, wie der rechtschaffene Herr Hauptmann von Corti blessirt wurde, daß der Lieutenant Gulielmi vom berg herunter mit seiner ganzen Compagnie *geloffen* und sich nirgends gestellt hat. Es wäre traurig in unsern Dienst, daß wenn, ein General blessirt wurde, *die ganze Collonne davon laufen möchte*.“ — Május 9-én kitanítja a tiszteket, hogy előrsön nincs kalappal való köszöngetés. „Es ist in Regulament vorgeschriben, daß auf denen Vorposten Niemand eine Ehrenbezeugung zu machen ist und die Herr Officiers haben auch nicht ihre Hüthe abzunehmen, welches in Zukunft zur Wissenschaft dient.“ Május 15-iki parancsában a századparancsnokokra jár rá a rúd: „Ich erinnere die Herr Compagnie Commandanten statt den leuthen das *herumlaufen den ganzen Tag* zu gestatten, lieber solche im laden und andern nützlichen dingen zu üben.“ Kifogásolja, hogy a tisztek a legénységet nem tanítják meg arra, hogy feljebbvalóik előtt hogyan kell viselkedni. Csodálattal tapasztalja, hogy sok katona, midőn

feljebbvalói elé jön, vagy tőlük távozik „beim Antretten und Weggehen *Complimenter machen*. Diesen Piemontesischen Gebrauch will ich von nun an abgestellt wissen, für welches mir die Herrn Officiers von der Compagnie haften haben.“

1800 március 15-én kiadott parancsában a tiszteket azért korholja, hogy a legénység közül sokan még ma sem tudják, melyik századhoz tartoznak, ki a kapitányuk, kik a tisztjeik, noha a legénység a „Corps“ összes tisztjét és altisztjét névszerint ismerni tartoznék. Erre tehát meg kell őket tanítani: „denn ich will von nun an nicht mehr hören: Io sono della 1ma, 2da, 3. Compagnia etc.“

Nem ismeri a legénység a szolgálati utat sem és sokan kérésekkel egyenesen a Corps-Commandohoz fordulnak anélkül, hogy előbb a századparancsnokságnál jelentkeztek volna. „Es wäre doch einmal Zeit — faked ki március 15-iki parancsában Máriássy — daß die Compagnie ihre Leute zu wahren kaiserlichen und nicht *masquirten* Soldaten bilden sollen.“

Március 18-án kelt parancsában kifogásolja, hogy a legénység beteg, ótvaros, piszkos. „Da die meisten Jäger Kranck und krätzig werden, *weilen sie den ganzen Tag auf ihrer faulen Hauth liegen*, schmutzig sind und sich gar nicht waschen, darum haben die Herren Compagnie Commandanten nicht nur allein auf die äußerliche, sondern auch auf die innerliche Saubrigkeit, den genauesten Bedacht nehmen.“ Intézkedik nemcsak a tisztaságról, de a legénység rendes fehérmű váltásáról, szobáik szellőztetéséről, tisztogatásáról stb.⁷¹

1800 szeptember 13-iki parancsában jelzi, hogy a franciák felmondták a fegyverszünetet, tehát az ma délután lejár és az ellenségeskedések megkezdődnek; ajánlja tehát az előrs parancsnokoknak, hogy az ellenség mozdulatait éjjelnappal fokozott éberséggel figyeljék. „Nur bitte die Herrn Vorposten Commandanten stetts das *wahre von falschen* zu unterscheiden und mir nur allemahl, die *wahre Meldung* zu schicken“, nehogy a hamis jelentésekért ő kapjon a generálisoktól orrokat.

Mantuában 1800 július 7-én parancsot adott ki, hogy cadettoknak és másoknak is, akiket nem illet, a háromszögű kalap viselése holnaptól kezdve tilos. Természetesen július 17-én a cadettok még mindig nyugodtan hordják a három-

⁷¹ A tisztaság kérdésében már január 25-én kelt parancsában is intézkedik, írván, hogy a századokban: „viele Jäger exestiren, welche wegen ihrer *angeborenen Schmutzigkeit verlausen* und Krätze bekommen.“ Minden századnál egy szoba jelölendő ki és „alle schmutzige Kerls“ odazárandó és kenyéren és vízen tartandó.

szögletű kalapot, mire Máriássy a századparancsnokoknak ezen napi parancsában így ront neki: „Ohngeachtet meiner schon so oft hinaus gegebenen Befehlen, habe ich mich, doch noch mit dem größten Mißvergnügen überzeugen müssen, daß noch Cadetten mit 5 eckigem Hüthe herumgehen. Ein Beweiß, daß meine Befehle nicht respectiret, oder daß die Herrn Compagnie-Commandanten zu *schwach sind* ihre Untergebene zur Schuldigkeit und gehorsam anzuhalten.“ Nem a cadettokat, hanem a századparancsnokokat fogja felelősségre vonni.

1800 október 18-án a Pónál ő maga vizsgálja az előőröket s e napi parancsában írja: „Heunte habe ich am Po die Vorposten visitirt. und bei N^o — von Hauptmann Ferari einen Posten angetroffen, welcher gar kein Hüthen hat, um sich vom Regen zu schützen. Die Herrn Compagnie Commandanten *sollen nicht nur für ihre Bequemlichkeit sorgen, aber auch ihre Leuthe nicht außer Acht lassen.*“

Máriássy 1800 március 25-én parancsot ad ki, hogy másoknak, mint altiszteknek botot hordani nem szabad. Ezek a botok mogyorófából készüljenek. „und wie bei der Infanterie im weissen, so muß bei denen Jägern im schwarzen Riehm daran, angehängt, werden.“ A botok az előírtnál sem hosszabbak, sem rövidebbek nem lehetnek. Befejezésül a századparancsnokoknak szóló mérges megjegyzés következik: „*Auf somas hätten schon lange die Herrn Compagnie Commandanten denken können.*“

Szeptember 2-án a parancskönyvben Máriássy leírja, hogy tegnap látta az őrséget a kaszárnyába vonulni, s noha a karabiner az emberek vállán volt, „doch mit der Hand die Salutirung auf den Huth gemacht haben: aus diesen ist ersichtlich, wie wenig die Leuthe hiezu instruirt werden. Künftighin werde solche in diese unerfahrene Jäger fragen von was für Compagnie sie sind.“ — De az emberek kalapja körül nemcsak ekkor, de később is voltak bajok, amiért persze megint csak a századparancsnokok kapnak ki. 1800 december 11-én a következő parancs jelenik meg. „Es gereichet würcklich einigen Compagnien zum keinen besondern Lob, daß ich noch immer einige Leuthe mit weissen Hüthen sehe, daraus konnt man erschen, das einigen Herrn Compagnie Commandanten *gleichgültig ist* und obige Leuthe *wie die Hottentotten* aussehen.“

1801 nyarán kifogásolja Máriássy, hogy a tisztek a Staabnál szolgálatban lévő ordonáncokat magán levelek küldésére használják. „Es erlauben sich auch zuweilen mehrere Herrn Officiers, auf den so eingreifendst bestehenden Verbotte daß sie, die hier beim Staab im allerhöchsten Herrn

dienst aufgestellten Ordonanzen, mit Privat Briefen verschicken.“ a Corps Commando ezt betiltja és megszünteti.

Ugyanezen évben a katonai excessusok, úgy látszik, annyira elsokasodtak, hogy már a felség is megsokallta a folytonos panaszokat, s ezek ellen szigorú parancsban intézkedett. Ennek dacára a kihágások nem szüntek meg a Máriássy-Corpsnál sem, mire 1801 július 23-án Máriássy is intézkedik: írván: „Ich empfehle denen Herrn Compagnie Commandanten die größte Mannszucht, wie auch schon der allerhöchste Befehl von Seiner Majestät selbst darüber bestehet, bei denen Compagnien zu erhalten. Die geringste Excessen sind auf das schärfste abzustraffen“, és a századparancsnokok szigorú felelőssége mellett egy ember se menjen állomáshelyétől messze, „herausspazieren zu gehen.“ Ha az emberek bevásárolni mennek, mindig egy altiszt legyen velük. „denn so wie mir sehr Unlieb ist, so muß ich doch versichern, daß ich jedweden Herrn Compagnie Commandanten in Hinkunft wo ein anfahrender Excess geschchen wird, ohne weiters zum Profosen setzen werde.“

Néhány nap mulva megint a tisztekkel van baj, mert sem a felségnek, sem a „Commandirender“-nek a ruházkodásra vonatkozó parancsait nem tartják meg. 1801 július 26-án Máriássy ezeket írja: „Ich bemerke wieder mit Mißvergnügen, daß einige Herrn Officiers neuerdings selbst die hohe Befehle Ihro Mayestaet des Kaisers, wie auch Seiner Excellenz, des Commandtirenden Herrn Generalen Grafen von Bellegarde, welche in betreff der Uniformung hinausgegeben außer Acht lassen, einige Herrn Officiers erkunnen sich sogar *vor meiner ungepudert zu erscheinen*, andern umwickeln ihre Füße mit Riemen, welche ein Spann ober die Stiefeln zu sehen sind und mehrere wiederum tragen sogar zum Uniform die gewisse gestreifte Hemdter.“ Nyomatékosan figyelmezteti a tiszteket az idevonatkozó parancsok szigorú betartására.

Dacára a folytonos zsörtölődésnek, fenyegetésnek, a tiszteket Máriássy aránylag ritkán bünteti. Egy ízben „Herr Suzany“ nála panaszt emelt, hogy Du Montel kapitány őt „mit unanständigen worten beleidiget hatte“, amit a kapitány el is ismert, mondván, hogy: „Er *in prima furia* und etwas in Zorn den Herrn Suzany mit einigen harten Ausdrücken belegt hat.“ Mivel eddig Du Montel minden esetben nyugodtan viselte magát és még civil tisztviselőkkel is „in guter Harmonie gelebt hat“, ennél fogva csak 24 órai „Hausarrest“-tel bünteti.

Máriássy parancsaiból láthatjuk, hogy figyelme mindenre kiterjed és a gazdasági vagy erkölcsi szempontok nála épúgy fontosak, mint a tisztán katonai szempontok. Így pl.

1800 január 10-én parancsot ad ki, hogy a legénység piemonti módra magas tétekben szerencse játékot ne űzzön. „Man hat auch in Erfahrung gebracht, daß die gemeinen Jäger ohne sich zu bekümmern, nach der Piemontesischen Art um hohes Geld spielen.“ A jövőben őrzárakat fog kiküldeni és ezeket elfogatja, s elsősízbën 50 bottal, másodízben pedig „mit Spitzruthen“ — vesszőfutással bünteti őket.

1801 június 1-én Máriássy parancsot ad ki, hogy a legénység selyemhernyók közelében ne merjen dohányozni. „Es ist schärfestens untersagt, daß kein Jäger sich unterstehen solle Taback zu rauchen, wo Seidenwürmen sich befinden.“ A parancs megtartásáért persze a századparancsnokok felelnek.

1800 őszén a Schiavuzzi compánia Rowny nevű káplára venereás beteg lett, s kórházba került. Mikor innen gyógyultan távozott, nem ment vissza csapatához, hanem négy napig valami nővel volt. A káplár a Stockhauszba került, viszont a nőt eltoloncolták.⁷² Máriássy úgy intézkedik, hogy a káplár menjen vissza a századhoz, ahol szigorú szolgálatra kell fogni azután folytatja: „Wird noch einmahl der Befehl denen Compagnien wiederholt, keine liederliche Weibsbilder mehr zu dulden, die die Leuthe zum Laster Anlász geben.“

Míg egyrészt Máriássy ilyen módon akarja embereit a bajoktól óvni, addig másrészt igen élesen ellene van annak, hogy az Oberjäger-ektől lefelé emberei nősek legyenek és házias életet éljenek. 1801 április 30-án adja ki a parancsot: „Da ich unter meinen Corps *keinen verheuratheten* vom Oberjäger angefangen sehen will, so soll mich auch kein Herr Compagnie Commandant mit einer Meldung dieser Art unter größter Verantwortung mehr *plagen*.“ E parancs elhangzott ugyan, de azért Máriássy még sem kerülhette ki, hogy emberei közül egyik-másik meg ne nősüljön, dacára annak, hogy szinte fogcsikorgatva adott nősülési engedélyt. Egy ízben pl.: a Corps káplánja kívánta egy ember házasságkötését, s Máriássy e kívánság elől kitérni nem tudott ugyan, de az esettel kapcsolatban a maga megjegyzéseit el nem engedi. 1801 június 10-én írja: „Da sich der Herr Corps Caplan selbst wegen der Heurath des Corporals König intresirt, so wird in Anbetracht dessen, aber ohne künftige folgen, den Corporal König die Heurath bewilliget, nur muß ich aber sehr ungeru dabei bemerken, daß ich in Zukunft,

⁷² „Der Corporal Rowny von Schiavuzzi Compagnie, welcher in hiessigen Spittal als Venerisch gelegen, ist schon vor 4 Tagen vom Oberarzten reconvalesciert worden, aber noch bis dato zur Compagnie nicht eingerückt, sonder hat sich mit einer Mensch hier aufgehalten: dieser Corporal ist also arretirt und in Stockhauf gekommen, sein Mensch hingegen mit Schub weiters expedirt.“

so wie mir gewinß nicht Lieb ist, jeden Herrn Compagnie Commandanten, der erlauben wird eine fremde Person sich bei der Compagnie aufzuhalten, oder das Corps Commando sogar um eine Heurath zu bitten, *zum Profosen sezen werde; denn ich will ein Corps von Jäger haben, keineswegs aber von Weiber.*“

Dacára ennek, néhány nap mulva már ismét kénytelen Máriássy nősülési engedélyt adni, mert két ember a verbuválásnál csak azon feltétel alatt csapott fel, ha nősülési engedélyt kap, tehát itt a kérés elől kitérni megint csak lehetetlen volt. 1801 június 22-én adja ki a következő parancsot: „Das Corps Commando ertheilet die Erlaubnuß den gemeinen Joseph Schmidt, sich mit der Jungfrau Catharina Kopel, und Johann Gotthard mit der Magdanella Shettorin blos aus den Beweggrunde verehlichen zu dürfen, weil nach eingelangte Außerung des Herrn Oberl. Utsh, diesen beede Gemeine noch gleich bei Ihren Anwerbung die besagte Verehligung zugesichert wurde.“ Ezzel kapcsolatban Máriássy megismétli a június 10-én kiadott parancsot és elrendeli, hogy a századparancsnokok a legénység „Heurats Vortrag“-jait ne hallgassák meg.

Sok mérget és bosszúságot okoztak Máriássynak a „deserteur“-ök! Valósággal tombol a folytonos és állandó szokás miatt. E tárgyban első parancsát 1800 február 10-én adja ki, amikor haragos dühhel ismeri be, hogy a Corps fennállása (tehát jó félév alatt) óta 528-an szöktek el és eddig még ezek közül egyet sem sikerült elcsípni. „Es sind seit Errihtung des Corps 528 Deserteurs, welche meistens von den Compagnien durchgegangen sind und keine Compagnie hat einen solchen Kerl und Deserteur ertapt, aus disen ist zu ersehen, wie wenig Dienstfeifer bei dennen Compagnien exestirt.“

A szökevények rendszerint ruhát, puskát, töltényeket is magukkal vittek, ami Máriássyt módfelett bosszantja, elannyira, hogy négy nap mulva (február 14.) kiadott parancsában a saját zsebéből ígér öt aranyat annak, aki egy szökött katonát behoz, „damit ich das Vergnügen genießen kann — jelenti ki vérszomjasan — so einen Kerl todtschiessen zu lassen.“

A szökdösők elleni rettentő haragját Máriássy meg is indokolja, gyakran írván, hogy ezek nem csak hogy minden kényszer nélkül, önként jelentkeznek katonának, hanem gyakran valósággal könyörögnek felvételükért, s ettől eltekintve, a vadászok a császár legjobban fizetett katonái, tehát ezeknek a szökdösését valósággal provokáló szemtelenységnek tekinti.

Máriássy nem játszott a szavával, mert ha egy-egy szö-

kevényt eltudott fogatni, azt irgalmatlanul főbe is lövette. Így 1800 május 25-én Ferrero Vince, a Corti század embere az őrségről desertált és így: „Ihre Majestät dem Kaiser meineidig geworden, das Aerarium betrogen und seinen Eid gebrochen hat, ist gestern vermög Corps d'Armée Commandobefehl *auf meinen Vorschlag* (ezt kiemeli), standrecht-mäßig behandelt und durch Pulver und Bley vom Leben zu Todte zum beyspiel allen übrigen Jäger hingerichtet worden.“ Ó nem tehetett mást — írja Máriássy mintegy öngazolással — minthogy mindenkit többször barátságosan figyelmeztetett, hogy a szökéstől óvakodjék; „den es gereicht wirklich der Piemontesischen Nation zu keiner Ehre, daß mit Errichtung des Corps schon über 300 Mann derserteurt und dem Aerario unermäßlichen Schaden gemacht haben.“

1800 augusztus 23-án ismét egy szökött katonát lőnek agyon. „Der Gemeine Carlo Borghese von Major Compagnie ist wegen verübter Desertion und als Rädelführer des Complots mit Pulver und Bley vom Leben Todt hingerichtet worden.“ Az előttünk ismeretlen részletű complotban még más három ember is részt vett, de ezeknek Máriássy megkegyelmezett.

Úgy látszik, Máriássy kereste a sok szökődésnek okát és azt abban vélte látni, hogy a Corps kötelékébe mindenféle jött-ment, megbízhatatlan alakot felvesznek, ezért tehát 1800 augusztus 7-én kiadja a parancsot, hogy: „von heute an werden keine *hergeloffen Kerls* zum Corps angenommen“, hanem csak olyanok, akikről egészen bizonyos, hogy jó magaviseletű, rendes emberek.

A halálbüntetésen kívül, melynek kimérésére, amint láttuk, Máriássy befolyt, bőven osztogatta embereinek a botot — Stockstreich — is, amelyet 70, 60, 50, 40, 30, 25 és 15-ös porciókban szabott ki. Ezenfelül előfordul a parancskönyvben a „Spitzruten“ vagy „Gassenlaufen“, azaz vesszőfutás büntetése, amely akkori formájában közel állott a halálbüntetéshez, tehát ritkábban is fordult elő. Könnyebb büntetések, amelyeket Máriássy is osztogat: a degradálás egy, két, több hónapra vagy örökre, aztán az „Eisen-Arrest“, a vasban töltendő elzárás. Igen ritkán bár, de mégis előfordul, hogy Máriássy *dicsér!* Így pl.: 1800 július 18-án parancsban adja, hogy: „Da die Jäger ganz passable im Exerciren anlaßen, so wird künftighin nur Nachmittag von 6—7 Uhr exercirt.“

Egy ízben, Marianóban, hozzájárult ahhoz, hogy a tisztek egy kis bált (majálist) rendezzenek, tehát a sok ridegség mellett itt-ott a parancskönyvben egy kis derűt is találunk. 1801 május 15-én tehát a következő parancs jelenik meg: „Einige Herrn Officiers vom Corps *sammt meiner*, haben uns

vorgenommen, künftigen Sonntag einen kleinen Landbaal hier in Mariano zu veranstalten. Ich avertiere es allen übrigen Herrn Officiers, damit wir wissen können, ob alle übrige Herrn Officiers von Corps unserer Willens meinung sind und an den Baal, welcher nur wegen der Ehre des Corps von die Herrn Officiers gegeben wird, einen Antheil nehmen wollen.“ Kéri, hogy másnap reggelig jelentkezzenek, hogy kellő időben intézkedni lehessen.

1801 augusztusában a Corpsot feloszlatták, s így a Corps Commandóság is megszűnt. Máriássy 1801 augusztus 10-én hirdeti ezt ki, írván, „Da vermög eines herabgelangten hohen Hofkriegsratlichen Rescripts seiner Majestät dieses Corps aufzulösen bestimmt haben“, ennélfogva a századoknak 12 pontban foglalva előírja, hogy a feloszlattással kapcsolatosan mi lesz a teendőjük? Mint Corps Commandáns Máriássy az utolsó parancsot 1801 augusztus 30-án adja ki, s szeptemberben a Máriássy vadász zászlóalj végleg feloszlott.

Máriássy természetesen mint „Corps Commandáns“ is szorgalmasan folytatja az édesanyjával való aránylag sűrű levelezést és őrnagyi minőségében először 1800 márciusában Campianoból ír haza. Ezen levélben mindenképpel csodálkozik, hogy édesanyja nincsen az őrnagyi kinevezéssel megelégedve. Hiszen — írja — míg gránátos kapitány volt, mindig csak az előmenetelt szorgalmazta: „En előlépésemmel meg vagyok elégedve, egy vadász Corpsom van, amely nevemet viseli, s melynek tulajdonosa, s egyedüli ura vagyok.“ Nem cserélne egyetlen ezredbéli őrnagygyal sem, aki végsőleg az ezredes „humor“-ától függ. Ha a De Vins ezredben maradt volna, mint rangban ötödik kapitány, még mindig messze lenne az őrnagyságtól.⁷³

Máriássy márciustól júniusig úgy látszik nem írt levelet haza, de ekkor megírta, hogy Governolonál, Mantua és Verona közt előrsön van, s Verona felől állanak a franciák, akikkel nemsokára megtörtént az összeütközés, mert június 20-án anyjának azt írja, hogy a császári sereget baj érte. Napoleon ugyanis Svájccon át Milanó felől rajtuk ütött s az összes utakat elzárta. Négy napig verekedtek vele, s ilyen hatalmas csaták még nem voltak, mert ezekben 30,000 ember pusztult el. Neki még van 200 vadásza, s ő maga eddig még minden ütközetet szerencsésen megúszott, Most a vezénylő tábornok fegyverszünetet kötött Bonapartéval, s ők Mantuába menetelnek, de nyugodtan megírhatja, hogy soha életében még annyit nem verekedett, mint ebben a hadjáratban.⁷⁴

⁷³ 1800. III. 24. Campiano. Anyjához írt levél a családi levéltárban.

⁷⁴ 1800 VI. 7. Governolo és VI. 20. Alexandria. Ugyanott.

Júniustól kezdve egész nyáron át Máriássy ismét mélyen hallgat és csak ősszel, október második felében ír anyjának. Megint Governolónál van előrsön, ahol — írja — neki jobb dolga van, mint a soreszredben, mert itt a maga ura. Szemben áll a franciákkal, akik azonban most nagyon csendesek. A császári sereg java Mantuában van, ahol a múlt szerdán 15.000 ember gyakorlatozott, utánna álarcos bál volt, ezt megelőzőleg pedig operai előadás. A franciák egyébként Itáliában november 4-re a fegyverszünetet felmondták, s igen szeretné, ha megvernék őket.⁷⁵

Mivel édesanyja fiát úgy látszik megint nősülési tervekkel gyötörte, írja, hogy eszeágában sincs nősülni, mert *drága az élet*. Neki egyébként jó dolga van, mert öt szolgája, szakácsa és négy más kiszolgáló embere van.

Dr. Iványi Béla.

⁷⁵ 1800. X. 20. és 27. Vorposton Governolónál. U. ott.

Adatok a magyar gyepük földrajzához.

A honfoglalást követő idők magyar gyepü-védelmi be rendezkedéseinek jelentős történelmi és nyelvészeti irodalma van. Ha azonban alaposabban vizsgálat alá vesszük a gyepük irodalmát, úgy arra az eredményre jutunk, hogy az egy Karácsonyi Jánost leszámítva, tisztán gyér történelmi adatok és helynévmagyarázatok alapján épült föl, és a térrel, a földrajzi viszonyokkal senki sem kísérelte meg egybevetni az okleveles és helynévmagyarázati anyagot. Így azután meglehetősen zavaros az a kép, amelyet a gyepük elhelyezkedéséről kapunk, sok tekintetben ellent is mondanak egymásnak az adatok. Különösen figyelemre kell méltatnunk ebben a tekintetben a helynévmagyarázatok alapján szerzett adatokat, mert hiszen egy-egy egyébként helyenkint valóban gyepüre emlékeztető helynevünk másutt esetleg egészen késői származású is lehet, s még abban az esetben sem lehet döntő bizonyosság, ha legrégebb helynévgyűjteményünkben, Lipszky Repertoriumában helyet foglal az illető helynév. Kétségtelen ennél fogva, hogy egy-egy állítólagos gyepü-helynév csak akkor fog valóban annak bizonyulni, ha a földrajzi helyzet, a különböző gyepü-helynevek helyzetének egymással való kongruenciája is igazolja azt.

Bihari és járszági településföldrajzi tanulmányaim közben bukkantam rá, hogy bizonyos helynevek országszerte való elterjedése feltűnő megegyezést mutat a honfoglalás kori gyepük helyzetével. Több olyan helynevet találtam, amelynek *nem jelentése, hanem elterjedése* figyelmeztet arra, hogy valami kapcsolata van a gyepükkel. Ezek egyrésze a részletesebb vizsgálatok során gyepüőrző nemzetség és népneveknek bizonyult.

Mások jelentése megfejtetlen, de a gyepük vonalán való elterjedésük mindenesetre figyelmeztetés a további kutatásra. Ismét mások jelentésük szerint is valóban gyepükkel állanak kapcsolatban.

Módszerem tehát éppen fordítottja annak, hogy kizárólag a jelentésből következtessek a gyepükkel való kapcsolatokra, hanem bizonyos esetekben ellenkezőleg, elterjedésükből vonok következtetést a gyepükre. Ugy vélem, hogy a

probléma történelmi és nyelvészeti módszerekkel való megközelítése után a geográfiai módszerek alkalmazása is közelebb viheti ezt a történelmi földrajzi kérdést a tisztább megismeréshez.

Azokat a topográfiai elemeket, amelyekről a történelmi és nyelvészeti adatok azt állítják, hogy a gyepekkel kapcsolatosak, természetesen minden további kritika nélkül el kellett fogadnom és megkísérelnem, hogy vajjon milyen módon illeszkednek be a térbeli kongruenciába. Csak ha azt találtam, hogy ennek nem felel meg, akkor kellett elvetnem. Semmisesetre sem tévesztettem azonban szem elől, hogy a gyepek helyzete időben nagy átalakuláson ment keresztül és hogy a gyepek is igen különböző értékűek voltak, különböző céllal, szinte azt mondhatnánk, hogy *különböző rendű gyepek* állottak fel: országos, törzsválasztó gyepek, s mindezek helyzete térben és időben változván, igen bonyolult térbeli, térképi képet kapunk a gyepekről.

Egyes vitás gyepeveket csak akkor fogadtam el, ha beleilleszthetők a térbeli valószínűségbe, illetve egyazon név is lehet térbeli helyzete szerint egyik helyütt gyepejelentőségű, másutt nem az. Különösen ilyenek a szláv gyepe nevek, amint azok már Tagányinak is nehézségeket okoztak, mint pl. a Lehota, amely helyenkint egészen új származású is lehet. A gyepeőrző népek neveit sem vettem mindenütt a gyepek feltétlen bizonyítékának, s főleg ott adtam nekik helyet, ahol elterjedésük legkülső vonalán bukkannak fel. Ilyenek elsősorban a besenyők települőhelyeinek nevei.

Mielőtt saját gyepeadataimat sorra veszem, első feladatomban volt az eddigi térbelileg rendezetlen anyagból megfelelő földrajzi kritikával megszerkeszteni a különböző korok gyepevonalainak térképét egy lapon. Ennek hiányos adatait földrajzi módszerekkel igyekeztem pótolni; ahol a csak esetlegesen fennmaradt okleveles és helynévi adatok nem töltötték ki a biztos támpontok közti teret, ott magát a földrajzi, orográfiai, vízrajzi, sőt eredeti növényi takaró viszonyait tartottam szem előtt. A térszín járhatósága igen sok helyen útbaigazít, ha okleveles és biztos helynévmagyarázati adatok megadják a terepen a főbb támpontokat.

Különösen érdekesen alkalmazhatók a földrajzi módszerek a gyepek megállapítása problémájában. Erre vonatkozólag alább néhány érdekesebb példa részletesebb tárgyalását is megkísérleltem.

Elég sok nehézséget okoz e történelmi földrajzi probléma exakt földrajzi módszerekkel való megközelítésében a gyepevel kapcsolatos különböző fogalmaknak az idevonatkozó irodalomban való rendszertelen használata. Gyepe és országhatár, őrhely és a gyepeőrzők települőhelye, őr-

hely és végpont, gyepükapuk és gyepüátkelők, gyepügátak és gyepütöltések, — végeredményben mind földrajzi fogalmak, — meglehetősen határozatlanul fordulnak elő az idevágó irodalomban.

Gyepütérképem megszerkesztésében a következő fontosabb irodalom anyagát értékesítettem.

I. *Pauler Gyula*: Anonymus külföldi vonatkozásai. (Századok, 1883.). — Ez az értekezés azonban csak egészen általános anyagot ad, és csupán csak nagyjából jelöl meg néhány végpontot.

II. *Tagányi Károly*: Apróságok megyénk multjából. (Nyitramegyei Közlöny, 1885. évf. 37. sz.) — Csak a Pöstyén körüli gyepükre van néhány adata.

III. *Pauler Gyula*: Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században. (Hadtörténelmi Közlemények, 1889.).

IV. *Karácsonyi János*: A honfoglalás és Erdély. (Katolikus Szemle, 1896.). — Az első munka, amely részletesebben írja le hazánk egyik gyepüszakaszát.

V. *Thallóczy Lajos*: Tanulmányok a Blagay család történetéből. (1897.). — A szlavon gyepükre van néhány adata.

VI. *Sebestyén Gyula*: A székelyek neve és eredete. (1897.) — Számtalan adata van a gyepükre, azonban úgy vélem. nem mindegyik állja meg helyét és így csak azokat vettem fel, amelyekben nincsen földrajzi ellentmondás.

VII. *Boncz Ödön*: A szentgyörgyvölgyi Bakacs család. (Turul, 1899.) — Csupán csak egy gyepünevet említ.

VIII. *Karácsonyi János*: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. (Századok, 1901.). — Az egyetlen gyepütanulmány, amely ténylegesen számol a földrajzi viszonyokkal is.

IX. *Tagányi Károly*: Gyepü és gyepüelve. (Magyar Nyelv, 1913.). — Összefoglaló és alapvető tanulmány, amely azonban ezt a térbeli problémát nem térbelileg kezeli, hanem csupán csak az egyes helyneveket szedi számba. tekintet nélkül arra, hogy vajjon ezek beleilleszkednek-e egy egymással való térbeli kongruenciába és vajjon az illető topografiai hely saját földrajzi viszonyai nem mondanak-e ellent gyepümultjának.

X. *Pais Dezső*: Helynévmagyarázatok. (Magyar Nyelv, 1916.).

XI. *Holub József*: Zala vármegye története a középkorban (Pécs, 1929.). E mű csupán csak néhány adatot tartalmaz a gyepükre.

XII. *Hodinka Antal*: A munkácsi g. kat. püspökség története (Budapest, 1909.).

XIII. *Fekete Nagy Antal*: A Szepesség területi és társa-

dalmi kialakulása (Budapest, 1934.). A szepeességi gyepüket részletesen írja le.

XIV. Alább e tétel alatt *saját gyepüdataimat* sorolom fel. Ezekbe néhány olyan adat is fel van véve, amelyek más kisebb munkákban előfordulnak ugyan, de azokat csak térképem megszerkesztése után találtam meg.

XV. *Pais Dezső*: Kék-kend. Körösi Csoma Archivum, I. k. 270. l.). Főleg a szolnokdobokai gyepükkel foglalkozik.).

E forrásanyagon kívül a gyepük kérdésével általánosságban még az alábbi munkák foglalkoznak:

Pauler Gyula: A magyarok megtelepedéséről. (Századok, 1877.).

Nagy Gyula: A nagymihályi és sztárai gróf Sztárai család oklevéltára (Budapest, 1887. I. k. 146. l.).

Tagányi Károly: A honfoglalás és Erdély. (Ethnographia, 1890.). E szerző hasonló c. munkája itt jelent meg először.

Tagányi Károly: A honfoglalás és Erdély. (Katholikus Szemle, 1896. III. f.).

Karácsonyi János: Szent István király emlékezete. Budapest, 1901.). Ez külön cím alatt jelent ugyan meg, de anyaga azonos Karácsonyi János Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól c. értekezésével.

Hóman Bálint: Östörténetünk keleti forrásai. (Századok, 1908.).

Hóman Bálint: A honfoglaló törzsek megtelepedése. (Turul, 1912.).

Melich János: Baranya. (Magyar Nyelv, 1912, 292. l.).

Madzsar Imre: Kék-kend. (Magyar Nyelv, 1917.).

Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása. (1925.).

Sipos Zsigmond: Gyepükörvár. (Budapest, 1935.).

Sipos Zsigmond: A Felső-Tiszavidékének vagyis a legutolsó Hungária első szállásának gyepüszerkezete. (Budapest, 1934.).

Az alábbiakban felsorolom mindazokat az okleveles és helynév adatokat, amelyek alapján térképemet megszerkesztettem, az okleveles adatokat mind, a helynevekből csupán csak azokat, amelyek a földrajzi kritikát kiállják, azaz fekvésük alapján valószínűnek látszik, hogy a gyepükkel összefüggésben voltak. Felsorolásom rendszere a következő. Minden szerzőnek először okleveles adatait, azután helynévadatait állítom egybe, még pedig lehetőleg a nyugati, északi, keleti, déli gyepük sorrendjében, majd az esetleg előretolt gyepükre vonatkozó adatait és végül a belső gyepükre vonatkozó anyagot. Természetesen ezeket nem lehet minden esetben szigorúan kategorizálni. Azon helynév adatokat,

amelyeknek utóbb más magyarázatot adtak, nem vettem fel minden esetben, csak ha helyzetük szerint mégis valószínűnek látszik, hogy esetleg gyepükkel is kapcsolatban állhattak.

I. (*Pauler*): 1. Borsodvár, 2. Sóvár.

II. (*Tagányi*): 3. Strázsa (Nyitra m), 4—5. Örvistye (Nyitra m), 6. Ocskó (Nyitra m), 7. Temetvény (Nyitra m).

III. (*Pauler*): 8. Soproni kapu Babótnál, 9. Lengyel kapu Toporcánál (Szepes m), 10. Orosz kapu Munkácsnál, 11. Cseh kapu a hrozinkai szorosnál (Trencsén m), 12. Halmágy (N-Küküllő m), 13. Ugra (N-Küküllő m), 14. Miklósvár (Háromszék m).

IV. (*Karácsonyi*): 15. Tihó (Szilágy m), 16. Meszes-kapu, 17. Báród (Bihar m), 18. Solymos (Bihar m), 19. Solymos-hegy (Királyhágótól délre), 20. Erdőszáda (Szatmár m), 21. Örmező (Szilágy m), 22. Gyepü, most Priszáka (Kr-Szörény m), 23. Örmező (Zemplén m), 24. Kolozsvár, 25. Kolozs, 26. Mezőőr (Kolozs m), 27. Nagykapus (Kolozs m), 28. Kiskapus (Kolozs m), 29. Kapus folyó (Kolozs m), 30. Csege (Sz. Doboka m).

V. (*Thallóczy*): csak általánosságban emlékszik meg egy előretolt gyepüről.

VI. (*Sebestyén*): 31. Kerka folyó (Zala m), 32. Fényesháza (Zala m), 33. Hazugd (Zala m), 34. Gyepüs, volt birtok Vindornyaszőllős mellett (Zala m), 35. Csákány (Vas m), 36. Gosztony (Vas m), 37. Hodász (Vas m), 38. Rábahidvég (Vas m), 39. Vasvár, 40. Megyehida (Vas m), 41. Kapuvár (Sopron m), 42. Babót (Sopron m), 43. Lever (Sopron m), 44. Árpás (Sopron m), 45. Röjtökőr (Sopron m), 46. Szárazvám (Sopron m), 47. Pecsényéd (Sopron m), 48. Gáta (Sopron m), 49. Pecen dunai folvóág (Pozsony mellett), 50. Bezenye (Moson m), 51. Boleráz (Pozsony m), 52. Cséke (Vas m), 53. Egerszeg (Zala m), 54. Kőszeg (Vas m), 55. Sárosszeg (Vas m), 56. Kolozsvár (Vas m), 57. Kolozs-pusztá (Vas m), 58. Lövő (Zala m), 59. Oroszvár (Moson m), 60. Lesvár (Győr m), 61. Sövényháza (Győr m), 62. Kozár (Vas m), 63. Árokszállás (Vas m), 64. Hosszuszeg (Vas m), 65. Alsólő (Vas m), 66. Felsőlő (Vas m), 67. Alsóór (Vas m), 68. Felsőór (Vas m), 69. Óriszentmárton (Vas m), 70. Oláhciklin (Vas m), 71. Németciklin (Vas m), 72. Lődös (Vas m), 73. Baksafalva (Vas m), 74. Vörösvár (Vas m), 75. Órisziget (Vas m), 76. Gyepüfüzes (Vas m), 77. Egyházásfüzes (Vas m), 78. Horvátlő (Vas m), 79. Németlő (Vas m), 80. Ujvár (Vas m), 81. Lipócz, németül Steinfurt (Vas m), 82. Sóskut, németül Steinriegel (Vas m), 83. Karácsfa, németül Hagensdorf (Vas m), 84. Óvár (Vas m), 85. Alsóstrázsa (Vas m), 86. Felsőstrázsa (Vas m), 87.

Óriszentpéter (Vas m.), 88. Csekefa (Vas m.), 89. Vámoscsalád (Vas m), 90—91. Egerszeg (Vas m), 92. Sárvár (Vas m), 93. Ikervár (Vas m), 94. Egyházszeg (Vas m), 95. Egervár (Vas m), 96. Besenyő (Zala m), 97. Sárhida (Zala m), 98. Szegfalu (Zala m), 99. Zalavár, 100. Sárszeg (Zala m), 101. Nagykánizsa, 102. Kollátszeg (Somogy m), 103. Salomvár (Zala m), 104. Kustánszeg (Zala m), 105. Milejegyházszeg (Zala m), 106. Rózsásszeg (Zala m), 107. Pálfiszeg (Zala m), 108. Gomboszeg (Zala m) 109. Barabásszeg (Zala m), 110. Győr-fiszeg (Zala m), 111. Paizsszeg (Zala m), 112. Nyitra, 113. Csekész (Pozsony m), 114. Eberhard (Pozsony m), 115. Szentgyörgy (Pozsony m), 116. Vedród (Pozsony m), 117. Gány (Pozsony m), 118. Udvard (Komárom m), 119. Taszár (Bars m), 120. Egerszeg (A-Torna m), 121. Céke (Zemplén m), 122. Baranya (Ung m), 123. Berencs (Nyitra m), 124. Kapos (Ung m), 125. Beregszeg (Nyitra m), 126. Fornség (Nyitra m), 127. Pecsényéd (Nyitra m), 128. Üzbég (Nyitra m), 129. Csekej (Nyitra m), 130. Egerszeg (Nyitra m), 131. Kolozs (Nyitra m), 132. Ternava-folyó (Pozsony m), 133. Besenyő (Bars m), 134. Füzér (A-Torna m), 135—6. Cséke (Bihar m), 137. Körösszeg (Bihar m), 138. Nyársszeg (Bihar m), 139. Szélszeg (Szilágy m), 140. Szamosszeg (Szatmár m), 141. Baranyapatak (Máramaros m), 142. Várad (Bihar m), 143. Gvepesérpatak (Bihar m), 144. Forrószeg (Bihar m), 145. Oláhgyepes (Bihar m), 146. Magyargyepes (Bihar m), 148. Less (Bihar m), 149. Sárszeg (Bihar m), 150. Diószeg (Bihar m), 151. Vámosláz (Bihar m), 152. Székely (Szabolcs m), 153. Besenyőd (Szabolcs m), 154. Kisbesenyő (Szabolcs m), 155. Ór (Szabolcs m), 158. Kisvárd (Szabolcs m), 159. Órladány (Szabolcs m), 160. Órmező (Szabolcs m), 161. Szikula (Arad m), 162. Szil-szeg, másképen Susek (Szerém m), 163. Brana folyó (Verőce m), 164. Vaskapu (B-Bodrog m), 165. Ór (Somogy m), 166. Tüskevár (Somogy m), 167. Segesd (Somogy m), 168. Csököly (Somogy m), 169. Egerszeg (Pest m), 170. Isaszeg (Pest m), 171. Szeghalom (Békés m), 172. Kaposvár, 173. Kaposfolyó (Somogy m), 174. Szegvár (Csongrád m), 175. Kaposzsekeső (Somogy m), 176. Egerszeg (Baranya m), 177—8. Kozár (Baranya m), 179. Baltavár (Vas m), 180. Tüskevár puszta (Vas m), 181. Véged (Zala m), 182. Szegvár (Zala m), 183. Torna (Veszprém m), 184. Tüskevár (Veszprém m), 185. Gyepükaján (Zala m), 186. Csékut (Veszprém m), 187. Gyepes (Veszprém m), 188—9. Lőd (Veszprém m), 190. Farkasgyepü (Veszprém m), 191. Vámos (Veszprém m), 192. Veszprém, 193. Berhida (Veszprém m), 194. Szerecsény-puszta (Fehér m), 195. Felsőbesenyő (Fehér m), 196. Alsóbesenyő (Fehér m), 197. Strázsa-hegy (Esztergom m), 198. Szigetvár

(Somogy m), 199. Besenyő (Somogy m), 200. Kozár (Tolna m), 201. Strázsa (a Morva mellett), 202. Nagylévárd (Pozsony m), 203. Kislévárd (Pozsony m), 204. Székelyfalva (Pozsony m), 205. Téth (Győr m), 206. Szőny (Komárom m), 207. Leányvár (Esztergom m), 208. Jászfalu (Esztergom m), 209. Vörösvár (Pest m), 210. Keszi-pusztá (Zala m), 211. Sasvár (Nyitra m), 212. Nyársardó (Sáros m), 213. Füzesgyarmat (Hont m), 214. Csejkő (Hont m), 215. Pecsencz (Hont m), 216. Trnavka (Bars m), 217. Trnava (Bars m), 218. Végles (Zólyom m), 219. Barsvár (Bars m), 220. Gyepes erdő Szék-mellett (Sz-Doboka m), 221. Branyiszko-hágó, 222. Cigla (Sáros m).

VII. (*Boncz Ödön*): 223. Szentgyörgyvölgye (Zala m).

VIII. (*Karácsonyi*): 224. Órpordány (Sopron m), 225. Szatta (Vas m), 226. Zágorhida (Zala m), 227. Órikozmadomb (Zala m), 228. Mihályi (Sopron m), 229. Garamszentbenedek, 230. Gyepüelve (Ung m), 231. Kőkapu hegy (Kolozs felett, Nyitra m), 232. Sztráska pusztá (Nógrád m), 233. Strázsa pusztá (Gömör m), 234. Ór (Zemplén m), 235. Ór (Ung m), 236. Berencs (A-Torna m), 237. Órpátroha (Szabolcs m), 238. Szád (Hunyad m), 239. Kapu (A-Fehér m), 240. Bikszád (Szatmár m), 241. Vaskaszentmárton (Somogy m), 242. Órtilos (Somogy m), 243. Finta (Sáros m), 244. Nagyőr, Strázsa (Szepes m), 245. Kisőr, Strázska (Szepes m), 246. Szolyva (Bereg m), 247. Huszt (Máramaros m), 248. Felőr (Sz-Doboka m), 249. Óregyház (A-Fehér m).

IX. (*Tagányi*): 250. Vaskapu-erdő (Zala m), 251. Kisbarom (Sopron m), 252. Nagybarom (Sopron m), 253. Vimpác (Sopron m), 254. Kiliti (Moson m), 255. Récse (Zala m), 256. Récse (Pozsony m), 257. Perlak (Zala m), 258. Gát egykori falu Káld mellett (Zala m), 259. Árokköz egykori falu (Zala m), 260. Szempc, németül Wartberg (Pozsony m), 261. Levél, egykor Lövér (Moson m), 262. Avarföldre egykori község (Zala m), 263. Szádvár (A-Torna m), 264. Bronistye (Trencsén m), 265. Esztrény (Gömör m), 266. Gyepüspataka egykori falu (Sáros m), 267. Gyepüsvölgy egykori falu (A-Torna m), 268. Csegegyöpiűfő egykori falu (Heves m), 269. Trázs (Nógrád m), 270. Sztregova (Nógrád m), 271. Revistye (Bars m), 272. Klucsó (Trencsén m), 273. Horlyó (Ung m), 274. Sztresznicz (Trencsén m), 275. Sztrizs (Gömör m), 276. Trizs (Gömör m), 277. Bikszárd (Pozsony m), 278. Cseke (Bars m), 279. Brod (Bereg m), 280. Brodno (Trencsén m), 281. Brocko (Nyitra m), 282. Brogván (Bars m), 283. Krasznibrod (Zemplén m), 284. Végardó (Zemplén m), 285. Végtelke (Gömör m), 286. Oroszvég (Ung m), 287. Esztró (Szatmár m), 288. Kolcs (Szatmár m), 289. Esztár (Bihar m), 290. Urszád (Bihar m), 291. Veréce (Ugocsa m), 292. Végardó (Ugocsa m), 293.

Verőcze (Verőcze m), 294. Kljucshegy (Varasd m), 295. Bikszág (Varasd m), 296. Drávaszád (egykor a Drávatorkolatnál). 297. Kelőd (egykor Valkó m), 298. Csibagáta (egykor Valkó m), 299. Csibagát-puszta (Baranya m), 300. Oszró (Baranya m), 301. Gyepes-folyó (egykor Somogy m), 302. Rovistye (Szlavonia). 303. Légrád, 304. Granica (Pozsega m), 305. Lapáncsa, egykor Gátvége (Baranya m), 306. Végkak-puszta (Somogy m), 307. Kulcsod (Komárom m), 308. Szád (Bács m), 309. Sövény (Somogy m), 310. Csebegyepüje (egykor Veszprém m), 311. Szemes (Somogy m), 312. Szemes (Somogy m), 313. Szemő (Komárom m), 314. Végfalva (Tolna m), 315. Verecke-hágó. 316. Proszecsko hegy (Lipót m), 317. Lengvár németül Langwartdorf (Szepes m), 318. Grénic (Szepes m), 319. Csáka (Sz-Doboka m). 320. Guraszáda (Hunyad m), 321. Cód (Szeben m). 322. Bükkszád (Háromszék m), 323. Gyepüsvölgy (volt T-Aranyos m), 324. Orros Mátyás gyepüje (egykor Kolozs m), 325. Baranka vára (egykor Máramaros m).

X. (*Pais*): 326. Tötör (Sz-Doboka m), 327. Alór (Sz-Doboka m), 328. Vaskapu (Szilágy m).

XI. (*Holub*): 329. Csesztreg (Zala m), 330. Kebelepaták (Zala m), 331. Hétkutas (Zala m), 332. Reznek (Zala m), 333. Nova (Zala m).

XII. (*Hodinka*): 334. Jeszenő (Ung m), 335. Pusztamező (Sáros m), 336. Trócsán (Sáros m).

XIII. (*Fekete Nagy*): 337. Létánfalva (Szepes m), 338. Tamásfalva (Szepes m), 339. Petróc (Szepes m), 340. Mátéfalva (Szepes m), 341. Görgő (Szepes m), 342. Lőcse, 343. Késmárk, 344. Szepesváralja, 345. Csütörtökhely (Szepes m), 346. Gyánkfalva (Szepes m), 347. Almás (Szepes m), 348. Daróc (Szepes m), 349. Mecsedelfalva (Szepes m), 350. Mahálfalva (Szepes m), 351. Csontfalva (Szepes m), 352. Pikfalva (Szepes m), 353. Ábrahámfalva (Szepes m), 354. Lenkfalva (Szepes m), 355. Farkasfalva (Szepes m), 356. Ruskin (Szepes m), 357. Filefalva (Szepes m), 358. Izsákfalva (Szepes m), 359. Podolin (Szepes m), 360. Ófalva (Szepes m), 361. Felsőlipnik (Szepes m).

XIV. (*Fodor*): 362. Tanka (Vas m), 363. Tonkaháza (Pozsony m), 364. Gyepü-puszta (Zala m), 365. Kulcsod (Győr m), 366. Véghegy (Zala m), 367. Lövő (Sopron m), 368. Ternava folyó (Zala m), 369. Tüskésszentgyörgy (Zala m), 370. Tüskeszér (Zala m), 371. Lesvár-puszta (Győr m), 372. Győrvár (Vas m), 373. Ternava folyó (Zemplén m), 374. Sztrázs-puszta (Zemplén m), 375. Gátály (az előbbi mellett), 376. Osztró (Ungvár mellett), 377. Réviscse (Ung m), 378. Vaskapu-puszta (Gömör m), 379. Kolosa (Gömör m), 380. Lé-

várt (Gömör m), 381. Levő-erdő (Nógrád m), 382. Sztrazsna-hegy (Nógrád m), 383. Varta-hegy (Garamszentbenedek felett), 384. Revistyevár-alja (ugyanott), 385. Lövő (Borsod m), 386. Szádok (Nyitra m, Kolozs fölött) 387. Nyitraszeg, 388. Tenkőtelek (Nógrád m), 389. Gyapalóc (Zemplén m), 390. Kolcs (Zemplén m), 391. Gyapoly-puszta (Zemplén m, Kolcs határában), 392. Cséke (Zemplén m), 393. Örös (Zemplén m), 394. Órhegy (Zemplén m), 395. Bodrogszög (Zemplén m), 396. Eperjesszög (Zemplén m), 397. Árok (Ung m), 398. Diószeg (Pozsony m), 399. Daróc (Bereg m), 400. Daróc (Sáros m), 401. Osztrópatak (Sáros m), 402. Daróc (Nógrád m), 403. Daróc (Ung m), 404. Kozárd (Nógrád m), 405. Nagydaróc (Nógrád m), 406. Panyidaróc (Nógrád m), 407. Tövispere (A-Torna m), 408. Tövises-puszta (Borsod m), 409. Gát (Bereg m), 410. Strázsa hegy (Abos fölött, Sáros m), 411. Sztrázsa (Trencsén m), 412. Ládbesenyő (Borsod m), 413. Bessenyszög (Szolnok m), 414. Besenyő (Heves m), 415. Lövete (Udvarhely m), 416. Osztrov (Kr-Szörény m), 417. Gátalja (Temes m), 418. Tiszalök (Szabolcs m), 419. Baranya falu (Máramaros m), 420. Besenyő (Pest m), 421. Kék (Szabolcs m), 422. Kalusa (Ung m), 423. Gyülvész (Sáros m), 424. Sztrázsa-hegy (Sáros m, Finta fölött), 425. Szádelő (Gömör m), 426. Kolossó (Bártfa alatt), 427. Tenkesúifalu (egyor Sáros m), 428. Revisnye (Árva m), 429. Tövifalu (Nyitra m), 430. Proszács (Sáros m), 431. Proszek (Nyitra m), 432. Ószáda (Árva m), 433. Besenyő (Liptó m), 434. Daróc (Borsod m), 435. Daróc (Borsod m), 436. Tenke (Bihar m), 437. Besenyő (egyor Tenke mellett), 438. Bokszeg (Arad m), 439. Gvepiusolymos (Bihar m), 440. Szilágyszeg, 441. Nagyszeg (Szilágy m), 442. Vámfalu (Szatmár m), 443. Kőszegremete (Szatmár m), 444. Szádokoserdő (Szatmár m), 445. Hermánszeg (Szatmár m), 446. Berencs (Szabolcs m), 447. Vaskapu-hágó (Hunyad m), 448. Vámosmárga (Kr.-Szörény m), 449. Szákul, magyarul Székely (Kr.-Szörény m), 450. Tankafalva (most Ciganyesd. Bihar m), 451. Örvénd (Bihar m), 452. Rekeszpatak (Bélfenyér határában, Bihar m), 453. Gyapju (Bihar m), 454. Gyapoly puszt (Bihar m), 455. Csékllye (Bihar m), 456. Vaskapu tanya (Szabolcs m), 457. Esztár (Szabolcs m), 458. Cseke (Szatmár m), 459. Repszeg (Arad m), 460. Rakasz (Máramaros m), 461. Fülpösdaróc (Szatmár m), 462. Cégény (Szatmár m), 463. Csegöld (Szatmár m), 464. Királydaróc (Szatmár m), 465. Pusztadaróc (Szatmár m), 466. Berend (Szatmár m), 467. Gát (Szabolcs m), 468. Tövised (Szilágy m), 469. Gát-szeg (Bihar m), 470. Malomszeg (Bánffyhunyd mellett), 471. Tekintőhegy (Kolozsvár fölött), 472. Órstrázsa-hegy (Kolozsvár mellett), 473. Kapus-hegy (Bethlennél), 474. Gyapalbükk-

hegy az előbbi mellett). 475. Oroszfa (Sz-Doboka m), 476. Hadrév (Torda m), 477. Boronamező (Szilágy m), 478. Órhegy (Zilah mellett), 479. Daróc (Kolozs m), 480. Gyepeserdő (Sz-Doboka m), 481. Kőzárvar (Sz-Doboka m), 482. Ajton (Kolozs m), 483. Szárazajta (Háromszék m), 484. Nagyajta (Háromszék m), 485. Középaajta (Háromszék m), 486. Besenyő (B-Naszód m), 487. Czegőtelke (Sz-Doboka m), 488. Árokajta (Sz-Doboka m), 489. Hidvég (Háromszék m), 490. Árkos (Háromszék m), 491. Daróc (Udvarhely m), 492. Gyepes (Udvarhely m), 493. Tenkes hegy (Baranya m), 494. Bisse (az előbbi mellett), 495. Tilos-erdő (ugyancsak), 496. Vaskapuzsza (szintén), 497. Vasvár puszta (Baranya m), 498. Egerszeg (Baranya m), 499. Tüskés-puszta (Baranya m), 500. Berenye-puszta (Baranya m), 501. Hidvég (Baranya m), 502. Tenke-hegy (Zala m), 503. Tankafalva (egykor Valkó m), 504. Gyipsa-monostor (Szerémség), 505. Erdővég (az előbbi mellett), 506. Bize (Somogy m), 507. Boronka (Somogy m), 508. Daróc (Baranya m), 509. Gát (Verőce m), 510. Csekepuszta (Somogy m), 511. Győr, 512. Tenkér-part (Békés m), 513. Tenk-puszta (Heves m), 514. Kolosnéma (Komárom m), 515. Tüskés-puszta (Tolna m), 516. Székely (Tolna m), 517. Székely (Tolna m), 518. Vaskapu-hegy (Esztergom m), 519. Ároktő (Borsod m), 520. Árokszállítás (Szolnok m), 521. Vésztő (Bihar m), 522. Kolozs (Zala m), 523. Vaskapu (Zala m), 524. Székelyhid (Bihar m), 525. Hátszeg (Hunyad m), 526. Ternovica (Arad m), 527. Ternava (Hunyad m), 528. Tövis (A-Fehér m), 529. Besenyő (A-Fehér m), 530. Remeteszeg (M-Torda m), 531. Egerszeg (M-Torda m), 532. Vidrátszeg (K-Küküllő m), 533. Buzásbesenyő (K-Küküllő m), 534. Mezőkapus (T-Aranyos m), 535. Besenyő (Háromszék m), 536. Oltszem (Háromszék m), 537. Esztény (Sz-Doboka m), 538. Kiskapus (N-Küküllő m), 539. Kistövis (K-Küküllő m), 540. Egyházszeg (Nyitra m), 541. Malomszeg (Nyitra m), 542. Baromlak (Komárom m), 544. Vaskapu-puszta (Komárom m), 545. Bese (Bars m), 546. Győröd (Bars m), 547. Lök (Bars m), 548. Vámosladány (Bars m), 549. Óvár (Bars m), 550. Fegyvernek (Hont m), 551. Peres puszta (Nógrád m), 552. Hidvég (Hont m), 553. Kékkő (Nógrád m), 554. Esztergály (Nógrád m), 555. Vámosfalu (Nógrád m), 556. Ozdin (Nógrád m), 557. Cövekfalva (Nógrád m), 558. Csákány-puszta (Gömör m), 559. Nyilazó hegy (Heves m), 560. Ózd (Borsod m), 561. Gyepesföldi puszta (Borsod m), 562. Szirmabesenyő (Borsod m), 563. Diósgyőr, 564. Kisgyőr (Borsod m), 565. Cekeháza (A-Torna m), 566. Korlát (A-Torna m), 567. Kenézli (Szabolcs m), 568. Osztró (Nyitra m), 569. Órhegy (Bihar m), 570. Székelytelek (Bihar m), 571. Bélárkos (Bihar m), 572. Fegyvernek (Bihar m), 573. Tornova (Arad m), 574. Tót-

várad (Arad m), 575. Tirnova (Kr-Ször. m), 576. Jászlóc (Pozsony m), 577. Gombaszeg (Gömör m), 578. Kéked (A-Torna m), 579. Hidas (A-Torna m), 580. Torna folyó (Torna m) 581. Baromlak (Bihar m), 582. Gyepespatak (a Berettyó patakja, Bihar m).

XV. (*Pais*): 585. Kend (Sáros m), 586. Kendi (A-Torna m), 587. Szárvaskend (Sz-Doboka m), 588. Ormány (Sz-Doboka m), 589. Borsa (Kolozs m), 590. Kisjenő (Sz-Doboka m), 591. Kentelke (Sz-Doboka m), 592. Les (B-Naszód m), 593. Nagykend (K-Küküllő m), 594. Kiskend (K-Küküllő m), 595. Kendlóna (Sz-Doboka m), 596. Kendi (Győr m), 597. Kende (Veszprém m).

A gyepűkkel valamiféle kapcsolatban álló helyek sorát még tetemesen lehetett volna szaporítani, azonban csak olyanokat vettem fel, amelyeknek helyzete már valóságosává tette, hogy csakugyan gyepűkön, vagy pedig a gyepűk előtt, illetve a belső gyepűövekben feküdhettek. Bizonyára több akad köztük olyan is, amelyről nyelvészeti vizsgálatok talán majd bebizonyítják, hogy nem állanak származásuk szerint a gyepűkkel semmiféle kapcsolatban. Azonban ez lényegesebben nem befolyásolhatja vizsgálataink eredményét, mert hiszen *egy-egy helynévvel magában sehol sem igyekszünk bizonyítani, csak a csoportosan előfordulókat vettük figyelembe.* A magam adatai kizárólag olyan helynevekre támaszkodnak, aminők Sebestyén, Karácsonvi és Tagánvi vizsgálatai szerint is a gyepűkkel valamiféle kapcsolatban állanak.

Adataimat nemcsak földrajzilag, hanem a lehetséges mértéken belül származásuk ideje szerint is kritika alá vettem, elsősorban azokat véve fel, amelyek már Csánki munkájában is előfordulnak: de még ha nincsen is ott nyomuk, akkor is kénytelen voltam őket figyelembe venni, mert hiszen középkori okleveles előfordulásuk mindig csak esetleges. Természetes, hogy ha valamelyik helynév, főleg községek neve Lipszky repertoriumában sem foglal helyet, mint újabb származásut figyelmen kívül hagytam. Mindezek figyelembevétele után földrajzi helyzete döntött véglegesen, hogy a gyepűkkel kapcsolatba hozható-e, vagy sem. Térképemre felvettem mindazokat a helveket, amelyek a *gyepűkkel bármiféle kapcsolatba hozhatók*, tehát az őrségek telephelyeit, őrhelyeket, a gyepűkre vonatkozó történelmi adatokban előforduló helyneveket, az eddigi kutatók által kimutatott végváradak, véghelyek, a gyepűkapuk, vagy a helynév értelmezése szerinti gyepűkapuk, leshelyek, erősítések neveit, gyepűgátak nevét, stb. Ugy látszik, hogy több olyan helység is gyepűnek szerepelt a régebbi vizsgálatok szerint, amelyek térképileg nem lehettek azok, hanem valószínűleg csak nagyobb, fontosabb hadiutakat, illetve útirányokat őriztek.

Ilyennek látszanak pl. a Balatontól közvetlenül délre előforduló adatok, pl. Szemes.

A gyepükről eddig általában azt tudtuk, hogy azok egyrészt a törzsek közötti lakatlan sávok, azaz belső gyepük voltak, *Hóman* szerint azonban sohasem folyók, mocsarak, hanem erdőségek, hegységek; másrészt az első megszállás területét körülvevő természetes és mesterséges védővonalak, azaz külső gyepük, amelveken átvezető utak belső kijáratánál voltak az őrséggel ellátott *gyepükapuk*, külső kijáratnál pedig *Hóman* szerint a tulajdonképeni országhatáron állandó őrségek voltak. Az előttük fekvő lakatlan, akkor még nagyrészt lakhatatlan erdőségek, mocsárvidékek voltak a *gyepüelve*; a gyepüelvek nem voltak mindenütt teljesen lakatlanok, de legföljebb csak szétszórt gyér lakosság tartózkodott bennük.

Vizsgálataim eredményei azt mutatják, hogy a *külső, országos gyepüvonalak és országhatárok nem egybeeső fogalmak. A honfoglaló magyarság első törzsállásainak összességét körülvevő első, legbelső országos gyepük seholsem hatoltak kijebb a medence hegyvidékeinek legbelső pereménél és csak fokozatosan tolattak ki az ország tényleges határaitra*; ez a folyamat azonban lehetetlen lett volna, ha az erdős hegyvidék de facto nem lett volna a magyarság birtokában mint *gyepüelve*. Egyébként legújabbban Kring Miklós fiatal történészünk történelmi módszerekkel kimutatja (A magyar államhatár kialakulásáról. A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet IV. Évkönyve, 1954.), hogy a *gyepü eleitől fogva csak gát, védelmi vonal volt, de nem egyttal országhatár is, s hogy e természetes védelmi vonal szerepét csak a tatárjárás után veszik át védővárak. Az ország tényleges határa már kezdettől fogva a gyepüelven túl volt.* A gyepüvonal, azaz a katonai védővonal a megszállás után azonnal kialakult és ténylegesen mindig meg is volt, fokozatosan haladva előre az országhatárig, amíg az a Kárpátokon meg nem rögzítődött, egybeesvén ezután katonai védővonal és országhatár.

Földrajzilag el kell választanunk egymástól a tényleges gyepüvonal és őrségvonal fogalmát is. Gyepüvonal, azaz kiépített, mesterségesen erősített vonal nem lehetett a megszállt területen köröskörül, csak annak legvédtelenebb és leginkább fenyegetett pontjain, főleg a nyugati végeken, a Rába magyarországi vízgyűjtőinek kapuiban, Zalában, valamint Sopron megyében. *A hegységek felé azonban nem volt szükség ilyen összefüggően kiépített, mesterségesen megerősített védővonalakra, itt valószínűleg csak a völgyeket állták el őrségek, itt-ott pedig figyelőhelyek, leshelyek voltak elhelyezve.* A törzsek közti gyepük pedig aligha lehettek bár-

hol is megerősítve, úgy hogy itt inkább csak a lakhatatlanságuk miatt lakatlan övezetek szolgáltak természetes választóövezetekül.

A térbeli vizsgálatok azt mutatják, hogy amíg a síkságok peremén fennálló gyepük mentén az összefüggő adatok egész sora mutatható ki, addig a hegyvidékeken annál ritkábbak az adatok, térbelileg annál inkább messzebb esnek egymástól, minél inkább felhatolt a gyepű a hegység belseje felé. Ugyanis a hegyvidékeken csak ott volt szükség gyepük építésére, ahol a természetes okokból járhatatlan terep gyöngébb pontjai voltak, ahol tehát a természetes gyepüvonalakon mesterséges gyepüket, helyesebben gyepükapukat kellett készíteni, vagy őrséget állítani. Erre a célra leginkább a folyóvölgyek szorulatai voltak legmegfelelőbbek, s ezek mellett majdnem minden esetben valóban találunk is valamiféle gyepünyomot.

Ugy látszik, hogy a *gyepükapuk nem mindig a természetes akadály leggyöngébb, hanem a legvédhetőbb pontjain lehettek*, mert a leggyöngébb pontokat, az átjárásra legjobban megfelelő helyeket a síkságokon elárasztották, erdős hegységekben bevághatták, az átjáró kaput pedig a könnyebben védhető pontokon csinálták meg. Jó példa erre éppen a zalai Vaskapu, amelyet egy mocsárral körülvett hegyen lévő nyeregben találunk meg, amint azt később részletesebben ismertetjük. Más helyeken meg arra mutatnak a nyomok, hogy a fővölgyet egészen elrekesztették, mivel ezt mint gyepükaput nehezebben lehetett volna védeni, és egy oldalt lévő mellékvölgy vízválasztójának hágójában volt az átjáró. Ilyenféle eset látszik a Sebes-Körös völgyében, ahol a Berettyó egyik mellékpatakjának, a Gyepesérnek a Körös völgyére néző forrásvidékén lehetett az átjáró kapu.

Ugy látszik, hogy a hegyvidékek előtt az első, leghamarabb őrséggel ellátott, vagy esetleg meg is erősített pont ott volt, ahol a völgy a síkságra kinyitott. Azután egy feljebb eső völgyszorulat elállítására került a sor, majd a folyó forrásvidékének hágóihoz tolódott fel a védelmi, vagy esetleg csak megfigyelési vonal. Jó példa erre a Sebes-Körös völgye, amelynek legbelső védelmi vonala Várad táján lehetett, azután végül a Királyhágó elé került a vonal. A Fekete-Körös völgyének legbelső védelmi vonala is síksági nyílásában, Tenke, Besenyő, Gyepespatak táján helyezkedett el, azután a völgy Sólyomnál lévő szorulatához tolódott fel. Ugyanez a helyzet az Északnyugati Felvidék folyóvölgyein is. A gyepük részleges leírásában erre majd bővebben is rámutatunk.

Síkságokon természetesen a vizenyős helyek szolgáltak legjobb védővonalaknak, s az adatokból úgy látszik, hogy

egy-egy mocsárterület legszárazabb pontjait állhatták el, legalább is ilyenféle helyekről származnak a gyepükapukra emlékeztető adatok. Egyes síksági folyószakaszok többnyire egész hosszukban őrizet alatt állottak, ha a külső védelmi vonalakba estek. Ilyen folyó azonban kevés van, mert mint Hóman is kifejtette, a folyóknak lehetőleg mindkét parti vidékét elfoglalták a törzsek szállásai. Mégis úgy látszik, hogy a Szamos mentén torkolatától egészen első hegyvidéki szorulatáig, Erdőszádáig fenntállott egyideig egy védelmi-vonal, sőt itt nem is csak a folyó hosszában, hanem bizonyos mélységben is kialakult a védelmi vonal. Ez azonban már előretolt vonalnak látszik, mert az első megszállás aligha terjedt túl az Ecsedi-láp nyugati peremén. A Dráva baranyai partjai mentén elhúzódó széles mocsárövezet is első védelmi vonalnak tűnik fel, s csak később lépték át a megszállók a folyót is. A hegyvidéki folyóvölgyek, úgy látszik, csak legalkalmasabb helyükön voltak keresztben elállva. Egy-egy folyóvölgyben azonban két-három ilyen elállott helyet is megállapíthatunk, de valószínű, hogy ezek a fokozatosan előrehaladó megszállás különböző időpontjaiból származnak, azaz egyidőben nem volt egy-egy völgy mélységében is több helyen megerősítve. Érdekes, hogy több hegyvidéki folyóvölgy legfelső szakaszában feltűnik egy-egy előretolt figyelőhely „Les“, vagy „Strázsa“ névvel. Ezek kétségtelenül a völgyben valamivel hátrább lévő megerősített, illetve elállt szakaszok őrhelyei voltak.

Mivel egy-egy folyóvölgy több pontján feltűnik egy-egy gyepüadat csoport, ebből arra lehet következtetni, hogy elég lassan történhetett a völgyekben való előrehaladás, a védelmi vonalak előretolása, mert hogy bizonyos helyeken jelentős őrségi települések keletkezzenek, az illető ponton hosszabb időre meg kellett állapodni a védővonalnak. Csak a nagyon kényes, veszedelmes pontok, illetve völgyek lehettek egész hosszukban egyidőben őrséggel megrakva, mint pl. a Vas megyei Őrség, vagy a Zala megyei Göcsej vidéke. Ezen a tájon, a Rába és a Mura jól járható betörési kapujában, bukkanunk legtöbb történelmi és helynévadatra, mert itt a mesterségesen is megerősített gyepük igen sokáig fennállottak, s nem mozdítottak úgy előre, mint a Felvidék és Erdély felé, amerre széles gyepüelve maradt a honfoglalás után. Ez különben érthető is, hiszen a honfoglaló magyarság frontja nyugat felé nézett. A Felvidéken és Erdélyen át viszont a honfoglalást követő században valósággal végigvonult a gyepüvonal a síkság peremétől kezdve a kárpáti határokig, egy-egy helyen tehát nem épült ki tartósan a védelmi vonal. A Felvidéken és Erdélyben nem is volt szükség olyan mesterségesen megerősített védelmi berendezésekre, mint nyu-

gaton, ahol a természetes kapuk elé erős mesterséges gátakat, védelmi vonalakat kellett építeni, mivel a terep jóljárható volt, s nem volt olyan széles gyepüelve sem a vonalak előtt, mint északon és keleten.

Általában úgy látszik, hogy a gyepük eleinte csupán csak a síkságok peremein, később pedig a hegyvidéki medencékbe is behatolván a megszállás, egyes szélesebb medencékben voltak összefüggően kiépített, hosszabb és mélyebb védelmi övezetek, míg a szűkebb folyóvölgyekben, a hegyvidékek belsejében csak kisebb őrségekkel voltak a völgyek lezárva.

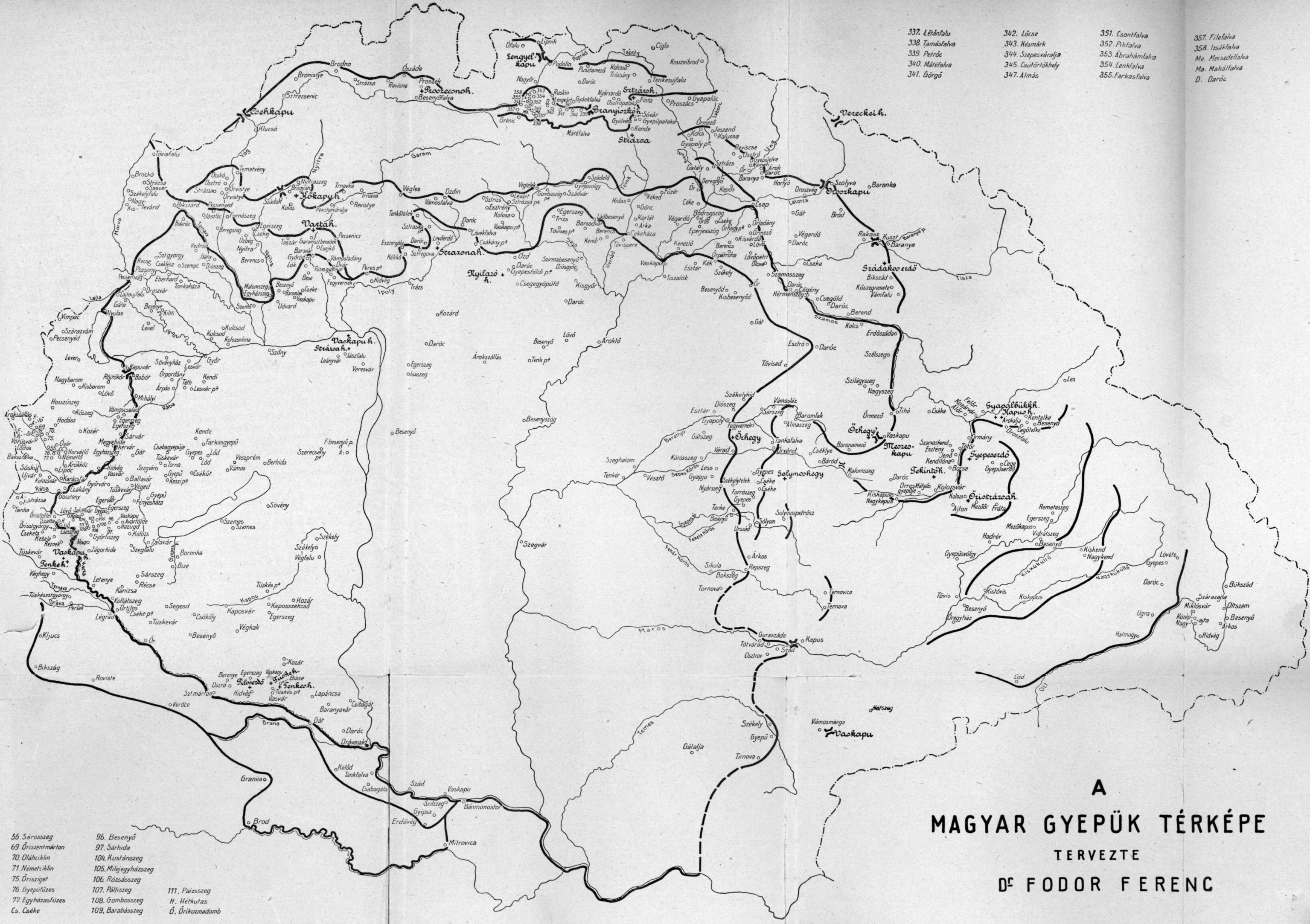
Azt persze tisztán helynévadatokból és földrajzi módszerekkel nehéz volna eldönteni, hogy hol voltak *mesterségesen kiépített gyepük*, okleveles adatunk pedig kevés van erre vonatkozólag; mégis valószínűnek látszik, hogy legfőkébb vizek, árkok szolgálták ezt a célt és csak nagyon kivételesen töltések, sövények, kerítések, bár a sok „Tüske” helynév értelme szerint ilyenek is lehettek. Fatorlaszokról az erdős-hegyvidékek völgyeiből van tudomásunk. A védelmi vonalak leggyöngébb természetű pontjain elhelyezett gyepükapuk mintegy előfutárai lehettek a tatárjárás után mindenfelé megépülő váraknak. Ezek előtt tanyázhattak az őrségek. Ugy látszik, hogy a vízi védelmi vonalakon, mint pl. egyideig a Szamos síksági szakaszán, a *gyepüelve felé eső parton* voltak az őrségek telepei, a tulajdonképeni védelmi vonal, a folyó, pedig ezeknek mögötte esett.

Általában gyepüvonalokról szokás beszélni, pedig az *adatok térbeli eloszlása inkább arra vall, hogy helyenkint, főleg a síkságokon inkább gyepüövezetek állottak fenn, azaz több előretolt védelmi állás, leshely is volt egyidőben egymás mögött*. Nagyon jó példa erre Zala megye délnyugati sarka a Muraköz irányában. Történelmi adatok vannak reá, hogy az őrség itt a Kerka folyó mentén tanyázott, ez volt a legbelső védelmi vonal, a gyepü; ennek egyik pontján, egy mocsárból kiemelkedő hegy nyergében találjuk a Vaskaput, két oldalán a Tenke-heggyel, s ez elé volt messzebb kitolva, már a Murán túlra, az utolsó őrállások sora; Véghegy, pl. ezek egyik tagja lehetett; sőt még ezen is túl találjuk a Ternava (tüskés) folyót, ami szintén védelmi állás lehetett, előtte Tüskészentgyörggyel, a Dráva mellett pedig Perlakkal. Az persze e tisztán helynévadatokból bizonyossággal nem dönthető el, hogy vajjon ezek az egymás elé tolt védelmi vonalak *tényleg egyidejűek* voltak-e, vagy időnkint jutottak előbbre. Ugy gondolom, hogy *ahol egymáshoz igen közel esnek ezek a megerősített vonalak, ott valóban egyidejűleg fennállott védelmi övezettel állunk szemben*, mert hiszen nem valószínű, hogy ilyen kis lépésekkel haladtak volna előre azok.

Természetesen a terep védelmére való alkalmassága döntötte el, hogy hol volt szükség a fenti példákhoz hasonló szélesebb védelmi övezetekre, s hol lehetett megelégedni egyszerűbb figyelőhelyekkel. Egy hasonlatot használva, a *hegyvidéki folyóvölgyekben csak afféle tábori előőrsszerű telepek, egyszerű figyelőállomások lehettek; itt-ott egy-egy völgy talán el is lehetett torlaszolni, de kiépített erődített vonalakról nem is lehet beszélni ilyen helyeken, ilyenekre nem is lévén szükség.* A honfoglalók csak lovas ellenséges seregeket várhattak pl. Erdélyen át a tényleg betört kunokat, bese nyöket, az ilyen lovassereg pedig nem kerülhette meg az erdős hegységekben a legjobban járható völgyeket, elégséges volt tehát velük szemben a völgy egyszerű torlaszokkal való lezárása, kisebb völgyekben pedig leshelyek, figyelő állomások felállítása is.

Ugy gondolom, hogy a *gyepü fogalmát jól meg kell különböztetnünk a természetes határvonal, védelmivonal fogalmától is.* A fentiek alapján és a megszerkesztett térkép tanulása szerint *éppen ott volt mesterséges gyepüberendezés, ahol nem volt megfelelő természetes védelmi vonal, választó övezet, azaz a síkságokon voltak csak igazi gyepük, meg a nyugati dombvidékeken, míg a hegységek felé nem, csak elállott betörési kapuk.* Innen van, hogy a gyepüberendezések főleg a folyókkal állanak kapcsolatban, pl. a Lajta, Szamos, Rába mentén feltűnően sok adatunk akad, helyenkint a folyó egész hosszában, míg a síkságra nyíló folyók völgyei előtti szélesebb kapukban keresztben helyezkednek el adataink, pl. a Vág, Nyitra völgyének alsó szakaszán.

Mindenesetre rendkívül érdekes, hogy bár túlnyomóan csak helynévadatok alapján ugyan, mégis feltűnően hiánytalanul és a terepviszonyokkal teljes kongruenciában ma is megkonstruálhatók a legelső, legbelső védelmi vonalak éppen úgy, mint ezek további előhaladásainak vonalai is. Ezzel szemben feltűnő, hogy a nem országos, hanem törzsközi belső gyepükre vonatkozólag sokkal hiányosabb adataink maradtak csupán. Az utóbbiban kétségtelenül nagy része van annak a körülménynek is, hogy az Alföldről, sőt a Dunántúl keleti feléről is tömérdek helynevet törült le minden nyom nélkül a török megszállás; ha tehát volt is ezeken a helyeken gyepürendszer, helynevekben kevesebb nyomuk maradhathott, mint a hegyvidékek peremcsein. De ezt leszámítva is, úgy látszik, hogy a belső gyepük csak a törzseket elválasztó lakatlan térségek lehettek, minden különösebb gyepü és védelmi cél nélkül, s mesterséges védelmi berendezések aligha lehettek bennük. Ebben a tekintetben csupán *csak a fejedelmi törzs körüli belső gyepü mutatkozik kivételnek*, mert ennek egyik-másik pontján az országos gyepükéhez hasonló

- 337. Léténfalva
- 338. Tamásfalva
- 339. Petróc
- 340. Mátéfalva
- 341. Gárgó
- 342. Lőcse
- 343. Késmárk
- 344. Szepesváralja
- 345. Csutortórhely
- 347. Almás
- 351. Csontfalva
- 352. Pókfalva
- 353. Abrahámfalva
- 354. Lenkfalva
- 355. Farkasfalva
- 357. Filefalva
- 358. Izsákfalva
- Me. Mecsdedellfalva
- Ma. Mahálfalva
- D. Daróc

- 55. Sároszeg
- 69. Úrszentmárton
- 70. Oláhcsiklő
- 71. Németcsiklő
- 75. Úrsziget
- 76. Gyepűfüzes
- 77. Egyházásfüzes
- Cs. Cséke
- 96. Besenyő
- 97. Sárhida
- 104. Kuslászeg
- 105. Millegyházszeg
- 106. Rózsászeg
- 107. Páliszeg
- 108. Gombosszeg
- 109. Borabászeg
- 111. Paizszeg
- H. Hétkutas
- Ű. Őrkozmadamb

A
MAGYAR GYEPÜK TÉRKÉPE
 TERVEZTE
Dr FODOR FERENC

adatok is maradtak fenn. Ezen kívül nyugaton a Dunántúl elhelyezkedő honfoglaló törzsek körül is elég jelentékeny számú gyepüadatunk van, *mintha ezek a valószínűleg műveltebb törzsek is szükségesnek látták volna körülvenni magukat védelmi vonalakkal a keleten elhelyezkedett, harciasabb törzsekkel szemben.* Valószínű, hogy e belső gyepüknek mondott széles, lakatlan törzsválasztó övezetekbe később betelepített besenyők sem azt a célt szolgálhatták, mint az országos gyepükre kitelepített besenyők, hanem csupán csak azért kerülhettek e belső gyepükbe, mert ott nem voltak a honfoglaló törzseknek szállásbirtokaik.

Besenyőkre vonatkozó helynevekkel egyébként az országos gyepük legbelső, azaz legelső vonalán is találkozunk, jóllehet, amikor a besenyőket betelepítették, ezek a legelső védelmi vonalak már minden valószínűség szerint messze előbbre lehettek kitolva. Az ide telepített besenyők tehát vagy csupán azért kerültek a legelső országos gyepü övezetébe, mert ott akkor még szintén nem volt a törzseknek szállásbirtokuk, vagy esetleg a védelmi vonalak előretolása után is afféle tartalék védelmi vonalnak hagyták meg a legbelső vonalakat is. Egyébként besenyők a legjobban előretolt, tehát legkésőbbi gyepüvonalakon is éppen úgy feltűnnek, mint a legelső, vagy a törzsközi gyepükben. Nagyon érdekes ebből a szempontból a keleti gyepük rendszere. Itt az Ecsedi-láp — Érmellék — Körösök völgynyílása — Temes völgye legbelső gyepüvonalon már feltűnik több besenyő helynév, hogy azután az előretolt gyepükben egymásután találkozunk velük a Beszterce völgyében, majd a Maros mentén, végül az Olt völgyében is.

Tereptani szempontból legérdekesebbek a gyepürendszer kapuhelyei. Ugy látszik, hogy a mocsaras síkságokon a járhatatlan mocsarak legjobban járható pontjain voltak ezek a kapuk, míg az erdős hegyvidékek folyóvölgyeinek leginkább járhatatlan szorulataiban tartották a kapukat. Kapuk voltak a belső, törzsválasztó gyepükön éppen úgy, mint az országos gyepükön, sőt talán eleinte még az országos gyepük elé is ki lehettek tolvá az u. n. *országkapuk*. A síksági gyepükapuk nagyobbára vizikapuk lévén, a vízrajzi viszonyok erős megváltozása folytán már csak hozzávetőlegesen állapíthatók meg környezetük terepviszonyai. Ilyen vizikapu állott fenn a most is meglévő Kapuvár környékén Babótnál, amint arra okleveles adataink is vannak. Itt a Kis-Rába és a Répce keresztben teljesen elrekeszti a Rába és a Hanság közti területet, úgy hogy az utak ma is főleg e két folyóval párhuzamosan futnak és csak néhány helyen keresztelik ezt a hajdan teljesen járhatatlan mocsárvidéket, s az országut és vasút valóban Babót és Kapuvár táján lépi át e vizeket.

A hegyvidékeken főleg a Vaskapu, Kolozs helynevek jelölik az egykori gyepek helyét. Ugy látszik, hogy ahol a hegyvidéken valamely völgy-szorulatban helyezkedett el a gyepek, ott a „Kolozs“ helynevek mutatják a helyét, ahol pedig hágón, nyergen volt elállva az út, ott a „Vaskapu“ helynév gyakori. A Vas megyei Kolozsvár valóban egy völgy-szorulat fölött van Németujvártól keletre; a Nyitra megyei Kolozs a Nagy Fátra egyik nyergéről levezető völgy fölött helyezkedik el, az erdélyi Kolozsvár fekvése a Királyhágó és a Kapus folyó völgye előtt közismert. Vaskapu helynevek nagyobbára hágók előtt foglalnak helyet, mint pl. a Hunyad és Krassó-Szörény közti Vaskapu, amely egykor kétségtelesen utat zárt le az akkor még gyepekre Erdély felé. Ilyen hágó lezárás helyén fekszik a már többször említett Zala megyei Vaskapu a Mura fölött, nagyjából ilyen a Pécestől délre eső, a Dráva mocsaraira néző magaslatok mögött fekvő Vaskapu-pusztá helyzete is. Egy Vaskapu van a szilágysági Meszeskapu hágója közelében is, s még számos helyen szerte az országban, amelyek közül azonban csak a helyzetük szerinti valószínű gyepek adatait vettem fel. Egyébként a Vaskapu helynév síkságokon, mocsaras folyók mellékén is többfelé előfordul.

Gyepek néha egészen érdekes és meglepő, első pillanatban gyanun kívül álló helynevek mögött is rejtőznek. Érdekes példája ennek a „Tenke“ helynév. Ennek a gyepekkel való kapcsolatára bihari településföldrajzi tanulmányaim során bukkantam rá. Tenke úgy helynévként, mint személynévként többfelé előfordult az országban. Tenke jelentése az akadémiai szótár szerint a török nyelvekben „szük“. Biharban Tenke község valóban a Fekete-Körös hegyvidéki szakaszának végpontján, a síkságra való nyílása előtt fekszik, ahol fölfelé a völgy elszűkül. Ez a körülmény terelte rá figyelmemet az országban több más helyen is előforduló Tenke és az ebből származó Tanka, Tenkő, Tankó, Tonka, Tenkes, Tenki helynevek elterjedésére is. Ezek a helyek a következők.

Tenke Bihar megyében először 1355-ben kerül feljegyzésre. Közéleben, mai határában feküdt az elpusztult Besenyő nevű község. Ugyancsak határában folyik a Gyepesér patak. Mögötte a Fekete-Körös egyik szorulatában, Sölymosnál oklevélileg is megemlékezett gyepek állott fenn egykor. Másutt az országban szintén igen érdekesen kapcsolódnak a Tenk-gyökű helynevek a gyepekkel, illetve a gyepekre emlékeztető másféle helynevekkel a térben. Baranya megyében Tenkes-hegy Pécsről a Dráva felé vezető út hágója fölött emelkedik Bisse (!) község határában. Mögötte esik a Vaskapu-pusztá és Tüskehegy, előtte pedig Tüskés-pusztá Vas-

várral, tőle nyugatra meg Tiloserdő, Hidvég, Oszró, Berenye és végül az okleveles adatok szerint is a gyepükkel kapcsolatban álló Szentmárton. Kétségtelen, hogy e Tenkes-hegy mellett egykor gyepükapunak kellett fennállani, amit különben a terepviszonyok is valószínűsítenek.

Zala megyében a Kerka folyó menti gyepük és a Mura közé eső Tenke-hegy helyzetét már föntebb ismertettük.

Vas megyében az egykor gyepüvel kísért Kerka folyó és a Rába egyik mellékpatakjának vízválasztója alatt feküdt egykor Tanka nevű község Alsó- és Felsőstrázsa községek tőszomszédságában. Egyik régibb helységnévtárunk még ezen a néven nevezi. Ugy látszik azonban, hogy neve elnémetesítve mint Tauchen került bele Lipszky repertoriumába. Fényes Elek Taucha néven ismeri, míg azután végül az ősi Tanka a német Tauchen-en keresztül eljutott a Tanka „magyarosított“ névig. Kétségtelen, hogy e község is az itt nagyszerűen kiépített gyepük valamelyik kapujával állt kapcsolatban.

Pozsony megyében a Felső Csallóközben fekszik a már 1455-ben oklevélben említett Tonkaháza, Eberhard közelében; az utóbbiról viszont Sebestyén Gyula állapította meg, hogy ezen a tájon gyepük állottak fent egykor. Ugy látszik, hogy itt valamiféle vizrajzilag szűk helyen vezetett át egykor a gyepükapu.

Egy Tonkaházát Mályusz Elemér is említ Turóc megyéből.

Nógrád megyében a Losonc-patak völgye mellett fekvő Sztráska-pusztá fölött állott egykor a már 1352-ben oklevélileg említett Tenkőtelek az Osztrovszki hegységen átvezető hágó alatt. E tájékról tudjuk, hogy erősen meg volt szállva gyepűőrzőkkel.

Sáros megyében 1324-ben említik először Tenkesújfalut, amely Csánki szerint Kaproncza közelében feküdt a Tapoly völgyéből a Szekcső patak völgyébe átvezető hágó alatt, s tudjuk, hogy a Szekcső völgyében Finta táján igen erősen kialakított gyepü állott fenn.

Az egykori Valkó vármegyében állott hajdan az 1416-ban is még megemlített Tankafalva a Duna közelében. A szomszédságában vannak Csibagáta és Kelőd, amelyek bizonyossága szerint szintén összefüggésben állhatott a gyepürendszerrel.

Bihar megyében a Sebes-Körös völgyéből a Gyepes patak völgyébe átvezető hágó alatt, már a Gyepes völgyében fekszik Cigányfalva, amelyet azonban még az 1552. évi telekösszeírásban Thonkafalva néven találunk meg, sőt még Pesty 1865-i helynévgyűjteményében is az áll, hogy a vidé-

ken Tankafalvának nevezik. Számos adatunk van arra, hogy ezen a helyen valóban gyepü vonult át.

Ezekon kívül még a belső, törzsválasztó gyepükön is előfordulnak a Tenke származású helynevek, így pl. Tenkepuszta Szolnok megyében, valóban belső gyepün; Tenkepuszta Heves megyében Erdőtelek határában, minden valószínűség szerint a Csörszárók mentén végig futó egykori belső gyepü mentén; Tenkérspart helynév Békés megyében Körösladány határában eső puszta, szintén valószínűleg a Körösök mentén végighuzódó egykori belső gyepü mellett fekt. A síkságra eső Tenke helynevek valószínűleg vízrajzi-lag szűk, szoros helyekre vonatkoztak.

A Tenke és belőle származó helyneveknek a gyepürendszerrel, közelebbről a gyepükapukkal való kapcsolatát csupán csak példaként tárgyaltuk, de még néhány, hasonló helynévről lehetne kimutatni, hogy alighanem szoros kapcsolatban állottak a gyepükkel, holott közvetlenül nem emlékeztetnek rájuk.

A gyepükkel foglalkozó történéseink közül egyesek azt is feltételezik, hogy helyenkint hosszú *vizesárok* is készítették a gyepürendszer kiegészítésére. Ez nem látszik valószínűnek, mert hiszen a síkságokon éppen elég vízenyős, mocsaras helyet találtak a gyepürendszer kiegészítésére. Ellenben nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy azt az árokrendszert, amelyet a honfoglalók itt találtak, s amelyek közül a Csörszárók pl. vizsgálataim szerint alighanem abban az időben készült, amikor az Alföld közepét az avarok tartották megszállva, felhasználták a honfoglaló törzsek is belső gyepüknek. A Csörszárók mentén számos olyan helynevről van térképem tanúsága szerint, amelyek gyepükre vonatkozhatnak: a Duna-Tisza köze közepetáján átvonuló hasonló árokrendszer legalább részben alighanem a fejedelmi törzs déli gyepüjén volt.

Ezzel szemben igen sok olyan adatunk van, amelyek *gátakra* vonatkoznak. Igen valószínűnek látszik, hogy bizonyos területek elárasztására valóban készítették a honfoglalók ilyen gátakat. Sebastyén Gyula pl. megemlíti, hogy az egykori Valkó vármegyében két megye hosszúságban is átvonuló gát egészítette ki a gyepürendszert. Gát helynevekkel főleg az egykori Szernye-mocsár, az Ecsedi-láp, a Sárrét, a mocsaras Kis-Alföld, a vízenyős Rába-völgye és a Dráva környékén találkozunk.

Ezen általános vizsgálatok után vegyük most sorra az egykori védelmi vonalak, gyepürendszerek valószínű helyzetét. Megállapításaim azonban természetesen nem tekinthetők feltétlenül véglegeseknek, mert hiszen az alap, amelyre támaszkodnak, a helynevek jelentése, igen labilis. Mégis a *föld-*

rajzi viszonyok kritériumán átszűrt adatok és az adatoknak rendszerben, összefüggő övezetekben való előfordulása valószínűvé teszik megállapításaimat.

I. Országos gyepük.

1. *A legbelső gyepük lefutása északon.* (Dunától a Tiszáig). Ahogy Sebestyén Gyula is megállapítja, a legelső gyepük itt Pozsony táján kezdődve a Kis-Kárpátokon futottak végig Boleráz tájáig: az utóbbira okleveles adatunk is van. Egyébként Boleráz tőzsomszédjában fekszik Klucsován község is. E vonal mögött széles övezetben fordulnak elő gyepükre vonatkozó okleveles és helynévi adatok is. Boleráztól keletre fordult a védelmi vonal a Ternava folyócskához, s ennek mentén vezetett lefelé Farkashida, Gány, Vedród, Diószeg adatainak bizonyossága szerint a mocsarakon és a Dudvágon keresztül a Vághoz. A Vág mentén messze, le Szemőig ereszkedett a védelmi vonal, itt azonban az egészen közelbe jutott Nyitra folyóhoz ugrott át a mocsarakon, érkezett kb. az Érsekújvár körüli mocsarakig, azután északra fordulva a Nyitrát követte visszafelé kb. Egyházszeg, Malomszeg tájáig. E vonal mögött fekszenek Besenyő, Udvard, Baromlak, Vaskapu adatai. Malomszeg táján a közelbe jövő Zsitvára tért a gyepivonal. E szakasz mögött fekszenek Cseke, Besz. Győröd, Lök adatai. A Zsitváról a Liszka-patak völgyén a Garamhoz vonult a gyeprü, kb. Barsvárnál érve el azt. Barsvártól ismét délnek fordult és úgy érkezett el a Szikincepatak völgyébe Vámosladány tájára. Óvár, Füzesgyarmat, Fegyvernek adatai a bizonyítékok, valamint a terepviszonyok is. Elérve a Selmec-patak völgyét, valószínűleg Lissó, Teszér. Peres-pusztá irányában vonult tovább, azután le szállt az Ipoly völgyébe. Itt alighanem a Berincsen-patak, Hidvég jelzik vonulási irányát. Tovább az Ipoly völgyével párhuzamosan északra kanyarodva hozzásimult az Osztrovszki-hegység vonulatához, s Kékkő, Sztregova, Esztergály, Levő, Sztrazsna hegy (Losonc tájékán), Sztraskapuszta, Tenkőtelek, Végles mutatják, hogy merre haladt a legelső magvar védelmi vonal a honfoglalás után. Innen az Ipoly vízgyűjtőjén délkeletre fordul az iránya Vámosfalva és Ozdin felé. Tovább kissé bizonytalanok, de talán mégis délnek ereszkedett és a Bükk hegység északi lejtőire jutott el, vagy talán maga a Rima és a Sajó vezette a védelmi vonalat. Ezen a tájon fekszik Cövekfalva, Csákánypuszta, de a már délre eső Ozd, Gyepesföldi-pusztá, Nyilazó hegy, Csegegyöpüfő aligha az országos gyeprü irányát jelzik, hanem valamelyik belső gyeprün lehettek. A Sajó völgyétől már biztosabban lehet követni az országos gyeprüt. Északra fordulva

Tövises-pusztá, Trizs, Egerszeg jelzik futását, de a Jósya völgyét aligha érte el, hanem Szendrő fölött zárta le a völgyet, majd Borsodvár, Ládbesenyő, Kendi, Berencs fölött vonult át a Hernád völgyébe, ami kb. Tövispere táján lehetett lezárva. A Hernádtól alighanem Tokajnak tartott a védelmi vonal, bár Karácsonyi János szerint csak Göncnél volt lezárva a Hernád völgye Szent István korában. Ez azonban nem áll ellentétben az én feltevésemmel, mert hiszen az általam feltetelezett vonal esetleg korábbi állapotot mutat. Ha csak Tövisperéig volt előretolva az első védelmi vonal, és onnan Tokajhoz fordult, úgy Cekeháza, Korlát, Árka mutatnák vonulását.

2. *A legbelső gyepük lefutása keleten.* Tokajnál átlépve a védelmi vonal a Tiszát, ennek mentén vonult tova a Nyírség pereme és a Tisza közti mocsarak mentén, Vaskapu, Kenézlő, Esztár, Tiszalök jelezvén irányát. Ugy látszik azonban sok ellentétes felfogás ellenére is, hogy az első megszállás, illetve az első védelmi vonal nem is ment tovább keletre a Tisza mentén, hanem Kenézlőtől a nyírségi homokplató és a mocsárvilág peremvonalához simuló és úgy szelte át a Nyírséget, Esztár, Székely, Besenyőd, Ór fölött húzódva érte el az Ecsedi-lápot és annak nyugati pereme mentén nyomult tovább Királydaróc, Cégény, Esztróig, ahol aztán már meg is közelítette az Érmellék mocsarait. Az Érmellék mocsárvilágában Tövised, Székelyhid, Diószeg, Esztár, Gyapoly jelzik a valószínű vonulatot. Ugy látszik tehát, mintha a Berettyó völgyét az első megszállás nem érte volna el. Az Érmellékről Biharvára, Órhegy, Várad vezeték az irányt. Tovább is a síkság mocsaras pereme és az erdős hegység érintkezési vonalán maradt a gyepüvonal, ahol Less, Gyapju, Nyárszeg, Székelytelek, Gyepesér, Tenke, Besenyő, a bélfenyéri határban volt Rekeszpatak mutatják a Fekete-Körös völgynyílásának első lezárása helyét. Tovább is délnek tartott a gyepü, s a Fehér-Körös völgyét alighanem Bélárkos, Repszeg, Bokszeg, Tornova táján zárta le, ismét a mocsaras síkság peremén és az erdővidék határán maradván. Tovább az Erdélyi-érchegység felé kissé megszakad a vonal, illetve hiányosak az adatok, talán csak Feltót határában a Tirnova-hegy és Tornova falu jelzik helyét. Talán nem is volt itt szükséges erősebb őrizet a járhatatlan, erdős hegységben. A Maros völgyében azonban már Guraszáda jelzi ismét a gyepükaput. Közeliében van Tótvárad, Vám, Osztrov, Szád is. Ugy látszik, hogy innen egyenesen délnek futott az első védelmi vonal a dombvidéken át a Bega-folyó völgyébe, ahol esetleg Rekettyő, Klicső, jelzik, hogy merre lehetett. A Temes völgyébe érkezett vonal e folyó mentén felhaladt egészen az Erdély felől jövő Bisztra-folyó torkolatáig.

ahol Székely (Szákul) és Gyepesfalu (Priszáka) feltétlenül megbízható nyomoknak látszanak. Lehetségesnek látszik, hogy Krassó-Szörény déli fele közvetlenül a honfoglalás után még nem volt megszállva, hanem a Bisztra torkolatától nyugatra fordult a gyepüvonal, amerre esetleg Perlő (Prebul) a Poganis patak, Tornó (Tirnova) a Berzava völgyét zárhatta le. Az Orsova melletti Csernabesenyő valószínűleg sokkal későbbi védővonal helyzetét jelenti. E bizonytalan szakaszon az is lehetséges helyzet, hogy a Poganis patak csak Egerszeg, a Berzava pedig csak Gátalja táján volt őrséggel lezárva. Tovább dél felé nem is követhető ez az első védelmi vonal, hiszen erről a vidékről minden ősi helynevet letörültek a történelmi események. Csak a földrajzi viszonyok alapján kell valószínűnek tartanunk, hogy a hegység lábánál Báziasig jutott a vonal.

3. *A legbelső gyepük lefutása délen.* Tovább már Karcsonyi is azt tartja, hogy a Duna itteni mocsaras szakasza volt az első gyepü. Szerinte a szerémségi Szilszegig maradt volna a folyamon a gyepü, ott pedig átlépett volna azon és a Szerémséget Mitrovica irányában rekesztették volna el. Valóban tőle függetlenül magam is találtam erre vonatkozó néhány adatot, de ezek alighanem csak egy későbbi állapotot mutatnak, mert valószínűbbnek látszik az a feltevés, hogy az első megszállás védelmi vonala tovább is a Dunát követte és innen azután a Drávára lépett át azon haladva egészen a Kerkáig. Ez a vizivonal igen jól lehetett megszállva, de nem a Dráva partján közvetlenül, hanem a balparti mocsarak külső peremén, az Ormánság szárazabb szélén. Ugy látszik, hogy itt alaposan kiépített gyepürendszer lehetett, mert több okleveles adat (Szentmárton) és még több meggyőző helynévi adat: Baranyavár, Csibagát, Lapáncsa (egykor Gátvége), Vasvár, Tüskés-pusztá, Tüskehegy, Tenkes-hegy, Bisse, Vaskapu, Egerszeg, Tiloserdő, Hidvég, Oszró, Berenye bizonyítják, hogy itt feltétlenül gyepü állott fenn. Ez a gyepü pedig csak országos gyepü lehetett, hiszen Sebestyén szerint itt még hosszú gyepügátak is fennállottak. Ilyen erős gyepü a belső, törzsválasztó övezetekben nem lehetett.

4. *A legbelső gyepük futása nyugaton.* Hogy nyugaton hol vonulhatott a legelső megszállás utáni gyepüvonal, azt rendkívül bajos eldönteni, mert tisztán földrajzi vizsgálatokra ezen a tájon nem lehet támaszkodni. Térképünk szerint akár az is lehetségesnek látszik, hogy a Balaton nyugati végének mocsárvilágán át a Drávának, északra pedig a Zala lápos völgyén a Rába vizenyős völgyébe vonható vonal lehetett az első gyepü. Lehetséges azonban az is, hogy még ennél is beljebb volt és nincsen kizárva, hogy nem ment

jobban nyugatra annál a vonalnál, melyet a Mura torkolatától a Zala folyóhoz, Kis Balatonhoz és onnan a Rábához lehet vonni. A nyugati végeken azonban olyan tömegesen jönnek elő a gyepükre vonatkozó adatok, hogy azokat csak történelmi vizsgálatokkal lehet szinkronizálni és így geográfiai vizsgálatok segítségével nem lehet eldönteni, hogy mely adatok tartoznak össze. Sebestyén Gyula ide vonatkozó vizsgálatai nem adnak biztos támpontot és nem írnak le hosszabb összefüggő vonalakat sem.

II. Előretolt gyepük.

1. *Előretolt gyepük északnyugaton.* Ugy látszik, hogy az első előretolt gyepü vonala északnyugaton Holics táján a Morvától Tövisfalu környékén indult ki és onnan a Miava völgyébe vezetett, majd a Kis-Kárpátokon keresztül Bikszárdhoz ment. Innen talán a Trnava folyó forrásvidékeihez vonult, majd keletre fordulva Jászlóc és Pecsényéd között zárta le a Vágot, a Nyitrát pedig ott érte el, ahol felveszi az Andács és Radosina egyesült patakokat Úzbég, Egerszeg és Csekej mellett. Tovább a Nagy-Fáttra déli nyulványait át Cséke-major táján a Zsitva völgyébe vezetett a védelmi vonal, amelyet alighanem Taszárnál zárt le. A Garam völgyét Garamszentbenedek fölött keresztelte, ahol a Vartahegy neve is, okleveles adat is bizonyítja, hogy egykor gyepü vonult át e helyen. Pecsenic tájáig lehet követni a vonalat, azután elvész, talán beleolvadva a legelső védelmi vonalba az Ipoly völgye fölött.

Egy következő előretolt védelmi vonal, azaz a harmadik gyepüvonal északnyugaton az előbbi vonalból Bikszárd táján látszik kiindulni és a Kis-Kárpátok belső lejtőjén vezet a Vág völgye fölött észak felé. E völgyet Pöstyén fölött Sztrázsa, Ocskó, Temetvény, Osztró és a két Órvistye zárja le. Innen a Kis-Fáttra déli nyulványait keresztelte az őrvonal, a Nyitra völgyét pedig Szádok, Brogyán, Nyitraszeg, Kőkapu, Kolos őrizte, gyepüelvében hagyva még a Privigyei medencét. A Garam völgyének lezárását Trnavka, Trnava, Revistye jelzi. Keletre Véglés táján még egy nyom mutatkozik, azután pedig alighanem Vámosfalu és Ozdin táján belevezet a zólyomi őriási erdőségekbe.

Egészen feltűnő, hogy a Vág völgyében Pöstyéntől feljebb is számos gyepünyom mutatható ki. Ezek már egészen végső állapotát mutatják ennek az ősi védőrendszernek északnyugaton. A Vág völgyén végig számos olyan helynév adatunk van, amely kétségtelenül arra vall, hogy a hrozinkai Cseh-kaputól fölfelé tovább is a völgy mentén el voltak állva a kifelé vezető hágók előtti pontok. Klucsó, Sztreszenic.

Bronistye, Brodno, Sztrázsa, Revisnye, Ószáda, Proszek, Proszecsko, Besenyőfalva már minden valószínűség szerint a kárpáti országos határokig, végre egybeesvén gyeüivonal tehát az utolsó védelmi vonal a Vág völgyén végig jutott el a kárpáti országos határokig, végre egybeesvén gyeüivonal és országhatár.

2. *Előretolt gyeüük északon.* Az északnyugati második előretolt gyeüivonal, mint láttuk, a zolyomi hatalmas erdő-ségekbe futott bele. Innen közvetlen folytatásnak látszanak a gömöri és abauji előretolt gyeüük. Ezek Gömörben Sztrizs táján tűnnek fel, majd ettől délkeletre Esztrérv, Sztrázsa-puszta, keletre Lévárt, Vigtelek, eredetileg alighanem Végtelek, zárják le sorban a völgyeket. Továbbra is megszakítatlanul követhető a gyeüivonal Gombaszög-puszta, Szádvár, Szádelő, Szádalmás, Gyeüivölgy és a Torna-folyó mentén. Hogy azonban innen merre fordult, az földrajzi alapon bajosan dönthető el. Karácsonyi János szerint már Göncnél le volt zárva a Hernád völgye, bár nem valószínű, hogy a már Szádelőt elért vonal délnek fordult volna, kívül hagyva a termékeny kassai medencét. Mégis erre utal Hidas, Kéked, Füzér adata, sőt Abaujvár is. Tovább keletre a Tapoly völgyében a Ternava-folyó, Ór, majd a Bodroghközben egész sereg támpont vezeteli védelmi vonalunk vélt irányát, amely Csap felé irányul, hogy a Tiszán és Szamoson a keleti gyeüükbe torkolják.

További előretolt gyeüivonalnak látszik északon a Hernád völgyének az Abosnál lévő szorulata lezárása. Ez a vonal nyugatra a Hernád mentén Szepesbe vezetett, északkeletre pedig úgylátszik, igen jól volt kiképezve, mert egész sereg helynévi és részben okleveles adatunk is van róla. Abostól a Sztrázsa-hegy, Kende, Gyeüipataka, Gyülvész, Finta, Sztrázsa-hegy mutatja az irányt, úgy menvén át a Ternyanka patak felé és a Tapoly völgyére, ami Proszácsnál lehetett lezárva, majd Gyapalócon át a Laborc folyó völgyébe.

A Szepesség gyeüi később a Hernádról a folyó északi partjára, illetve a völgyből északra tolódtak ki, elérve a Poprád folyót is. E szepességi gyeüük oklevéllileg is pompásan fel vannak tárva Fekete-Nagy Antal munkájában.

Az utolsó gyeüivonal azonban északon még egy lépéssel előrehaladni látszik, kitolódva a Poprád alsóbb szakaszára és a Tapoly legfelső szakaszára, az utóbbi mentén egyúttal már azt a szerepet játszván a kárpáti országos határ felé, mint a Vág völgyében lévő védelmi vonal.

3. *Előretolt gyeüük északkeleten.* A Nyírség pereme és az Ecsedi láp között elhelyezkedni látszó legbelső országos gyeüüket később, úgy látszik, a Csap tájáról a Tisza és to-

vább a Szamos mentén végig futó gyepek váltják fel. Ezek megszakítatlanul vonulnak végig a Szamos mentén egészen a szilágysági Őrmezőig. Nagyon érdekes, hogy a Nyírségben, ahol csak a Tisza állott a gyepekre és a lakott területek között, számos emléke maradt az egykori gyepekre, ami arra vall, hogy itt igen jól ki lehetett alakítva a védelmi berendezés, míg a Szamos mentén már nem olyan mély a védelmi övezet. A Nyírségben Őrmező, Órladány, Lövő, Lövőpetri, Kisvárda, Berencs, a Szamos mentén Szamoszeg, Hermánzeg, Csegöld, Cégény, Kolcs, Erdőszáda helyneve kétségtelenné teszi az itt egykor fennállott gyepeket, sőt a Szamoson túl előforduló több Daróc helynév is arra vall, hogy a folyó jobb oldalán már gyepekre volt, ahol a királyi erdőségekben királyi erdőőrök, azaz darócok voltak elhelyezve.

A Bodrogköz-Tisza-Szamos gyepekvonal északi része később előretolódott a Bodrog mellékfolyóinak mocsaraiba, amint Gatály, Sztrázs, Kapos adatai vallani látszanak és úgy érték el Csapnál a Tisza vonalat.

A legutolsó előretolt gyepekvonalat végül északkeleten is a síkság pereme és a hegyvidék lábához nyomták előre. Érdekes azonban, hogy mivel itt nem vonult a kárpáti határral nagyjából párhuzamosan valamely folyóvölgy, nem úgy, mint a Vág és Hernád völgye északnyugaton és északon, itt a hegyvidék egészében végig gyepekre maradt, csak a kivezető völgykapukat zárták le. E hegyvidék gyepekre való maradása tette lehetővé később a ruténség tömeges betelepítését az Északkeleti Felvidékre. A legszélső gyepekvonal északkeleten a Tapoly völgyéből kiindulva, ahol Kolos, Gvapolypuszta őrzi emlékét, a Laborc völgyébe csapott át, ahol Őrmező, Jeszenő helynévi és okleveles adatok maradtak meg, majd a síkság peremén vonulva Revisce, Osztró, Gyepüelve, Őr, Árok, Baranya mentén jutott el a munkácsi orszákuhoz, majd Brodon át a Huszti-kuhuhoz, az utóbbi helyen Rakasz, Baranya-folyó és Baranya falu őrizzék emlékét. Innen átment az Avas-hegységre, ahol a Szádokoserdő, Bikszád, Vámfalu helyneve emlékeztetnek rá.

4. *Előretolt gyepek keleten.* A Szamos mentén előretolt gyepe a szilágysági Őrmezőnél hagyta el a folyót és ment rá a Meszes-hegységre, ahol megint számos helynév-adat, mint Vaskapu, Meszeskapu, Őrhegy, Boronamező, és több okleveles adat is bizonyítja, hogy egykor gyepe futott át ezen a tájon. Tovább is megszakítatlanul követhető a védelmi vonal Biharba, ahol a Berettyó felső völgyében vonult tova, majd egy mellék völgybe, a Gyepes-patak völgyébe csapott át és innen egy kis alacsony hágón ereszkedett le a Sebes-Körös völgyébe, amely második lépcsőként Őrvénd táján lehetett lezárva. Innen tovább a Királyhegységen szelte át a

terepet a védelmi vonal, e hegység derekán átvonuló völgyben vezetve, ahol két Gyepes és két Cséke helynév is feltétlenül bizonyítja, hogy egykor gyepü ment át a tájon. Az ettől keletre emelkedő Solymos-hegy alighanem afféle megfigyelőhely volt. A védelmi vonal a Fekete-Körös völgyét egyik szűkületében, Solymosnál zárta le. Erre okleveles adataink is vannak és tudjuk, hogy e helyen még Barsa Lóránd erdélyi vajda idejében is fennállottak a gyepük 1294-ben.

Hogy a Fekete-Körös völgyének még egy feljebb fekvő szakaszán is volt-e később völgyzárás, azt nem lehet biztosan kimutatni. Nem valószínű, mivel innen csak alig járható út vezet át Erdélybe, s így aligha volt erre szükség. A Belényes mögött Fenesnél lévő vár talán már a gyepürendszer követő védelmi berendezés lehetett.

Ezzel szemben a Fehér-Körös völgyéből jobban járható út vezetvén Erdélybe, a folyó forrásvidékén két helynév adat, Ternavica és Ternava községek neve is arra mutat, hogy valami védőberendezésekkel állották el.

Az Erdély felé való előhatolás mégis sokkal kisebb jelentőségű volt az Alföldre vezető folyóvölgyek mentén és a folyóvölgyi gyepük is sokkal kisebb szerepet játszhattak, mint az a nagy utvonal, illetve ez a nagy átvonulási irány, amely a Szilágyság felől vezetett be Erdély belsejébe. Itt a Kis-Szamos és Nagy-Szamos a Sajóval keresztben helyezkedik el a Meszes hegységen át vezető utak előtt. Az adatok arra vallanak, hogy a kettős Szamos és a Sajó völgye valóban igen jól el volt látva gyepüberendezésekkel. Annál is inkább szükség volt erre, mert egyrészt az erdőtelen Mezőségen át vezető utakat, másrészt a Borgói és Radnai hágók felé nyíló betörési kapuktól jövő utakat e kettős völgyrendszer őrizésével és megszállásával mind szemmel lehetett tartani és elállani. Ez a gyepürendszer tehát a nagyjából a Királyhágó és a Borgói hágó között húzódott keresztben. Másrészt egyttal ez volt a legalkalmasabb irány a magyarságnak Erdély felé előhatolásra és Erdély megszállására, mert aránylag erre volt a legkevesebb terepakadály és itt vezettek aránylag a legkevésbé erdős területek a fátlan Mezőség felé, tehát az erre eső tájak voltak a magyarság életviszonyai számára is a leginkább megfelelő környezet. Ebbe a hosszú vonalba eső gyepüadatokból legyen elég csupán csak a Kapus-folyó. Kiskapus, Nagykapus, Orros Mátyás gyepüje, Kolozsvár, Tekintőhegy, Borsá, Kendilóna, Jenő, Esztrény, Szarvaskend, Tötör, Kozárvár, Alór, Felór, Gyapalbükk-hegy, Kapus-hegy, Oroszfalu, Kentelke, Cegótelke, Árokálja, Besenyő megemlítése. Egvébként tudjuk, hogy a Sajó és Nagy-Szamos völgye valóban nagyon fontos betörési kapu volt keleti lovas seregeknek, hiszen a besenyők is itt hatol-

tak be 1068-ban. Ez a jól megszervezett gyepü egyébként három fontos utirányt is elállott, a Király-hágó, Meszeskapu és a Szamos völgye útját az alföldi szállásterületek felé.

Az Erdély felé való fokozatos előhatolásnak és megszállásnak egy újabb előretolt védelmi vonala szépen megfigyelhető a Mezőségen keresztül is. Ugy látszik, hogy ez az előretolt vonal egyik végén az Aranyos folyóra, másikon meg talán a Sajóra támaszkodott. Ez aligha lehetett egységesen kiépítve, csak őrhelyek lehettek a Mezőség agyagdombságai között, de hogy voltak itt gyepük, azt nemcsak helynévi, hanem okleveles adatok is vallják.

A következő védelmi vonalat már a Mezőség délkeleti peremén találjuk, s úgy látszik, hogy a Marosnak az a szakasza szolgált erre a célra, amely a Görgényi-havasok és az Erdélyi-érchegység közé esik, amelyet tehát a legkevésbé védének a természeti viszonyok. Tövis, Gyepüsvölgy, Hadrív, Besenyő, Mezőkapus, és még több más helynév szerint itt csakugyan fennállott egykor egy védelmi vonal, a honfoglaló magyarságnak a Székelyföld felé való visszahatólójában.

Újabb megállást illetve újabb védelmi vonalakat találunk a Küküllők mentén, ahol a Marosba való torkolatuk táján Óregyház, Besenyő, felső szakaszukon Kiskend és Nagykend. közben pedig még néhány helynévi adat gyaníttatja a gyepüket.

A következő védelmi vonalat az Olt folyó szolgáltatta. A Hargita nyugati oldalától kiindulóló Lövéte és Gyepes helynév adata, majd Miklósvár, Ugra és Halmágy okleveles adata, a Vöröstoronyi-szoros előtt végül Cód (eredetileg alighanem Szád), mutatja, hogy itt késői gyeprendszer állott fenn.

Erdély legszélső délkeleti sarkában végül az Olt háromszéki és csiki szakasza volt a védelmi vonal. A három Ajta, Hidvég, Árkos, Besenyő, Oltszem és Bükkuszád neve beszédes bizonyítéka, hogy a székelységnek itt rendszeres gyepüberendezései is fennállottak egykor.

5. *Előretolt gyepük délen.* Amint a legbelső, legelső országos gyepük leírásában már érintettük, ezeket a védelmi vonalakat — részben Karácsonyival megegyezően — a Duna és a Dráva folyásában sejtjük. Ugy látszik, hogy a Dráva—Száva közéből legelőször Verőce és Szerémnek a Dráva és Duna melletti sávja került megszállásra. Ilyenféle vonal tűnik fel a Brana nevű vízfolyás mentén, azután keltre Kelőd, Csabagáta, Erdővég, Gypsa, Szilszeg irányában.

Csak egy későbbi vonal lehet már az, amit Karácsonyi

leír a Dunától Bánmonostortól le Mitrovicáig, onnan a Száva mocsaraiban Bródig, majd tovább a Djel, Papuk, Bilo-hegységek hatalmas erdőségein át, ahol Granica, Verőce, Reviste, Bikszág, Kljucs mutatná az irányt a Drávaig.

6. *Előretolt gyepek nyugaton.* Nyugatmagyarország rendkívül bonyolult gyeperendszerében nem lehet tisztán földrajzi alapon eligazodni, az egyes adatokat szinkronizálni. Itt már nem is védővonalakról van szó, hanem széles határőrvidékek telepítéséről, amelyben persze helyenkint gyepe-erősítéseknek is szerepük jutott. Az egész Göcsej, a vasi Őrség egyetlen határőrvidék volt, amelynek történelmi múltja és történelmi szerepe egyébként is jólismert. *Karácsonyi* szerint még Szent István korában is csak a Hanság és a Fertő volt a védelmi vonal. Ugy látszik, hogy ami gyepeadat a Rába középső folyásától nyugatra tűnik fel, az mind Szent István korát követőleg fennálló gyeperendszer tagja volt.

III. Belső gyepek.

Amint már érintettük, a belső gyepek rendszere nem lehetett olyan jól kiképezve, hogy azokat hiánytalanul lehetne megrajzolni, vagy legalább is sokkal kevesebb adatuk maradt, mint az országos gyepeknek. Csupán csak *Sebestyén Gyula* vállalkozott néhány belső gyepe leírására. Az általa leírt belső gyepek azonban, ha adataikat a térbe helyezzük, nem minden esetben mutatkoznak valószínűeknek. Így pl. a Bakony déli oldalán leírt belső gyepe aligha állott fenn. Kapuvártól egyenesen délre leírt belső gyepe alighanem a legelső országos gyepe volt. Csupán csak két belső gyepe látszik kétségtelennek, illetve van annyi adatunk, hogy tényleg meg lehet állapítani egykori létüket. Az egyik a Rába mellől indul ki és a Bakony északi peremén végighúzódva a Balaton keleti végéig jól követhető, azután megszakadnak az adatok, de talán a Duna esztergomi szakasza mellett találjuk meg folytatásukat. Ez kétségtelenül a fejedelmi törzs északnyugati gyeperendszeréé volt. De megvan, illetve adataiban megállapítható a fejedelmi törzs délnyugati gyepe is. Ez a Balaton délnyugati mellékén indult ki a Gyepes-folyócska mentén, úgy ugrott át a Kapos folyóra, amelynek mentén azután elérte a Dunát. Ugy látszik, mintha a kabarok szálláshelye felé is megvolnának bizonyos nyomai a fejedelmi törzs gyepejének a Bükk-hegységtől le a mai Jászság felé, s nincsen kizárva az sem, hogy egy darabon talán a Csörszárok vezette ezt a gyepevonalat nyugat felé. Ezen a néhány gyepezakaszon kívül azonban a rendelkezésünkre álló adatokból más gyepeket is elhelyezni a térben, nem volna indokolt. Csupán csak a Rába legelső

szakasza környékén és a Csallóköz keleti végén tűnnek fel még csoportosabban adatok, de ezek mibenlétét nem lehet megállapítani. Ugy látszik, mintha a Huba és Lél törzsek keleti gyepei lehettek volna e tájon, de az sincsen kizárva, hogy a legbelső országos gyepek haladtak valaha ezen a vonalon. A mi módszerünkkel ez a kérdés el nem dönthető.

Áttekintve a magyar gyepek földrajzi viszonyait, önként adódik, hogy azok elhelyezkedését összevevük a magyarság más térbeli problémáival is, mert szinte megdöbbentő módon tolakodnak szemünk elé bizonyos térbeli párhuzamok. Ilyen legelső sorban a magyarság mai néprajzi elhelyezkedése. Ha az Északnyugati Felvidék és a síkságok peremén végigvonaloz legelső, legbelső országos gyepei vonalát a magyarság jelenlegi néprajzi vonalával egybevetjük, szinte kísérteties a megegyezés. Mit jelent ez? Azt, hogy a *honfoglalás után egy bizonyos vonalon elhelyezkedett magyarság később sem hatolt be nagyobb tömeggel, még a legkorábbi gyepeivel sem a Felvidék felé, hanem csak olyan kisebb csoportokkal, amelyeket az előretolt vonalakra raktott, de amelyek nem voltak elégségesek arra, hogy később fel ne szivják a gyepeivel tömegesen bevonuló nemzetségek egy évezred alatt.* Hogy ennek a természeti viszonyokkal szoros összefüggése van, az kétségtelen, mert hiszen itt a legelső gyepek elve is már a sűrű bükkösök övébe esett, amelyet a magyarság elkerült, s csak kényszerből, mint gyepező telepedett beléjük.

Ezzel szemben északkeleten, az Északkeleti Felvidék felé már más kép mutatkozik. Itt a magyarság néprajzi vonala eljutott egészen a legjobban előretolt gyepek vonaláig, a hegyvidék aljáig, mert *itt az első foglalás után olyan természetű gyepeivel is maradt az első védelmi vonalon túl, amely mocsaras, lapos és lápos voltánál fogva a magyarság megtelepedésére megfelelő volt, ahová tehát nemcsak kényszerből, mint gyepező telepedett be egy kevés magyar, hanem tömegesen.* Sőt valószínű, hogy az itt igen bent eső első gyepek elvében is települtek már az első foglalás idején is; de a gyepevonal is gyorsan haladt itt előre a hegyvidéken.

Kelet felé azonban a Bihar hegység éppen úgy megállította a magyarság előhatolását, ahogy az első gyepevonalat is alig tolták kijebb.

Rendkívül érdekes azonban az országos gyepek elhelyezkedése és a néprajzi viszonyok közti kapcsolat Erdély felé. Amint láttuk, a Szilágyság felől fokozatosan tolták előre a gyepeket a Székelyföldre, az erdőtelen Mezőségeken, majd kis folyómedencéken át. *Az a magyar néprajzi híd, amely*

ma is átvezet a szilágysági magyarságtól a székelységhez, pontosan követi az egykori gyepük helyét. Sőt még tovább lehet menni ezen a téren. Ugy látszik, hogy a gyepük előretolása nem egyenletesen előrehaladó folyamat volt, hanem ugrásszerűen, lépcsőzetesen vitték előre egy-egy megfelelő újabb terepvonalra, tehát nem surolta végig az egész területet. *Ahová tették az újabb gyepüket, oda tömegesen települtek a magyarok, mert itt nemcsak katonai, hanem települési folyamat is haladt befelé, nem úgy mint a Felvidéken.* Az újabb gyepü és a régi gyepü közti terület azonban alighanem üresen maradt, nem települtek be, mert hiszen azt látjuk, hogy a szatmári délkeleti legelső gyepü vonaláig megszakítatlan ma is a magyar tömb, azután egy oláh sáv következik, majd a Meszes gyepüvonalá előtt megint kompakt magyar tömb foglal helyet. De ugyanigy húzódik le a magyarság az Avas-hegység peremén is a Szamos völgyén át. Az előrehaladó gyepü azután átugrott a két Szamos völgyére, s valóban a Meszes gyepüjétől a két szemközt folyó Szamosig megint megszakítatlan oláh tömeg telepedett bele az ott üresen hagyott „gyepümögötti gyepüelvébe“, hogy azután a kettős Szamos egykori gyepüjében megint szélesen elterülő magyar sávot találjunk maiglan is. Ugyanigy lehet ezt folytatni a Maros völgyében, a Küküllő völgyében, le egészen az Olt-medencéig. Érre ugyan azt az ellenvetést lehetne tenni, hogy természetes dolog a magyarságnak a völgyekben való települése. Viszont mutassunk rá arra is, hogy ahol az erdélyi völgyekben nem voltak gyepüvonalakra települt magyar tömegek, pl. a Maros hunyadi szakaszán, ott ma sincsenek jelentékeny magyar tömbök. *A gyepük mögött üresen hagyott hegységek, vagy folyóvölgyek, még ha kaptak is később beszivárgó magyar telepeseket, általában ma is kívül vannak a magyarság néprajzi területén.* Kétségtelen tehát, hogy az egykori gyepük, gyepüelvék, valamint a magyarság honfoglaláskori és mai néprajzi elhelyezkedése között bizonyos összefüggések állapíthatók meg, mert a gyepüelvékben lakatlanul hagyott területekre később szivárogtak be.

A másik önként adódó párhuzamot a gyepüvonalak és a mai, trianoni határok helyzete között lehet megvonni. Amint már érintettük, az országos gyepük sohasem voltak politikai határok, hanem mindenkor csak katonai védővonalak. A dolog természetéből következik, hogy *a legelső országos gyepük a legkezdetlegesebb a későbbieknél kedvezőtlenebb védelmi vonalak voltak, amelyeket szinte hevenyészve kellett megállapítani az itt megszállt magyarságnak.* A későbbi vonalak fokozatosan haladtak a katonailag jobban védhető pozíciók felé.

Hiszen éppen amiatt kellett a védelmi vonalakat fokozatosan előretolni, hogy egyrészt természetesebb, könnyebben védhető területek felé terjeszkedhessenek, másrészt, hogy a lakatlan, bár birtokjogilag az ország területéhez tartozó gyepüelvét ténylegesen is megszállva, annak benépesülését kézben tarthassák. Kétségtelen, hogy e katonai és politikai cél tolta előre gyorsan a gyepüket és részben a megszállott magyarság szaporodásával jelentkező térhiány, bár az utóbbi a honfoglalást követő évszázad pusztító harcaiban csak lassan állhatott be; ha gyorsabb lett volna, úgy a magyarság egyenletesebben töltötte volna ki az első gyepük elvét, nem hagyva helyt idegen betelepülőknek.

Kétségtelen tehát, hogy a védelmi vonalakat *katonai* és kevésbé népesedési okok tolták fokozatosan előre, szilárdabb védhető támpontokat keresve, míg végül eljutottak a legérősebb vonalra, a Kárpátok vonaláig. Egyetlen pillantás térképünkre, meggyőző erről: míg a legelső gyepük legnagyobb részben csak mocsárperemet, dombvidéket, a későbbiek már völgyszűkületeket, hágókat, hegységeket keresnek.

És most mégis kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy *csaknem köröskörül erre a legbelső, tehát legprimitívebb, katonailag már akkor sem megfelelő védelmi vonalra van visszahívva Trianon által a magyarság! Sőt sok helyen még ezen belül. Egy évezred után tehát rosszabb helyzetben van a magyarság, mint akkor, amikor még csak messziről jövő lovas nomádok támadását kellett kivédeni kelet felől.*

Most az a helyzet, hogy egy évezred előtti leghevenyészettebb védelmi vonala, katonailag reánk nézve ma már teljesen értéktelen vonal, egyuttal az ország politikai háttára is, sőt sok helyen még ezen belül van az utóbbi.

Az a magyarság, ami a legelső gyepüvonalról kikerült egykor a vonalak előretolásával a gyepüelvékbe, tulnyomó részben elenyészett, beolvadt, eltűnt, mint pl. a turóczi, sárosi, erdélyi magyarság, maradékukat meg a trianoni vonal vágta el az első szállásterületnek a tatár-török vészből megmaradt magyarságától.

Gyepütanulmányomat annak hangoztatásával zárom, amivel kezdettem is, hogy eredményeim korántsem tekinthetők véglegeseknek és lezártaknak. Csupán csak az lehetett és volt is a célom, hogy a szétszórt, térben soha el nem helyezett adatokat egy térbeli kritikán átszűrve és térbeli rendszerbe állítva mutassam be, s kizárólag földrajzi módszerekkel olvassak ki belőlük annyit, amennyi lehetséges. Eredményeim cáfolata, vagy megerősítése most már történész szakemberek munkájára vár.

Dr. Fodor Ferenc.

Dr. Lukinich Imre: *II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okirattára.* Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára. Kiadja: a Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága. Első osztály: had- és belügy, XI. kötet, Budapest, 1935. Nagy nyolcadrét, fűzve 468 oldal, Rákóczi két arcképével és három más szöveggel.

A Rákóczi-kor történetírásához nélkülözhetetlen és alapvető gyűjtemény — az Archivum Rákócziánium sorozat — utolsó, X. kötetét Thaly Kálmán 1889-ben adta ki. Lukinich Imre vállalkozott arra a hálás feladatra, hogy ezt a sorozatot folytassa és XI. kötet gyanánt kiadja azokat az okiratokat, amelyek a fiatal Rákóczi életében fordulópontot jelentő felségárulási pernek' anyagával foglalkoznak. Míg azonban Thaly az Archivum Rákócziánium köteteinek előszavaiban inkább csak az anyag összegyűjtésének történetével, vagy az illető kötet anyagával kapcsolatban álló személyek szerepének rövid méltatásával s a felkelés némely vonatkozásának összefoglalásával foglalkozik, Lukinich alapos történeti bevezető tanulmányban, 139 oldalon írta meg a felségárulási per előzményeit, egész történetét, az abban szereplő jelentősebb személyek fontosabb adatainak ismertetésével együtt. A 140—456. oldalig terjedő okirattár minden darabjához pedig igen kimerítő jegyzeteket fűzött.

Már az eddig elmondottakból is kitűnik, hogy a szerzőnek ez a legújabb történeti munkája a Rákóczi-kor irodalmának rendkívül értékes gyarapodását jelenti. A könyv rövid előszavából megismerjük azokat a fázisokat, amelyeket Rákóczi felségárulási periratainak összegyűjtésében — Lukinichnak e téren elődei — Szabó Károly egyetemi tanár, Arneth Alfréd a bécsi Házi-, Udvari-, és Állami-Levéltár volt igazgatója, báró Hengelmüller László, Baranyai Béla debreceni egyetemi tanár, bécsi, illetve bécsújhelyi levéltárakban végeztek. Ez az anyag nem volt teljes. Lukinichnak azonban sikerült a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában őrzött Podhraczký-gyűjteményben megtalálnia a per-akták egyik részének újabbkori másolatait. Mindezeket egybevetve és összegyűjtve, bőséges okmánytárat tudott összeállítani és ebben a könyvében közzétenni.

A könyv történeti bevezető tanulmányát — a szó legszorosabb értelmében — hézagpótló munkának tekinthetjük. A fiatal Rákóczi felkeléselőtti szereplését voltaképpen csak önvallomásából és csakis a majdnem kizárólag erre támaszkodó, többé-kevésbé romantikus leírásokból ismertük eddig. Homályban maradt Longueval szerepe, nem ismertük azokat a leveleket, amelyeket a fejedelem az ő közvetítésével küldött Párisba s amelyek vesztét okoz-

ták; főleg pedig nem ismertük a periratok összességét, a rendkívül fontos vádiratokat, tanúvallomásokat, szembesítési és egyéb tárgyalási jegyzőkönyveket. Mindezek, Lukinich professzor fáradozásainak és szakavatott feldolgozásának eredményeképpen, a Magyar Tudományos Akadémia áldozatkészségéből, most a magyar történettudományos irodalom közös kincsévé váltak.

A tanulmány 10 fejezetben írja le ezt a pert. Vázolja a bécsi udvar meggyökerezett bizalmatlanságát az „ex rebelle progenie“ származó Rákóczival szemben, a házassága és nagykorúsítása után végleg Magyarországon letelepedett, tapasztalatlan és a magyar viszonyokat nem ismerő fiatal főúr kényelmetlen helyzetét és azt a dilemmát, amelybe őt egyrészt a király iránti meggyőződéses hűsége, másrészt a magyarság elnyomását a helyszínen tapasztaló és sok személyes sérelmet is szenvedő állapota sodorta. A tokaj-hegylajai zendülés kitörésekor még el tud menekülni népszerűsége elől, de a pohár lassan megtelik, keserősége nőtön-nő. Az erélyes, nagytekintélyű Bercsényinek befolyására rövid idő múlva szakít multjával és kapcsolatot keres Franciaországgal, hogy annak támogatásával talpraállítsa nemzetét és annak alkotmányos jogát visszaszerezze. Ekkor vetődik útjába a művelt, csiszolt-modorú, előkelő fellépésű Longueval, akinek nem nagy fáradtságába kerül a jóhiszemű Rákóczinak — s talán feleségének is — kegyeibe férkőzni. Űgyesen játsza kétszínű szerepét, elviszi Rákóczi leveleit XIV. Lajoshoz és Barbesieux francia hadügyminiszterhez, meghozza a válaszokat, de útközben mindent megmutat Bécsben azoknak, akiknek ez adatok birtokában könnyű megállapítaniok, hogy Rákóczi valóban az a pártütő és „Erzrebell“, akinek őt születése óta tartják. Longuevalt — hogy árulása ne legyen nagyon átlátszó — 1701 április elsején Linzben szintleg letartóztatták, Rákóczit pedig április 18-án éjjel nagysárosi várkastélyában elfogták s Eperjesen, Budán, Győrön keresztül a bécsűjhelyi várkastélyba szállították, ahol eleinte ugyanabba a sötét tömlöcbe került, ahonnan nagyapja, Zrínyi Péter lépett a vérpadra. Később enyhítettek sorsán s a várkastély egy másik, szintén zárt, de emberségesebb szobájában töltötte fogságát.

Letartóztatása után azonnal megindult a mozgalom kiszabadítása érdekében. Ennek megindítója és irányítója felesége, Sarolta Amália hercegasszony volt, aki sűrű levelezést kezdett német udvarokkal s akinek sikerült a jezsuiták figyelmét és közbejárását is megszereznie Rákóczi kiszabadítása érdekében. Különösen két jezsuita atyának, Sägl és Wolf pátereknek, volt nagy szerepe ebben az ügyben, mindketten valóban önzetlenül készítették elő a talajt Rákóczi szökéséhez, amelyet, a fejedelmet őrző Lehmann kapitánynak és öccsének segítségével, sikerült is végrehajtani.

A vizsgálat azonban ezalatt (1701 áprilistól—novemberig) szakadatlanul folyt. A Rákóczival együtt letartóztatott magyar urakat mind kihallgatták. Legfontosabb volt közöttük Sándor Gáspár terhelő vallomása. Közben megtörtént Rákóczi szembesítése Longuevallal, a fejedelemasszonynak egy ügyesen megrendezett titkos látogatása a tömlöcben sinylődő férjénél; mind

olyan jelenetek, amelyeknek részleteit Lukinich könyvéből ismerjük meg először hiteles alakban és egy mélyen gondolkodó és tárgyának minden apró részletén tökéletesen uralkodó történetíró plasztikus előadásában. A periratok tartalmából pedig egy-egy darab kortörténet bontakozik ki szemünk előtt. Megismerjük a bécsi udvar akkori utasításainak megfelelő perrendtartást, a vizsgálat menetét, a vádiratok, jegyzőkönyvek teljes hiteles szövegét, az abban szereplő összes személyek adataival együtt.

Rákóczi november 7-én a Lehmann fivérek segítségével szerencsésen megszökik börtönéből, kalandos út után Podolin mellett átlépi a magyar határt s Lengyelországban találkozik a letartóztatása elől odamenekült Bercsényivel. A haditörvényszék azonban ennek ellenére folytatja az eljárást. Gróf Lamberg elnöklete alatt, a Rákóczi szökését elősegítő Lehmann kapitányt december 3-án halálra ítéli és december 24-én este kivégezték.

Lukinich történeti bevezetésének utolsó fejezete a többi vizsgálati fogoly sorsával és személyi adataival foglalkozik, ismerteti a Rákóczi ellen kiadott elfogató parancsot és azokat a merénylőkísérleteket, amelyeket a bécsi udvar, a Lengyelországba jutott Bercsényi legyilkolására megindított.

Az oklevéltár 75 okmánya legnagyobb részt eddig ismeretlen, vagy legalább is hozzáférhetetlen iratot hoz napvilágra. Rákóczi letartóztatása utáni időkből, különösen a fejedelemszöny levelei, a megindított felségárulási per felvételi iratai, Dr. Hoche kamarai ügyész vádindítványa, a Rákóczival, Longuevallal, Sándor Gáspárral felvett jegyzőkönyvek azok, amelyekből egészen új képet nyerhetünk ezekről a történeti eseményekről. Azok az okmányok pedig, amelyek Rákóczi kiszabadulása utáni időből valók, új megvilágításban tárják elénk azokat a fáradozásokat, amelyeket Rákócziék és DuHeron varsói francia követ kifejtettek, hogy XIV. Lajost és udvarát rábírák Rákóczi tervezett felkelésének hathatós támogatására. Ezekből ismerjük meg mindazokat a nehézségeket, amelyek Rákóczi útjába gördültek. Megtudjuk azt, hogy XIV. Lajos kezdetben bizalmatlanul és kevés részvétellel nézte a felkelés két fő emberének erőlködését, és csupán akkor kezdett komolyabban foglalkozni a magyar kérdéssel, amikor Rákóczi megindította hadjáratát.

Mindazok az okiratok, amelyeket Lukinich professzor ebben a könyvében közzétett s mindazok a megállapítások, amelyeket alapos történeti bevezetéséből megismerhetünk, új, kimerítő képet nyújtanak a Rákóczi-felkelést megelőző évek történetéről. Ezzel lényegesen megkönnyíti a Rákóczi-kor történetíróinak munkáját, mert az az alap, amelyből a felkelés kiindult, amelyre tehát történetíróinknak a későbbi események megítélésénél támaszkodniok kellett, eddig nagyon homályos, laza és hézagos volt. Most végre megismertük Rákóczi elindulásának hiteles előzményeit.

A könyv címlapjából azt látjuk, hogy az Archivum Rákócziannak ez az új — XI. — könyve, a felségárulási per történetének és okirattárának csupán első kötete. Reméljük, hogy folytatása minél hamarabb napvilágot fog látni.

Markó Árpád.

Bunyitay Vince: *A váradi püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában.* (1566—1780). Előszóval ellátta és kiadta Dr. Lindenberger János, sajtó alá rendezte, kiegészítette és jegyzetekkel ellátta Dr. Málnási Ödön. Nagy 8°, 489 lap, két térképpel, 12 képpel és 60 okiratmásolattal. Debrecen, 1935. Ára 12 pengő.

Bunyitay Vince váradi kanonok és címzetes püspök, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1884-ben fejezte be „A váradi püspökség története” című nagy művének az 1566. évvel záruló III. kötetét. Várad akkori püspökének, Lipovniczky Istvánnak, áldozatkészsége tette lehetővé ennek a kitünő munkának hozzá-méltó köntösben való megjelenését. Bunyitay szorgalmasan dolgozott tovább s 1888-ban be is fejezte az 1566-tól 1780-ig terjedő IV. kötetet. De nem akadt többé Maecenas a s a nagyérdemű szerző nem érthette meg, hogy művének ez a folytatása is napvilágot láthasson.

Dr. Málnási Ödön 1929-ben találta meg a váradi káptalan levéltárában, a negyedik kötet kéziratát, amelynek kinyomatását Várad utolsó püspöke, Gróf Széchenyi Miklós, tette lehetővé. A kiadás feladata Dr. Lindenberger Jánosra, a csonka váradi egyházmegye apostoli kormányzójára hárult s ugyancsak ő adózott meglehangú előszóban, az 1915-ben elhunyt jeles szerző emlékének. Dr. Málnási Ödön pedig kiegészítő jegyzetekkel látta el a kötetet s ezenkívül ő írta az Okolicsányi János (1734—1736), és Báró Patachich Ádám (1775—1776) püspökökről, valamint az új székesegyház építkezésének befejezéséről szóló fejezeteket.

„Siralmas Krónika” ennek a könyvnek jókora része, mert attólfogva, hogy János Zsigmond erdélyi fejedelem 1557-ben megszüntette a váradi püspökséget, a magyar királyok apostoli jogánál fogva kinevezett püspökök 1692-ig nem székelhettek többé Váradon, mert ott se székesegyházuk, se papságuk, se hívük nem volt már. „In partibus infidelium” püspökök voltak mindannyian, Benkovics Ágostonig, akit 1688-ban helyezett vissza a király, a Várad és környékének kivételével akkor már felszabadult Bihar-vármegye főispáni méltóságába.

Majd 1692-ben vége szakadt a 52 évig tartott váradi törökvilágnak is s ekkor kezdődött meg tulajdonképen az újraalapítás nehéz munkája, amelyet az új székesegyháznak 1780-ban történt felszentelése tetőzött be.

Csakúgy mint az előbbi három, ez a negyedik kötet is túlnő az effajta munkák rendszerint szűk keretén; így hát nem csupán Várad és Bihar-megye közönségét, hanem az egész országot is érdekelheti. A váradi püspökség története egy darab magyar történelem, ékesenszóló bizonyossága a tiszántúli vidéken a török foglalásig virágzott színmagyar kultúrának, amelynek létezését most olyan nagy buzgósággal igyekszik a külföld előtt hamis adatokkal cáfolgatni Várad új gazdája.

Hús püspök életrajzán és munkásságának méltatásán kívül, a váradi káptalan viszontagsággal teljes sorsát, a váradi jezsuiták és az ottani papnevelés történetét, valamint a váradi oláh püspökség keletkezését is megismerhetjük ebből a könyvből. De ezenkívül sok új adattal járul Bihar-megye gazdaságtörténetéhez,

továbbá a magyarság pusztulásának és fokozatos eloláhosodásának történetéhez is. Megismertet a XVIII. századbeli várad diák-élettel, a jezsuiták ottani iskolájában előadott 36 színdarabbal, az egyházi építkezések történetével, stb. stb. Az Okmánytárban pedig 60, eddigelé kiadatlan oklevelet és történelmi értékű levelet találunk.

De van ebben a kötetben hadtörténelmi rész is, hiszen éppen 1557 és 1780 közé esik Várad és Bihar megye történetének legzivatárosabb korszaka: Várad 1598-i ostroma, az 1604—1606-i ostromzár, az 1659-i török-tatár pusztítás s egy évvel későbbben Váradnak törökkézre jutása. Továbbá az 1664-i balsikerű felmentő kísérlet, majd Bihar megye felszabadulása, amelynek zárójelenete Várad 1692-i visszavívása volt. II. Rákóczi Ferenc felkelése újabb háborús veszedelmet zúdított Váradra és Bihar megyére.

És itt, hadtörténelmi szempontból, kénytelenek vagyunk a tudós szerző néhány tévedését helyreigazítani. Nem gáncoskodásból tesszük; nem akarunk a kákán is mindenáron csomót keresni, de a történelmi igazság érdekében azt óhajtanók, hogy a kitűnő munka mielőbbi újabb kiadásából ezek a szépséghibák is eltűnjenek. Ne érezze tehát magát találva az ittkövetkező megjegyzésekkel, a könyv nagyérdemű kiadója és kiegészítője se.

Helyre kell legelőször is igazítanunk a szerzőnek azt az állítását, hogy Váradot 60,000 török ostromolta 1598-ban (73. l.). Alkalmassint itt is közelebb járunk a valósínűséghez, ha ezt a szerzőtelen számot *egyharmadára* csökkentjük.

Nem felel meg a valóságnak, hogy a Váradról 1604 október 21-én kivonult Belgiojoso, a várban hagyta Petz János ezredest (76. l.), mert ez — mint minden kétséget kizárólag megállapítható — már az október 15-én vívott álmosdi (helyesebben: diószegi) ütközetben foglyulesett s még 1605 januáriusában is Zsáka várában raboskodott.

Túlságosan szigorúan bánik el Bunyitay a Váradot ábrázoló, német vagy olasz kézből származó régi képekkel is (115. l.). Pedig (ha csak nem valami papíronmaradt tervet tárnak elénk) többnyire helyesek, *de csakis keletkezésük idejére vonatkoztatva*. A bökkenő az, hogy ezeket a képeket évtizedek múlva is másolták s vagy elhagyták róluk az eredeti évszámot, vagy új évszámot tettek rájuk. Így például éppen Váradnak egyik, *legkésőbb* 1598-ban készült képét, 1660 és 1692 között lemásolta és rézbe metszette a nálunk jólismert Bouttats Gáspár. Váradon sohasem járt, de hallotta, hogy ott a török az úr. Ennélfogva Szent László akkor már régen elpusztult székesegyházának tornyaira hold-sarlót illesztett, az előtérbe pedig török lovast és tevét vezető két gyalogost rajzolt.

Meg kell említenünk, hogy az egykori székesegyház keresztjei 1660-ban nem a bástyákon (125. l.), hanem a belső várkastély tornyain állottak.

Az az 5 öl (9.5 méter) átmérőjű hengeres torony, amelyet I. Rákóczy György építtetett, nem „a kapu bástyái között” (126. l.), hanem az akkor még egyetlen nyugati kapu tőszomszédságában emelkedett. Látható Kaiserfeld képén, de még jobban Báró Borgsdorff Ernő császári hadmérnöknek, közvetlenül az 1692-i visz-

szavívás után készült, valamennyinél pontosabb és jóval nagyobb-méretű tervrajzán.¹

A vár visszavételére 1664-ben megkísérelt rajtaütés se egészen úgy folyt le, ahogyan azt Bunyitay leírja (151. l.). Az értelmi szerző Rákóczy László volt ugyan, de magát a támadást Gersei Gróf Pethő Zsigmond, felsőmagyarországi vicegenerális vezette. A kudarcot, több más körülményen kívül, az okozta, hogy a rakoncátlan és fegyelmezetlen támadócsapat — úgy lát-szik, éppen a döntő pillanatban — felmondotta az engedelmességet. Ézért írta Pethő, három nappal az eset után, Herceg Lobkowitz Wencel tábornagnak, az Udvari Haditanács akkori elnökének, hogy: „Sufficiit, si ordinantiam per me extradatam nonnulli prout ceteri observassent, confidissem, amplioem adhuc isthac nos reportare potuisse victoriam...“² Várad ez alkalommal nagy kárt vallott: „Olaszi mind megégett, Péntekhelyen mondják, hogy maradoztak házak meg“ írja Boldvai Márton székelyhídi kapitány, a támadás utáni napon.³

A 156. oldalon látható térkép, az ostromnál foglalatostkodott egyik császári hadmérnöknek 1691 őszén készült s azután német, olasz és spanyol felírással és magyarázó szöveggel is számos példányban kiadott műve. Az akkor már visszavitt két városrésznél — Péntekhelynek és Olaszinak — új felmérés alapján szerkesztett térképe teljesen megbízható. Ellenben a még török kézen volt, tehát fel nem mérhető, vár ábrázolása se az alaprajzon, se a harántmetszetben, nem felel meg az 1691-i helyzetnek. Mindakettő az 1606 előtti állapotot tünteti fel; az 1660 után épült minaretet már csak utólag, még pedig nagyon aránytalanul, rajzolták a harántmetszetbe. Helyes alakját Kaiserfeld rajza mutatja.

A vár belső udvarában látható s az alaprajzon 66. számmal jelölt, a magyarázatban pedig a pasa lakásának mondott épület, kétségkívül a székesegyházat ábrázolta az itt felhasznált 1606 előtti eredeti térképen. Ámde ennek a hatalmas épületnek utolsó maradványa is megsemmisült, legkésőbb 1618-ban. Az a fejedelmi palota pedig, amelyet Bethlen Gábor a lerombolt székesegyház helyére tervezett, sohasem jutott tovább az alapgörök ásásánál. A Váradot töviről-hegyire ismerő Szalárdi is csak *rajzára* hivatkozik.⁴ A pasa háza se épült oda soha, mert *ott 1692-ben csak egy bekerített kis tömlőc állott*. Négyzetes alaprajzú volt, mindössze 3 öl (5·7 méter) oldalhosszúsággal.

A székesegyház köré épült (a keleti oldalon kettős) középkori tornyos védővonalat 1618 és 1648 között bontották le. Helyét a némileg módosítva most is fennálló, saroktoronyszerű kiszöge-lésekből oldalozható ötszögű nagy kastély — ma már csak kaszárnya — foglalta el.

Kár volt tehát ezt, a várra vonatkoztatva hamis, térképet közölni, mert könnyen megtéveszti az olvasót, mint ahogy egy „1692.“ évszámmal jelzett másolata, ezelőtt 25 évvel engemet is

¹ *Bécsi Hadilevéltár: Feldacten 1692. IX. 1.*

² *Tört. Tár: 1900. évf. 573. l.*

³ *Török-magyarorkori államokmánytár: IV. 116. l.*

⁴ *Síralmas Krónika: 35. l.*

megtévesztett. A bécsi Hadilevéltárban van ennek a térképnek olyan példánya is, amelyen a vár belseje már az 1692-i állapotnak megfelelően szerepel. Ennek közlése lett volna tehát ajánlatos.

Itt lehet még szó arról is, hogy Olaszit csak 1668 óta övezte rendszeresen épült palánk. Addig csak árok és földhányás vette körül. A palánk azonban nem ért az Országút (később: Sztaroveczky-utca) és a Kálvária-utca metszéspontjáig, majd további folytatásában a Párizs-patakig, ahogyan azt Bunyitay nem csak ebben a művében, hanem egyebütt is állítja, mert a védővonal északi homlokzata körülbelül felezte a Sebes-Körözs és a Párizs-patak közötti távolságot.

Nem a hadtörténelem körébe vág ugyan, de mégis megemlítjük, hogy a 220. oldalon olvasható állítás, mely szerint Gróf Csáky Imre püspök szálkapusztai palotájának méretei ismeretlenek, nem felel meg teljesen a valóságnak, mert tudjuk, hogy teljesen kiépült középső homlokzata 40 öl, vagyis 76 méter hosszú volt.

Mindez, amit itt most helyreigazítottunk, semmivel se csökkenti a könyv kiváló tudományos értékét. A legnagyobb elismerés illeti Lindenberger János apostoli kormányzót és Málnási Ödönt, hogy a váradi püspökség történetének ezt a valóban hézagpótló részét átadták a nyilvánosságnak. Kétszeresen érdekes és elevenbevágó ez most, amikor meg kellett érnünk, hogy Szent László örökéltűnek hitt nagy alkotása másodszer is megszűnjék, a közeli feltámadás minden reménye nélkül,

Gyalóka J. Jenő.

Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története 1918—1920.* 8° 554 lap. Magyar Szemle Társaság kiadása. Budapest, 1955.

A szerző ebben a művében az ezeréves magyar sors legszomorúbb fejezeteihez sorolható két forradalmi év eseményeit foglalta össze. A történetírás egyik legértékesebb — ha nem is leg-hálásabb — feladata, valamely nemzet életére tartósabban kiható, tragikus idők megörökítése. A benne szereplő vezető egyéniségek jó és rossz tulajdonságaival egyetemben, a politikai hibák, bűnök és mulasztások kendőzetlen feltárása. Ezt a célt tűzhetette maga elé a könyv szerzője akkor, amikor legújabb tanulmánya tárgyául a XX. század elejének magyar forradalmát választotta. Feladatát lelkiismeretesen oldotta meg. Az egyes kiemelkedőbb részek fölött nem halad sietve tova, hanem ellenkezőleg: azokat ízekre, darabokra szaggatja s tárgyilagos ítélet kíséretében közvetlen közelünkbe hozza. Az események színesek, fordulatokban gazdagok s a közvetlenség erejével hatnak, mert akik irányítják vagy közöttük sodródnak, valóságos, élő emberek. A leírás elevenége mindenekelőtt a finomvonalú és helyenkint meglepően találó jellemrajzoknak köszönhető.

A mű első lapjain az októberi forradalom eseményeivel találkozunk. A mozgalmat irányító Nemzeti Tanács működésével, azaz Károlyi Mihály hatalomrajutásának előzményeivel. 1918 no-

vember 16-án kiáltják ki a magyar népköztársaságot. Az ország feldarabolására kerül a sor. E sorsdöntő események tárgyalásának központjában a hadsereg széttöltetésének ténye áll. A szerző józan kritikával állapítja meg, hogy a hadsereg együtttartásával s a fegyelem megóvásával az ország megcsonkítását nem akadályozhattuk volna meg. De Magyarország új határaitra vonatkozó részletes megállapítások akkor még nem voltak. Egyes területek faji hovartartozása vitás volt; ezeknek sorsát bizonyos mértékig lehetett volna erélyes ellenállással befolyásolni. A külföldi példák azt mutatták, hogy a katonai ellenállás helyenkint értékes részleges eredményekkel járt. Ilyen volt például a karintiai németek magatartása, akik katonai erővel akadályozták meg a karintiai szlovén nemzeti tanácsot, hogy a klágenfurti medencét Jugoszlávia részére elfoglalja. A katonai akció figyelmes tette az antantot; népszavazást rendelt el, melynek eredménye ennek a területrészek Ausztria kebelében való megmaradása volt. Sopron későbbi sorsa is azt igazolja, hogy erélyes ellenállással igenis lehetett volna helyi eredményeket elérni. Csakis a nyugatmagyarországi felkelésnek, a fegyveres ellenállásnak köszönhető, hogy a vitás terület egy része Sopron városával együtt Magyarországra maradt. De a Károlyi-kormány nem ezt az utat követte. Többet remélt attól, ha Magyarország megtagadja a világháborúban tanúsított méltóság teljes magatartását és felesküszik a pacifista eszmékre. „Hogy a pacifizmus olyan eszme — mondja a szerző — melyet nem lehet egyoldalúan képviselni, arra nem gondolt.”

Károlyi következetesen haladt tovább azon az úton, mely a katasztrófák sorát hozta. Nem elégedett meg az 1918 november 3-án kötött paduai fegyverszünettel — amelyik tudvalevőleg nem érintette Magyarország területét — hanem pár nap múlva a balkáni haderők parancsnokával, Franchet d'Esperay tábornokkal új fegyverszüneti tárgyalásokba bocsátkozott. Ennek eredménye lett a november 15-án Belgrádban létrejött második fegyverszüneti egyezmény, mely már Magyarország egyes részeinek katonai megszállását mondta ki. A helyzet tehát az volt, hogy a hazánkra nézve kedvezőtlen belgrádi fegyverszünet nem az antant, hanem a magyar kormány kezdésére jött létre. Lehetséges, sőt valószínű — hangsúlyozza a szerző, — hogy Károlyiék belgrádi kirándulása nélkül is sor került volna a paduai fegyverszünetnek Magyarország hátrányára való módosítására, de ebben az esetben ez diktatum lett volna, amellyel az antant maga szegte volna meg a paduai fegyverszünetet. Ha az erre való hivatkozás gyakorlati értékű nem is lett volna, erkölcsi jelentőségét nem szabad tagadni.

November közepe táján minden oldalról ellenséges erők vonultak Magyarországra. A Károlyi-kormány kitartott pacifista elve mellett. A még harcra vállalkozó határmenti fegyveres alakulatok ellenállását maga sietett leszerelni. Ugyanekkor az ország belsejében teljes zűrzavar s fejtelenség lett úrrá. A forradalom szekere minden fék nélkül rohant a mélységek felé. Nem volt hátalom, amelyik útjába álljon. A felszabadult romboló erők első sorban a hadsereg roncsaira vetették magukat. Linder után a hadügy élére Barta, Festetics, majd Böhm kerültek. Maga ez a

körülmény is lehetetlenné tette a hadsereg nyugodt életét s a feyelem megszilárdulását. Pogány intrikája s a mindjobban érezhető bolsevista mozgalom aknamunkája ellen. Károlyi tehetetlennek mutatkozott. De kedve sem volt szembeszállni a szélsőséges politikai áramlattal. Szinte ölhetett kézzel nézte az eseményeket, melyek az országot, a szomszédok területvágya által is támogatva, a bolsevizmus felé sodorták.

A kormányzás 1919 március 21-én a kommunisták kezébe siklott át. A forradalom ezzel új fejéhez ért. A hatalmat a népbiztosok ragadták magukhoz. Hozzánemértő kezük alatt az ország a teljes gazdasági romlás örvényébe zuhant. Az elégedetlenség napról-napra nőtt. Fékentartására a proletárdiktatúra vezetői a „terror” alkalmazásához nyúltak. Tűzok szedése és a terrorkülönítmények vérengzései tartották rettegésben az ország lakosságát. Az ellenforradalom ennek ellenére tovább szervezkedett és június 24-én megmozdult. A Ludovika-Akadémia növendékei elszántan viselkedtek, de a kísérlet nem volt kellőképp megszervezve. Meghiúsulása után a vörösök még erősebb terrorral léptek fel.

Időközben a szomszédhatalmak lépésről-lépésre történő előrenyomulása a diktatúra életét fenyegette. A tanácskormány az ellenállás eszközához folyamodott, s május 2-án a proletárság általános mozgósítását rendelte el. Csapatainak harcképessége érdekében minden lehető megtett. A bizalmi rendszert megszüntette, a parancsnokok fegyelmi fenyítő hatalmát visszaállította s a volt tényleges tisztakat kényszereszközök igénybevételével sorakoztatta zászlaja alá. Az újjászervezett vörös hadsereg a régi vezetők alatt nagyszerű teljesítményeket mutatott fel. A csehek ellen május 20-án megindult támadás csakhamar sikerrel járt. Június 6-án Kassa, pár nap múlva pedig Eperjes is a vörös csapatok kezei közé került. A vörös hadsereg június 22-ig a cseheket Bártfa, Igló és Besztercebánya vonaláig szorította vissza. További támadását csak Clemenceau megtorlásokkal fenyegetődző jegyzékei szüntették meg. A tanácskormány június 22-én visszarendelte csapatait.

Felsőmagyarország kiürítése után, a vörös hadsereg az oláhok ellen fordult. Július 20-án átkelt a Tiszán és támadni kezdett. Ez alkalommal a szerence elpártolt tőle. A Szolnoknál előnyomult csapatokat Fegyverneknél a bekerítés veszélye fenyegette, mire vissza kellett vonulniok, magukkal rántván az északon előnyomuló hadsereget is. Július 26-án a vörös hadsereg már teljes rendetlenségben özönlött vissza Budapest felé. 29-én az oláhok átkeltek a Tiszán s a teljesen felbomlott vörös csapatokat üldözni kezdték. Közledésükre a tanácskormány lemondott s a hatalmat a Peidl-kormánynak adta át. Történelmi szerepét ezzel befejezte.

Hasznát a vörös háború nem hozott. Csak a megpróbáltatások idejét hosszabbította meg. Erkölesi jelentőségét azonban nem lehet elvitatni. Tanulságai is értékesek, mert kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy szomszédaink hadseregeinek ebben az időben még kevés ellenálló képessége volt, és hogy a Károlyi-kormány erélyes fellépéssel Magyarország területének egy részét megtarthatta volna.

A vörös uralom bukása után az oláh megszállás súlyos napjai neheztedek hazánkra. A november közepéig, vagyis a nemzeti hadsereg bevonulásáig terjedő átmeneti kort, a belpolitikai helyzet bizonytalansága, a központi hatalom tekintélyének leromlása és a kommunizmus bukása után lábrakapott ellenforradalmi hangulat elhatalmasodása jellemzik. „Egyetlen hely volt Magyarországon — mondja a szerző — amely felé mindenki bizalommal tekintett és ahol mindenki a helyzet magaslatán állt és ez a Horthy Miklós által vezetett nemzeti hadsereg volt. Ez volt az egyetlen szilárd pont abban az általános zűrzavarban, amely akkor a magyar politikai életet jellemezte. A politikusok tehetetlenségben vergődtek, de a hadseregben komoly, fegyelmezett, erős munka folyt.“

A társadalmi és gazdasági rend egyensúlya s az alkotmányos élet csak az oláhok kivonulása után állt fokozatosan helyre. Az állami élet megszilárdulásának első feltétele az államfő megválasztása volt. Az ország közvéleménye egyhangúan Horthy Miklós, a magyar hadsereg megteremtője mellé állt, a nemzetgyűlés 1920 március elsején Magyarország kormányzójává választotta.

Rédvay István dr.

Arthur Hausner: *Die Polenpolitik der Mittelmächte und die österreichisch-ungarische Militärverwaltung in Polen, während des Weltkrieges.* 5 képpel és 1 térképpel. Bécs, 1935.

A szerző a lengyelországi katonai kormányzóságnak hosszabb ideig maga is vezérkari főnöke volt, így tehát a viszonyoknak hivatott ismerője. Terjedelmes művében a katonai eseményeket érintve, beszámol a lengyelországi hadtápközigazgatásról (1914 decembertől 1915 májusig) a piotrkowi és kielcei katonai kormányzóság (1915 május—augusztus haváig) és a lengyelországi katonai főkormányzóság működéséről (1915 szeptembertől—1918 őszéig).

Míg a megszállt Szerbiát a magyar érdekközösségbe úalták, addig Lengyelországra Ausztria tette rá a kezét. Ennek megfelelően a kormányzóság egész tiszt, illetve tisztviselő kara osztrák állampolgárokból, főleg lengyelekből állt.

A katonai főkormányzóság működésének megítélésénél nem szabad elfelejtenünk, hogy nemcsak katonai, közigazgatási és gazdasági tevékenységet kellett kifejtenie, hanem — tekintettel „Kongresszpolen“ kényes helyzetére — politikait is.

A monarchia támogatta a lengyel légiók felállítását, hadseregében alkalmazta is őket; annál nagyobb csalódást, sőt feltűnést keltett Oroszlengyelország lakosságának magatartása. A felszabadulásnak éppenséggel nem örültek valami nagyon, mert hol az oroszok, hol a felszabadítók vették el a lakosság marháit, élelmét; sok lengyel család hajlékát felgyújtották, ezek hontalanul bolyongtak, úgy, hogy sok közülük, főleg azok, akik az orosz államtól fizetést, támogatást, stb. kaptak, az oroszokkal együtt vonultak el és szították az elégedetlenséget. Feltűnő volt a lengyel katolikus papság orosz-barát magatartása, pl. a kielcei érseké (32.

old.). Nemcsak a lakóssággal szemben volt az osztrák-magyar hatóságoknak nehéz a helyzete, melyet sok közeg még jobban elmérgesített, mert akaratlanul is megsértették rideg, bürokratikus modorukkal a lengyelek érzékenységét. Őket ugyanis ép úgy kell kezelni, mint bennünket, vagyis szép szóval. Igen nagy nehézségek merültek fel nemsokára a német hatóságokkal is.

A neves szerző állításait okmányokkal, eredeti akták, szerződések, megállapodások stb. másolataival támogatja. A csatolt névjegyzék mindazon katonai és polgári személyek neveit közli, kik a kormányzásban valaminő fontosabb szerepet játszottak.

Ez a könyv nemcsak politikai, történelmi és katonai vonatkozásban igen érdekes és tanulságos, hanem mint háborús közgazdasági forrásműnek is elsőrangú értéke van.

Suhay Imre.

Weyer: *Taschenbuch der Kriegsflootten. 50. Jahrgang 1956.* Mit Benützung amtlicher Quellen herausgegeben von Leutnant zur See a. D. Alexander Bredt. Mit 815 Schiffsbildern, Skizzen und 1 Titelbild und vier farbigen Flaggentafeln. Lwd. Mk. 10. Auslandspreis Mk. 7.50.

Nemrég jelent meg a kitűnő Almanach 50-ik kiadása. A közismerten kiváló, jelentékenyen kibővült mű I. része a flotta-listákat, az összes hadihajók névjegyzékét mutatja be, beszámolva minden hajó nagyságáról, fegyverzetéről és páncélzatáról, továbbá gépeinek erejéről óránkénti gyorsaságáról, merüléséről és legénységének számáról. Minden nevezetesebb hajót, vagy tylust képen és keresztmetszetben is bemutat a szerző.

A II. fejezet a haditengerészet repülőiről számol be, nemcsak az úgynevezett anyahajókat említi fel, de megtaláljuk azt is, hogy minden egyes ilyen hajó milyen számú repülőrajoknak, gépeknek alkotja úszó-bázisát.

A III. fejezetből az egyes államok tengeri haderejének felosztását vehetjük ki. Feltűnő, hogy Anglia még a keletafrikai vizekről is a Földközi-tengerre rendelte cirkálóinak zömét. Singapurban alig maradt számottevő angol hadihajó.

A IV. fejezet tüzérségi kérdésekkel foglalkozik. Nagyon érdekes az V. fejezet a „Marinepolitik“. Itt különösen figyelemre méltó a genálisan elgondolt német-angol tengerészeti egyezmény.

A VI. rész a kereskedelmi hajózással s a hajóépítéssel foglalkozik, míg a VII. részben a hadi- és kereskedelmi lobogókat ismerteti a szerző, s a különféle tengerészetek rangjelzéseit. Ugyanitt különféle távolsági- és átszámítótáblázatok állanak a szakember rendelkezésére.

Az 1955-i év a kereskedelmi tengerészetnek általábanvéve kedvezett volt. Már a Kelet-Afrikába irányult olasz szállítások is kedvező konjunkturát nyújtottak. A világ legnagyobb hajója ma a francia „Normandie“ a maga 79.280 tonnájával, követi az angol „Majestic“ és „Berengaria“, ezek azonban régiebb hajók, melyeket 1919-ben a németektől vettek el. (Bismark és Imperator volt a nevük.). Negyedik helyen áll az 1929-ben épült 51.656 tonnás német „Bremen“.

Jelenleg a világon legtöbb kereskedelmi hajó — 6998 — angol lobogó alatt jár. Ausztrália, New-Zealand, Kanada és a Dominiumok hajói azonban nincsenek ebbe beleszámítva. Számban követik az angolokat az U. S. A. hajói (2553), aztán Japán (2146). Németország pedig már részben kiheverte a versaillesi béke áldásait, mert horogkeresztes lobogója ismét 2070 hajóját díszíti. A francia kereskedelmi hajók száma csak 1582.

Olasz lobogó alatt 1041 hajó járt. Igaz, hogy az 1955. év folyamán az olaszok a háború miatt 500,000 tonna ürtartalmú járóművet vettek hozzájuk.

1954-ben az angolok 189 új hajót építettek, Japán 155-öt, Németország 57-et, Hollandia 51-et, U. S. A. 21-et, Franciaország 10-et, Olaszország pedig 6-ot.

A mű kiváló segédkönyv tengerészeti kérdésekben. A rajzok, ábrák magas technikai színvonala a kiadó Lehmann cég aldozatkésztségét és kiválóságát dicséri.

Suhay Imre.

Eduard Fischer: *Krieg ohne Heer. Meine Verteidigung der Bukovina gegen die Russen*, 1 térképvázlattal, 2. szöveg-vázlattal és 15 melléklettel. Josef Lenobel kiadása, Bécs, I. Seilerstätte 22.

Fischer tábornoknak, Bukovina hírneves védelmezőjének, nemrég megjelent műve, nemcsak mint emlékirat, de mint a kis-háború modern tankönyve is igen figyelemreméltó. A szerző tárgyilagosan írta le, hogy miképpen szervezte meg, úgyszólván semmiből, Ausztria legkisebb tartományának védelmét. Az ő tevékenységéről jegyezte meg boldogult öreg királyunk is, hogy nálánál senkitem méltóbb arra, hogy a Mária Terézia-rendet megkapja. Meg is kapta, de már jóval királyunk halála után, 13 évvel később.

Fischer tábornok 1906-tól vezette a hírszerző szolgálatot Bukovinában. Könyvében elmondja, hogy milyen nehézségekkel kellett megküzdenie, milyen neveltségesen kis összeggel (havi 100 k.) kellett dolgoznia, egész Európának legjobban és leggazdagabban megszervezett kémrendszere, az orosz ellen.

Már 1915 októberében egy Oroszországból visszatért bizalmi embere, egy kereskedő, jelenti neki, hogy 5 szibériai hadtestet a nyugati (európai) határra tolnak, téli hadgyakorlatok örvé alatt.

Egy másik kiváló bizalmi embere — a rossz bánásmód miatt az oroszoktól átszökött német származású altiszt — a nélkül, hogy egy fillér jutalmat kért, vagy elfogadott volna, 1914-ben, a háború kitörésekor, Kamienee-Podolskiban régi ismerősét fedezte fel a hadseregparancsnokság egyik távirászában. A felületes orosz altiszt eltávozott, fiatal felesége meglátogatására s kérte, helyettesítse őt a telefontól. A bizalmi ember megtudta, hogy Iwanow tábornok a Russky- és Brussilow-féle hadsereggel, 24 gyalogosztállyal, Kelet-Galicia felé fog támadni s nem északról, mint ezt vezérkarunk várta.

Fischer ezeket a fontos jelentéseket továbbította, de XI. hadtestünk vezérkari főnöke rémlátásnak minősítette és főhadiszállá-

sunkon sem hitték el. Mindössze egy repülőgépet küldtek felderítésére s mivel ez nem látott semmit, mert az orosz tömegeket éjjel mozgatták, az oroszok Brudermann hadseregét tönkre tették. Ezt követte Lemberg és Galicia megszállása. Ha Fischer jelentését legalább megvizsgálták volna, valószínűleg másképp dőlt volna el a háború bevezető része.

Sajnos, nem hitték el egy másik fontos jelentését sem, melyben arról számol be, hogy a szibériai hadtestek már szeptember 9-én meg fogják támadni hadseregeinket.

Bukovina védelmét ez az erősakarátú kemény katona szervezte meg, lelkesedéssel, gondossággal.

Csak így volt lehetséges, hogy Fischer őrnagy néhány száz csendőrével, 78 pénzügyőrével, öreg népfelkelőivel és hucul parasztjaival, össze-vissza alig 9000 emberrel, kiknek még jórészt régi Werndl-puskájuk volt, 100 km-nél szélesebb fronton 80.000 orosz tudott 5 hónapon át feltartóztatni. Ezzel nemcsak Bukovinát mentette meg a Monarchia számára, de igen nagy érdemei vannak Magyarország megóvásában is, mert ha ő nem küzd halál-megvetően maroknyi csapatával, az út hazánkba, a Mesti Canesti-hágón, és Kimpolungon át, a Felső-Tisza völgyébe nyitva állt volna. Főszeregünknek jobb szárnyát fedezte Fischer. Nemcsak katonailag, de külpolitikailag is rendkívül fontos volt szereplése.

Hogy mennyire szerették volna az oroszok Fischer kezéből Bukovina védelmét kivenni, arra jellemző, hogy falragaszokou 100.000 rubelt (kb. 250.000 koronát) és jó állami állást ígértek annak, aki Fischer őrnagyot valamelyik orosz parancsnokságnak élve kiszolgáltatja.

A mű egyes vakmerőbbnél-vakmerőbb vállalatoknak egész sorozatát sorolja fel, melyeket a derék csendőrök a népfelkelőkkel együtt az ellenség oldalába és hátába intéztek. Meg kell még jegyezni, hogy a lakosság mindenütt segítette őket.

1915 január elejéig vezette derék csoportját Fischer (akkor már ezredes), de súlyosan megbetegedvén, Bécsbe szállították. Helyette Papp őrnagy vette át a parancsnokságot. Bár súlyos beteg volt, már 6 hét múlva haza ment, hogy átvegye ismét a csendőrparancsnoki teendőket, melyeket most már a világháború befejeztéig meg is tartott.

Ezt a művet mindenkinek el kell olvasnia, aki egyes műlasztásokból tanulni akar, de megtanulhatjuk belőle azt is, hogy miként lehet a kis-háború, guerrilla harcok, segítségével sikeresen védekezni többszörösen nagyobb erővel szemben is.

Suhay Imre.

Timon Béla: *Az 1838/39. évi regnicolaris deputatio katonai vonatkozású munkálatai.* Nagy negyedré, fűzve. 115 oldal, 2 táblázattal. Budapest, Madách könyvkiadó. 1935.

Timon őrnagy, a m. kir. Hadilevéltár tagja, a budapesti Pázmány Péter-Tudományegyetem bölcsészeti karának elvégzése után, doktori értekezése tárgyául választotta a volt császári-királyi hadsereg elhelyezésének és ellátásának ismertetését

Magyarországon. Tárnya voltaképen az e kérdések szabályozására 1858 59-ben működött országos küldöttség — „regnicolaris deputatio” — munkálatainak ismertetése, de ennek megértéséhez röviden vázolja a Monachia haderejének fejlődését is.

Könyvét hat fejezetre osztja. Az elsőben az önálló magyar hadsereg felállításáért folytatott küzdelmeket vázolja, az 1715. VIII. t.-c. alapján felállított hadsereg megjelenéséig és az 1751. évi elhelyezési szabályzat tartalmát, amely alapja volt minden ilyen-tárgyú intézkedésnek s lényegében 1858-ig volt érvényes. A második fejezet foglalkozik az 1858 59. országos küldöttség összehívásának előzményeivel. Gróf Cziráky Antal országbíró nem vállalta a bizottság elnökségét, helyébe Mérey Sándor somogyi főispán került. Katonai részről viszont báró Lederer lovassági tábornok, magyarországi főhadparancsnok támasztott bürokratikus nehézségeket. A harmadik fejezet az országos küldöttség tárgyalásain szóba kerülő kérdések részletes ismertetésével foglalkozik, a negyedik az albizottságok munkálataival, az országos küldöttség teljes ülésének eseményeivel s annak döntéseképpen azt a végleges döntést ismerteti, melyet ebben az ügyben Szögyény László nádorispáni ítélmester szerkesztett, az 1859-ben összehívandó országgyűlés számára. Az ötödik fejezet ennek előkészületeit, a jegyzőkönyv további sorsát az országgyűlésen, végül az 1840. évi III. t.-c.-et ismerteti, amely, újból csak úgy intézkedett, hogy a végleges döntést elhalasztotta és újabb országos küldöttség kirendelését határozta el. A könyv utolsó fejezetében Timon leszűri a tárgyalások eredménytelenségének okait. Ezek nem annyira a rendek ellenzékeskedésében, hanem a kormány bizalmatlanságában látja. Másrészt viszont az ország is belátta az állandó hadsereg szükségét; de annak fenntartása viszont többbe került mint amennyit a rendek megadni hajlandók voltak. Befejezésül a szerző röviden megvilágítja a közös hadiintézmény továbbfejlődését, Magyarország küzdelmét önálló hadseregért s rámutat azokra a mozzanatokra, amelyek nem a nemzetet fosztották meg államiságának egyik legfontosabb tényezőjétől — az önálló hadseregtől — hanem a rendek rövidlátó politikájának, örökös szét húzásának lehet köszönni azt, hogy a nemzet önmaga mondott le róla.

A munkához a szerző két táblázatot csatol. Az egyikből megismerjük az országban 1752 és 1858 között állomásozott katonaság tagozódását, a másikkól pedig állományát. A tanulmánynak hadtörténeti szempontból igen értékes részei azok, amelyek czekkel a kérdésekkel részletesebben is foglalkoznak, mert a későbbi hadtörténetírók itt összegyűjtve kapják a XVIII. és XIX. század osztrák-magyar hadseregének állományára, elhelyezésére, ellátására, továbbá a hadiadókra, különféle szolgáltatásokra és terhekre vonatkozó adatokat.

Timon őrnagy rendkívül széleskörű, lelkiismeretes adatgyűjtés segítségével írta meg kitünő tanulmányát. Munkáját anyagának alapos ismerete jellemzi. Összeállításához az egykorú irodalom ismert munkáin kívül, az Országos Levéltár és a bécsi Staatsarchiv anyagát, főképen pedig Hadilevéltárunk „General-

kommandó"-irattárának idevágó, igen bőséges iratanyagát használta fel. Magyarázatai, következtetései helyesek, könyve hadtörténeti forrásaink értékes gyarapodását jelenti.

Markó Árpád.

Bollettino dell'Istituto Storico e di Cultura dell'Arma del Genio. 1955. évf. II. füzet. Nagy 8°, 112 lap, számos képpel. Roma, 1955.

Ennek a mindig nagyon értékes folyóiratnak múlt évi II. füzete is érdekelheti a hadtörténelemnek s a hadiépítészet segéd-tudományként bekapcsolódó történetének minden művelőjét. Tartalmából röviden bemutatjuk:

Brunetti Carlo Mario-nak „Il Castello di Lerma“ című tanulmányát. Ez a régi várkastély a XII. és XIII. században szüntelen civakodásnak és háborúskodásnak volt a színhelye a már akkor hatalmas és észak felé terjeszkedni akaró Genova s az 1168-ban alapított és függetlenségét féltő Alessandria között. A harc a felső-monferratoit szorosért, s az erős várkastélyoknak Ovadától Gaviig terjedő övéért folyt, amelynek középpontjában Lerma állott. Az 1198 és 1272 között többször fellángolt küzdelem eredményeként, Genova végül is hatalmába kerítette Lermát.

Ezeknek a viaskodásoknak volt szennvedő tárgya a várkastély magva, a most is fennálló vaskos öregtorony, amelyet már 1184-ből említenek a források. Erre a korra útal kerek formája, a földszinti bejárat hiánya, a vízszintes lövőrések alakja s a tető alatt levő nagy ablakok sora is. Inkább vár, mintsem lakóhely volt. Három emeletre épült s hajdanában fogas pártá koronázta, amely később — ráépítés következtében — eltűnt. Idők múltával rendeltetése is megváltozott. Előbb erősség volt, azután tömlőc, ma pedig faskamara. „Sic transit gloria mundi!“

Ehhez az öregtoronyhoz 1499-ben kezdette építeni Spinola Luca az új várkastélyt. Ezt a két tagot színtelen, stílusatlan köz-benső építmény köti egymáshoz. Egyetlen közös építészeti elemük a mindhárom részen körülfutó kettős kordonvonal, amely négy évszázad történetét látszik ilyenformán összefűzni.

Az új várkastély — már inkább lakóház, mint erősség — szabálytalan sokszög alakú. Abban a korban épült, amikor a tűzfegyverek elterjedése a védelem súlypontját a kastélyt övező gátra tette át. Az öregtorony is veszített fontosságából. Végül, 1558-ban, a helység főterére néző nagy terem hozzáépítésével bővült a várkastély.

Bruzzo Carlo: „Note sulla porta del Molo Vecchio“ címen. Genovának azt a kapuját mutatja be, amely elkerülte azokat a viszontagságokat, amelyek a többinek lerombolását okozták. Ez az egy, bár elhanyagolt és elcsúfított állapotban, ma is áll. Erősség jellege már régen megszűnt, de mert erősen boltozott helyiségei vannak, raktárul és lakóhelyül szolgált. Felső síkját ráépítések torzították el: oldalához barakkok épültek, külső homlokzatára pedig különféle elektromos vezetékek támasztékait szerelték. Most azonban hozzáfognak a sokáig elhanyagolt érdekes műemlék teljes helyreállításához.

Grillo Raffaele: „Castelli medioevali a Racalmuto“ címen. ennek a sicíliai városkának középkori várkastélyait írja le.

Racalmuto a saracenek alapítása, egy elpusztult antik város romjain. Neve arabul lerombolt falut jelent. A normann királyok uralkodása alatt épült akkori gazdájának, a Malconvenant családnak, elég szerény várkastélya, amely azután későbbi urának, Chiaramontének nevét vette fel. Csekély magaslatra épült s 1181-ben már állott. A XIV. század kezdetén II. Chiaramonte Federico megszerépképezte és kibővítette. Ezt a hajdan elszigetelten állott építményt manapság hozzátámasztott újabbkori házak csúfítják el. Szabálytalan ötszögű alapra, nagyon szilárdan épült. Keleti homlokzata két vastag kerek toronyra támaszkodik. Ma már az egész várkastély siralmas állapotban van.

Racalmuto másik, „Castelluccio” néven ismert, várkastélyát Barresi Abbo építette 1229-ben II. Frigyes német-római császár uralkodása alatt. Csupán erősség és börtön volt. Alapja az eleven sziklába van vágva. Derékszögű-négyzetábrán álló nagyon szilárd építmény. Külső falait se az idő, se az emberek rombolása nem tudta elpusztítani, de belseje teljesen összeomlott. A kastélyt az újabb időben lebontott, lövőrésekkel áttört fal övezte. A természetből kevésbé védett északnyugati oldalon, egymástól 1·5 méternyi távolságban, kettős fala van. Délnyugati oldalán nagy sziklatömegek vannak; itt nyílik a bejárat. Az udvarból csigalépcső visz a felső emeletre, ahol körfolyosót és vigyázótornyot látunk. Most piszkos juhakol van a várkastély belsejében.

Bettelli Guido, a Maltai-Lovagrend nagymesterének — Jean de Vallettenek — 1558 július 30-án kelt levelét közli, amely Bartolomeo Genga hírneves katonai építész halálát adja tudtul Guidobaldo hercegnek. Ez annyiban minket magyarokat is érdekelhet, amennyiben a Genga-család három tagja, a XVI. században Magyarországon dolgozott.

A „*Notiziario*” rovatban a belgiumi Cimay tűzvész következtében elpusztult régi várkastélyáról s a viareggioi „Torre Matilde” maradványairól találunk adatokat. Az utóbbi alkalmasint alaptalanul viseli a XI. században élt híres grófnő nevét. Ugyanez a rovat a római Santa Balbina-torony s a nápolyi Porta Capuana most folyó helyreállításáról, továbbá a sicíliai Ravanusa görög templomának s a régi város keleti körfalának, a legutóbbi ásátások során napfényre került maradványairól számol be.

Gyalóka Jenő.

Wulff Olaf: *Az osztrák-magyar dunai hajóhad a világháborúban.* 1914—1918. Madách könyvkiadó, Budapest, VII., Károly körút 19.

Nagy folyami-hajóhadunk háborús tevékenységének első leírása „Ausztria-Magyarország dunai flottilája az 1914—17-i háborús években” című munka, a közös hadügyminisztérium tengerészeti osztályának befolyása alatt készült és a szerző naplószerű jegyzetein alapult.

Wulff altengernagy művének új kiadása azonban már nemcsak saját naplójának feldolgozása, hanem foglalkozik azonkívül ama nagyobb szárazföldi hadműveletekkel is, melyek a folyami harcok indító okai voltak. Az átdolgozásban legjobb munkatársa

volt Sokol Hans Hugó sorhajóhadnagy, tengeri háborúnk kitűnő krónikása.

A nagyrészt gazdasági háború történelmében a dunai kereskedelmi hajózásnak, a hadseregek utánpótlása és a szűkölködő „Hátország” szempontjából betöltött fontos szerepéről a könyv külön fejezetben emlékezik meg. Ennek megírására Döbrentei Gábor ny. fregattkapitány, a központi szállításvezetőség hajózási csoportjának vezetője volt a leghívatottabb.

A cs. és kir. dunai flottilának a háború előtt voltak barátai, de ellenségei is. A hadseregben tulajdonképpen csak kísérleti eszköznek tekintették, a háborúban azonban behozonyította létjogosultságát.

1914 július 29-én a mi monitoraink acéltorkai kezdték meg a háborút és 1918 komor októberében ők fedezték a visszavonulást, feláldozva végül a „Bodrog” monitort. Ahol derék vasszívű és acélidegzetű tengerészeinkkel megjelentek, ott az ellenség néma félelemmel, nehéz körülmények között küzdő gyalogságunk ellenében hangos örömmel fogadta őket.

Šabac, Progar, Klenak, Jarak, Belgrád, Turnu-Severin, Rjahovo-Flamonda, Dinu, Cinghinarele, Sistov stb. a tanui flottilánk kiváló harci tevékenységének, mely mindenütt, minden eredményél, nehéz súllyal esett a latba.

De a kis vasördögök nem elégedtek meg folyamvízi babéraikkal! Mint valami hős wiking szelte át Wulff Olaf korvettkapitány néhány kis sekélyjárátú hajójával a viharos Fekete-tengert és nemsokára a Dnjeper és a Bug vizein, mélyen az orosz birodalomban, tűntek fel fürge őrnaszádjaink.

A „Temes”, „Maros”, „Kőrös”, „Bodrog”, „Szamos”, „Álmos”, „Barsch”, „Viza” neveket — tulajdonképpen mindnyájukat fel kellene sorolni — Clio ércbetűkkel örökítette meg a történelemben.

A kitűnő munka felsorolja dicsőségteljes folyami hadiflottilánk egész működését a világháborúban. Ezt a működést a legjobban Gömbös Gyula miniszterelnök jellemzi, midőn előljáróul ezzel ajánlja a könyvet:

„A Dunavölgyét — ezt a mindenkori hadak útját — csak az tartja igazán kezében, aki fegyveres erejével fő közlekedési vonalán, a folyamon is úr.

A dunai magyar és más nemzetiségű hajóhadak ezt a történelem folyamán számtalanszor beigazolták. Csak Salamon, Zsigmond, Hunyadi János, Mátyás és a török idők „sajkás” hadaira mutatok rá.

Hogy ez a tény a modern hadviselésben is százszázalékgig fenn áll, annak bizonyága a volt cs. és kir. dunai hajóhad szerepe a világháborúban.

Hősies működésének jelentőségét és nagy eredményeit itt nem kell méltatnom. Ezekről ez a könyv beszél, mely a német kiadás után most magyar nyelven is megjelenik.

Olvassa el minél több magyar, hogy példát merítsen a multból és nyitott szemmel nézze a jövőt.”

Suhay Imre.

Golowin: *Die Weltmacht Grossbritannien.* Wehrgeopolitische Betrachtungen zur Gegenwart. Übersetzt von R. Freiherrn v. Campenhausen. Mit 14 Kartenskizzen. In Leinen geb. RM. 6. — Vorwort von Generalleutnant v. Cochenhausen. Verlag Karl Siegmund Berlin, SW. 11. 1936.

A szerző, Golowin orosz tábornok, a világháború előtt a szeptempérvári hadiakadémián a stratégiát tanította; nagy történelmi tudással és politikai ismeretekkel rendelkező tudós katona, aki a világháborúban mint vezérkari főnök is megállta a helyét.

Nemrég megjelent fentebbi műve, a mai Anglia szerepét tárgyalja, rámutatva, mint találta meg Britannia az 1920-as évek utáni nehéz helyzetéből a kivezető útát, hatalmi tényezőinek, elsősorban hadseregének fejlesztése által. A világbirodalom katonai biztonságának fejlesztése adja a könyv tenorját.

Alig írták alá a versaillesi, trianoni, sevresi stb. diplomáciai remekműveket, már össze kellett hívni a nagyhatalmakat, hogy hajóhaduk kiépítésén össze ne marakodjanak. Létre jött nagy-nehezen a washingtoni tengeri egyezmény, melyet azonban most már felrúgtak. Japán kilépett. A békekötés utáni években Anglia is igen nehéz helyzetbe került, melyből csak katonai (légi és tengeri) erőinek alapos kiépítésével tudta magát kihúzni, illetve képes volt magát annyira felvértezni, hogy most, midőn mindíg kritikussabb idők elé megy John Bull birodalma, a mind fenyegetőbbé váló helyzetnek szemébe tud nézni.

Ezt a fegyverkezést, felkészülést tárgyalja a neves orosz katonatudós, Golowinnak, nemrég megjelent műve.

Az angol világbirodalom, az anyaországon kívül, a dominionokból, (Irland, Kanada, Ausztrália, Délafrika, New-Sealand, New Foundland) Indiából, a gyarmatokból, protektorátusokból (Uganda, Malaja, Nyassa) és az úgynevezett mandátum-részekből (Palestina, Transjordania, Tanganika) áll. Kiterjedése 38,000,000 négyzetkilométer, 450 millió lakóssal. Ebből azonban az anyaországra csak 45 millió lakos esik 245.000 négyzetkilométernyi területen!

A birodalom politikai szerkezete igen bonyolult; az egyes részek alkotmányi, közigazgatási, sajátosságai között óriási különbségek vannak. A dominionok pl. máris független államok, melyeket csak a király személye köt a birodalomhoz.

Egészen különleges India helyzete. E név maga 700 kisebb-nagyobb fejedelemséget, tartományt, országocskát, hűbéri uradalmat stb. foglal magában.

A brit birodalom sok része látszólag csak igen lazán függ össze egymással, és mégis a világháború mutatta meg, mennyire erős az összetartozás érzése, mert a gyarmatok, India, a dominionok katonai segítsége nélkül, Anglia hamarosan bele bukott volna a katonai erőlködésekbe. Ez a brit közigazgatás, gyarmatpolitika és emberi belátás, megértés, utólérhetetlen művészete.

Golowin művének főcélja az, hogy reámutasson arra, minő katonai hatalmi eszközök állanak Anglia rendelkezésére, hogy a világ legnagyobb birodalma meg tudja őrizni helyzetét, illetve a békekötések után minő intézkedéseket tett erejének fejlesztésére.

Első sorban áll a hajóhada. A régi mondás: „Britannia rules the waves”, a washingtoni konferenciával megdőlt, mert bizony Britannia nem uralkodik többé a tengereken. Az arány a nagyhatalmak között ez:

Anglia; U. S. A.; Japán; Franciaország; Itália, mint 5 : 5.3: 1.75: 1.75.

A szerző igen szemléltetően számol be a hadiflotta stratégiai helyzetéről, feladatairól és bázisairól.

Kereskedelmi hajókban ma még tagadhatatlanul Angliáé az elsőség, de a háború után feltűnő módon tört előre az U. S. A., melynek kereskedelmi hajórajja 1920-ig alig volt számottevőnek mondható. Harmadik helyen ma már ismét Németország áll. A dominionok erősen támogatják az anyaországot a hajóhad kiépítésében. A világ legerősebb hadihajója ma még angol, tonnantartalomra azonban a legnagyobb a Japán „Mutsu” csatahajó. Franciaország és U. S. A. sem maradnak el a hadihajók nagyságát és fegyverzetét illetően. A hajóhad elosztásából azt lehet következtetni, hogy Britannia a Csendes-Óceánt angol beltengerré akarja tenni.

Anglia szárazföldi hadserege ép oly komplikált, mint államainak gépezete. Tulajdonképpen négy különféle hadserege van: a) az anyaország és Észak-Írland, b) India, c) a dominionok, és d) a gyarmatok hadserege.

Tényleg 210.000 katonája van jelenleg az anyaországban, 165,000 Indiában, 20,000 a dominionokban és 55,000 a gyarmatokban. Ez összesen, beleszámítva a kisebb kontingenseket, kb. 400.000 fő, melyhez még 200.000 tartalékos járul. Szükség esetén 8—9 millió fegyverfogható férfi áll rendelkezésre.

Az angol hadsereg haladt legtovább a motorizálás kérdésében.

Szárazföldi hadseregénél is sokkal nagyobb gondot fordít Anglia légi haderejének kiépítésére.

Míg 1920/25-ban csak 550 gépe és 1900 kiképzett pilótája volt, addig ez a szám 1950 52-ben 1200 gépre, 2900 pilótára szökkent fel. Azonban a legutóbbi évben a fentebb jelzett számok jóformán megkétszereződtek. A legutóbbi években különben kiépítették a legnagyobb méretű légi közlekedési hálózatot az egész világbirodalomban.

Az „Air Controll” (az ellenőrzés) pedig az imperialista politika új eszközeit képezi. Különös súlyt vet Anglia a suezi csatornának nemcsak vízi, de légi uralmára, az ázsiai naphta telepekre és az azokból a Perzsa-öbölbe és a Földközi-tengerhez vivő vezetékekre.

Vezérfonalnak látszik, hogy Anglia meg akarja őrizni ismét teljes függetlenségét, az európai konstellációkkal egyáltalán nem számítva többé. Látszólag visszatér évszázados elvéhez a „Splendid Isolation”-hoz.

Felemlítendő még, hogy a szerző, 1922-ben angol nyelven írt, New-Yorkban és Londonban megjelent „A Csendes Óceán problémája a XX. században” című művében, 14 évvel ezelőtt, megjósolta mindazon nagy eseményeket, melyek azóta tényleg bekövetkeztek, illetve jelenleg a szemünk láttára peregnek le, mint pl. a keletafrikai és földközi-tengeri bonyodalom.

Mindenkinck, akit a világpolitika nagy problémái érdekelnek, fel kell figyelnie a kiváló munkára.

Suhay Imre.

A cs. és kir. 11. huszárezred emléklapja.

Több mint 21 éve, hogy a vasi és zalai fiúkból alakult 11. huszárezred, a régi székelyhuszárok utóda, hadba indult.

Többnyire az orosz hadszíntéren küzdött a 6. lovas hadosztály kötelékében, csak 1917. év március havában osztották be, tekintettel az ezred vitéz magatartására és eddigi veszteségeire, az egyes lovas századokat a gyaloghadosztályokhoz.

A 11-es huszárok 1920-ben megjelent háborús emlékkönyve szerint, 15 tisztjük és 556 altisztjük és huszárjuk halt hősi halált. Hány huszár tűnt el? Ezek tetemei ott porladoznak valahol Galicia, Bukovina, Oroszország vagy Szibéria jeltelen sírjai alatt. Mivel 1914-ben a tábori ezred létszáma kereken nem egészen 1000 lovas volt, bizony a veszteségek súlyosaknak mondhatók, mert a derék husároknak több mint $\frac{1}{3}$ része nem tért haza. A tényleges veszteség persze lényegesen nagyobb volt. A forradalom okozta zűr-zavarban sok okmány, névsor eltűnt vagy megsemmisült, úgy hogy teljesen tiszta képet már sohasem fogunk kapni.

A forradalom kitörése a fronton érte a századokat. A felszólítás értelmében mindenki megindult hazafelé, ott hagyva mindent. Megmérhetetlen vagyon maradt el, került ellenséges kézre, vagy másként elveszett. Erről véleményt mondani most még lehetetlen; a történelem lesz hívatva, hogy ez idők felett ítélkezzék. A 4 éven keresztül szívós kitartással védelmezett állások üresen várták az ellenséget. Sok derék harcós vére hiába folyt, rengeteg nemzeti vagyon veszett kárba. Az ország védtelenül várta, hogy az ellenség mit határoz róla.

Hogy mégis hazakerült egy pár ló, egy pár fegyver, az tisztán huszárjaink és vezetőik érdeme. Így pl. a 6. század november 18-án déli 12 órakor, 19 napi menet után vonult be, 5 tiszttel, 30 lovassal, 1 konyhával, 8 szekérral és 85 lóval Szombathelyre. A 6. század volt az ezred egyetlen százada, amely híven kitartott s teljes felszerelésével, lóháton vonult be pótkeretéhez. Jutalmul minden huszár, ki a századdal Szombathelyre érkezett, egy-egy lovat kapott a katonai kincstártól.

Amire azonban büszkék lehetnek a 11-es huszárok, az a kiüntetettek nagy száma. Kb. 1800 legénységi és 102 tiszti kitüntetést kaptak. Az előbbiekből pl. 2 arany vitézségi érmet s a „nagy ezüstöt“ 6-szor. Szívó Sándor ezredes, az egyedüli csapatvezér különben, aki nyílt ütközetben kerítette be az oláhokat és tétette le velük a fegyvert, a Vaskoronarend 2. osztályát kapta. A Vaskorona-rend 5. osztályát 10 hős tisztnak adományozták. Köztük a balamutowkai hősnak, Báró Wimpffen Iván kapitánynak, ki súlyosan sebesülve fogságba esett; mire huszárjai ellentámadásba mentek át, az oroszok már Kiewbe szállították, ahol lábát amputálták s mint cserefogoly, mülábbal tért haza.

„Csaknem 160 esztendő s dicső mult után, megszűnt a 11. huszárezred.“ Ezt a szomorú hírt hozta az Úr 1919. esztendeje. Szté-

széledtek az ezred tagjai a Monarchia minden részében, elváltak egymástól azok, kiket a háborús viszontagságok annyi büszke szomorúsága és baráti öröme kötött és köt mindig össze!

160 éves fennállása után az ezred feloszlott; a 11-es huszárezred — volt! De emléke tovább él azok szívében, akik a nagy világháborúban az ezred kötelékében vettek részt, az együtt átél borzalmas véres napok, fáradság, nélkülözés, izgalom, a nyert csaták és ütközetek diadalmámora, a pihenés órái, szóval a sok-sok csúnya és szép emlék szorosan összefűzött minden 11-es huszárt.

Ez az összetartozás megmarad mindaddig, míg az emberi agy az emlékeket megőrzi. Még unokáink is tudni fogják, hogy a 11-es huszárok a világháborúból — „megfogyva bár, de törve nem“ — dicsőségesen jöttek vissza. Ezt a kultuszt, ezt a régi szép magyar vitézi hagyományt ápolja az ezred még életben maradt tisztikara, minden hó 11.-én. Ezt a régi magyar hűséget bebizonyította azzal is, hogy díszes emlékszobrot emelt elesett huszárjainak, 1920.-ban elsőként adta ki Magyarországon a „Háborús emlékkönyv“-et s mivel ez teljesen kifogyott, most az emléklapot, hogy az ifjú nemzedék tanuljon apái, az öreg huszárok példájából.

Suhay Imre.

Revue des Études Hongroises. Páris 1955, január—decemberi füzet egy kötetben. 268 oldal, képekkel.

Bár a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával Molnosy-Müller L. és Bárczy G. szerkesztésében Párisban megjelenő tudományos és irodalmi szemle, mint folyóirat, negyedévi füzetekben szokott megjelenni, tehát annak ismertetése lapszemle rovatra való, mégis e helyen foglalkozunk annak, az 1955. évben összesítve, kötet alakban megjelent kiadásával, mert legnagyobb része II. Rákóczi Ferenc emlékével foglalkozik és méltó kiegészítője a Rákóczi-év alkalmából Magyarországon megjelent ilyen tárgyú szakmunkáknak.

A szerkesztőség hálás munkát végzett, kitűnő eredménnyel. Egyrészt közelebb hozta Rákóczi személyét, történeti jelentőségét és helyzetét a francia olvasóközönséghez, másrészt pedig eddig ismeretlen, vagy kevéssé méltatott külföldi Rákóczi-források feltárásával gyarapította ismereteinket, főleg a fejedelem franciaországi kapcsolatait és ottani tartózkodását illetően. A magyarországi Rákóczi-ünnepségekkel kapcsolatban, a magyar kormány Mányoki Adám ismert Rákóczi-képéről művészi másolatot készíttetett és azt a francia kormánynak ajándékozta. A képet a versaillesi palota egyik termében adta át június 5-án délután Magyarország párisi követe, Khuen-Héderváry gróf, előkelő meghívott közönség jelenlétében tartott díszes ünnepség keretében. A Revue címlapján ennek a képnek szép reprodukcióját látjuk.

Első cikke *Berzeviczy* Albert emelkedetthangú bevezetése, Rákóczit ünneplő rövid méltatás. *Pillias* Emil francia történetkutató, aki már évek óta behatóan foglalkozik Rákóczi francia kapcsolatainak feltárásával és ismertetésével s akinek ezzel fog-

lalkozó munkássága már itthon is előnyösen ismert, értékes adatközlésekkel gyarapítja a Rákóczi-kor bibliográfiáját. Egyik közleménye báró Besenwainak, Franciaország danzigi követének, a párisi külügyminisztérium levéltárában talált levélgyűjteményéből közli azokat a leveleket, amelyeket Rákóczi intézett hozzá 1712 november 10-től 1715 július 19-ig. 26 levelet ismerünk meg s belőlük Rákóczi kalandos tengeri útazását Lengyelországból Franciaországba és ottani tartózkodásának első hónapjait. Tartalmi értékén kívül is érdekesek ezek a levelek, mert sok tekintetben kiegészítik és megerősítik azt a képet, amit Rákóczi lelkialkatáról eddig magunknak alkothattunk. Nyelvészeti szempontból pedig azért érdekesek, mert szemmel láthatóan meg lehet állapítani a levelek mindig csiszoltabbá való írásmódján, Rákóczi különben is kitűnő francia nyelvtudásának haladását a francia környezetben.

Pillias második közleménye azokat a titkos útasításokat ismerteti — ugyancsak a párisi külügyminisztérium levéltárában talált okmányokból — amelyeket Rákóczi 1717-től 1720-ig, tehát Párisból Törökországba való távozása után, Brenner apátnak, Párisban hagyott bizalmasának, küldött. Sok új adatot tudunk meg ennek a kétesjellemű embernek üzelmeiről, aki olyan nagy szerepet játszott Rákóczi Párisban hagyott vagyonának szerencsétlen kezelésében, és végül a Bastille tömlőcében magakezével vetett véget kalandos életének. Pillias 16 levelet közöl Rákóczi útasításaival. Ezeket a leveleket, illetve részben azok kivonatait (összesen 16 darabot) Brenner egy füzetbe gyűjtötte. Rákóczi leveleinek hangja mindvégig méltósággal teljes. Kitűnő kiegészítés azokhoz a magánlevelekhez és diplomáciai okmányokhoz, amelyeket Rákóczi ezekben az években a francia udvarhoz és párisi befolyásos barátaihoz intézett.

Ezen a két forrásközlésen kívül, Pillias Emil még egy külön, igen értékes tanulmányban foglalkozik a Rákóczi és XIV. Lajos közötti kapcsolat eredetének és részleteinek felderítésével. Munkája tanúbizonyságot tesz nemcsak történetírói és kutatói alaposágáról, hanem dologbeli készségéről is. Mint külföldi kutató, teljesen otthonosan mozog a Rákóczi-kor történetének talaján, nem egyoldalú; az eseményeket és a személyeket helyesen ítéli meg. Közleménye nagyon alkalmas arra, hogy a francia segítségről itthon még gyakran hangoztatott, de teljesen téves nézeteket helyreigazítsa.

Angyal Dávid mélyszántású cikkében Rákóczi emberi és fejedelmi egyéniségére világít mély bölcseséggel és magasabb szempontok szerint, minden lényegeset meglátó tekintettel.

Lukinich Imre a kuruc felkelés utolsó hónapjainak történetét, a küzdelem befejezését és a szatmári békét ismerteti, minden részletre kiterjedő alaposággal rendkívül érdekesen. Ennek a cikknek azért is tulajdonítunk nagy jelentőséget, mert a francia olvasóközönség ebből ismerheti meg a felkelésnek mindazokat a végső tragikus fejleményeit, amelyeknek következménye volt Rákóczi bűjdosása és Franciaországban való letelepedése.

Moravcsik Gyula műtörténeti szempontból ismerteti a grenoblei városi könyvtár tulajdonában lévő fából faragott tripty-

chont. Ezzel a műemlékkel francia tudósok már behatóan foglalkoztak. Moravesik bebizonyítja, hogy ezt a XVII—XVIII. században készült műemléket, Gerasimos, heracleiai metropolita ajánlkozta a Rodostóban lakó II. Rákóczi Ferencnek. A műemlék Rákóczi halála után — valószínűleg végrendeletében tett utasításai szerint — juthatott Rodostóból, könyveinek, kéziratainak egy részével a grosboisi camalduli rendháza, Rákóczinak egykor kedvenc tartózkodási helyére s onnan a grenoblei könyvtár régiséggyűjteményébe, mint Rákóczi Ferencre emlékeztető nagyértékű műkincs.

A könyv Rákóczival foglalkozó részét befejezi a Versaillesban június 3-án tartott, már előbb említett Rákóczi-ünnepély leírása. *Khuen-Héderváry* gróf ünnepi beszéde, *Huismann* György, a párisi szépművészeti múzeum főigazgatójának válasza, amelyvel a képet a francia nemzet tulajdonába átvette és az ünnepélyen tartott hangverseny műsora, amelynek számai II. Rákóczi Ferenc korából származó kuruc dalokból és egykorú francia zene-művekből voltak ügyesen és művésziösen összeállítva.

A kötetnek nem Rákóczival foglalkozó része is igen tartalmaz. Ismerteti *Kornis* Gyula méltatását Berzeviczy Albertről, a Magyar Tudományos Akadémia elnöki székében betöltött 30 évi működésével kapcsolatban. Ugyancsak Berzeviczy Albertet méltatja „Un grand Européen” címen *Villat*, L., toulousei egyetemi tanár. *Sauvageot* A. a párisi egyetemen a keleti nyelvek tanára, a magyar nyelvtudomány nem rég elhunyt kiváló és úttörő művelőjének, *Gombocz Zoltán* emlékének szentel megleghangú megemlékezést, kellően hangsúlyozva, korán elhunyt nagy tudósunk európai jelentőségét.

Az értékes könyvet két irodalomtörténeti tanulmány fejezi be, *Birkás Géza* közleménye *Mistral*, híres francia költő magyarországi tartózkodásáról és magyar költőkkel, írókkal fűzött kapcsolatairól, végül pedig *Hankis János* számol be az „Ember Tragediája” főszereplőjének, *Ádámnak* jellemzésében található magyar vonásokról.

Markó Árpád.

Zsigmond király honvédelmi politikája.

(Második közlemény.)

III. A zsoldosság kezdete.

Az előző fejtegetések során láttuk, hogy mindazok a kísérletek, melyek a XIV. század végétől kezdve a megyei szervezetben élő kis- és középbirtokos nemesség, mint rend harcképesséttételére történtek, végeredményben mind kudarcot vallottak e társadalmi osztály megmásíthatatlan demilitarizáltságán. A fenyegető török- és huszitaveszedelem így arra készítette az uralkodót és a vezető köröket, hogy a köznemességgel való szívós próbálkozás mellett, az ország megvédésének hathatósabb biztosítékait felkutassák. Egyedül a köznemességre utalva, a magyarság már a XV. században elbukott volna a török elleni küzdelemben s a hódoltságnak egy évszázaddal való meghosszabbítása a szerbek, bolgárok és bosnyákok sorsára juttatta volna Szent István nemzetét. A XV. század magyar önvédelmi harca a nagybirtok és a kereteiben élő társadalom örök dicsősége marad:¹ a hatalmas nagyuraké, akik óriási birtokaik jövedelmének jórészét seregek felszerelésébe, végvárak őrzésébe ölték, a harcos famíliárisoké, akik uraik vezetésével mint hívatásos katonák hullatták vérüket s nem utolsósorban a jobbagyságé, melynek veritékes munkája a nemzeti önvédelem gazdasági alapját biztosította. A forrásanyag azt bizonyítja, hogy a magyar hadrendszernek ezen a nemesi felkeléssel ellentétes pólusán nemcsak hívatásos harcosok, de kifejezetten zsoldosok állottak.

A tudományos irodalomba is útát találó közfelfogás szerint, a zsoldosság pénzszolgáltatás ellenében történő katonáskodást jelent, melyre elsősorban idegen, hazátlan elemek vállalkoznak. Kétségtelen, hogy a magyar középkorban már jóval Mátyás király kezdeményezése előtt, szerepeltek oly katonák, akikre ez a közkeletű meghatározás minden ellenmondás nélkül ráillik. A XI. század trónviszályaiban kétség-

¹ Deér: A magyar nemzeti öntudat kialakulása (1936) 16. kk.

kívül fizetett, idegen harcosok is résztvettek,² nagyobb szerephez azonban csak a XII. század folyamán, főleg II. István korától kezdve jutottak, aki bizanci háborúját az aulikusok phallanxai mellett, 600 „frank” zsoldossal vívta meg.³ Bár bizonyos hadi vállalkozásokban állandóan találkozunk velük, nagyszámban való felhasználásukra a XIV. század derekáig nincs bizonyítékunk. 1343-ban értesülünk először arról, hogy az uralkodó „*pro stipendiariorum sumptibus*” rendkívüli adót vet ki a városokra.⁴ Az ilyen irányú fejlődésnek kétségkívül a nápolyi hadjárat adott nagyobb lendületet, melyben német, lombard és délitáliei zsoldosok nagy szerepet játszottak.⁵ 1350-ben Nagy Lajos ugyancsak „*pro stipendiariis*” adóztatja meg a városokat,⁶ sőt a nápolyi tervek feladása utáni időben is, elsősorban a Velence elleni háborúban alkalmazott német zsoldosokat, akiket Küküllei szerint különösen kedvelt.⁷ De a királyi várak, elsősorban a határvárak őrzésére is igénybevette ezt a katonaelemet, így például a Ilvaselvi határon épített új erő védelmét angol ballistariusokra bízta⁸ s minden valószínűség szerint zsoldosokkal rakta meg az erdélyi királyi várakat is.⁹ Ily előzmények után nem csodálkozhatunk azon, hogy a Magyarországon ellenszenvvel és gyanakvással fogadott Zsigmond sem nélkülözhetette az idegen fegyveres erő támogatását.¹⁰ Uralkodásának végéfelé veszedelmesen elszaporodnak az idegen zsoldosok, különösen az ország nyugati részében. 1411-ből ismerjük egy német zsoldos kapitánynak a királyhoz intézett levelét, melyben elmaradt bérért követeli, s neki formálisan hadat üzen,¹¹ 1437-ben pedig a nádor figyelmezteti a soproniakat, hogy vigyázzanak, mert Nagymarton környékén zsoldosok garázdálkodnak.¹² Feltűnik tehát Magyar-

² BKK LVIII ed. Flor. II 178—176.

³ LXVIII u. o. 209—210. Már előbb, 1116-ban szerepeltetett a király zsoldosokat. Cosmas írja a magyar—cseh találkozással kapcsolatban, hogy István tábora őrzésére tres armatas hospitum legiones rendelt ki (Chronica Boemorum III 42 SS rer. Germ. ed. Bretholz 1925, 216.), ezen pedig Freisingi Ottó alapján (hospites, quos nunc solidarios dicimus: Gesta Friderici I 32) zsoldosokat kell értenünk v. ö. Schünemann, Die Deutschen in Ungarn (1925) 121.

⁴ Fejér: IX/1, 111.

⁵ Hóman: MT III¹ 42, 45, 49.

⁶ Fejér: IX/1, 767.

⁷ cap. XVII Schwandtner SS I 187.

⁸ cap. XXXVIII u. o. 195.

⁹ Az erdélyi királyi várak őrzésének céljaira foglalta le a Barcság egyházi tizedének negyedrésztét: Zimmermann—Werner: II 187.

¹⁰ Pl. 1385-ban János mazóvai hercegtől (Fejér: X/1, 96), 1385-ben Sternberg Jánostól fogad zsoldosokat, mégpedig kifejezetten a magyar lázadók ellen (Fejér: X/8, 177).

¹¹ Házi: I/2, 44.

¹² u. o. 142.

országon is a gazdátlan, fizetetlen s éppenezért fosztogató zsoldos típusa s bár szereplésük méretei nem is érik el a francia, vagy az itáliai mértéket,¹³ a jelenségek párhuzamosága mégis nyilvánvaló. Ezeket a gazdátlan hadakat valamilyen képen foglalkoztatni kellett nálunk is. 1437-ben Sopron parancsot kap a királytól, hogy a rendkívüli adó címén neki járó 1000 forint ellenében vásároljon Bécsben három gályát, melyeken a pozsonyi főispán a táboriták kapitányát, talán magát Giskrát, embereivel együtt Nádorfehérvár alá vitesse.¹⁴ Bár kétségtelen, hogy az idegen zsoldosság igénybevétele a XII. század óta állandóan összefüggött a magyar hadrendszer válságaival s a XIV. század vége óta egyike volt azoknak a módoknak, melyeknek felhasználásával az uralkodók a köznemesi demilitarizáció révén előállott hézagot kitölteni iparkodtak, az idegen katonaság jelentőségét Mátyás korát megelőzően túlbecsülnünk mégsem szabad. Nagy Lajos példája mutatja, hogy várvédelmen kívül, első sorban külfélszörúkbán jutottak szerephez s lényegében ily feladatokat bízótt rájuk Zsigmond is. Más vonatkozásban nagyobb számú idegen zsoldosság felhasználásáról alig hallunk, ami az országglakók érthető ellenszenvén kívül, első sorban azzal magyarázható, hogy az országban is bőségesen akadt elegendő számú és az idegenekkel teljesen egyértékű zsoldos.

Ez a magyar zsoldoskatonaság a XV. század elején semiben sem különbözik az általános egykorú európai típustól. Ha azonban eredetét és fokozatos kialakulását megérteni, társadalmi hátterét megrajzolni kívánjuk, függetlenítünk kell magunkat a zsoldosságnak közkeletű és korántsem találó meghatározásától. Történelmi értelemben ugyanis a „*solidarius*”, vagy „*stipendiarius*” nem jelent okvetlenül pénzzel fizetett, mindenre vállalkozó hazátlan katonát; nem is szükségképpen a pénzgazdaság korának harcosa, hanem feltűnik kifejezetten terménygazdasági korszakokban is, anélkül, hogy nem pénzzel, hanem természetbeni javakkal való díjazása életformájának lényegén változtatna. Schmidt-henner meghatározása szerint, zsoldoson oly hívatásos katonát kell értenünk, aki bárminő javadalmas ellenében toborozható, az állam részére hadi szolgálatot előre megszabott ellenszolgáltatás fejében vállal, anélkül azonban, hogy az illető országban pontosan körülírt közjogi helyzettel rendelkeznek.¹⁵ A pénzzel fizetett zsoldos csupán e katona típus

¹³ *Delbrück*: id. m. III 527 kk.

¹⁴ *Házi*: 1/3, 142; szerepükre a Száva mentén: Tóth Zoltán id. m. 34 v. ö. 1439: III. (CJ I 280).

¹⁵ *Europäische Geschichte und Söldnertum* 1 kk.

végső kifejlődése. Ehhez a lényegében helytálló meghatározáshoz, annak szellemében és a magyar viszonyok ismeretében csupán két kiegészítő megjegyzést kívánok fűzni:

1. A zsoldos katonai szolgálatát nem közvetlenül az állam veszi igénybe minden esetben, hanem erre sor kerülhet magánosok közjogijellegű hadi kötelezettségének teljesítésénél, sőt attól függetlenül, egyéni érdekből is.

2. Bár a zsoldosviszony lényege az önkéntes szegődés és szerződés felbonthatóságának mozzanata, a zsoldos és foglalkoztatója között bizonyos esetekben az ellátáson és készpénzfizetésen túl bizonyos etikai (hűségi) kapcsolatok is szövődhetnek.

A zsoldosságnak ezt az értelmét kell szemelőtt tartanunk akkor, amidőn a XV. század folyamán már pénzzel fizetett magyar zsoldoskatonaság kialakulását röviden ismertetni akarjuk. A korai magyar középkor, értve ezen a XI—XII. századot, sőt részben a XIII.-at is, ismer hivatásos katonákat, de — az előbb tárgyalt külföldiek kivételével — nem zsoldosokat. A várjobbágyok, az exercitialisok, határőrök, székelyek, besenyők, kunok, szepesi lándzsások, liptói és turóczi jobbágyfiuk elsősorban katonák ugyan, de mivel mindannyian körülírt jogokkal rendelkező testület tagjai, akiknek közjogi helyzete világos, zsoldosoknak semmiképen sem nevezhetők. Ez már azért is elhibázott volna, mert ezek a hivatásos katonák mindenekelőtt a királyt szolgálják s a koronához való viszonyukon csak az uralkodói kegy, nem pedig saját elhatározásuk változtathat. A patrimonális királyság hadszervezete a XII. századig zsoldosellenes jellegű s csupán a királyi kíséret alsóbb rétegében, továbbá a katonaállításra kötelezett egyházi és világi nagybirtok mileseiben láthatunk oly harcosokat, akikre a szónak terménygazdasági értelmében ráillik a zsoldos elnevezés. Ez a hivatásos katonaság azonban sokkal kisebbszámú, semhogy a későbbi viszonyok kialakulását egymagában megmagyarázhatná. A magyar zsoldosság akkor született meg, amidőn az előbb felsorolt hivatásos katonák régi közjogi adottságukból kikerülve, a központi hatalom és a nagybirtok szolgálatába lépnek. Az elzsoldosodási folyamatnak tehát két központja van: a királyi udvar és a nagybirtok.

A harcos elemeknek régi „conditio“-jükből való kiemelését a királyság indítja meg, a királyi szerviensek társadalmának megteremtésével. Az az első fejezetben jellemzett uralkodói törekvés, hogy a társadalomnak minél több harcraképes egyén álljon tetszésszerint rendelkezésre, mégpedig közvetlenül királyi vezetés alatt, elsősorban a hivatásos katonákra, főleg a jobbágyokra irányult. Amilyen mértékben növekedett a XIII. században a jobbára közsabad

eredetű és szerviensi jogokkal rendelkező, de végeredményben harcraképtelen elem létszáma, abban az arányban vált fokozatosan értékessé a király számára az a tényleges katonaréteg, mely a hadakozást foglalkozásszerűen űzte. A szükséglet nagysága magyarázza, hogy a XIII. században az addig is hívatásszerűen katonáskodó elem hadi készsége fokozódik, azaz a királyi szolgák, majd köznemesek társadalmán belül a többség demilitarizációja mellett, a kisebbség erőteljes militarizációja mutatkozik. A nemességnek ez a megoszlása világosan kiolvasható a XIII. századi törvényekből, az Aranybullától kezdve ugyanis a hadi vonatkozású cikkelyek sajátos kettősséget mutatnak. Az első fejezetben kifejtettek után egy pillanatig sem lehet kétséges, hogy a szerviens-kisnemesek többsége csak azért iparkodott hadkötelezettségét a védekező háborúkra és a közvetlen királyi vezetés eseteire korlátozni, mivel *minden* háborútól irtózott. Ezzel a lelki beállítottsággal viszont semmiesetre sem egyeztetetők össze a törvények és kiváltságlevelék azon rendelkezései, melyek a királyt külföldi háborúba követő szerviensekre, nemesekre vonatkoznak, s akik ennek fejében a királytól zsoldot kapnak. Ezeket az intézkedéseket mármost nem szabad úgy értelmeznünk, mintha a háborútól húzódó nemes rögtön zord harcossá vált volna, mihelyt a király hadszállásáért ellenszolgáltatást ígért neki, hanem kizárólag úgy, hogy a demilitarizált többség mellett a nemességnek valóban harcos része, a helyzetet kihasználva, zsoldos szolgálatot vállalt és ezt a jogát törvényben is biztosította. Így már a XIII. századi Magyarországon adva voltak a katonai szellem hanyatlásának és a műveltségi diszharmóniának a zsoldosság kialakulására oly kedvező indítékai.¹⁶ Ezek a külföldön is hadakozó zsoldosok legnagyobbbrészt nemesek s már az Aranybulla korában „*pro pecunia*” követték az uralkodót¹⁷ s bár a királyi udvarban feltételezhetünk az előkelő milesek, invenisek, familiárisok mellett oly szegényebb vitézeket is, akiket a királyi asztal tartott el s „akik csupán abban különböztek a zsoldosoktól, hogy bérüket természetben s nem pénzben kapták”,¹⁸ az ilyen nemesek katonai szolgálatának megváltása az egész XIII. század folyamán pénzben történt.¹⁹ A királyok katonai kíséretét, továbbá váraik állandó őrségét, a legelőkelőbb réteg kivételével, a XIV. században már zsoldosok alkották, akár természetben, akár pénzben kapták is a járandóságukat.

¹⁶ Schmidthanner id. ért. 6 kk.

¹⁷ VII § (Enchiridion 156—157).

¹⁸ *Váczy*: Királyi szerviensek stb. 40—41.

¹⁹ 1267 és 1291 : X (Enchiridion 169, 188).

Lényegében ugyanezt látjuk, a zsoldosság másik kifejeződési pontján, a nagybirtok esetében is. A nagybirtok kezdettől fogva rendelkezett hivatásos milesekkal, akikben a királyi kíséret alacsonyabb rétege és a tisztségviselők vitézei mellett, a zsoldosság tulajdonképeni magvát kell látnunk. A magánhatalmak rendelkezésére álló zsoldosság nagyarányú megnövekedése azonban itt is a régi királyi szervezet hivatásos katonanépeinek felszívására vezethető vissza. Az előző fejezetek során több példát idéztünk annak szemléltetésére, hogy miképen válik a várjobbágy comesének szerviensévé, familiárisává²⁰ s követi dominusát, mint annak katonája. De a régi vármegye felbomlása csak egyik forrása magánhadseregek nagyarányú szaporodásának; a másik — ugyanúgy mint a királyi zsoldosok esetében láttuk — maga a nemesség, annak harcos rétege volt. Azok a katonai hivatású szerviensek, kismemesek, akik a harciatlan tömeggel ellentétben külföldökre is követték a királyt, más vonatkozásban sem ragaszkodtak a kiváltságok betűjéhez. Míg a nemesség zöme kitartott a közvetlen királyi vezetés elve mellett, addig ezek a hivatásos katonák nyitvahagyták a lehetőségét annak, hogy valamelyik báró zsoldjába álljanak.²¹ Egészen kétségtelen, hogy már a XIII. században is sokkal nagyobb vonzóerőt gyakorolt a nagybirtok a fegyverforgatásból élő népelemre mint maga a központi hatalom. Míg a király külföldön és várvédelmen kívül alig tudta hasznukat venni, addig a nagybirtok katonaállítási kötelezettsége s — a közbiztonsági viszonyok ingatlansága miatt — önvédelmi szüksége²² biztos kenyeret adott nekik. Ezek a zsoldosok a XIII—XV. században kizárólag mint familiárisok léptek a dominus szolgálatába,²³ azaz szolgálatuk szabad szegődésen és annak felbonthatóságán alapul. Szekfű Gyula alapvető megállapításai után nem lehet célunk, hogy a familiaritás lényegét részletesen megvilágítsuk, csupán azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a familiáris hűbéresnek nyu-

²⁰ L. az előző fejezet 141. jegyzetét.

²¹ 1275. szlavón törvény: ita tamen quod iidem cum baronibus quibus voluerint, exercituandi liberam habeant facultatem (*Smičiklas*: VI 26).

²² Nemcsak a hatalmaskodásokra gondolunk itt, hanem a határszéli birtokosok önerejükben való védekezésére betörő ellenségek ellen. 1598-ban a Szécsiek és az Alsólendvai Bánffyak valóságos katonai szövetséget kötnek birtokaik védelmére s megállapodnak abban, hogy Mura-szombat melletti kúriájukon, továbbá birtokaik egyéb pontjain íjas rovasokat tartanak (Zala vm oklt. II 275).

²³ L. az előző fejezetben elmondottakat. Zsigmond parancsot intézvéen a velenceiek ellen harcoló nagyszámú seregéhez, azt egyszerűen familiaribus et gentibus fidelium nostrorum virorum magnificorum Nicolai de Marchal ... et Pauli Chwpor ... in partibus Italiae constitutis címezi (Zichy VI 185—184).

gati értelemben — a szó alkalmazásának pedig csakis így lehet értelme — semmiképen sem nevezhető. A törzsökös magyar területeken nem birtok ellenében teljesít urának szolgálatot,²⁴ hanem az esetleges birtokadomány, éppenúgy mint a királyi szervienseknél, csak „*recompensatio*”-ja a már szerzett érdemeknek. A hűbériség dologi mozzanatai itt és ott egyaránt hiányoznak s az egész intézmény nem a kialakult hűbérrendszerrel, hanem az ógermán *Gefolgschaft*-tal rokon. A familiáritás az egész magyar középkor folyamán nem részesült közjogi elismertetésben s miután nemes és nem nemes elemeket egyaránt tartalmazott, tökéletesen illik rá mindaz, amit a hadtörténeti kutatás a nyugateurópai zsoldos életformájának jellemzőjeként megállapított. Bár a szegődés a felek szabad akaratától függ s elvben bármikor felbontható, a familiáris sohasem éri el az itáliai zsoldoslelkiség erkölcsi mélypontját. Okleveleinkben lépten nyomon több nemzedéken át egy dominust szolgáló családokról olvasunk, familiárisokról hallunk, akik a végsőkig kitartanak bukott uraik mellett,²⁵ az archaikus hűségeszmény, mely a királyi kíséret tagjait az uralkodóhoz fűzte, megtalálható a patrimonialis magánhatalmak házi népénél is.²⁶ A ragaszkodás kölcsönös s ez nem jeleni kevesebbet, minthogy ez a legnagyobbszámú, legértékesebb és amellet túlnyomóan magyar katonaelem megélhetési érdekeivel egybehangzón lelkileg is az állami és társadalmi élet egyetlen tényezőjének, a nagybirtoknak az oldalán állott a későközépkor századai-ban.

Ha a királyi szó valamely tisztségviselőt, vagy nagybirtokost fegyverbeszólított, a parancs egyben szervienseinek, familiárisainak is szólott. Az okleveles anyagból egész világosan kiderül, hogy a dominus saját költségén vett részt a háborúban s a XIII—XIV. század folyamán a király részéről semmiféle ellenszolgáltatásban sem részesült s legföljebb utólag kapott érte adománybirtokot. De vajjon minő

²⁴ A hűbériség hazája ugyanúgy, mint a királyi adományrendszer-nél láttuk, ez esetben is a délvidék, ahol sok esetben előzetes birtokadományon alapul a szervius szolgálat: pl. 1454-ben két familiáris azon feltétellel kap a dominustól birtokot ut dum et quando domini nostri vel nobis necesse fuerit, cum duobus equis in servitiis nostris sint prompti et parati (Blagay 525).

²⁵ *Sinkovits*: id. m. 59 kk.

²⁶ A familiárisoknak uraikhoz intézett leveleiben ily fordulatokkal találkozunk: salutem et debitum famulatum usque vitam meam (Temesmegye IV 300); midőn a Subichok 1512-ben megajándékozzák familiáriusukat Bogdán Péter almissai grófot, úgy beszélnek róla, mint ahogy a magyar király szólt a XIII. században tekintélyes báróihoz: quod etiam alii nobis servientes ac sub nostra dominatione barones constituti ad tot servitia et maiora magis et magis corda erigant fidelitatis... (*Smičiklas*: VIII 39).

terheket rótt rá ez a kötelezettség a kíséretében harcoló familiárisokkal szemben? A legkorábbi adatok azt bizonyítják, hogy a magánszerviensek kezdetben „*stipendium*” címén meglehetősen változatos ellenszolgáltatásokban részesültek, élelmet, ruhát, lovat, fegyvert kaptak uruktól s az ellátásnak ez a módja még a XV. században is felbukkan.²⁷ Ezzel párhuzamosan viszont a pénzzel való díjazás is korán meghonosodik; egy 1250-ból való végrendelet az úr szervienseinek évi pénzsoldjáról intézkedik,²⁸ a tatárjárás kori nagybirtok pedig külföldi értelemben vett, tehát nyilván pénzzel fizetett stipendiáriusokat bocsátott a király rendelkezésére.²⁹ A XIII. század végétől kezdve a királyi oklevelek megemlékeznek az armata familiák díszes fegyverzetéről s azokról a tekintélyes kiadásokról, melyeket az ilyen felszerelés jelentett a dominus erszénye számára. Nagymartoni Miklós 1352-ben „*in propriis sumptibus et expensis, honestis hungaricae gentis natione secumducta*” vett részt Lajos király litván hadjáratában;³⁰ egy évvel később azonban, éppen a hadjáratral kapcsolatos kiadásaira hivatkozva, 60 talentumot vesz kölcsön Izrael pozsonyi zsidótól.³¹ E kiadások pedig aligha szorítkoztak kizárólag a kíséret felszerelésére és ellátására. Egy XIV. század elejéről való délvidéki oklevélben már elvként halljuk, hogy „*sacra scriptura testante nemo propriis tenetur militare stipendiis*”,³² a szolgálat és az ellenszolgáltatás összefüggésének tudata beveszi magát a kor szellembe, nemesek szegődnek szomszédjaik szolgálatába stipendiumért,³³ ami aligha lehetett más, mint pénz. A nagy fordulatot a természetbeni ellátásról a pénzfizetésre való áttérést és ezzel a familiáristársadalom teljes elzsoldosodását, belső gazdasági okokon kívül elsősorban a nápolyi hadjáratok s általában az itáliai hadviszonyokkal való megismerke-

²⁷ Váczy: Szerviensek stb. 57, Sinkovits id. m. 41.

²⁸ *duobus servientibus meis solvat stipendium suum, Martino scilicet dimidiam marcam et alteri fertonem et unciam* (Zala vm. oklt. I 5—6).

²⁹ Rogerius szerint a főpapok és bárók által kiállított sereget zsoldosok alkotják. A király felszólítja az országnagyokat, hogy habernent suos stipendiarios milites preparatos (cap. XVI Endlicher 265), majd megparancsolja nekik, ut quilibet aggregata sibi militia redirit ad ipsum (XVI u. o. 266). Kétségtelen, hogy mindkét hely ugyanarra a seregére vonatkozik, s az utóbbi említett militia zsoldosokból áll, akikben természetesen nem ad hoc toborzott idegeneket, hanem magyar szervienseket kell látnunk, akiket a magyar viszonyokkal kevésbé ismerős Rogerius egészen magátólértetődően stipendiáriusoknak nevezett. Tudósítása így a „bandériumok” árpádkori szerepének egyik legfontosabb dokumentuma.

³⁰ AO V 576—577.

³¹ AO VI 45.

³² 1312: *Smičiklas*: VIII 509.

³³ 1339 AO III 599—601.

dés idézte elő. Bár Lajos király idegen zsoldosokat is foglalkoztatott, seregének zömét mégis báróinak familiárishada alkotta. Ezek a harcosok terménygazdasági fokon már régóta zsoldosok voltak s most hosszú évekre³⁴ német és lombard stipendáriusok mellé kerültek, velük, vagy ellenük harcoltak, az áthasonulásnak tehát szükségképen be kellett következnie, már azért is, mivel a természetbeni ellátás az idegen környezetben lehetetlenné vált: Kükülleinél olvassuk, hogy Lackfi Miklós és Pál „*vix cum quinquainginta stipendiariis hungaris*“ foglyul ejtették Tarantoi Lajos százhusz zsoldosát.³⁵ A XIV. század derekáról ismerünk egy magyarországi és magyar neveket tartalmazó zsoldjegyzéket, mely szerint egy katona, nyilván nehéz lovas, havi 7 ½ forintot kapott, ugyanannyit mint bármelyik itáliai kollégája ebben a korban.³⁶ Az európai- és a magyar familiáris-zsoldosság azonosságát a magyar csapatok XIV. századi itáliai szereplése is igazolja. Egy magyar főispán, Moróc Simon vezetésével hétezer ember indult 1360-ban az egyházi állam segítésére, tehát a sereg legalább is jelentékeny részében a vezér bandériumának familiárisaiból állott. Zsoldos mivoltuk kiviláglik az eseményekből: midőn Albornoz bíbornok nem tudta őket megfelelően fizetni, szétszéledtek, egyrésztük Visconti Barnabás, másrésztük a szicíliai király szolgálatába szegődött.³⁷ Anélkül, hogy a Toldi-kérdéshez érdemben hozzászólni kívánnék, rá kell mutatnom egy összefüggésre. Toldi köztudomásúan 1354-ben pozsonyi alispán és várnagy volt, tehát nyilvánvalóan előkelő nemes familiárisa a megye akkori főispánjának. E tisztségben pedig 1351—1360 között azt a Simont találjuk, aki az 1360-i expedíció vezére volt. Toldi tehát Moróc Simon familiájához tartozott s e minőségben kísérte el urát itáliai hadi vállalkozásába s a kor szokása szerint, egész bizonyosan ő is vitt magával familiárisokat, urához való viszonyából következtethetőleg nagyobb számban. Ez a familiáris kíséret lehetett a magja az Alba Societas magyar részének, melyet Mályusz találó becléssel 1600 főre tesz. A familiáris kapcsolat megállapítása a vezér és Toldi között, Szekfű feltevését támogatja, aki az itáliai magyar zsoldosokban egy-egy dominus köré csoportosuló familiárisokat lát.³⁸ Az Alba Societas megalakulása, a benne

³⁴ Pl. 1350-ben Lajos király kintteti Lackfi István egy familiárisát, aki ura kíséretében, de a király szolgálatában négy évig hadakozott Nápolyban (AO V 411).

³⁵ *Küküllei*: cap. XX (Schwandtner SS I 184).

³⁶ Zichy XII 28; *Mályusz Elemér*: A Toldi monda történeti alapja: Hadtörténelmi Közlemények XXV (1924) 10.

³⁷ *Poór*: MNT III 261.

³⁸ Szerviensek és familiárisok 52, 3. jegyzet, Mályusz id. ért. 9.

szereplő angol és magyar zsoldosok szerződtetésének egységessége, azt bizonyítja, hogy a magyar familiáris mint hívatásos katona a többi itáliai zsoldossal egyértékűnek tekintett és azoktól a fizetés módjában sem különbözött.

Csak ezek az itáliai hatások, a zsoldosság nagy központjával való személyes megismerkedés, magyarázhatják a XIV. század végén előtűnő következetes pénzfizetési gyakorlatot, sőt a zsoldösszeg állandóságát is. A 90-es évektől kezdve a familiáristársadalomban szunnyadó zsoldos ösztönöknek a török háborúk megindulása biztosítja a teljes kibontakozást. Ezekben a hosszú idő óta először élet-halálra menő harcokban a köznemesség katonai dilettantizmusa nemcsak a magasabb kormányzati tényezők előtt vált nyilvánvalóvá, hanem őket a csatatérről ismerő familiárisok előtt is: kiérlelte bennük szolgálatuk nélkülözhetetlenségének tudatát, felfokozta ezzel anyagi igényeiket. 1591-ben Perényi Miklós szőrényi bán „*quibusdam nobilibus in partibus illis existentibus*” sóban vagy pénzben *salariumot* kér a királytól s egyben figyelmezteti a zsold elmaradásának veszélyes következményeire.³⁹ Az egyik földesúrnak a határon levő várát a csehek 1599-ben elfoglalják, mire egyik nemes familiárisát, annak visszavételére útasítja. Az illető eleget tesz a parancsnak s a harc során három szerviensét veszti s azonfelül még 4000 forintot is elkölt erre a vállalkozásra.⁴⁰ A katonai szükségletnek a polgárháborúkra, török háborúkra, és a köznemesség harcraképtelen voltára visszamenő megnövekedése, óriási teherpróbára teszi a nagybirtok anyagi erőit. A főméltóságok állandó és nagyszámú fegyveres kíséretet, valóságos sereget tartanak. Stibor vajdáról olvassuk, hogy mérhetetlen sokaságú hadi népét állandóan „*more execitantium*” táborban tartotta⁴¹ s körülbelül ezt látjuk a többi nagyúrnál is. Csak maga a felszerelés óriási összegeket emésztett fel; hiszen a XV. század elején egy felszerelt ló értéke 6 forintra rugott⁴² s egy harcos csupán újra és lándzsára 1 forintot kapott urától. De ezenfelül ott volt még a tulajdonképeni zsold, melyben ekkor már a harcos familiárisok igen nagy többsége részesült. Stibor vajda előbb emlegetett hatalmas serege pénzzel fizetett magyar és idegen zsoldosokból állott („*egregia et copiosa comitiva militum, procerum, nobilium tam regnicolarum, quam alienigenarum*”), kiket uruk „*non sine gravibus expensis et thesauri sui larga distributione*” toborozott. Ugyancsak zsoldos fami-

³⁹ *Pesty*: Krassó III 216.

⁴⁰ Orsz ltár dl. 8455.

⁴¹ 1406: *Fejér*: X/3 156.

⁴² Leleszi orsz. ltár acta a. 1417 nr. 58.

liárisok harcolták végig a polgárháborúkat: Horváti Pál zágrábi püspök a délvidéki lázadást „*bona ipsius ecclesiae Zagrabienensis dilapidando... et stipendiariis laute distribuendo*“ szervezte meg s küldötte testvéreit „*cum eisdem stipendiariis*“ az ország pusztítására.⁴³ A költségek nagyságát a zsoldviszonyok ismerete világíthatja meg igazán. A zsoldösszeg 10 és 5 forint között ingadozott; általában azonban 7 forint volt egy havi szolgálata.⁴⁴ E zsoldtételek értékeléséhez tudnunk kell, hogy 1 forint 13 pengőnek, vásárlóerejét tekintve azonban 100 pengőnek felelt meg⁴⁵ s így egy zsoldos katona egy havi szolgálata csak 5 forintot véve átlagul, 65, illetőleg 500 pengőjébe került a dominusának. Így nem csodálkozunk azon, hogy kisebb hadi vállalatok is óriási összegeket igényeltek. Hunyadi János 1459-ben 5 határmenti vár védelmére és kétszáz lovas kiállítására három hónap alatt hateraz forintot költ;⁴⁶ Thallóczy Matkónak a Frangepánok elleni harc során, melyet Zsigmond parancsára vezetett, egyedül Tinin várának ostroma 60.000 forintjába került.⁴⁷ Ezekután szinte kiszámíthatatlan, hogy micsoda

⁴³ Orsz. ltár dl. 7509.

⁴⁴ Zsigmond 1405-ban 10 (*Fejér*: X/4, 222), 1417-ben 7 (Dl. 10, 596), 1450-ban 6 és fél (Héderváry I 171), 1455-ben 5-5 forintot (Dl. 34.067) fizetett egy zsoldos, nyilvánvalóan nehéz lovas egy havi szolgálataért a dominusoknak. Egy lándzsáért, mely nálunk úgylátszik egy nehéz lovas és két íjászt jelentett (*Zimmermann—Werner*: III 149) 1408-ban 20 forintot adott havonként (*Iványi*: Bártfa nr. 62). Ezt a nagy fizetést természetesen csakis az elsőrangú fegyverzetű és készülttségű harcosok kapták. Midőn Zsigmond Dán vajda védelmére 1426-ban 1000 oláh zsoldost rendelt, akkor a lovasok bérét napi egy perperában, viszont három gyalogosét ugyanannyiban szabta meg. (Dl. 11. 952). Egy perpera alig több egy dénárnál.

⁴⁵ *Kováts Ferenc*: Egyház- és városgazdaság a középkorban (1954, Szeged) 10. E zsoldösszegnek az általános életszínvonalhoz való viszonyáról Zsigmond 1427-iki hadiszabályzata (*Kobachich*: Supplementum I 328 kk.) tájékoztat, mely valósággal „maximálja“ a katonák által szükségelt cikkek árát: egy köböl zabért 25, szénáért egy ló számára egy napra 1, annyi kenyérért, amennyi két ember étkezéséhez elegendő 1, libáért 5, csirkéért 2—5, malacért 5, bányyért 8 dénár fizettek, illetőleg kellett volna fizetniök, mert a valóságban egyszerűen elvették, amire szükségük volt. A magyar és a külföldi zsoldos díjazása körülbelül egyenlő volt. A XIV. században egy nehéz fegyverzetű lovas havi 7 forintot kapott, ugyanakkor, amidőn a bolognai egyetem tanárainak évi fizetése 55, a pápai pénzügyek vezetőjének pedig havi 8 forint volt (*Mályusz*: id. ért. 10—11).

⁴⁶ *Pesty*: Krassó III 370; 1419-ben Bátmonostori Töttös László nándorfehérvári várnagy 12.400 forintot kap a vár őrzetére és fenntartására (*Zichy*: VI 547), 1598-ban ugyanarra a célra négy kisebb vár után évi 1000 (br. Hoening ltár FH), 1455-ben Blagay Jánosnak egy-egy végvárért évi 500 forintot fizet (Blagay 510).

⁴⁷ *pro cuis quidem castris recuperatione in gentium nostrarum exercituum levatione de ipsius domini nostri imperatoris commissione plusquam sexaginta millia florenorum auri exposuimus* (Frangepán cs. oklt. I 281).

összegeket emésztett fel például a velencei háború, melyben 1411-ben Marczali Miklós erdélyi vajda, Csupor László szlavón bán és Blagay László vezetése alatt, 44.000 ember vett részt, kizárólag az említett három úr familiárisai.⁴⁸ Bertrandon de la Brocquire 50.000 forintra becsüli a leggazdagabb magyar nagybirtokosok egyikének, a rác despotának, évi jövedelmét magyarországi birtokai után.⁴⁹ Viszonyítsuk ezt az összeget annak a 8.000 lovasnak a költségeihez, melyeknek kiállítását a despota 1433-ban magára vállalta, s emlékezzünk vissza egyben Thallóczi Matkó hadiköltségeire, akkor aligha fog alaptalan feltevésként hangzani az a megállapításunk, hogy a magyarországi nagybirtokos osztály Zsigmond korában jövedelmének óriási részét honvédelmi kötelezettségének teljesítésére fordította. A szorosan vett katonai költségekhez járulnak azok a rendkívül nagy válságdíjak, melyeket egy-egy fogságba esett nagyúr fizetett szabadulásáért: Maróti János 40.000-t a töröknek,⁵⁰ Blagay László 6000-et a velenceieknek.⁵¹ A magyarországi nagybirtok pedig, néhány kivételt leszámítva, nem thezaurált⁵² s így a hadi költségeket csak a legnagyobb nehézségek árán teremtette elő.⁵³ A török elleni nemzeti védelem ügye mégis vele állott vagy bukott, mert ha a galambóci példa tanulsága szerint, még az összes bandériumok ereje sem volt elegendő a török fősereggel való eredményes szembeszálláshoz, mégis a hivatásos katonákból álló kiszámú haderő, a kisebb vállalkozások, de főleg a határvédelem egyedül megbízható eszköze volt. A köznemesség harcképtelenségét, a hivatásos katonák alkalmazásának anyagi korlátait felismerve, úgy kell szemlélnünk ezt a XV. századi önvédelmet, mint egy felvonásra kifejlődő és az elkerülhetetlen bukásba torkoló sorstragédiát, melynek részese az egész nemzet, hőse azonban egyedül a nagybirtok. Magyar és külföldi kortársak egyaránt felismerték azt a tényt, hogy „ez szegény keresz-

⁴⁸ Magyar nemzet története III 510 v. ö. Zsigmond parancsát a sereghez (*Zichy: VI 183*)

⁴⁹ Marczinkó Ferenc: Középkori utazók Magyarországon (Békefi Emlékkönyv) 102.

⁵⁰ *Katona: XII, 484—485.*

⁵¹ *Fejér: 8/5, 805—806.*

⁵² *Sinkovits: id. m. 68.*

⁵³ Zsigmond király 1394-ben elrendelte Zsámbó Miklós volt tárnokmester összes javainak lefoglalását, mégpedig azon a címen, hogy a *lucrum camarae* elszámolása körül még 1200 forinttal tartozik Kanizsai János esztergomi érseknek, akit ő a török ellen a határra küldött és aki ezt a pénzt éppen ezért nem nélkülözheti (Orsz. ltár 7958). 1436-ban Rozgonyi egri püspök valósággal könyörög Sárosmegyének, fizessék meg neki az elmaradt tizedeket, mert ő már arra számítva állította fel bandériumát s most nagyon hiányzik neki a pénz (*Fejér: 7, 815*).

tény ország" a törökkel önerejéből megbirkózni képtelen; viszont mint annyiszor, az európai szolidaritás ez alkalommal is csődöt mondott. Maga Zsigmond a nikápolyi vállalkozás létrehozója és a keresztény egységnek utolsó nagy közepkori hirdetője, életének alkonyán rezignáltan fordul magyar királysága felé, hogy a török elleni védelmet egyedül ennek erejére és áldozatkészségére alapítsa.

Történetírásunk a XIV. század végével kezdődő korszakot a nagybirtok hatalmi túlsúlyával jellemzi s ebben a jelenségben a nemzetre társadalmi és alkotmányos vonatkozásban egyaránt kedvezőtlen fordulatot lát. A nagybirtok előretörését megkísérelték több szempontból is magyarázni, elsősorban Zsigmond helyzetével és egyéniségével, másodsorban magának a nagybirtokos osztálynak oligarchikus ösztöneivel. E romantikus magyarázatokkal szemben tekintetünket a lényegre, a törökkérdés parancsoló „*necessitas*“-ára kell függesztenünk és az egyes társadalmi rétegeknek a nemzeti teherviselésben játszott szerepét kell tárgyilagosan értékelnünk. Miután kimutattuk azt, hogy a köznemesség a törökháborúk teremtette helyzetben sem anyagilag, sem katonailag nem járult hozzá számottevően az állam fenntartásához, a másik oldalon pedig azt láttuk, hogy a nagybirtok a szervezetében élő familiáris- és jobbágytársadalommal együtt erejének végső megfeszítéséig teljesítette kötelességét, akkor nem szabad felháborodnunk és sajnálkoznunk azon sem, ha az állami és társadalmi élet összes területein a nagybirtok érdekeinek megfelelő közállapotokkal találkozunk. A nagybirtok előretörése tehát a szó legigazibb értelmében szükségszerű volt, mely a rajta kívül élők számára is viszonylagos nyugalmat, emberi és keresztény életet biztosított.

Zsigmond ezt az adottságot felismerve alakította ki a nagybirtokon alapuló kormányrendszerét. Miután teljes világgosszággal látta meg a törökveszedelem nagyságát és a rendelkezésre álló katonai erők társadalmi hátterét, szükségképpen oly politikát folytatott, mely a nagybirtok honvédelmi terheivel arányosan, annak érdekeit is előmozdította. „Pazarló“ adományai, „könnyelmű“ zálogolásai s általában mindaz, amit köznemesi szellemű történetírásunk bűnéül rótt fel, egyszerűen abból a józan meglátásból eredtek, hogy a nagybirtoknak kapni is kell, hogy adhasson.

Miután a zsoldviszonyok és a hadiköltségek a nagybirtok jövedelmét úgyszólván teljesen felemésztették, Zsigmond a teherviselőképeség fokozására oly újítást vezetett be, mely teljesen előzmény nélkül áll a földesúri katonaillesítés addigi gyakorlatában s a telekkatonasághoz hasonlóan szintén a törökháborúk által előidézett válsággal függ

össze. Az újítás lényege, hogy a tisztségviselők és nagybirtokosok nem kizárólag „*in propriis sumptibus et expensis*“ állítanak ki seregeket, hanem azok szervezéséhez anyagi támogatás révén az uralkodó is hozzájárul.⁵⁴ Nemcsak az uralkodó foglalkoztat a királyi bandérium keretében számos zsoldost,⁵⁵ hanem ezenfelül a kisebb és a nagyobb birtokosoknak, sőt országos méltóságok viselőinek is adott kancelláriája útján „*dispositio*“-t bizonyosságú fegyveres fogadására. 1395-ben az új rendszer már teljesen kialakult: Bethlen György udvari miles parancsot kap urától, melyben tudatja vele, hogy Bubek Ferencet más bárók, nemesek és előkelők társaságában hadi népeikkel a Havasalföldre küldötte, utazék tehát hozzájuk és havonként ellenőrízze azokat, „*quibus pecunias nostras distribuimus*“, hogy megfelelő számú lándzsát állítottak-e ki s hogy minden lovasra két íjász esik-e és ezek valóban íjászok-e vagy pedig csupán apródok?⁵⁶ 1398-ban négy királyi vár fenntartásáért évi ezer forintot, a vár őrizőjének azonfelül másik ezret — salariumképen — fizet.⁵⁷ Ettől kezdve állandóan találkozunk olyan zsoldtétélekkel, melyeket nem a közkatonák, hanem vezérek vettek fel,⁵⁸ jeléül annak, hogy az elszoldosodás folyamata az előkelő harcos rétegre is kiterjedt. A szolgálatbalépést pontos szerződések szabályozzák, melyek a legapróbb részletekre is kiterjednek.⁵⁹ 1424-ben Bátmonostori Töttöst fizeti ki 10 lándzsa zsoldos szolgálata után, kiket uruk útján a királyi sójvédelemből elégít ki;⁶⁰ 1428-ban Egerszegi Imrén követel 32 lovast, akiknek felfogadására Csapi László helyetteskancellár adott pénzt s ugyanerre szólítja fel Remete Istvánt is, 40 lo-

⁵⁴ Már az árpádkorban hallunk az ispánoknak és főtisztviselőknek adott stipendiumokról (pl. HO: VII 190, *Wenzel*: XII. 477 és 545), ez azonban nem zsold s nem is katonai célú juttatás.

⁵⁵ *Fejér*: X/7, 192—195: udvari milesit és familiárisait emlegeti, kik ad stipendium nostre serenitatis harcoltak a csehek ellen. 1455-ban a hadfelosztási jegyzék tanúsága szerint 7.000 lovas kiállítását vállalta magára, ami az általa az előző években fizetett zsoldtétélek alapján 33.000 forint minimális költségnek felel meg.

⁵⁶ *Zimmermann—Werner*: III 149.

⁵⁷ br. Hoeningg ltár: 1389 május 11 (FH).

⁵⁸ 1408-ban például oly előkelő család sarja, mint Perényi Miklós kap a katonák fizetésén felül pro salario harmadmagával 240 forintot, azaz rá 80 forint esett (*Iványi*: Bártfa nr. 62).

⁵⁹ Midőn Zsigmond király 1417-ben franciaországi útjának tartamára bolondóci Stibort száz lovassal szerződteti, megígéri sibi a die prima, quo ipse cum praemissis centum equis de domo sue habitationis versus predictas partes iter veniendi arripuerit usque ad diem, quo ipse predictis nostris servitiis regalibus expeditis et consummantis ad antedictam domum ipsium reversus fuerit, computando ad eosdem centum equos pro quolibet mense septingentos florenos puri auri hungaricales dare et solvere (DI 10.596).

⁶⁰ Zichy: VIII 178.

vast illetőleg.⁶¹ A salariumrendszer nagybani alkalmazását mutatja Thallóczi Matkó 1435-iki bosnya vállalkozása, melyben „*ad rationem nostrae maiestatis*“ 1117 lovas vett részt a dominus saját népe mellett.⁶² A külföldi utazásoknál a király azért fizet zsoldot az őt kíséző uraknak „*ne ipse cum suis propriis stipendiis militari videatur*“.⁶³ Bár a királyi stipendium nem szünteti meg a nagybirtokos saját költségén történő katonaaállítási kötelezettségét, a zsold elmaradása és a költségeknek egészükben való elvállalása oly ritka jelenségek, melyeket a királyi oklevelek sohasem mulasztanak el külön kiemelni: „*nullo pecuniali nostro regio adminiculo stipendiatus, sed in propriis sumptibus et expensis cum copiosa suorum familiariorum comitiva...*“⁶⁴ Az egész rendszer teljesen tudatosságát, sőt intézményességét a Sárkányrend alapítólevele bizonyítja,⁶⁵ mely etekintetben is az uralkodó és a nagybirtok elvszerű szerződéses megállapodásának tekinthető. Miután a király ígéretet tesz az ország védelmének biztosítására, a bárók és az egész rend közössége is hasonló fogadalmat tesznek a maguk részéről, hangsúlyozva azt, hogy a királynak őket ebben támogatni kell: „*iuvamine tamen et subsidio domini nostri regis*“, mégpedig oly módon, hogy ha a király a rend valamelyik tagját a határra küldi, akkor az annak juttatandó segélyek (subsidia et iuvamina) felett a rend tagjai döntenek. A nagybirtok tehát nemcsak részt kér a közjövödelmekből hadi költségeinek fedezésére, de egyben befolyását is biztosítja e segélyek elosztására. Miután pedig a hívatásos katonaelem — mint láttuk — csaknem kizárólag az ő kezében van, mindenekelőtt ennek ellátásáról és foglalkoztatásáról gondoskodik s már eleve lehetetlenné teszi, hogy az uralkodó közjogi eredetű jövödelmeit a nagybirtoktól független zsoldoskatonaság szervezésére, vagy a zsoldosoknak a nagybirtoktól való elszakítására használja fel. A Zsigmond-kori hadszervezetnek ezt a politikai viszonyokra fölöttébb jellemző sajátosságát figyelhetjük meg a részletekben is: kisebb-nagyobb „vállalkozók“ toborozzák össze familiárisaik köréből a megfelelő számú katonát, a pénzt a királyi közegektől ők veszik át és fizetik ki ebből embereiket. Mint alább látni fogjuk, a városoktól szedett hadiadók az esetek legnagyobb részében sohasem folynak be a királyi kincstárba, hanem közvetlenül valamelyik zsoldra váró nagyúr familiárisa hajtja be őket. Ami pedig valóban az uralkodó

⁶¹ Temesmegye IV 615; Pesty, Krassó III. 328.

⁶² Dl. 34.067.

⁶³ Dl. 10.596.

⁶⁴ *Fejér*: X/7, 192—193.

⁶⁵ *Fejér*: X/4, 690—691.

kinestárába kerül, afelett is tulajdonképpen a Sárkányrend bárói rendelkeznek. Csak a katonaállítás e rendszerének és a jövedelmek felhasználására gyakorolt oligarchikus befolyásnak ismeretében érthetjük meg azt az aránytalanságot, mely az 1433-iki hadfelosztási jegyzékben a királyi és a nagybirtokosi csapatok számarányában mutatkozik: míg a királyi bandérium mindössze 7.000 emberből áll, addig a rác despota egymaga 8.000 embert állít ki. A nagybirtokosok egy töredékének katonai ereje tehát játszva elintézhette a királytól függő egész haderőt. Ez a helyzet kétségtelenül emlékeztet Károly Róbert és a Csákok, Abák, Németújváriak egymáshoz való viszonyára, azzal a lényegbevágó különbséggel, hogy a XIV. század elején az országot semmiféle külső veszély sem fenyegette. Ha Zsigmond nagy elődjének példájára a közép-birtokos nemesség élén megvívta volna a királyság és az oligarchia nagy csatáját, akkor ez mindenekelőtt a magyar védőrendszer, sőt a magyar államiság teljes összeomlását idézte volna elő. Zsigmondot tehát a viszonyok felismerése megalkuvásra kényszerítette, de ezért nem ő, hanem kizárólag a Nagy Lajostól örökölt oligarchia⁶⁶ és a törökveszedelem felelős. A mi mai történeti értékelésünk kétségkívül azon tényezőknél és személyiségeknek kedvez, akik a központosított újkori nemzetállam kialakításán munkálkodtak, ezt a szempontot azonban Zsigmondra és korára alkalmazni eleve elhibázott volna. A társadalmi adottságokban jelentkező belső és a törökveszedelemben érvényesülő külső tényezők s azok kölcsönös egymásrahatásai, kivétel nélkül annak a nagybirtoknak kedveztek, melyben ezidőtájt valóban a nemzeti élniakarás és köteleességteljesítés egyesült. Így ne higyjük azt, hogy a királyi jövedelemnek hadicélra fordításán a nagybirtok keresett. Bár úgy látszik, hogy a király állandóan nagyobb összegű zsoldot fizetett mint a dominusok,⁶⁷ ez a kü-

⁶⁶ Hóman Bálint, aki különben határozottan hangsúlyozza Nagy Lajos és Zsigmond birtokpolitikájának különbségét, elismeri, hogy „Nagy Lajos utolsó éveiben repedések támadtak... a társadalmi erők egyensúlya lassan megbomlott, a magánhatalmak egyike-másika fölébe emelkedett a többinek s a nagy király utolsó éveiben már előreveti árnyékát a főnemesi társadalom élére sodródott nagybirtokos urak végzetes küzdelme” (id. m. III¹ 157) s hogy az ellentétek kirobbanását csupán a király tekintélye akadályozta meg (u. o. 164). Az egyes birtokkategóriák között az ő számításai szerint mutatkozó egyensúly értékelésénél nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a közép- és kisbirtok a familiaritás révén jelentékeny részében a nagybirtok uszályához tartozott.

⁶⁷ Míg Zsigmond egy lándzsásért 20 forintot fizetett 1408-ban Perényi Miklósnak (*Iványi: Bártfa* nr. 62), addig ugyanaz a Perényi Miklós 1424-ben 10 lándzsa szerződésére — valószínűleg három hónapra — 500 forintot adott egyik familiaritásának, azaz egy lándzsára kb. 16 és fél forintot költött (Dl. 11952).

lönbség inkább a közvetlenebb érintkezés, mintsem a szándékos nyerészkedés számlájára írandó; hiszen gyakori eset volt, hogy pénzükhöz sohasem jutottak hozzá, vagy ilyen salariumra nem tartottak számot, sőt egyenesen visszaútasították, mint ezt Zsigmond két várnagya tette, akik 400 lovassal „*propriis eorum bonis pro nostra nominis excellentia militare mauerunt*.”⁶⁸ De azok, akik ilyen salariumot elfogadtak, annak összegét messze túllépve állítottak ki katonáikat. Bogát András mesterről olvassuk, hogy a cseh hadjárat céljaira a királytól pénzt kapott s amidőn ez nem bizonyult elegendőnek, felesége ékszereit és ruháit zálogosította el s biztosítéku lekötötte neki összes birtokait.⁶⁹ Hunyadi János 1439-ben hat-ezer forintot költött a királyi várak őrzésére és kétszázötven lovas kiállítására, de a királytól csak kétezer forintot kapott erre a célra, mire a többit saját zsebéből fizette.^{69a} Általában mindenütt azt látjuk, hogy a nagybirtok „*propriis sumptibus*” erőfeszítései és a központi hatalom által juttatott segélyek sem tudták fedezni a hadi kiadásokat. Így fel kell vetődnie annak a kérdésnek, hogy honnan vette, vagy honnan vehette volna Zsigmond az ország védelméhez szükséges hatalmas összegeket?

A rendes királyi jövedelmek legföljebb az udvartartás s a királyi bandérium felállításának költségeit fedezhették; belőlük a nagybirtokosoknak juttatott segélyekre már semmi-esetre sem tellett. E szükséglet kielégítésére Zsigmond király új jövedelemforrásokról gondoskodott és pedig

1. a városokra kivetett hadiadók,
2. a nemesség rendkívüli adója,
3. az egyházi jövedelmek megadóztatása,
4. kölcsönügyletek (fedezetlen kölcsön, birtokzálogosítás, regálejővedelmek lekötése) révén. Lássuk az első jövedelemcsoportot.

⁶⁸ *Fejér*: X/5, 471.

⁶⁹ HO: IV 280.

^{69a} *Pesty*: Krassó III 370. Nem szükséges különösen hangsúlyoznunk, hogy a salarium-rendszer bevezetése nem szüntette meg a propriis sumptibus alapján való katonaaállítás. Zsigmond 1455 jun. 27-iki oklevelének tanúsága szerint Thallóczy Matkó seregének csak egy részét fizeti a király, a többi költsége őt terhelte. Midőn 1432-ben a velenceiek ellen hadbaszólította Kanizsai László soproni főispánt, egyszerűen megszabta, hogy száz lándzsát kell kiállítania, mégpedig abban a meggyőződésben prout et id consideramus facultate tua inspecta faciliter te posse facere in expensis tuis propriis (*Fejér*: X/7, 419). Uralkodásának elejétől kezdve állandóan találkozunk okleveleiben a saját költségen felszerelt seregek emlegetésével: 1387 (*Pesty*: Krassó III 166), 1392 (u. o. 220), 1401 (*Zala vm oklt. II* 304), 1406 (*Fejér*: X/5, 156), 1414 (*Fejér*: X/5, 471), 1427 (*Sztáray II* 253), 1427 (*Fejér*: X/6, 888—890), 1450 (*Fejér*: X/7, 192—193) stb.

Már az Árpádkorból van adatunk arra, hogy a városok rendes adóikon kívül hadi célokra jelentékenyebb összegeket bocsátottak az uralkodó rendelkezésére.⁷⁰ A városokra kivetett első nagyobbösszegű hadiadó kivetése Nagy Lajos nápolyi hadjárataival kapcsolatos⁷¹ s az ő idejében lett szokásos a városok hadiszolgáltatának pénzen való megváltása.⁷² Ezeket a szörványos kivetéseket rendszerré Zsigmond fejleszti, mégpedig 1395-től, attól az esztendőől kezdve, melyben először nyúl a nagyban való zsoldostoborzás és a salariumok rendszeréhez: minden szabad királyi városra és „*libera villa*“-ra adót ró ki; Sopronra például kétezer, Körmöcbányára 100 forintot.⁷³ A hadiköltségek növekedésével a nyomás egyre fokozódik, s a király évről-évre egészen ötletszerűen vet ki a városokra kisebb-nagyobb összegeket, legtöbb esetben a katonai cél konkrét megjelölésével.⁷⁴ Szinte cinikusan hangzik Sopron városához 1398-ban intézett parancsa, melyben vagy 600 forint kifizetését, vagy azt követeli, hogy a polgárok maguk lássák el adriai hadi gályáinak őrzését.⁷⁵ A terheknek az anjoukori állapotokhoz viszonyított növekedését jól mutatja Kolozsvár példája, mely régebben, még Nagy Lajostól nyert kiváltsága alapján, háború esetén évente egyszer 200 forintot fizetett, még akkor is, ha a király az illető esztendőben több hadjáratot indított; Zsigmond uralkodása alatt a polgárok arról panaszkodnak, hogy nemcsak békeévekben kell az adót megfizetniök, hanem ezenfelül még személyes katonáskodásra is kötelezi őket.⁷⁶ Zsigmond egyáltalán nem

⁷⁰ Nagy: Sopronm. I 53.

⁷¹ Fejér: IX/1, 767.

⁷² Pl. Kolozsvár mentesség címén évi 200 forintot fizet (Zimmermann—Werner II 495).

⁷³ Házi: I/1, 246; Fejér: X/2, 310.

⁷⁴ 1400: Körmöcbánya, 100 frt. (városi ltár, tom. I, fons XXXI, fasc. I nr. 1), 1405: Eperjes, 400 frt., bosnya hadjárat (Fejér X/4, 577), 1405: Kassa, 800 frt. bosnya hadjárat (városi ltár nr. 42), 1407: Pozsony, 1000 frt. (Fejér X/4, 607), 1408: Sopron, bosnya hadjárat (Házi I/2, 6), Bártfa ugyanarra 510 frt. (Iványi nr. 62), 1409: Sopron — 600 frt. (Házi I/2, 22), 1410 — IX — 18: Kassa — 2000 frt. — stipendiumra (v. ltár 69), X—27: 1000 frt. (u. o. 70), X—30: 100 frt. (u. o. 75), 1415: Bártfa — 500 frt. — salarium — (Iványi nr. 71), 1425: Sopron: 1000 (Házi I/2, 265), 1426: Bártfa — 1200 frt. — Ujvár visszavételére (Iványi nr. 162), 1426: erdélyi szász városok — Dán vajda testőrségének zsoldja (Dl. 11865), 1430: Sopron — 4000 frt. — pro arduorum nostrorum et regni nostri negotiorum (Házi I/3, 15), 1430: Pozsony — 2400 — a vár védelmére (Fejér: X/7, 212), 1430: Kassa — 500 — stipendium (Fejér: X/7, 200), 1435: Sopron — évi 664 frt. — hozzájárulás Pozsony védelméhez (Házi: I/3, 55), 1437: Sopron — 1000 frt. — hajók vásárlása zsoldosok szállítására (Házi: I/3, 142).

⁷⁵ Házi: I/1, 254.

⁷⁶ Zimmermann—Werner: II 495.

csinált titkot abból, hogy ezekre a kivetésekre őt kizárólag a pénzszűke kényszeríti: „Miután magunk és országaink különféle fontos ügyeiben és halaszthatatlan hadi vállalkozásaiban nagyobb összegű pénzre van szükségünk, mégpedig sokkal inkább, mint az előző években bármikor s miután ezt sehol máshol, mint nálatok és a többi királyi városnál óhajtjuk fellelni“ — tehát fizessenek.⁷⁷ Ebben nem ismert tréfát. Így midőn az 1433-iki tervezetben Pozsony védelmét egy-egyvedrészben magára vállalta (1433:XXXI. §), ezt a várható kiadást rögtön visszahárította a városokra s Sopronra 664 forintot vetett ki, melyet Rozgonyi György és István főispánok zsoldosok fogadására kötelesek felhasználni. A derék polgárok, akiket az utolsó években számos ily királyi kegy ért, érhetően húzódoztak a fizetéstől, mire a király figyelmükbe ajánlotta, hogy nemfizetés esetén egy hónap leteltével a kivetett összeg kétszeresét, majd áruik lefoglalása révén annak négyszeresét fogja rajtuk behajtani.⁷⁸ Ezzel a kényszerrel szemben a városok teljesen tehetetlenek voltak s fogcsikorgatva fizettek. Mégis igazságtalanok volnánk, ha ezeket az intézkedéseket, egyedül a városok s a magyarországi polgári rend fejlődése szempontjából, káros jelenségeként bírálnók el. A felsorolt példákban nyilvánvaló, hogy ezek a városi hadiadók úgyszólván kivétel nélkül honvédelmi célokra fordítottak. Ezt bizonyítja elsősorban az adókivetés megokolása, melynek őszinteségében nincs okunk kételkedni. A középkori uralkodó oly mérhetetlen magasságban érzi magát városi alattvalói felett, még a későközépkori Burgundban is annyira nemesi-lovagi szemszögből nézi a polgári életet,⁷⁹ hogy nem látja szükségét semmiféle pénzügyi köntörfalazásnak. Ami véleménye szerint az ő honorjához tartozik, ami udvartartásának mai szemmel nézve mégoly felesleges fényűzése, mindazt gyermekie egoizmussal követeli meg alattvalóitól. Albert például azon a jogcímen vet ki rendkívüli adót Sopronra, hogy udvarának zenészeit Prágába vitethesse.⁸⁰ De bizonyítja a városi adónak hadicélú felhasználását az átvétel módja is: a pénz legtöbb esetben servitorok útján a katonaállító nagybirtokosok kezébe kerül; a sopro-

⁷⁷ *Házi*: I/2, 22.

⁷⁸ *Házi*: I/5, 55.

⁷⁹ *Huizingia*: Herbst des Mittelalters³ 76 kk. Még Mátyás is, a renaissance-fejedelem teljesen benne él a nemesi világnézetben: Venetos, quotiens in eos ira accenderetur, non ignobiles modo plebeiosque, sed etiam rusticos vocitaret... cum praesertim Veneti nulla ex parte nobilibus essent adaequandi et quia omnes mercaturae student et quia militiae, quae est potissima, quod satis constat, nobilium ars, operam navare non solent (Tubero X 2, Schwandtner II 329).

⁸⁰ *Házi*: I/5, 161.

niakhoz intézett parancsok majdnem mind Ozorai Pipó relatio-jára mennek vissza s az adó kifizetése az ő familiárisainak kezébe történik. A régebben is gyakorolt, de Zsigmond által rendszerré fejlesztett városi adóztatás tehát egyrészt a pénzügy és a honvédelem, másrészt a honvédelem és a nagybirtok lehető legszorosabb kapcsolatát bizonyítja. Csakúgy mint a nagybirtoknak juttatott hadisegélyek esetében, a városi adózásnál is azt figyelhetjük meg, hogy közjogi eredetű jövedelmek a király közbejötté nélkül táplálják a nagybirtok magánhaderejét.

Sokkal nagyobb óvatossággal kezelte Zsigmond a rendkívüli kivetések rendszerét a nemesség, illetőleg a nemességnek adózó földesúri népek irányában. Egyrészt óvakodott attól, hogy az iránta amúgy is bizalmatlan nemesi tömegeket a közfelfogás szerint jogtalan adóztatással maga ellen ingerelje, másrészt pedig jól tudta, hogy ezek a kivetések elsősorban azt a vagyonos nemességet, mindenekelőtt a nagybirtokosokat sujtják, akiknek vállára a honvédelem minden terhe nehezedett. Ezek a szempontok magyarázzák a rendkívüli hadiadónak a későbbi egyforintos rendszerhez viszonyított alacsonyosságát. 1394-ben 2 telekre egy forintot, 1399-ben $\frac{1}{2}$ forint 21 dénárt, 1432-ben — tehát a váltópénz értékének nagy súlyedése idején — mindössze 66 dénárt vetett ki egy kapura, amikor a hivatalos árfolyam szerint is 1000 dénár tett ki egy forintot.⁸¹ A nagybirtok hatalmát mutatják a földesúr által saját népeire hadi céllal kivetett adók, pl. 1440-ben Thallóczi Frank krassószentmiklósi jobbágyaira telkenként 1 forintot ró ki Nándorfehérvár védelméhez való hozzájárulás címén.⁸² A rendkívüli hadiadóból eredő jövedelmet ennek ellenére lebecsülnünk sem szabad, hiszen az adóköteles porták száma Zsigmond korában igen nagy, 400.000 volt. Kezelésére vonatkozólag nem állanak rendelkezésünkre megfelelő adatok, de nagyon is valószínű, hogy felhasználása ez esetben is a megjelölt célnak megfelelő volt.⁸³

A nemesi felkelés reformjáról szólva rámutattam arra, hogy a „*generalis exercitus*“ életképessé tétele mellett és azzal párhuzamosan, Zsigmond tudatosan törekedett a zsoldosság fejlesztésére is. Katonai politikájának ezt a kettősségét meggyőzően állítják elénk temesvári törvényei (1397). A portális

⁸¹ *Fejér* X/2, 256; Leleszi orsz. ltár fasc 26 a. 1399 nr. 15; Házi I/5, 42, az előzményekre s általában a rendkívüli adózás egész rendszerére l. *Hóman*: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában (1921) 161 kk.

⁸² Magyarország mellékt. okl. II 22.

⁸³ 1402 táján a hadiadót azok a bárók kapják kézhez, qui in exercitu presentí existunt (MN Múzeum ltára 1402 k. június 30).

katonaság első megszervezésével egyidőben, kifejezetten honvédelmi céllal, megadóztatja az egyházat is, amennyiben a törökháborúkra való hivatkozással minden magyarországi püspökség, káptalan, konvent, prépostság és apátság tized- és egyéb jövedelmeinek felét a korona számára igényli.⁸⁴ A következő években a törvénynek megfelelően „*specialiter deputati collectores et exactores*“, akik többnyire világiak voltak, királyi parancsra hivatkozva meglehetősen nagy összegeket vetettek ki az egyes egyházi testületekre.⁸⁵ Míg a temesvári törvényeknek a telekkatonaságra vonatkozó részei néhány év múlva feledésbe mentek, addig ez a hadicélú egyházi adózás Zsigmond egész uralkodása alatt megmaradt. A 30-as években azt látjuk, hogy a király évente egyszer összeül országa érdekelt egyházi férfijaival és velük egyetértésben szabja meg a következő évi hozzájárulásukat.⁸⁶ Miután az új adó nem kifejezetten hadi költségekre szolgál, hovatfordításában kételkednünk nem lehet, már azért sem, mivel a pénzt több esetben a határvidék védelmével megbízott főtisztviselők veszik fel. Így egy alkalommal a temesvári törvényre való általános hivatkozás mellett, a konkrét hadi célt is megjelöli a király és pedig Temesvár megerősítését s ezért a pénzt illetőleg is úgy intézkedik, hogy az a temesi főispánok, vagy familiárisaik kezéhez fizetendő.⁸⁷ Az egyházra kivetett hadiadó behajtásánál tehát szintén a nagybirtok közvetlen szerepének tanui vagyunk.

Az előbb említett és tárgyalt adónemek mellett, Zsig-

⁸⁴ Magyar Történelmi Tár III 255. A prépostságokat Zsigmond már egy évvel előbb, nyilvánvalóan a török hadjárat céljaira megadóztatta, pontos fizetés esetén azonban megengedte nekik, hogy ezt a terhet jobbágyaikra visszahárítsák (1396 január 12: leleszi prépostság házi ltára fasc. 6 nr. 388).

⁸⁵ 1397. dec. 4; egri püspökség és káptalan, 600 frt (egri kápt. m. ltára, num. I., div. VI, fasc. I. nr. 53); 1398 körül: pozsonyi káptalan, 170 frt. (pozsonyi kápt. m. ltára, capsa H fasc. 8, nr. 150); 1398: leleszi prépost, 214 frt. (házi ltár. fasc. 6, nr. 397); 1398 nov. 5: leleszi és jászói prépost, 1000 frt. (u. o. fasc. 6, nr. 401); 1400 okt. 15: pozsonyi káptalan 25 frt. (m. ltár capsa H, fasc. 8, nr. 155), 1400 ápr., leleszi prépost, 106 és fél frt. (házi ltár, fasc. la, nr. 10); 1400 okt. 15: bakonybéli apát 152 frt. (Pannonhalmi házi ltár, capsa 51, lit. B 6666); 1408—III—11: pozsonyi káptalan, 200 (m. ltára, capsa H, fasc. 8, nr. 156); 1424: szepesi káptalan, 300 frt. (orsz. ltára, scriu. IX, fasc. 6, nr. 15.)

⁸⁶ 1450—I—25: quia nos una cum prelati et alii viri ecclesiasticis regni nostri de et super facto ulterioris solutionis ad ecclesias et capitula ..ratione exercituum nostre expeditionis, contra hostes et inimicos eiusdem regni nostri, presertimque contra hereticos Iluzitas necessario faciendae impositae et imponendae, in civitate nostra Albaregali... quo etiam omnes prelatos et barones nostros ad nos accedere iussimus, certos facere volumus et habemus tractatus et dispositiones. (Győri kápt. házi ltára, cimelióth. II. nr. 24).

⁸⁷ 1398 (leleszi prépostság házi ltára fasc. 6, nr. 401).

mond élete utolsó éveiben még egy negyedikkel is kísérletet tett, mely — megokolása szerint — szintén honvédelmi rendeltetésű volt. Ez a baseli zsinaton kidolgozott adórendszer nemcsak Magyarországot, de elvben egész Európát, az összes keresztény országokat érinti, több mint valószínű azonban, hogy Magyarországon kívül sehol sem vették komolyan, vagy ha be is hajtották, nem a kijelölt célra fordították. Célja a hitetlen törökök és husziták elleni harc anyagi előfeltételeinek biztosítása s éppen ezért az egyháziakra és világiakra egyaránt vonatkozik. Az egyháziak a tizednek és minden egyéb jövedelmüknek egyhuszadrészét, míg a világiak évi jövedelmük, illetőleg e jövedelemnek megfelelő készpénzüik vagy felbecsülhető egyéb vagyonuk egy ötvenedét, ingó javaik és kölcsönvett pénzüik egy ezredrészét fizetik. Mindezek a pénzek „*ad congregandas et stipendiandas gentes armatas*” fordítandók. A világiak adóját megyénként az e célra választott tekintélyes nemesek hajtják be és szerződtesik és fizetik belőle a katonákat, akiknek élén az illető megye főispánja és egy e feladatra választott nemes áll. Az egész sereg főkapitányai Lévai Cseh Péter és bolondóci Stibor, akik maguk is állítanak ki banderiumot, melyet a *Baselben kivetett adó összegéből kell a megyéknek fizetniük*.⁸⁸ Bár az új adón felszerelendő zsoldosereg vezetése, a portális katonasággal és a megyei nemességgel együtt (1433, 1435), a főispánok kezében van és így az egész intézkedés nyilvánvalóan összefügg az általános honvédelmi tervekkel, a generalis exercitus reformjával, mégis azt látjuk, hogy az új állambevételből a nagybirtok is részesül s az egész sereg vezetése két hatalmas báró kezébe van letéve. Ez az intézkedés nem más, mint a nemességnek a zsinat tekintélyébe burkolt megadóztatása, mintahogy a választott nemeseknek az adó behajtásában, továbbá a sereg vezetésében játszott szerepe is kegyes látszat csupán. A megyei nemesség pénzén fizetett haderő teljesen a főkapitányok rendelkezésére áll, „*quotiens expediens fuerit*”. A gyakorlatban az új hadiadó behajtása és hovafordítása már egészen másként történt s a báróira támaszkodó király nyilván elfeledkezett a megyei közegek szerepéről. A nagyváradi püspökség egyházi és világi lakóihoz 1434 július 14-én kelt parancsa a Baselben kivetett hadiadó, tehát az egyházi huszad és a világi ötvened behajtásáról, az egész egyházmegye területét illetőleg úgy rendelkezik, hogy az a váradi püspökség adminisztrátorának kezéhez fizetendő. A megyei önkormányzat a gyakorlatban tehát semmiféle szerepet nem kap, sem az adó behajtásában, sem a sereg tobor-

⁸⁸ *Iványi: Bártfa* nr. 267.

zásában, sem pedig vezetésében. S ki az az adminisztrátor, akit az uralkodó az egész ügy lebonyolításával megbíz? Senki más, mint Thallóczy Matkó kevei főispán, Ozorai Pipó halála után a török elleni harc fő irányítója, aki a pénzt familiárisai útján veszi fel⁸⁹ s nyilvánvalóan saját bandériumának zsoldjára fordítja. A bihari analógia alapján egész bizonyosra vehetjük, hogy a baseli hadiadó behajtása az egész országban egyházmegyénként történt; a pénzt tehát vagy a világi kormányzók, vagy pedig a szintén nagybirtokos családból való⁹⁰ és bandériumállító főpapok vették fel.

Az adónemeket áttekintve azt kell tehát mondanunk, hogy azok vagy mindjárt közvetlenül, vagy közvetve a királyi kincstáron keresztül, a tanácsban ülő sárkányos bárók rendelkezésére, úgyszólván teljes egészükben a nagybirtok hadi költségeire fordítottak. A nagybirtok részben a rászakadó terhek következtében, részben pedig politikai számításból teljesen magához ragadta a hadicélú közjogi jövedelmeket.

Bármily nagy összegeket hoztak is a fentebb tárgyalt jövedelemforrások, jelentőségben mégsem vetekedhetnek Zsigmond kölcsönügyleteivel. Ezek a legnagyobb részben nagybirtokosoktól felvett kölcsönök részben fedezetlenek, részben záloggal biztosítottak s néha már a burkolt eladás jellegét viselik magukon. A magyar történetírás szinte egyhangúan, veszedelmes, homályos célú pénzügyi műveleteket lát bennük, melyek Zsigmond önkényes, törvénszegő, ledér egyéniségével, javíthatatlan pazarlásával magyarázhatók. A rendi, első sorban köznemesi felfogást magukévá téve, teljesen elfeledtek a kölcsönügyletek indítóokainak tárgyilagos felkutatásáról, nemcsak arról, hogy ezek az összegek mire fordítottak, de arról is, hogy a király mily kényszer hatása alatt nyult ehhez az eszközhöz.

A történetírás Zsigmond-ellenes beállítottságának megfelelően, homályban maradt az a tény, hogy az államhitelnek ezt a rendszerét nem ő, hanem uralkodásának végé felé Lajos király teremtette meg. Bár ezek a kölcsönök számban és összegszerűségben messze elmaradnak Zsigmond hasonló pénzügyi műveletei mögött,⁹¹ ez mitsem változtat a kezdeményezés tényén.

A kölcsön és a vele összefüggő zálogolási rendszer a késő-középkori államháztartás jellegzetes tünete, a domaniális jö-

⁸⁹ Zichy: VIII. 557 kk.

⁹⁰ *Barta István*: Egyház és Állam viszonya Magyarországon a középkor végén (1935) 59.

⁹¹ *Léderer Emma*: A középkori pénzületek története Magyarországon (1932) 177 kk.

vedelmek elenyésztek, a regalék elégtelenségének, az adózás kialakulatlanságának kényszerű következménye, melyhez a feudális erőktől szétzilált, de egyben súlyos közfeladatokkal terhelt állam utolsó lehetőségként nyúl. Alkotmányellenesnek ez az eljárás már azért sem nevezhető, mivel kizárólag a köznemesség tiltakozik ellene. Az 1397-iki temesvári törvények tiltják ugyan a zálogolást, később azonban, Zsigmond uralma megszilárdulásának éveiben, a kérdés többé szóba sem kerül s csak halála után, a köznemesi álláspontot érvényesítő 1459-iki törvény 16. cikkelye foglalja ismét állást ellene.⁹² Maga Zsigmond sohasem tartotta magára kötelezőnek a nikápolyi csata pánikjában fogant rendi irommány tiltakozását; csak akkor hívatkozott reá, amidőn politikai okokból el akarta venni valamelyik nagybirtokostól a zálogbirtokot, vagy ha azzal előnyösebb kölcsönhöz juthatott.⁹³ Nemcsupán tovább zálogosított, de egyben királyi szavát is adta arra, hogy a temesvári törvényeket „*cassamus . . . et penitus annullamus.*“⁹⁴ A köznemességre való korlátozódásnak és annak a szerepnek ismeretében, melyet ez a rend Zsigmond korában az állami teherviselésben játszott, az egész ellenkezésnek nem szabad túlságos jelentőséget tulajdonítanunk. Az egész kérdés nem azon a tényen fordul meg, hogy Zsigmond királyi javakat vetett zálogba, hanem azon, hogy a kapott kölcsönöket mire fordította s ez az eljárás kikerülhetetlenül szükséges volt-e, vagy sem? A következőkben a hova fordítás szempontjából tesszük vizsgálat tárgyává Zsigmond kölcsönügyleteit; rábízunk magunkat idevágó okleveleink megokolásaira, melyek őszinteségében ez esetben sincs okunk kételkedni. A király sokkal inkább meg volt győződve eljárása helyességéről, uralkodásának nagyobb részében sokkal kevésbbé kellett esetleges számonkéréstől tartania, sem hogy szüksége lett volna álokok megnevezésére. A megokolások ugyanígy hiteltérdemlők, akár tényleges államcélokat szolgáló, akár külföldi útjai során magánszükségleteire igénybevett kölcsönről van szó. A kiadott oklevéltárak, a kéziratok Zsigmond-kori okmánytár alapján több mint hetven oly kölcsönügyletről tudunk, melyek Zsigmond és a magyarországi nagybirtokosok között jöttek létre. Teljességre nem törekvő összeállításunk az esetek legnagyobb részét magában foglalja és így feltétlenül alkalmas arra, hogy a kölcsönösszegek felhasználását illetőleg biztos következtetéseket vonjunk belőle. A megokolások figyelembevételével anyagunkat a következőképen csoportosíthatjuk:

⁹² Corpus Iuris I 286.

⁹³ Léderer: id. m. 185.

⁹⁴ 1399 január 29 (Orsz. ltár. dl. 55. 285).

a) kifejezetten katonai és honvédelmi céllal igénybevett kölcsönök,

b) olyanok, melyek a célt általánosságban valamely közelebbiről meg nem nevezett országos vonatkozású feladatban jelölik meg,

c) melyeknél mindennemű megokolás hiányzik és végül

d) amidőn az uralkodó nyíltan bevallott személyes szükségletére, vagy Magyarország ügyeivel össze nem függő politikai- katonai céljaira vesz fel pénzt. Lássuk egymásután ezeket a csoportokat:

a) *katonai és honvédelmi célra fordított kölcsönök.*

<i>dátum</i>	<i>kölcsönadó neve</i>	<i>összeg</i>	<i>megokolás</i>
1. 1588-IV-29	Kanizsaiak	5.600 frt.:	a csehek által elfoglalt felvidéki várak visszaszerzése (Dl. 7.589).
2. 1589-VIII-20	Kapolyai Dezső	1.000 „	: propter nostras varias et validas expeditiones (Dl. 7.519).
3. 1589-IX-14	Losonci István	2.000 „	: részvétel a szerb hadjáratban saját költségen (Temesmegye IV 181).
4. 1595-XI-25	Kővágóörsi György	2.500 „	: háborús költségek (Körmend acta ant. alm. 3, lad. 4, nr. 21).
5. 1595-IV-18	Szécsényi Frank	3.540 „	: szerb és török hadjárat költségei (Teleki cs. oklt. I 252).
6. 1597-I-5	Kővágóörsi György	2.800 „	: háborús költségek (Körmend, acta ant. alm. 3, lad. 4, Batthyán nr. 4).
7. 1597-IV-26	Kővágóörsi György	3.000 „	: háborús költségek (u. o. nr. 3).
8. 1598-XI-1	Frangepánok	10.000 „	: pro tuitione confiniorum ab insultibus Turcorum fienda (Dl. 53.980).
9. 1599-I-29	Frangepánok	14.000 „	: török háború (Dl. 53.285).
10. 1403	Forgács Péter havi	3.000 „	Észtergom ostrománál, 300 lovas után ratione stipendii (Fehér X/4. 222).

<i>dátum</i>	<i>kölcsönadó neve</i>	<i>összeg</i>	<i>megokolás</i>
11. 1404	Sárfenéki Frigyes	8.020 frt.:	ratione fidelium servitiorum suorum et salarii sui (Veszprémi kápt. m. ltára, capsza 108, lit. T nr. 10).
12. 1405	Cilleiek	48.000 „	: török háború (Bécsi áll. ltár, ung. Urkunden).
13. 1412	Ulászló lengyel király	88.000 „	: velencei háború (Fejér X/5, 297).
14. 1419-IV-7	Garai Miklós	20.000 „	: Dévény várának megerősítése (Dl. 10.787).
15. 1422-VII-6	Maróti János	„	: pro quibusdam nostris et regni nostri arduis expeditionibus (Dl. 34.113).
16. 1424	Bazini György	10.500 „	: a husziták elleni védekezésre átengedi a királynak felvidéki várait s a cserére készpénzzel ráfizet (Dl. 11.514).
17. 1424-VIII-14	Garai Miklós	10.000 „	: pro validis et summe arduis nostris et dicti regni nostri Hungarie expeditionibus, pro defensione confinium ipsius regni a husziták ellen (Dl. 33.411).
18. 1426	Szentgyörgyi Bálint	6.545 „	: pro arduis nostris expeditionibus (veszprémi kápt. m. ltára, capsza 108, lit. T nr. 12).
19. 1426	Kaplitz Péter pozsonyi várnagy	6.500 „	: pro singulari necessitate nostra, pro conficiendis certis et necessariis rebus, que maiestatem nostram et regnum Hungarie concernunt: egy mosonmegyei királyi vár megerősítése (Fejér X/6.802).
20. 1428	Albeni János	14.000 „	: török háború (Fejér X/6.924).
21. 1429-X-14	Marcaliak	2.000 „	: pro certorum nostrorum negotiorum, commodum utilitatem et defensionem regni nostri concernentium (Veszprémi kápt. m. ltára, capsza 108, lit. T nr. 15).

<i>dátum</i>	<i>kölcsönadó neve</i>	<i>összeg</i>	<i>megokolás</i>
22. 1430-V-6	Maróti János	6.000 frt.:	az ország védelmére (gr. Zay cs. ltára).
23. 1430	Marcali Imre	2.800 „ :	140 fegyveres zsoldja a husziták elleni háborúban (Héderváry cs. oklt. 171).
24. 1430	Rozgonyiak	7.403 „ :	ad labores nostras Posonienses (Dl. 12.297).
25. 1435	Blagay János	1.600 „ :	ratione stipendii pro conservatione castrorum Orbaz et Kozora (Blagay oklt. 310).
26. 1435-VI-6	Bebekek	7.770 „ :	pro certorum nostrorum negotiorum, commodum utilitatem et defensionem... regni nostri concernentium (Fejér X/7.659).
27. 1435-VI-8	Garaiak	17.000 „ :	pro certorum et arduorum negotiorum, commodum utilitatem et profectum tutelamque et defensionem... regni nostri Hungarie et suorum confiniorum presertimque harum partium nostrarum superiorum (Dl. 12.719).
28. 1435-VI-23	Rozgonyiak	„ :	kölcsön Bázélban, azonfelül pro nonnullorum nostrorum negotiorum, commodum et utilitatem regni nostri et presertim harum partium nostrarum superiorum tutelam et defensionem (Dl. 12.725).
29. 1435-VI-25	Korbáviaiak	2.000 „ :	a Felvidék védelme (Veszprémi kápt. m. ltára, capsza 108, lit. T. nr. 17).
30. 1435-VI-27	Thallóczi Matkó	6.000 „ :	bosnya expedició zsoldja.
		7.000 „ :	a Felvidék védelme (Dl. 34.067).
31. 1435-X-13	Korbáviaiak	1.500 „ :	a Felvidék védelme (Veszpr. kápt. m. ltára, capsza 108, lit. T. nr. 20).

<i>dátum</i>	<i>kölcsönadó neve</i>	<i>összeg</i>	<i>megokolás</i>
32. 1435	Reichenau János magister bombardorum	1.265 frt.:	pro suo salario et pro certis aliis factis et pro bombardis et pixidibus... ipsum nobis datis (Dl. 12.759).
33. 1437	Hunyadi János	1.250 „ :	ad tres menses proxime venturos videlicet octobrem, novembrem et decembrem in quibus iidem cum quinquaginta lancearum seu gentium sub eisdem lanceis exercituantium, pro qualibet lancea per viginti quinque florenos (Dl. 13.088).
34. 1437	Blatnicai Pongrác	3.000 „ :	török háború, zsoldosok a rác despota segítségére (Dl. 24.550).

Összesen: 325.193 a. frt.

b) *országos célra felvett kölcsönök*

35. 1932-III-2	Garai Miklós	4.400 frt.:	nostris et regni nostri arduis agendis (Dl. 7.772).
36. 1400	Kusaly György	1000 „ :	pro arduis nostris et regni nostri negotiis (Fejér XI/2,767).
37. 1401-I-11	Kővágóörsi György	500 „ :	országos célra (Körmend, acta ant. alm. 5, lad. 3, Szentjakab nr. 203).
38. 1401-IV-16	Frangepán Katalin	8.500 „ :	pro arduis nostris et regni nostri negotiis (Frangepán oklt. 151).
39. 1410-13	Stassoi Mustichius	6.345 „ :	pro arduis nostris et regni nostri negotiis (Dl. 11.500).
	2.000 schok =	4.800 „ :	
40. 1415-IV-5	Cillei Herman	4.800 „ :	pro quibusdam arduis nostris et regni Hungarie predicti factis et negotiis expediendis, in quibusdam nostris et dicti nostri regni servetiis de nostrae celsitudinis singulari precepto, in expensis per ipsum factis, továbbá fiával együtt részvétel a konstanzi zsinaton (Dl. 10.350).

<i>dátum</i>	<i>kölcsönadó neve</i>	<i>összeg</i>	<i>megokolás</i>
41. 1421-V-1	Garai Dezső	7.000 frt.:	pro certis nostris et regni nostri Hungarie expediendis (Dl. 34.112).
42. 1423	Garai János	500 „ :	országos ügy (Dl. 11.343).
43. 1427-VI-17	Kolos Jeromos	400 „ :	pro arduorum negotiorum nostrorum, utilitatem et commodum regni nostri Hungarie concerdentium (Dl. 33.412).
44. 1429-IX-1	Márczali Imre	10.000 „ :	pro certorum negotiorum, commodum utilitatem et profectum... regni nostri Hungariae concernentium (Dl. 33.412).
45. 1435-VI-2	Hunyadi János	1.500 „ :	pro certorum et arduorum nostrorum et regni nostri negotiorum (Pesthy, Krassó III, 351).
46. 1435-VI-10	két királyi várnagy	1.500 „ :	országos ügy (Majthényi cs. ltára).
47. 1435-VI-17	Wolfart Pál	3.600 „ :	pro expeditione nonnullorum agendorum, nedum nostre maiestatis, verum etiam totius regni nostri Hungarie... commodum et utilitatem concernentium (Dl. 12.707).
48. 1435-III-4	György érsek	3.580 „ :	pro certorum et arduorum regni nostri negotiorum (Fejér X/7,751).
49. 1436-VI-6	Garai László	3.330 „ :	pro certorum et arduorum nostrorum et regni nostri agendorum expeditione (Dl. 37.598).

Összesen: 56.955 a. frt.

c) *cél megnevezése nélkül felvett kölcsönök.*

50. 1588	Ilsvai Lőkös	3.000 frt.:	Dl. 7417.
51. 1590	Szeretvai Péter	400 „ :	Dl. 7655.
52. 1594-X-23	Prodavizi Mikcs	3.000 „ :	Dl. 34040.
55. 1595-IV-19	Garaiak	4.000 „ :	Temesmegye IV 252.

dátum	kölcsönadó neve	összeg	megokolás
54. 1596	Zudar Péter özv.	12.838 frt.:	Dl. 8170.
55. 1400	Wolfart Ulrik	1.000 „ : „	8639.
56. 1402	Zrinyi Péter	11.00 „ : „	35104.
57. 1402	Wolfart Ulrik	8.000 „ : „	8756.
58. 1404	Dersfia Miklós	1.000 „ : „	8956.
59. 1404	Balitzky Prokop	12.000 „ : „	8944.
60. 1405	Tétényi Lukács	3.000 „ : „	9060.
61. 1410	Balitzky András	13.000 „ : „	Fejér X/5,79.
62. 1422	Garai János	12.000 „ : „	Dl. 11.225.
63. 1422	Garai Miklós	6.840 „ : „	38.470.
64. 1422	Eupuli Tamás özv.	4.000 „ : „	11.232.
65. 1431	Szentgyörgyiek	4.050 „ : „	22.485.
66. 1435	Nagy László	400 „ : „	12.606.
67. 1435	Fraknói Pál	500 „ : „	12.675.
68. 1435	Besenyő Pál	6.500 „ : „	Fejér X/7,653.
69. 1437	Gersei Pető	460 „ : „	Veszprémi kápt. m. ltára capsa 108, lit. T.

Összesen: 106.988 a. frt.

d) *magáncélra igénybevett kölcsönök.*

70. 1392-IV-24	Kapolyai Dezső	3.000 frt.:	pro certis nostris negotiis et agendis expediendis (Dl. 7.786).
71. 1417-VII-22	Stibor havi	700 „ : „	100 lovas zsoldja a király franciaországi útján (Dl. 10.596).
72. 1421-V-25	Szécsényi László	5.000 „ : „	certis et rationabilibusque causis animum nostrum mo- ventibus (Dl. 11.088).
73. 1431-IV-6	Frangepán Miklós	14.000 „ : „	pro certorum et grandissi- morum nostrorum negotio- rum, utilitatem commodum et profectum regnorum nostrorum concernentium (Frangepán I. 235).
74. 1434	Frangepán István	3.000 „ : „	italiai út költségei (Frangepán I. 247).
		<u>összesen: 25.700 a. frt.</u>	

összes kölcsönök végösszege: 514.836 a. frt.

A felsorolt 74 kölcsönművelet tehát 1388-tól 1437-ig több mint 500.000 aranyforint rendkívüli jövedelemhez juttatta az uralkodót. Különösen utolsó éveiben vett fel jelentékeny

összegeket, így pl. 1435-ben 50.000 forintot. Milyen célokat szolgáltak, mire fordítottak már most ezek a hatalmas summak? Erre a kérdésre összeállításunk alapján meglehetősen pontos választ adhatunk. Az első csoport számadatai önmagukért beszélnek: a kerekaszámban 515.000 forintnyi kölcsönösszezből 525.000 forintot katonai és honvédelmi célokra, a török-, velencei- és huszita-háborúk költségeire fordított a király. Ezzel a hatalmas tétellel szemben mindössze 25.000 forintot tesznek ki a magánszükségletekre, külföldi utazások céljára felvett kölcsönök. E két számadat egymásmelléállítása egymagában elegendő annak a közkeletű nézetnek megcáfolására, mely szerint Zsigmond király ilvirányú pénzügyi műveletei részben könnyelmű egyéni célokat, részben pedig Magyarország szempontjából közömbös és többnyire kalandos külpolitikai terveket szolgáltak. Hogyan kell azonban értékelnünk a másik két csoportba tartozó kölcsönöket? Az „országos“ célra felvett pénzek rendeltetését illetőleg több oly támaszponttal is rendelkezünk, melyek ezeknek az összegeknek ugyancsak katonai célra való fordítását valószínűvé teszik. Így fel kell tűnnie annak, hogy a kölcsönüzlet megkötésének dátuma mindig valamely nagyobb hadivállalat időpontjával egyezik: 15 esetből 10 a hadműveletek megindításának elsősorban kedvező tavaszi hónapokra esik, hosszabb külföldi tartózkodásai idején pedig mindössze két országos céllal megokolt kölcsönt vett igénybe az uralkodó. A személyek is sokszor ugyanazok, mint akiktől nemsokkal előbb honvédelmi célokra kért pénzt; így például az 1435-i összes kölcsönöket, megokolásuktól függetlenül, a Felvidék védelmével és a huszita harcokkal hozhatjuk összefüggésbe. Miután pedig az országos célt az első csoportba tartozó oklevelek nagyrésze is említi, a rövidebb fogalmazást, a részletesebb megokolás elmaradását, csupán a kancelláriai stílus esetlegességének tulajdoníthatjuk. Valószínű ez már azért is, mivel bizonyos külügyi kiadásokon kívül, a középkori államháztartást más számottevő országos „*necessitas*“ mint a hadsereg fenntartása nemigen terhelte. A második csoportban felsorolt kölcsönök legnagyobb részét tehát a hadi és honvédelmi célú ügyletekkel egyezően kell elbírálnunk. A meg nem okolt kölcsönök egy részénél az elszámolás mellőzése alighanem szándékos; ezen üzletek létrejöttét az összes esetekben a király személyes szükségleteivel magyarázni mégis „*testimonium ex silentio*“ volna; hiszen sokszor nem a kölcsön, hanem az azt megörökítő okmány természete miatt marad el a cél pontos megjelölése. Az oklevelek vagy továbbzálogosításokról intézkednek, vagy a kölcsönről befejezett tévként emlékeznek meg és így hallgatnak arról az ímmár

nem időszerű körülményről, hogy az uralkodó a pénzt mire költötte.

Mindezeknek mérlegelésével a honvédelmi célra igénybevett kölcsönök összegét legalább 450.000 forintra kell becsülnünk. Miután pedig semmiféle elfogadható okot sem tudunk felhozni arra, hogy miért kellett volna Zsigmondnak álokokra hivatkoznia: kiderül a „ledér“ királyról, hogy a kölcsönök és zálogolások kárhozottatott eszközéhez az esetek óriási többségében magyar királyságának biztonsága, vagy alattvalóinak megvédeése érdekében nyúlt. A vád első pontja tehát összeomlik s most már csak azt kell megvizsgálnunk, hogy valóban szükségyszerű volt-e még e cél szolgálatában is, éppen ennek az eszköznek az igénybevétele, mely végeredményben ismét a nagybirtok anyagi erejét és politikai hatalmát növelte nagyra. Erre a kérdésre is csak igenlő választ adhatunk.

Alkalmunk volt az előzőkben azokkal a körülményekkel megismerkednünk, melyek a hadviselést avatták e kor magyar uralkodójának legköltésesebb „passziójává“. Zsigmond uralkodása alatt két végzetes hatású folyamat találkozott össze: egy minden hadiszolgálatától irtózó s egy másik, a harcot foglalkozásnak, kenyérkeresetnek tekintő réteg, tehát a polgári és katonai hivatás éles elkülönülése egyazon társadalmon belül; másrészt pedig oly félelmes külső ellenség megjelenése a magyar államterület déli határán, mely az említett rétegekben a háborúval szemben elfoglalt magatartást a végsőkig tudatosította. A köznemesség harcra való képzetelensége sohasem volt nyilvánvalóbb, a nagybirtok szolgálatában álló familiáris harcra való készsége pedig sohasem állott magasabb fokon, mint éppen Zsigmond korában. Ez a feszültség a zsold nagyságában érvényesült s a háború addig ismeretlen megdrágulását okozta. Miután pedig ez a hivatásos katonaelem a nagybirtok szervezetében talált megfelelő irányítóra, a királynak, ha nem akarta országát a török áradat prédájául dobní, meg kellett alkudnia ezzel a nem általa előidézett, hanem csak örökölt állapottal. A kölcsönök és zálogolások is annak a megalkuvásnak tünetei, melyet Zsigmond, országa helyzetének világos ismeretében vállalt. Sőt a helyzet ezen a téren kedvezőbb a központi hatalomra nézve, mint a többi rendkívüli jövedelemforrás esetében. Míg a rendkívüli adók szinte kivétel nélkül a nagybirtok katonaságát táplálták, addig a kölcsönösszegek csak kis hányadukban fordítottak magánbandériumok fenntartására; nagyobbbrészükben királyi várak megerősítésére és az uralkodótól függő katonaság szerződtetésére szolgáltak. Zsigmond

utolsó éveinek kölcsönügyleteiből Léderer Emma⁹⁵ helyesen következtet a királyi hatalom viszonylagos megerősödésére. Az oklevelekben már nemcsak a királyi *requisitio*-ról, de határozott parancsokról olvasunk s így a kölcsönöket úgy kell felfognunk, mint a nagybirtok újabb honvédelmi megterhelésének tüneteit. Bár láttuk, hogy a nagybirtokosok egy kis részének katonai ereje is messze meghaladta az uralkodót, Zsigmond a tényleges hatalmi viszonylat ellenére is, a szónak régi magyar értelmében király tudott maradni. Hasonlítsuk össze helyzetét a Jagellókéval, vagy akár a kezdő Mátyáséval s a különbséget nemcsak a személyes tekintély, de egyben a nagybirtok magatartása szempontjából is lényegbevágónak fogjuk találni. Zsigmond függött a nagybirtoktól, nem ellene, hanem vele kormányzott, de ugyanakkor rá tudta nevelni a közfeladatok önzetlen ellátására is. Ezért nem szabad benne pártkirályt, az oligarchiák játékszerét látnunk. Összes alattvalóiról kívánt gondoskodni s ezt a gondoskodást éppen honvédelmi politikája, annak fejtegetéseink során kidomborított sajátos kettőssége tükrözi. Kezdetől fogva kiegyenlíteni iparkodott a teherviselés aránytalanságát s reformok sorozatával iparkodott lelket önteni a demilitarizált kismemesi tömegekbe. Ha uralkodásának középső szakaszában fel is adta ifjúkorának kedvenc gondolatát, halála előtt néhány évvel ismét visszatért hozzá. Nem őrajta, hanem a társadalmi fejlődés könnyörtelen tényein múltott, hogy a köznemességet nem sikerült megváltoztatnia. Utódja és politikai örököse, Albert király, a fenyegető törökveszedelemnek már csak egyetlen orvosságát látta: a nemesség általános megadóztatását és a zsoldosságnak fokozott igénybevételét.

Az eszmék személyes színeződése, reformok behozatala, időleges elejtése, majd javított alakban való feltámasztása azt bizonyítják, hogy Zsigmond király egy hosszú élet és uralkodás minden fázisában egyik legfontosabb kötelességének magyar királysága biztosítását tekintette. A történetírás eddig is kiemelte Zsigmond magyarbarát nyilatkozatait, az agg uralkodó öreges hazakívánczozását megbékélt alattvalói országába, de mindennek csupán érzelmi jelentőséget tulajdonított, elkéselt jóvátételét nehezen bocsátható ifjúkori bűnöknek. Ezt az érzelmi magatartást a honvédelmi viszonyok ismerete a tények szilárd vázával támogatja. Nem kívánunk Zsigmondból származása és adottságai ellenére „nemzeti királyt“ faragni: az ellentétek epochájának, a későközépkornak gyermeke ő; uralkodói ténykedésében ennek megfelelően

⁹⁵ id. m. 183.

egyetemes keresztény közösségi szempontok német, cseh és magyar érdekekkel ütköznek össze. De mintha élete alkotmányán a corpus Christianum feje mindinkább annak egyetlen sinylődő tagját, a törökkel gyűrűző Magyarországot tekintette volna munkássága igazi területének. Hosszas külföldi tartózkodásából visszatérve, maradék erőit a török elleni védelem megszervezésének és a Felvidékre befészkelődött csehek kiűzésének feladatára tartogatta. Az öreg császár, honvédelmi tervezetéből láthatóan oly Magyarországot képzelt maga elé, mely idegen segítség nélkül, de összes rendjeinek áldozatkész erőfeszítésével vet gátat a török előnyomulásnak. Mint szerény udvari miles szívta magába ezt a szellemet a középkori magyar önvédelem „győzelmes atlétája“, a Zsigmond-kori nagybirtok nemzeti kötelességvállalásának egy új korszakba való átörökítője: Hunyadi János.

Fia már más úton jár: a „szittyja Mars“ középkori gondolkodású atyjával s annak hajdani patrónusával ellentétben, nem a nagybirtok közhatalmi szereplésére alapítja uralmát, hanem hozzálát a Fejedelem akaratától irányított állam megszervezéséhez, melyben az egyes rendi ténvezőknek csak oly szerep jut, aminőt számukra az uralkodó jelöl ki. Védelmezi a köznemességet megyei önkormányzatának zavartalan élvezetében, de sem politikailag, sem katonailag nem reá, hanem a hatalom új eszközére, elsősorban zsoldoseregére, támaszkodik. Az állandó sereg zsoldosokból, de nem magyar, hanem idegen zsoldosokból áll. A király, aki úr akar lenni országában, csak oly hatalmi eszközöket vehet igénybe, melyek kizárólag az ő rendelkezésére állanak. Mitsem kezdhet tehát a színmagyar hívatásos katonasággal, a harcos familiárisoknak anyagilag és erkölcsileg egyaránt a nagybirtokhoz láncolt társadalmával, hanem helyettük jól fizetett, lassan-lassan lelkileg is vele azonosuló idegen zsoldosainak erejére és hűségére épít. Így Mátyásban támad ellenhatása annak a magyar történetet a XII. század óta átható szellemnek, mely állami feladatok ellátásáról társadalmi eszközökkel kívánt gondoskodni. E folyamat végén Zsigmond, az új kezdetén Mátyás alakjai állanak. Ellentétük azonban korántsem az „idegen“ és a „nemzeti“ király, de nem is a nagybirtok és a köznemesség uralkodójának, hanem magának a korszellemnek antagonizmusa, mely a hadtörténet viszonylatában is elkülöníti egymástól a középkor és a renaissance jelenségeit.

Dr. Deér József.

**Márkus- és Batizfalvi báró Máriássy András
táborszernagy, a Mária Terézia rend lovagja.
1757 – 1846.**

(Főleg a családí levéltár alapján.)

(Második közlemény.)

1800 novemberében a harcoló felek Itáliában újabb fegyverszünetet kötöttek bizonytalan időre, melyet 10 nappal előbb kellett felmondani. Ekkor Máriássy Borgofortéban volt előrsön és emberei négy mértföldnyi vonalat tartottak megszállva, amire nagyon büszke, s mint előrsparancsnok, már ezért is jól érzi magát. Igaz ugyan — írja — hogy bankó-cédulája már nincs, de van még 300 forintja. Mint kapitány, gazdagabb volt, viszont elismeri, hogy mint őrnagy, gavalérosan van felszerelve paripákban, cselédségben, ruhákban, szóval mindenben.⁷⁶

Úgy látszik, édesanyja, amidőn a magyar király 1800 őszén insurrectiót hirdetett, felhívta fiát, hogy mint magyar nemes, menjen át tisztnek az insurrectióhoz. Máriássy erre azt feleli, hogy a nemesi felkeléshez csak akkor menne át, ha ott ezredes, vagy alezredes lehetne, azonban, ha átmenne, számolni kellene azzal, hogy sorhadbeli rangját elveszti, így tehát ő inkább a vadász Corpsnál marad az ő szép tisztjeivel. Egyébként — írja — a franciák megint felmondták a fegyverszünetet, s ő ismét Governolónál van előrsön, emberei pedig Lagerben vannak, ami ebben a hidegben éppen nem kellemes. Panaszkodik, hogy sok az eső, úgy, hogy a kocsikat is hat ökör húzza, éppen azért nincs is operáció, s még ütközet sem volt, úgy, hogy nekik az előrsön aránylag elég jó dolguk van.⁷⁷

1800 decemberének végén Máriássy még mindig előrsön van, de most már reméli, hogy hamarosan Mantuába mennek, ami 1801 január havában meg is történt, és 1801 január végén már Mantuából írja anyjának, hogy bár fegyverszünet

⁷⁶ 1800. XI. 8. Governolo, XI. 17. és 20. Borgoforte. U. ott.

⁷⁷ 1800. XI. 30. Governolo; XII. 11. és 18. Governolo. U. ott.

van, mégis a franciák blokáda alatt tartják a várost, úgy, hogy ezt a levelet is kurir tiszt viszi a francia vonalakon keresztül a császári seregekhez, s a főhadiszálláson, Udinében teszi póstára. Egyébként reméli, hogy nemsokára béke lesz.

1801 január végétől március elejéig Máriássy nagy sajnálatára, nem írhatott haza levelet, mert a Mantuát körülzáró francia seregek a leveleket a vonalakon nem engedték át. A blokád vége persze az lett, hogy Európa „első erődjé“-t, Mantuát, át kellett adni a franciáknak, s a császári helyőrség, s vele Máriássy is, kénytelen volt Udinébe menni, ahol Máriássy március 3-án akarta elfoglalni új szállását, de a sors másképp döntött s Máriássy nem került magába Udinéba, hanem Corpsával, mindaddig, míg az fennállt, leginkább Coloredóban és Marianóban állomásozott. Írja, hogy megint török háború lesz, de erről nem szabad írni, de azt mégis közölheti, hogy innen sok ezred Magyarországra és Szlavóniába masíroz. A Máriássy Corps Itáliában marad és ő — amint azt később is többször hangoztatja — inkább marad itt, minthogy a török határra menjen, mert az valószínű Szibéria.⁷⁸

Máriássy, még mint őrnagy is, állandóan kap hazulról „culág“-ot, amit pontosan el is költ, mert — amint kijelenti — nem akar takarékoskodni. Egyszer él az ember, felesége és gyermekei nincsenek, hát bizony ő élvez, mert csak az az övé, amit élvezni tud. Most sok a kiadása, s így, ami már régen nem történt meg vele, 1000 forint körüli adóssága is van. Íme, egy évvel ezelőtt Génuanál, most pedig Udine mellett van előrsön, tehát semmi sem tart örökké a világon.⁷⁹

Március végén és április elején írja haza, hogy még az egész armádia itt áll, s a franciák is az osztrák tartományokban vannak, ahol pénzt exequálnak és mindent felesznek. Magyarország e tekintetben még szerencsés, de az olasz föld igen sokat szenved.

Ami az ő személyét illeti, — hála Istennek, — elég sok ütközet után, egészséges és ép maradt. Ujság most az, hogy a hadsereget szétdobálják. A cseh, morva és az Eszterházy ezredek régi állomáshelyeikre mennek, Itáliában pedig nagyrészt magyar ezredek maradnak. A Sztáray serege Budára, Splényiére Pestre, az Alvinczy ezred Kassára mennek. A vadászok s köztük a Máriássy Corps is, parancsot kaptak, hogy egy ideig még Udine és Görz között maradjanak. Ő nem is

⁷⁸ 1801. I. 30. Mantua; III. 3. Colloredo. U. ott.

⁷⁹ 1801. III. 7. és 18. Colloredo. U. ott.

bánja, hogy vele mi történik, de sem békében, sem máshol, mint vadászoknál, szolgálni nem akar.

E hó (április) 13-án Corps-ával Görz közelébe (Mariano-ba) kerül és április 20-án már írja is haza, hogy Görztől két órányira, Marianóban van, s gróf Attems-nál van megszállva, aki most nincs itthon. Marianóban ő a Corps törzsével egyedül, századai a környékbeli falvakban vannak szétszétva.⁸⁰

Utolsó levelei közül valamelyiket édesanyja valahogyan félreérthette, mert fiának olyasfélét írt, hogy nagyon rosszul esett neki, hogy fia nem akar édesanyja házába visszatérni. 1801 május 1-én felel erre Máriássy, írja, hogy édesanyja utolsó levelét fájdalmas szívvel olvasta. Kizártnak tartja, hogy olyasfélét írt volna, mintha ő nem akarna édesanyja házába menni. Ilyent még csak nem is gondolt, annál kevésbbé írhatott. Ő szüleit mindig nagyon tisztelte és szerette és „higyje el — írja, — ha haza megyek, kizárólag édesanyvám kedvéért teszem, mert a Szepességen nem szívesen lakom, mivel ott az emberek csak veszekszenek és perlekednek, ami ellenkezik az én természetemmel.“ Jelzi, hogy még mindig nem tudja, hogy Corpsával mi fog történni. Egyelőre várja, hogy irodája ide érjen és számadásait rendbe hozza. mert 200,000 forintról kell neki számot adni, de, mivel egy igen ügyes és tisztességes számvevője van, az ő dolgai hamarosan rendben lesznek.⁸¹

Május 20-án többek közt a következőket írja anyjának: „A 61. számú ezred, melyben (Máriássy) Antal szolgál, Udínében állomásozik, négy mértföldnyire tőlem. Írtam ezredesének, hogy ezt a betyárt szigoruan tartsa. Választ is kaptam rá, az a disznó, szégyenemre, rongyosan jár. Küldtem az ezredesnek 50 forintot, — bár nekem sem igen van, — hogy valami ruhát csináltasson neki, azzal, nehogy Antalnak megmondja, hogy kitől jött a pénz, mert nem akarok semmit sem tudni arról a bitangról. Sok tiszt volt nálam látogatásban ettől az ezredtől, de Antalt sohasem lehetett közöttük látni.“ Jellemző, hogy Antalra haragszik ugyan, de azért 50 forintot küld neki.

Írja, hogy még mindig Marianóban vannak, s mindenkinek kijelölték már az állomáshelyét, csak az ő Corpsának nem. Irodája már megérkezett, s örül, hogy számadásait végre rendbe hozhatja.⁸² Panaszkodik, hogy parancs érkezett, mely az egész hadseregben megszünteti a tisztek háborús lójárandóságát. Neki a háborúban nyolc lóra van járandó-

⁸⁰ 1801. III. 30. és IV. 9. Colloredo. U. ott.

⁸¹ 1801. V. 1. és 3. Mariano. U. ott.

sága, békében pedig csak háromra, így tehát négy lovát el kell kótyavetyélnie, mert azokért most pénzt nem kap.

Mivel a mult esztendőben megint hidegtelese volt, s akkor szabadságra nem mehetett, most azt tanácsolták neki, hogy menjen fürdőre. Tehát kért és kapott is három heti szabadságot a Pádva melletti Abano fürdőbe.⁸³

Július dereka lett, mire Máriaassy eljutott Abanóba, mert július 16-iki levelét még Marianóból keltezi, viszont július 27-én Abanóból azt írja, hogy már tíz napja itt van, nem beteg ugyan, de eljött ide, hogy egy régi barátjával együtt lehessen, ettől eltekintve, a fürdőzés jót tett neki. Jelzi, hogy július 30-án Velencébe megy, s onnan visszatér Corpsához. Miután célzásokat tesz arra, hogy milyen drága az élet, s hogy a fürdőzés és utazás sok pénzébe került, kéri czulagjának elküldését.⁸⁴

Tudjuk már a parancskönyvből is, hogy 1801 augusztus elején megjött a Máriaassy vadász Corpsot feloszlató rendelet s Máriaassy szomorúan írja haza, hogy augusztus végén Corpsát disszolválják. „Mivel az én vadászaim csak a hádjárat tartamára verbuváltattak — írja — ezeket tehát hazaküldik. Az én irodám, míg a számadásokat el nem készítik, együtt marad és addig én is itt maradok, mint Commandáns, azonban, hogy hol leszünk elhelyezve, azt nem tudom. Várom a tábornokot, aki majd mindenről felvilágosít. A tisztek mind az ezredhez lesznek beosztva, csak én nem tudom, hogy mi lesz velem.“

Ezzel elkezdődnek Máriaassy nehéz vívódásai, s küzdelmei önmagával. Quietálni is akarna, meg nem is. Első és elhamarkodott gondolata az volt, hogy amint készen lesz a számadásaival, nyomban Bécsbe utazik a császárhoz és Károly főherceghez, hogy benvujtsa lemondását. „Mert én — írja — aki eddig vadász Commandáns voltam és előljáró, semmiféle ezredhez menni nem akarok. Hogy fogok azután megélni, nem tudom.“ — „Jó reputációval akarok távozni, s minthogy irodám rendben van, hálát adok érte Istennek.“⁸⁵ Ilyen gondolatokkal küzködik Máriaassy heteken át, az önértet, a katonaelet szeretete, a megélhetés gondjai körül

⁸³ 1801. május 26. Pádva. „Auf das Ansuchen des Jäger Corps Commando vom 8ten dieses wird dem Herrn Corps Commandanten der zu Herstellung seiner Gesundheit erforderliche Urlaub auf 3 Wochen in das Baad Abano bewilligt. — Kottulinszky Generalmajor. Vidi: Hohenzollern F. M. L. stb. — An das Mariasi Feldjäger Corps Commando. 1801. VI. 3.; VI. 16. Mariano. U. ott.

⁸⁴ 1801. VII. 16. Mariano, VII. 27. Abano. U. ott.

⁸⁵ 1801. VIII. 10. Mariano. U. ott.

forog a küzdelem, de végül mégis győz Máriássyban a katonája és — *katonája marad.*

Augusztus 24-én rezignáltan írja anyjának, hogy e hó utolján Corpsa végleg feloszlik, ő ugyan még itt marad, de a számadások és leszámoltatások befejezése után Bécsbe megy. Kedélye nyomott hangulatának hatása alatt írja: „Ügy gondolom, mégis csak *quietálnom kell, bár tudom, hogy mint civil, nem fogok Szepesben oly megelegetten élni, mint katonakoromban.* Hiába! Az én passzióm csak is a katonai élet és a katonaság.“ Mélységesen sajnálja Corpsát, melynek az egész ármádiában jó reputációja volt, „jó tisztjeim, jól nevelt embereim“ voltak és augusztus 27-én nagy fájdalmára és bánatára bekövetkezett a Corps tényleges feloszlása. Nehéz volt az elválás, nehéz a búcsúzás a Máriássy Corps-tól, de hát ennek is meg kellett történnie!

Tisztjei még nem tudják, hogy melyik ezredhez kerülnek. Bianchi óbester, aki Ferdinánd főhercegnek katonai tanácsadója és Máriássynak jó barátja volt, a bécsi udvari tanácsnál Máriássy részére, a Károly főherceg alá tartozó 48. számú Vukassovics ezredhez kért beosztást, amit meg is kapott. Ez azonban sehogy sem tetszik Máriássynak. Jelzi is anyjának, hogy: „Tegnap írtam a Höff-Kriegs-Ráth-nak, hogy oda (t. i. a Vukassovics ezredhez) nem megyek, hanem négy havi szabadságot kérek, de csak akkor, ha az irodám a számadásokat befejezte. Így azt hiszem, hogy Görzbe kerülök.“⁸⁶

Máriássy valóban Görzbe került, ahol tovább folyt a quietálás gondolata körüli nehéz belső tusakodása. Azonban ekkor már inkább a quietálás ellen és a katonai szolgálatban való megmaradás melletti állásfoglalás homályos körvonalai kezdenek bensőjében kialakulni, amire döntő befolyást gyakorolt az a tény, hogy nyugdíját *nem* kapott volna, ha quietál.

1801 szeptemberében Máriássy írja haza, hogy amint Corpsát feloszlatta, irodájával együtt nyomban Görzbe került és itt is marad, míg számadásaival — melyekért mint Corps Commandáns felelős — el nem készült. „Utána — írja — szabadságra megyek, s mi lesz velem továbbá, nem tudom, de az egész világ azt mondja nekem, nehogy quietáljak, mert szívvel-lélekkel katonák vagyunk és odahaza soha nyugtot nem lenne. *Könnyű quietálni, de nehéz a visszatérés.*“ Ezt az utóbbi kijelentést későbbi leveleiben gyakran megismétli.

Jelzi Máriássy, hogy meglátogatta Trevisóban jövődöbéli ezredesét, aki neki jó barátja. Úgy véli, hogy ha annak

⁸⁶ 1801. VIII. 24. Mariano. VIII. 28. Görz. — U. ott.

idején kérte volna, hogy valamelyik ezredhez alezredesként osszák be, megkapta volna, de ő szerette vadász Corpsát, s azt semmi áron sem akarta elhagyni.

Közben a bécsi udvari haditanács leírt Máriássyhoz, hogy három havi szabadságot engedélyezett neki, de állomáshelyét addig el nem hagyhatja, míg irodája a számadásokkal készen nincsen, mert a számadásokért ő felelős. A számadások elkészítése körülbelül öt hónapba kerül, addig tehát Görzben kell maradnia, ami bántja is őt, mert sem Corpsá, sem dolga nincs! Szálláson Coronini gróf házában van, s jól el van látva, de mi haszna, ha itt már senki sem marad, mert az összes tisztek, s az övéi is 18 ezredbe lettek széjjel osztva az ország minden részébe. Így tehát elvesztette jó barátait, s mer dicsekedni azzal, hogy ezek mind szerették őt.⁸⁷

Ez alatt írt neki édesanyja, s jelezte, hogy ő valami beadvánnyal óhajt a császárhoz fordulni, melyben fia részére valamit kérni akar, de hogy mit, azt nem tudjuk megállapítani. Máriássy erre szinte ijedten kéri anyját, hogy az Istenért, „ne küldje el az értem írt beadványt a császárnak, mert én koldulni nem akarok, mivel tudatában vagyok annak, hogy az egész armádia tudja, mennyire jó katona vagyok.“

„Lemondásomról — folytatja — őszintén a következőket írhatom: Akármelyik napon quietálhatok alezredesi címmel, de nyugdíjat nem kapok, mivel egészséges és legszebb éveimben vagyok, szolgálatra pedig alkalmas. Ha tehát quietálok, akkor eddig hiába szolgáltam, s odahaza hogyan fogok évi 1800 forint jövedelemből megélni? Jól gondolja meg édes Anyám, hogy csak a Szepességben megmaradni nem akarok, s mibe kerül ma az, ha egy utazást kell valahova megtennem?

A Hoff-Kriegs-Rath-nak megírtam, hogy mivel én vadász Commandáns és önálló előljáró voltam, nagy méltánytalanság történe velem, ha valamelyik ezredhez őrnagyként kellene bevonulnom. Inkább koldulok, de így ezredhez nem megyek, hacsak alezredesnek ki nem neveznek.

Amint a számadásokkal készen vagyok, megyek Bécsbe, ahol Károly főherceggel akarok beszélni: azért kérem édes Anyámat, hogy az én sorsomat illető gondolatait velem közölni szíveskedjék, mert *édes Anyám parancsainak eleget kívánok tenni.*⁸⁸

Körülbelül egy hónappal később Máriássy azt írja anyjának, hogy ha a Vukassovics ezredbe, ahova áthelyezték,

⁸⁷ 1801. IX. 11. és 22. Görz. — U. ott.

⁸⁸ 1801. IX. 28. Görz. — U. ott.

tényleg átmenne, ott rangban az első őrnagy lenne. — Lát-szik tehát ebből, hogy Máriássy lassan bár, de kezd puhulni és mintha már kezdené magát hozzászoktatni ahhoz a gondolathoz, hogy ezredhez megy. Lassanként a quietálás gondolata is nyugdíjazási kérvénnyé módosul, mert november elején Máriássy értesíti édesanyját, hogy a bécsi hadi tanácshoz fordult beadvánnyal, melyben őrnagyi nyugdíjának megállapítását kéri az alezredesti cím megadásával. Számítása szerint az őrnagyi nyugdíj évi 800 forint. Amint a haditanács beadványára válaszol, nyomban megírja haza.⁸⁹

1801 december elején azt írja haza Máriássy, hogy lemondására vonatkozó álláspontját édesanyjának most már világosan kifejtette, s figyelmezteti, hogy az ilyen komoly életforduló előtt sok mindent alaposan meg kell fontolni és gondolni. „Édes Anyám higye el, hogy tanításait mindig komolyan vettem s azokat szentnek tekintettem, s őket halálomig követni fogom.“

Vége december elején a bécsi haditanácstól is megjött a válasz, amelyet Máriássy siet anyjával közölni. E szerint: „mivel egészséges vagyok. — írja — és semmiféle betegség nem kínoz, s így szolgálatképes vagyok, *nyugdíjat nem kaphatok*, de ha a birtokom megkívánja otthon létemet, quietálhatok. — Mindezeket én a Hoff-Kriegs-Rath értesítése nélkül is tudtam. E szerint legrövidebb idő alatt várom édesanyám tanácsát, s amit nekem parancsol, azt teszem. Bánt engem a kapott válasz, mert hiszen sokáig szolgáltam ellenérték nélkül.“ — Közben megírta haza azt is, hogy ha a számadásait befejezte, akkor Bécsbe, onnan Pestre s végül a Szepességre megy, hogy édes anyjánál „lépjen szolgálathba.“⁹⁰

A haditanács fenti értesítése döntő volt Máriássy életében, mert ennek hatása alatt alakult ki benne a gondolat, hogy nem quietál, hanem tovább szolgál. 1802 január elején már írja is haza, hogy ami a quietálást illeti, erről szó sem lehet, egyébként erről még Károly főherceggel is fog beszélni. 1800-ban Bellegarde vezénylő tábornok őt már a vadász Corpsnál alezredestégre előterjesztette, de azután jött a szerencsétlen visszavonulás, Mantua blokádja, majd bekövetkezett a fegyverszünet, s így az előléptetés elmaradt. Mivel most előléptetés nincs, őt Károly főherceg sem léptetheti elő, nem marad tehát más hátra, mint szabadságot kérni alezredesti jelleggel s szabadságon maradni, míg valóságos alezredest nem lesz. Ha ezt nem adnák meg, még mindig lehet quietálni nyugdíj nélkül és melléje kérni az alezredesti címet.

⁸⁹ 1801. IX. 28. Görz. — U. ott.

⁹⁰ 1801. XII. 1., 4. és 8. Görz. — U. ott.

Fz utóbbit azonnal megkaphatja s quietálhat is, de akkor a pensió, a kéménybe esett. Mindezeket meg akarja tárgyalni jó barátaival, s első sorban, Károly főherceg adjutánsaival, akik neki szintén jó emberei. Egyébként meg van elégedve, mert kiküldik Triesztbe az Ober-Kriegs-Commissariátushoz, s itt fogják számadásait felülvizsgálni. Végül megfogadja, hogy amint törzstiszt lesz, többet kártyát nem vesz kezébe, — tehát eddig kártyázott!⁹¹

Máriássy január 19-én jelenti anyjának, hogy holnap megy Triesztbe a főhadbiztossághoz, s állítólag ide várják Károly főherceget is, akinek, ha ide jön, itt fogja kérvényét átnyújtani, ha nem jön, akkor Bécsben.

A számadások felülvizsgálata február első felében befejeződött, s Máriássy 20-án készült Triesztből Bécsbe indulni, hogy Károly főhercegnek, aki nem jött Triesztbe, Bécsben személyesen nyujtsa át folyamodványát, amire még nem sejt, hogy milyen választ fog kapni.⁹²

Számadásai lezárásával és felülvizsgálatával Máriássy végleg megszűnt Corps Commandáns lenni. Életének nevezetes és kellemes fejezete után a felsőség pontot tett. Mint önálló osztályparancsnok, Máriássy, minden esetre szigorúnak mutatta magát kifelé, de a ridegnek látszó szigor mögött igazságosság, belátás, sőt jólelkűség húzódott meg, de csak azokkal szemben, akik ezt megérdemelték. Szolgálon ennek egyik bizonyítékaként contessa Sizzo de Candianinak Máriássyhoz Pontremoliba írt levele, melyben jelzi, hogy völegénye elmesélte neki, hogy vele Máriássy mennyi jót tett, amit annál inkább hálásan köszön, mert manapság az ilyesmi igen ritka és kivételes jelenség.⁹³ Bizonyíték az is, hogy Corpsbeli tisztjei, mint jó barátai után, valósággal bánkódik akkor, midőn a Corps feloszlatása után a világ minden tájára szétszélednek.

Mint Corps Commandáns magyar ember, Révay generális (vezérőrnagy) parancsnoksága alatt állott,⁹⁴ ami Máriássyra nézve szintén csak kellemes lehetett, így azután nem

⁹¹ 1802. I. 12. Görz. — U. ott.

⁹² 1802. I. 19. Görz; II. 13. Trieszt. — U. ott.

⁹³ 1800. I. 15. Trient. La Contessa Sizzo de Candiani levele, — U. ott.

⁹⁴ Révay general majornak egyetlen parancsát őrzi a családi levéltár, amely 1801. január 19-én Mantuában kelt, s ebben Révay elrendeli, hogy Major Máriássy egy század gyalogsággal és némi lovasággal szállja meg Ostigliát. „Sollte der Feind kommen und unsere von Ostilia vetreiben, so musz der Detachements Comendant den Feind sagen, dasz alle Feindseligkeiten aufgehört haben und Ostiglia imer von uns besetzt zwar.“ — U. ott.

csoda, ha Corpsának és ezzel önállóságának elvesztése fájts neki, s érthető, hogy nem szívesen akart ezredbe menni.

1802 február 20-án Máriássy végre elindult Bécsbe és 26-án már innen ír édesanyjának, s jelzi, hogy itt marad legalább 15 napig, mert Károly főherceg igen nehezen ad audienciát, de reméli, hogy ő kapni fog kihallgatást. A többi generálist már meglátogatta. Panaszkodik, hogy Bécsben milyen méreg drágán él, szállás, fogat, lakáj stb. napi 15 forintjába kerül. Ha Bécsben végez, nyomban távozik Pestre.⁹⁵

Márciusban jelenti anyjának, hogy volt Károly főhercegnél, aki igen kegyesen fogadta. Elmondotta neki, hogy őt jó szolgálataiért mellőzés érte s quietálni akar. A főherceg a quietálásról viszont hallani sem akart, s megnyugtatóul bízta, hogy a hibát helyre fogja hozni. Bejelentette a főhercegnek azt is, hogy ő most szabadságra megy, mire a főherceg megmondta neki, hogy ne sokáig időzzön szabadságon, mert a hadseregnél most új rendszerű gyakorlatozás fog megkezdődni.

Írja, hogy már március első hetében elment volna Bécsből Pestre, de lova a nagy hóban megsántult, így tehát maradnia kellett, s noha még nincsen két hete, hogy Bécsben van, de már is 300 forintjába került az itt tartózkodás.

Ez időben Máriássy a familiájára valamiért nagyon megharagudhatott, mert többek közt azt írja anyjának, hogy nem csodálkozik azon, hogy a Máriássyak folyton veszekednek, „mert nincs köztük tisztességes ember“(!), s ha neki nem illenék édesanyját időnként meglátogatni, ő bizony soha feléje sem nézne a Szepességnek. Három havi szabadságából valamennyi időt Pesten tölt, azután Gömörbe készül s onnan megy anyjához. Március 18-án este elég rossz úton Máriássy Pestre ért, ahol a jó barátok majd széjjel szedték, s mindegyik azt akarta, hogy nála legyen.⁹⁶

Pestről Máriássy, úgy látszik, valóban elment Gömörbe, majd innen a Szepességre. Március második felétől ugyanis októberig nem maradt reánk levele, valószínű tehát, hogy szabadságát meghosszabbította és 1802 nyarán otthon Kayser Mihállyal és családbelieivel összeállította kamarási ősfáját, úgynevezett katonai ősfát, melyet 1802 aug. 15-én a szepesmegyei Harasztón a Vukassovics ezredbeli Márkusfalvi Máriássy András őrnagy részére Máriássy József-Pál és még tizenkét családtag, köztük a jurium familiae director József-

⁹⁵ 1802. II. 26. Bécs. — U. ott.

⁹⁶ 1802. III. 6. és 9. Bécs; III. 19. Pest. — U. ott:

István is, hitelesítenek és bizonyítják, hogy András az 1059-ben (?) élt Miklós őstől származik.⁹⁷

Máriássy a főkamerasi hivatalhoz ősfáját elintézés végett be is nyújtotta, s Weber szerint ő lett volna az első nemes ember, aki kamarás lett, mert ő előtte csak mágnások kapták meg ezt a méltóságot, ami azonban tévedés.⁹⁸ Weber egyébként elmondja, hogy Máriássy kamarási kinevezése elég soká késett, s amidőn az udvarnál egy cercle alkalmával Máriássy ezt a felség előtt szóvátette, a király azzal válaszolt: „Ja, ja, mein lieber Máriássy, wir werden schon machen“, mire Máriássy kedélyesen így felelt: „Das höre ich schon, zum drittenmal, Majestät!“⁹⁹ Ez után már nem késett soká a kamarási kinevezés és 1803 április 22-én a főkamerasi hivatal (gr. Colloredo Ernő) értesítette Máriássyt, hogy őfelsége „in Ansehung seines altadelichen Geschlechts und Herkommens, nach eingelegten und richtig befundenen Ahnenproben, auch seiner persönlich rümlichsten Eigenschaften“, f. hó 20-án valóságos kamarássá nevezte ki.¹⁰⁰

A kamarási méltóság kérelmezéséről persze anyja tudott, s 1803 március 10-én Máriássy írja is neki, hogy reméli, hogy a kamaráskulcsot meg fogja kapni, noha ezt a méltóságot nemesek és *magyarok* nehezen kapják meg. Volt a császárnál is — írja Máriássy, — akinek megmondta az igazat, (de nem úgy, ahogy Weber előadja), hogy ha megkapja a kamarásságot, ám jó, de ha nem, ő ezért bánkódni nem fog.

Az audienciának meg volt az eredménye, mert április 20-án örömmel jelenti anyjának, hogy a császár tegnap megadta neki a kamarási méltóságot, a nagyobb taksa elengedése mellett, ami most elég ritka, mert a kincstárnak pénzre van szüksége. Örül, hogy „Kammerherr“ lett, már csak azért is, mert ő az első a családban, aki ezt a méltóságot elnyerte, s mindössze 500 forintjába került, mert csak az úgynevezett kis taksát kellett neki megfizetni, míg ezzel szemben pl.: Festetics kamarássága 20.000 forintjába került. Szirmay só-

⁹⁷ Az *eredeti* ősfát e sorok írója néhai báró Máriássy Gézanál Márkusfalván az 1910-es években többször látta, de ma már hollétééről közelebbit nem tud!

⁹⁸ Weber S.: I. m. 360. Utána néziünk a Kämmerer Almanach-ban (Wien, 1903), hogy Weber állítása helytálló-e? A nevezett Almanach szerint pl.: 1796-ban az egyszerű nemes Bocholz-Assenburg Werner lett kamarás, aki pedig csak 1803-ban lón báró. 1800-ban Jekelfalussy József, aki csak „von“ volt, továbbá Correr Veneto Leonardo *nobile* lettek kamarások, 1801-ben Joseph von Apponyi, 1802-ben Hruschowsky von Hruschowa Cajetán lettek kamarások, s így Weber állítása megdől. (Ld.: az Almanach: 204., 217., 240., 286., 296. ll.)

⁹⁹ Weber S.: I. m. 360. l.

¹⁰⁰ A főkamerasi hivatal 1803. ápr. 22-én Bécsben kelt eredeti értesítése a családi levéltárban.

gor is megfolyamodta a kamarásságot. de nem kapta meg. Rendkívül jól esik neki, hogy édesanyja örül új méltóságának. Tudatja anyjával új címét is, mely így hangzik: „Monsieur de Mariássy chembelan (így!) actuel, Major du Regiment de son altesse royal s. archi Duc Ferdinand Inf. au S. de S. l'Emp. et Roy — a — Presburg.“ —

Máriássy 1803 április végén vagy május elején letette a kamarási esküt s aztán — re bene gesta — nyomban el is hagyta a drága Bécset.¹⁰¹

Visszatérve az 1802. esztendőre, ennek őszén Máriássyt ismét Pesten találjuk, s éppen indulóban van báró Orczyval négy napra Székesfejérvárra, ahol a báró főispáni székbe fogja installálni Örményit. Máriássy egyébként mozgalmas társadalmi életet él, mindennap ebédekre hivatalos, s nagyon jól érzi magát.¹⁰²

Úgy látszik, Máriássy tényleg azt a taktikát követte, amit egy anyjához intézett korábbi levelében említett, hogy t. i. mindaddig lehetőleg szabadságon marad, míg a valóságos alezredesi rangot el nem éri. 1802 végén még mindig szabadságon találjuk Máriássyt, Pesten mulat, vidéki barátait sorra látogatja, s december vége felé a magyar generál kommandóhoz kérvényt ad be, hogy szabadságát négy hónappal, tehát 1803 tavaszáig meghosszabbítsák. A generál kommandó azonban a kért szabadságot nem adhatta meg, hanem a kérést ezrede állomáshelyére, Itáliába kellett küldeni, de engedélyt kapott arra, hogy míg kérvénye Itáliából vissza nem érkezik, Pesten maradhat.¹⁰³

1803 elején Máriássy úgy látszik, Gömörben, vagy talán a Szepességben is megfordult, mert január 20-án azt írja haza, hogy szerencsésen Pestre ért, de Muránytól kezdve az út éktelen rossz volt. — Jelenti, hogy találkozott Alvinczyval, aki saját felelősségére megengedte neki, hogy a farsangot Pesten tölthesse. Pesten mindennap bál van, s a farsang itt sokkal vidámabb, mint a Szepességben. Társadalmi életben sincs hiány, sűrűn jár Alvinczyhoz, Szent-Iványi országbíróhoz, s megtörténik, hogy naponta három helyre is hívják ebédre.¹⁰⁴

Január végén ismét írja anyjának, hogy Alvinczy generális végtelenül kedves volt. s szabadságát minden kérés nélkül egy hónappal prolongálta, amiből látszik, hogy Alvinczy Máriássyt igen kedvelte. ·

¹⁰¹ 1803. III. 10. Pest; IV. 13. Bécs; IV. 20. Bécs, V: 10: Pozsony, V. 20. Pozsony. — A családi levéltárban.

¹⁰² 1802. X. 2. Pest. — U. ott.

¹⁰³ 1802. XII. 29. Pest. — U. ott.

¹⁰⁴ 1803. I. 20. Pest. — U. ott.

Írja, hogy Pesten sok régi jó barátja közt igen jó dolga van, vígan vannak, mindennap bálokat tartanak, s pl: Orczy Józsefnél február elején oly szép és fényes bál volt, hogy a császárnál sem lehet szebb. A bálokon maga a nádor is mindig részt vesz. Február elején 24 szánkával gyönyörű szánkóparti, s utána az országbírónál bált volt. Bár a farsangolás sok pénzébe kerül, nem bánja, megéri, mert egyszer él az ember.

Ugyancsak január végén lovászát útlevéllal Pestről haza küldi, s az útlevéltre sajátkezűleg a következő *magyar* megjegyzést írja rá, melyet azért közlünk, mert eddig ez az egyetlen magyar írás, melyet Máriássytól ismerünk:

„Ha annak az én legényemnek valamelyik *Station Kalaus* adnak mutatássért szokásos lenne, téhad a nemmes bírák aztat kalaust nékie adni el ne mulassák, — Pesten d. 20. Januarii 803. — Mariássy m. p. Fősztrázamester.“ Nem lehet tehát Máriássyt azzal vádolni, hogy perfekt és túl választékos magyar nyelven írt!¹⁰⁵

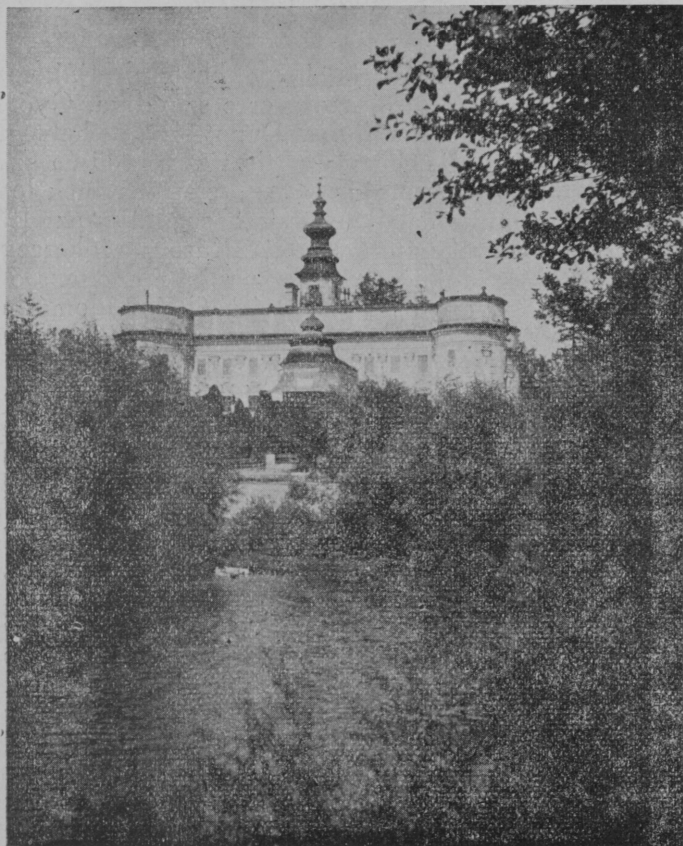
Úgy látszik, szabadsága alatt Máriássy nem maradt tétlen, s ahol lehetett, alezredessége érdekében ütötte a vasat. Úgy látszik, 1803 elején tárgyalt gróf Colloredoval, a Ferdinánd főherceg ezredparancsnokával, aki személyesen óhajtott Károly főherceg elé járulni s megkérni, hogy Máriássyt adja melléje őrnagynak. Egyelőre ugyanis az alezredességről szó sem lehetett, mert ekkor minden előléptetés meg lett szüntetve, de azért Máriássy elhelyezkedése gondolatát egy pillanatra sem adja fel. Ebben az ügyben Bécsbe készül, de most (február végén, március elején) az utak oly rosszak, hogy nem mer elindulni, pedig Bécsben szeretne gr. Colloredo ezredparancsnokkal találkozni, mert így megtakarítana egy itáliai utat.

Egész márciusban (1805) folyton az utak javulását várja, hogy Bécsbe mehessen, s ott ügyeit intézhesse. „Ki tudja, Bécsben majd mit érek el, írja, *de ha megharagítanak — quietálok.*“¹⁰⁶ Máriássy hamarosan rájött, hogy megdölgő gondolatlanul elszólt. vagy írta magát, s elhamarkodott kijelentését pár nappal később kelt levelében, úgy látszik, már csak azért is siet visszavonni, mert ezen kijelentés nyomán édesanyjában újra feltámadtak a szunnyadó remények. Talán írt is gyorsan fiának, biztatva, hogy csak quietáljon és jőjjön mielőbb haza, ő tárt karokkal, s örömmel várja. Ámde az anya felújuló reményeit fia csakhamar elnyomja, írván, hogy előbbi kijelentése nem volt komoly, nem akar ő még

¹⁰⁵ 1805. I. 22.; I. 30.; II. 9. Pest. — U. ott.

¹⁰⁶ 1805. II. 25.; III. 10. Pest. — U. ott.

quietálni, mert előbb alezredes akar lenni. Hangsúlyozza, hogy neki Márkusfalva nem cél, hanem csak eszköz a katonáskodás lehetővé tételére. Egyébként most már gyakran kijelentette, neki nincs is, sohse volt kedve a Szepességen lakni.

A XVIII. században épült Máriaassy kastély Márkusfalván, előtte a Hernád folyóval.

Valószínű, hogy anyja e levelében szóvátette és nehez-ményezte fia csökönyös természetét, mire fia azt válaszolja, hogy egy cseppet sem csodálja, hogy csökönyös jellemével nincs megalégedve.¹⁰⁷

Március végén nem minden célzás nélkül tudatja édes anyjával, hogy parancs érkezett, amely a tiszteknek ismét

¹⁰⁷ 1805.II. 18.; Pest. — U. ott.

megengedi a charge-t megvásárolni. Pl.: ha valakinek van valami érdeme, vehet magának *ezredességet* is, viszont ő, az őrnagyságát semmi pénzért el nem adja. A vételért nem az eladó, hanem az aerarium kapja, a vételár kamatait élvezheti csak az eladó. Ez a rendelkezés azonban nem sokáig maradt érvényben, mert azt már április első napjaiban visszavonták.

Ekkor Máriássy azt várta, hogy bevonultatják ezredéhez, amidőn tehát Bécsbe utazott, erre számítva, Győrben a Vukassovics ezred Abrichtungs-Depot-jában helyezte el paripáit, mert megtudta, hogy egy tiszt április 15-én az ujonckokkal Itáliába indul, s majd esetleg vele mehetnek lovai is. Azonban a bevonulatásból nem lett semmi, s az Itáliába való utazást megtakarította neki Károly főherceg, aki Máriássyt egyelőre ideiglenesen Pozsonyba rendelte, s ő maga úgy tervezte, hogy április 18-án Bécsből új állomáshelyére távozik. Ámde Máriássy tervezett, s a magasabb hatalmak végeztek. Ugyanis Máriássyt Károly főherceg keddre, János főherceg pedig csüörtökre ebédre hívta meg, s így nem indulhatott Pozsonyba. Bécsben még találkozott Colloredo ezredessel és végignézte a Migazzi kardinális halála alkalmából tartott gyászünnepélyeket.

Közben megérkezett a kamarási kinevezés és Máriássy most már nem távozatott Bécsből, míg a kamarási esküt le nem tette, pedig szeretett volna már Pozsonyba menni, mert Bécs ekkor is drága volt, s panaszkodik is, hogy csak a szoba napi két forintjába kerül. Végre május elején Máriássy elhagyta Bécset, s átment ideiglenes beosztásába, Pozsonyba, ahol szeretett lenni, egyrészt, mert közel volt Bécshez, másrészt Pozsonnyal anyja is meg volt elégedve, mert nem volt túl messze a Szepességétől.¹⁰⁸

Pozsonyi tartózkodása ideiglenesnek indult ugyan, de elég soká tartott, s ha ezt Máriássy előre tudja, akkor aligha írta volna haza, hogy az ezred tisztjei örülnének, ha nemcsak ideiglenesen, hanem valóságosan és végleg is Pozsonyba helyeznék át.

Alig helyezkedett el Pozsonyban, csakhamar mindenféle őt érdeklő hírek kerültek forgalomba. Így még május havában egy kapitány jött Bécsből, aki azt a hírt hozta, hogy a Vukassovics ezredből a sok veszekedés miatt az összes tiszteket széjjel osztják, csak Máriássyt nem, mert úgy az előző, mint a mostani ezredparancsnok, Károly főhercegtől azt kérte, hogy Máriássyt hagyják az ezrednél. Erről mindeddig — írja haza — parancs nem érkezett, lehet tehát az a hír igaz

¹⁰⁸ 1805. IV. 18. és 20. Bécs. — U. ott.

is, meg nem is. Megkérdezte udvari ágensét, az sem tud semmiféle áthelyezésről, de mindez nem számít, mert a katonaságnál bármely órában váratlanul bekövetkezhet valami változás. Annyi bizonyos, hogy a katona nem a maga urá, azt köteles tenni, amit parancsolnak neki és mindenhez hozzá kell szoknia. Mivel a fenti szóbeszédet parancs nem követte, tehát az áthelyezésről szóló hír nem igaz, azonban valahova végre mégis kerülnie kell, mert ideiglenes minőségben örökké itt nem maradhat.¹⁰⁹

A márkusfalvi ősi Máriássy vár romjai. Ennek jobboldali fedett és restaurált részében volt a legújabb időkig a családi levéltár elhelyezve.

Egyelőre, amint hallja, az a veszély fenyegeti Máriássyt, hogy a Nádasdy ezredhez kerül, noha ide nem szívesen menne. Ez a veszedelem azonban csakhamar elmúlt, mert az ezredben az üres őrnagyi helyet betöltötték, s az áthelyezésből nem lett semmi. Most az a helyzet, hogy a Vukassovics, meg a Ferdinánd főherceg ezredparancsnoka is Károly főhercegtől őt kérte. Ugyanis Ferdinánd ezredparancsnoka sze-

¹⁰⁹ 1805. V. 5.; V. 10. körül; V. 20. és 25. Pozsony. — U. ott.

retné első őrnagyát nyugdíjaztatni, ami azonban nehezen megy, s a nyugdíjba távozó őrnagy helyére ő kerülne. Egyébként neki most már mindegy, hogy melyik ezredbe helyezik, ő valóságos standbelinek bármely ezredhez kész elmenni.

1803 júniusában Máriássynak édesanyja megírja, hogy elment a Tátrába fürdőket venni, mire fia szívéből kívánja neki, hogy a fürdők használjanak.

Ebben az évben rendeztette a család a levéltárat is, amit Máriássy nagyon helyeselt és július elején írja is haza, hogy örül, hogy végre a családi levéltár lajstromozva és rendezve van. Ők egyébként augusztus 20-án Pozsony mellett táborba szállnak és úgy hallja, hogy Károly főherceg a táborban egy gránátos zászlóaljra fog reá bízni, mert a táborban a gránátosokból egy ötödik zászlóaljra fognak felállítani.¹¹¹

Károly főherceg látogatását természetesen előre jelezték, s Máriássy augusztus 3-án már tudatja anyjával, hogy a főherceg aug. 17-én Pozsonyban fog ebédelni akkor, amidőn Lengyelországba táborba megy, ahonnan visszatérőben Menckendorft fogja meglátogatni. Azt is megtudta Máriássy, hogy a főherceg Lengyelországból jövet merre fog utazni, s írja haza, hogy a főherceg Duklán át Eperjesre fog érkezni, itt marad éjjelre, másnap ebéden Lócsén lesz, ahonnan Szomolnokra távozik, tehát Márkusfalván keresztül fog utazni. Ugyanekkor írt Máriássy Gundelfinger szepesi alispánnak is, s felkérte, hogy tartson a megyében jó rendet akkor, amidőn a főherceg a Szepességen keresztül utazik, s ne feledje, hogy a főherceg a császár alteregója,¹¹² s mint katona, mindenek fölött áll.

Néhány nap múlva Máriássy a főherceg változott úti programját közli anyjával. Eperjesig marad az eddigi útirány, de innen a főherceg Kassára megy, mert ott meg akarja nézni az Alvinczy ezredet. Kassáról Meczenzéken, Szomolnokon át Rozsnyó felé utazik Pestre, s innen majd tovább, s így Márkusfalva az útirányból kimarad.

1805 augusztus 14-én Budáról Merveldt tábornagy és Ott altábornagy parancsot intéznek: „an das Infanterie Regiment Erzherzog Ferdinánd“, s elrendelik, hogy miután a felség „der zu dem Minckendorfer Lager bestimmten Grenadiers Division in Battailons an Zuordnen befunden haben, und die Division des Regiments mit jenen der beiden Regimenten Auersperg und Erzherzog Carl unter dem Commando des Major Mariassy ein Bataillon formiren wird, so hat das Regiment die Granadier Division“ úgy elindítani, hogy e

¹¹¹ 1805. VII. 2. és VII. 16. Pozsony. — U. ott.

¹¹² 1805. VIII. 3. és 6. Pozsony. — U. ott.

hó 29-én Bécsben legyen. „Der Herr Major von Mariassy hat mit der Grenadier Diwission den 25-en dieses von hier auf zu brechen und den March nach Wien in 4 Marchtäge und 1 Rastag ein zu theilen.“

Augusztus 18-án Máriássy Budáról megkapja a konkrét parancsot, hogy a gránátosokkal aug. 25-én Budáról négy menetelési és egy pihenő nap alatt legyen Bécsben. Máriássy 20-án megírja anyjának, hogy ezeket a parancsokat megkapta, tehát Bécsbe fog menetelni, az egész gránátos zászlóaljat a gyakorlatokon és a táborban is ő fogja vezényelni. A Ferdinánd ezred tehát táborba száll, a táborozás pedig neki is sok pénzébe fog kerülni, mert a főherceg előtt rendes ruhában és felszereléssel lehet csak megjelenni. A táborozáshoz megfelelő sátrat, nyergeket, paripát, és egyéb holmikat vásárolt.¹¹³

Augusztus 30-án Máriássy már Bécsből ír haza, s jelzi, hogy gránátosaival Bécsbe érkezett és a parancsnokló tábornok württembergi herceg előtt parádéztak is, s utána az összes tiszték a hercegnél étkeztek.

Máriássy Bécsben gránátosaival állandóan gyakorlatozott, mert — mint írja — nem akar embereivel hátul maradni. Bécsben minden nap egy-egy főherceg látogatója volt, aki az egész gyakorlatozást végig nézte, sőt egy ízben Lajos főherceg átvette a zászlóaljat és a gyakorlatot ő maga vezényelte.

Bécsből szeptember 18—20-án mentek Menkendorfba, a táborba, ahol — amint már előre anyjának megírta — nagy parádék lesznek. Előre tudott dolog volt, hogy a táborban a császár minden nap 60, Károly főherceg 50, Ferdinánd főherceg, Máriássy altábornagya és a württembergi herceg 40—40, Lichtenstein herceg 30, Schwarzenberg herceg pedig 20 személyt (tisztet) fognak megvendégetni, úgy, hogy a tiszték naponta ebédre lesznek meghíva. Ezeknek a nagy uraknak a táborozás sokba kerül, de — írja Máriássy — „nekünk is“. Ő erre a célra 400 forintot tett félre, amiből előreláthatólag semmisen marad. Többek közt (amint írta) rendes, szép paripát is vett, mert Károly főherceg igen szereti, ha a törzstisztek a front előtt „*hetykén*“ lovagolnak.

A táborban az utolsó gyakorlatozás október 4-én, a császár névnapján lesz, a következő napon (október 5-én) a tábor feloszlik, s ő visszamegy Pozsonyba.¹¹⁴

Szeptember 20-tól kezdve tehát Máriássy gránátosaival Menkendorfban táborban volt, ahol az összes gránátos zászló-

¹¹³ 1803. VIII. 14., 18. Buda, VIII. 20. és 23. Pozsony. — U. ott.

¹¹⁴ 1803. VIII. 30. és IX. 18. Bécs. — U. ott.

aljak és az ezredek a császár előtt gyakorlatozásokkal produktáltak magukat. „A császár az én zászlóaljjammal — írja Máriássy — nagyon meg volt elégedve.“¹¹⁵ Egyébként háromszor volt már udvari ebéden, melyeken a királyné is jelen volt. „A tegnapi összgyakorlatozáson a császár az egész frontot végig járta; utánna az ezredek, előtte eldefiliroztak, én is a Neapolitana nevű lovamon parádéztam. Mindenki dicsérte lovamat. A lovat, mivel már kiszolgált engem, a táborozás után eladom. Őt olyan paripám van, melyeknek az egész ármádiában nincsen párjuk, 50,000(!) forintot érnek.“

1803 október 4-én, a császár nevenapján természetesen az egész tábori császári ármádia kivonult, hogy a császár előtt parádézzon. „A császár és a császárné — írja haza Máriássy — nálunk gránátosoknál, a mi sátrunkban tábori misét hallgattak“, közben sortűzek is voltak, s mise után a tábor összes tisztjei cerclére a császár elé járulnak. „Úgy a császár, mint Károly főherceg, a táborral nagyon meg voltak elégedve, amit nem is csodálok, mert a mostaninál nagyobb pompájú tábort még sohasem láttam“ — írja Máriássy anyjának.¹¹⁶ A táborozást holnap befejezik s minden ezred visszatér rendes állomáshelyére. „Én négy napra Bécsbe megyek, s utána haza Pozsonyba.“

Máriássy Pozsonyban Neapolitana nevű lovát 500 forintért eladta, s készült haza (Tályára) szabadságra. Október 18-án már jelzi is, hogy hat heti szabadságot kapott és e hó 20-án Pozsonyból előbb Pestre indul, ahol néhány napot óhajjtölteni, azután szüretre Tályára utazik, ami meg is történt, mert okt. 30-án már innen ír haza levelet.¹¹⁷

November vége felé Máriássy visszatért Pozsonyba, ahol az esztendő hátralévő részét a helyi katonai szolgálat mellett intenzív társadalmi életet élve, kellemesen töltötte. Írja is haza, hogy Pozsonyban nap mint nap nagy trakták, lakomák vannak, így pl. az öreg gróf Balassa, aki társaságkedvelő gazdag ember és felesége sincs, nagy és fényes ebédeket ad. Sokat van Máriássy báró Perényiéknél, bejáratos gr. Pálffy-ékhoz stb., s így nem csoda, ha Pozsonyban jól érzi magát.

1804 elején (kb. január 6. táján) Máriássy Bécsbe ment, ahol Károly főhercegnél audienciára jelentkezett és kérte előléptetését. Máriássy 1799. decemberében lett őrnagy, s ekkor már szeretett volna alezredes lenni. Károly főherceg azt válaszolta, hogy ismeri Máriássy érdemeit és életkörülményeit, s

¹¹⁵ „Czisar byl z mojim Battalionem welmy contenty“. — 1803 szeptember, a Menkendorf melletti táborban. — U. ott.

¹¹⁶ 1805. X. 5. A menkendorfi táborban. — U. ott.

¹¹⁷ 1805. X. 12. és 18. Pozsony, X. 30. Tályá. — U. ott.

legyen meggyőződve, hogy amint a számfeletti tisztek elfogynak, nem fog róla megfeledkezni. Így tehát — írja, — az embernek türelmesnek kell lenni.

Máriássy a főherceg türelmet kívánó és várakozásra intő válaszan korántsem búsulta el magát. Belekapcsolódik a vidám bécsi farsangba. Részt vesz Esterházy herceg és Zichy gróf báljain, s csak azután indul vissza Pozsonyba, ahova január 18-án érkezik.

Ekkor történt Máriássyval az az igen ritka és kivételes dolog, hogy *felesleges* pénze volt, s 1000 forintot ő ad kölcsön kamatra a gazdag Esterházy Jánosnak, egyúttal azonban levelet ír haza, hogy mivel Pozsonyban rangjának megfelelően élni nem tud, édesanyja küldje el neki egész évi czulágját. Máriássy érzi, hogy itt némi nehezen érthető ellentmondás van, tehát igyekszik magyarázkodni, írván, hogy hiszen igaz, hogy van pénze, senkinek sem adósa, „de adósságot csinálni nem is akarok. Se feleségem, se gyermekeim nincsenek, tehát minek takarékoskodjak?”¹¹⁸

1804 farsangját nemcsak Bécsben, de Pozsonyban is végig töltötte Máriássy, s talán ez is oka volt, hogy hamar megbánta, hogy Esterházyknak pénzt adott kölcsön, mikor azt ő is használhatta volna. Pozsonyban fényes bálók, nagy vacsorák voltak, s Máriássy mindenben részt vett, s mindenütt ott volt elannyira, hogy a farsang vége felé már a csömör környékezi, megelégteli a sok bált és vendégeskedést, s örül, hogy a farsangnak vége. A farsangvégi jókedvet egy szomorú eset zavarta meg. Ugyanis Máriássy jó barátjának, Pongrácz Jánosnak fiát, aki részt vett az insurrección, a császár fizetés nélkül számfeletti főhadnagynak nevezte ki. Azonban a fiatal gyerek sikkasztott, mire degradálták, egyévi várfogságra ítélték, s az ítéletet az egész ármádiában kihirdették.¹¹⁹

Közben a Máriássy család Máriássy Imrének 8000 forintért egy eskadront és huszárkapitányi rangot vásárolt, amit Máriássy András nagyon helyesel, s ő maga fizeti be a hadi pénztárba a vételárat. Erre Máriássy Jenő is vérszemet kap, s megkéri Andrást, hogy neki is vegyen kapitányi rangot.¹²⁰

1804 április második felében Máriássy Bécsben van és Károly főherceg adjutanturájában megtudja, hogy Esterházy herceg Károly főhercegtől a Pesten állomásozó ezredéhez őt kérte, s a herceg megmondta a főhercegnek, hogy amint a létszám feletti alezredesek elfogynak, saját alezredesét nyugdíjba küldi, s helyébe alezredesnek Máriássyt

¹¹⁸ 1804. jan. 13. és 25. Bécs, illetve Pozsony. — Családi levéltár.

¹¹⁹ 1804. febr. 15. Pozsony. — U. ott.

¹²⁰ 1804. márc. 7., 10., 16. és 24. Pozsony. — U. ott.

nevezi ki. Károly főherceg azt válaszolta Esterháznak, hogy Máriássy az alezredesi rangot előbb-utóbb úgyis meg fogja kapni. „Isten tudja — sóhajt föl — hova kerülök, Károly főherceg adjutánsának azonban megmondottam, ne gondolják, hogy én bármelyik ezredhez elmegyek.”¹²¹

Ugyanekkor Máriássy ír haza anyagi helyzetéről is, s kijelenti, hogy a Zulágból egészen jól meg lehetne élni, ha az embernek kiadásai nem volnának, de dacára annak, hogy feleslegesen egy krajcárt sem ad ki, mégis anyagi gondjai vannak, pedig most nem is kártyázik. Míg kártyázott — írja — sokkal több pénze volt, mint most és nagyobb fényt tudott kifejteni. Bevallja, hogy Esterházytól 1000 forintot kért kölcsön, s reméli, hogy ezt az összeget egy év alatt letörleszti.¹²²

Mivel Máriássynak ekkor nem volt pénze, nem is tudott elmenni Prágába a „Loger“-ba, Máriássy Imréhez, pedig szerette volna látni Imre lovas századát. Beharangozásképpen még azt is megírja, hogy az urakhoz, sőt az udvarhoz is gyakran meg van híva ebédekre, azután itt tisztán és rendesen kell öltözködni, mert másképpen itt lovagolni nem is lehet, ennél fogva 2000 forintot kér hazulról, még pedig ezeret kölcsön óhajt venni édesanyjától, ezeret pedig Zulág-ja terhére kér. Úgy hallja, (úgy látszik, udvari ágenséttől), hogy Károly főhercegtől egy gránátos zászlóaljat fog kapni, s így július elején valószínűleg Pestre kell menetelnie, de az úgy látszik, még nem biztos, pedig igen szívesen menne táborba, ahova gróf Merweld altábornagy és gróf Pálffy is ki vannak rendelve.¹²³

Végre június 20-án Máriássy Pozsonyból azt írja édes anyjának, hogy Leewen generális levelet írt neki, melyben tudósítja, hogy a gránátos zászlóaljat megkapja, azonban erről Károly főherceg még parancsot nem adott ki, de Leewen már értesült erről, mert ő lesz a gránátosok dandárparancsnoka.

Noha a Duna most kiöntött, mégis Pozsony mellé táborba szállnak.

Június végén Máriássy Bécsben járt, ahonnan dolgait elintézve, július 6-án tért vissza Pozsonyba. Innen 20-án írja haza, hogy parancsot kapott az Alvinczy ezred parancsnokságától, hogy még a táborozás megkezdése előtt induljon Pestre. Ezrede csak augusztus elsején indul a pesti táborba, ő azonban előre megy, s tegnap cselédségét, lovait és mál-

¹²¹ 1804. április. 30. Bécs.

¹²² 1804. május 16. Pozsony.

¹²³ 1804. június 2. Pozsony.

háját már el is indította Pestre, ahova ő maga hétfőn indul.¹²⁴

1084 július 30-án Pestről írja édesanyjának, hogy néhány napja mindenestől ideérkezett és augusztus 1-én vonul be a táborba, mert akkorra toborozódik össze a világ minden tájáról az ő gránátos zászlóalja.

Egyelőre Pesten szállodában lakik, Leewen generális volt olyan kedves, hogy lovai részére saját istállóját engedte át. Pesten egyébként most nagyon nehéz szállást kapni és minden nagyon drága. Istállóhiány is van, s ezért a törzstisztek és néhányan fenyőszálakból és deszkákból csináltattak maguknak istállót.

A pesti táborat a császár nem fogja meglátogatni, azonban Károly főherceg a Károlyi grófok pesti palotájában fog lakni és itt lesznek Albert és Lajos hercegek is.¹²⁵

Máriássy 1804 augusztus havát a pesti táborban töltötte, ahonnan augusztus 18-án írja édes anyjának, hogy zászlóaljával Károly főherceg nagyon meg volt elégedve. Írja továbbá, hogy: „Szerencsés, de egyúttal szerencsétlen is vagyok: Esterházy herceg és Gyulay generális saját ezredekhez kértek át engem Károly főhercegtől, mint alezredest; mivel azonban a hadseregnél csak négy számfölötti alezredes van, türelemre van szükségem.“ Máriássy a táborat nagyon szépnek találja, s ami az ő szemében a fő, Károly főherceg az egész magyar hadsereggel igen meg van elégedve. A főherceg kedden a morvaországi táborba távozik.

Természetesen a csapatok ekkor naponként sokat gyakorlatoztak, már csak azért is, mert a tábor augusztus 25-én fel lett oszlatva, tehát a gyakorlatozásokra aránylag rövid idő állt rendelkezésre.

A táborozás ideje alatt Máriássy többször megfordult a palatinusnál és herceg Esterházynál, akiknél ekkor nagy és fényes bálók voltak.¹²⁶

A pesti tábor augusztus 25-én programmszerűen valóban feloszlott, de Máriássy még Pesten maradt, s részint dolgait intézte, részint pedig látogatásokat tett Révay Pálnál, Balogh Péternél, Szilassyéknál és másoknál, sőt szeptember 3-án két napra Grassalkovich herceghez ment vadászni.

Szeptember 2-án Máriássy többek közt azt írja édesanyjának, hogy beszélt Károly főherceggel, aki kijelentette, hogy rövidesen változás történik vele, s ezért nem is mehet

¹²⁴ 1804. június 15., 20., 27., július 7. és Pozsony.

¹²⁵ 1804. július 30. Pest.

¹²⁶ 1804. augusztus 18. Pest.

el Tályára, a szüretre.¹²⁷ Amint majd látni fogjuk, ez a változás nem következett be, s Máriássy a tállyai szüreten részt vehetett.

1804 szeptember 12-én Máriássy már ismét Pozsonyban van, s innen írott leveleiben többször emlegeti, hogy a prágai táborba nem tudott eljutni, noha Máriássy Imrét nagyon szerette volna látni, ami voltaképpen csak ismételt célzás akart lenni arra, hogy nincs pénze. Hangoztatja, hogy a pesti táborozás sok pénzébe került, s így Prágába már csak azért sem mehetett el, mert ez az út körülbelül 600 forintjába került volna. Ennyi pénze nem lévén, nem mehetett Prágába, s mivel így a prágai utazás költségét megtakarította, inkább Máriássy Imrének ajándékozott száz forintot. Írja is édesanyjának, hogy a mostani nehéz időkben egy törzstiszt nagy parádét nem csinálhat és nem nagyon rughat ki a hámból.

Egyébként — írja Máriássy — Bécsben november elsején nagy ünnepek lesznek, mert a felség Ausztria császára lett. Ekkor ő is Bécsben óhajt lenni, s az ünnepeken részt óhajt venni.¹²⁸

Szeptember 25-én jelzi édesanyjának, hogy Bécsbe készül utazni és október 2-án Bécsből már azt írja, hogy Esterházy generálissal már egy hete itt van, de még néhány napig Bécsben marad, mert itt az a hír járja, hogy valaki léghajón jön ide, s ezt látni szeretné.

Írja, hogy a felség körülbelül október vége felé, Károly főherceg pedig október 18-án érkeznek Bécsbe, s úgy hírlik, hogy mindketten nagyon meg voltak elégedve azzal az ezreddel, amelyben Máriássy Imre szolgál.

Máriássy édesanyja ekkor már nagyon idős volt, s rosszul hallott, s András, a szerető gondos fiú, ekkor fiúl hallócsőről szóló árjegyzéket küld neki.¹²⁹

Október 5-én Máriássy még mindig Bécsben van, s innen írja édesanyjának, hogy a Sztáray ezredhez osztották be *első* őrnagynak, s ez az ezred jelenleg Budán állomásozik. Úgy van értesülve, hogy nem is kell Budára az ezredhez mennie, hanem három havi szabadságot kér, s ennek letelte után valószínűleg végleges beosztást fog kapni, ami tehát azt jelenti, hogy mostani beosztása csak ideiglenes jellegű. Írja, hogy most már Pozsonyba indul ugyan, de október 20-ika után, amikor Károly főherceg visszatér Prágából, újra

¹²⁷ 1804. augusztus 29. és szeptember 2. Pest.

¹²⁸ 1804. szeptember 12. és 22. Pozsony.

¹²⁹ 1804. szeptember 25. Pozsony, 1804. október 2. Bécs.

Bécsbe utazik, mert a főherceggel beszélni óhajt, és innen fog Pesten keresztül Tállyára, a szüretre indulni.¹³⁰

1804 október 10-én Máriássyt már Pozsonyban találjuk, s innen írja, nem minden dicsekvés nélkül édesanyjának, hogy míg mások a főhadnagyságot, kapitányságot pénzért vásárolják meg, *addig ő minden „sarzsit” maga érdemelt ki.*¹³¹

Máriássy október 17-én írja édesanyjának Pozsonyból hogy mivel Károly főherceg már Bécsbe érkezett, ő is Bécsbe utazik, de hogy meddig marad ott, még nem tudja. Bécsből vissza fog térni Pozsonyba, s ha itt dolgait elintézte, Pesten keresztül Tállyára indul.¹³²

Október második felében Máriássy tényleg Bécsbe utazott, ahonnan október 24-én egy napra Kismartonba Esterházy herceghez ment, innen visszatért Pozsonyba, ahonnan Pestre, majd Tállyára, a szüretre utazott. Megírja édesanyjának, hogy Tállyán meg fogja őt látogatni gróf Esterházy tábornok és gróf Weissenwolf ezredes, aki Esterházy ezredében szolgál.

Máriássy 1804 november és december és 1805 január hónapokat részint Tállyán, részint pedig a Szepességben, édesanyjánál töltötte. Innen február havában távozott s e hónap végén ért Pozsonyba, s március 2-án már innen írja édesanyjának, hogy szerencsésen ide érkezett és a sok utazási strapa valósággal használt és egészségére vált. Túrócig óriási hóban utazott, viszont Barsmegyétől Pozsonyig olyan feneketlen sár volt, hogy kocsiját nyolc ló húzta.

Írja, hogy Bécsbe készül, s Collerodo ezredessel Máriássy Károly ügyét óhajtja elintézni. Jó barátai, így pl. báró Perényi, akinél ebéden és vacsorán van, nem akarják ugyan elengedni, de azért Máriássy már március 8-án Bécsben van és innen írja édesanyjának, hogy: „Ha az ember négy hónapot a Szepességben tölt, akkor jól esik a *klastromi élet* után egy kicsit Bécsben lenni és élni.” Megemlíti, hogy volt ezredese, Colloredo, különböző uzsorásoknál 800.000 forintnyi adósságot csinált és most az apa újságok útján hívja fel a hitelezőket az egyezkedési tárgyalásokra. Egyébként tegnap (március 7-én) Esterházy hercegnél ebédelt.¹³³

Ami Esterházy herceget illeti, ez Máriássyt, mint embert és katonát igen nagyra értékelte, s ahol lehetett, pártfogolta. Máriássy maga is bevallja ezt, s március 11-én Bécsből

¹³⁰ 1804. október 5. Bécs.

¹³¹ 1804. október 10. Pozsony.

¹³² 1804. október 17. Pozsony.

¹³³ 1805. március 2. Pozsony; 1805. március 8. Bécs.

édesanyjának a következőket írja: „Nem tudom, hol szerzettem meg herceg Esterházy becsületét, aki érdekemben háromszor volt Károly főhercegnél és saját ezredéhez, amely Pesten állomásozik, alezredesnek kért. A főherceg megígérte neki, hogy előléptet engem és az ő előbbi alezredesét nyugdíjazza. Ezt csak titokban, bizalmasan írom meg édesanyámnak, mert a dolgot nagy dobra verni nem akarom.“

E sorokból egészen nyilvánvaló, hogy Máriássy alezredesi előléptetését Esterházy herceg szorgalmazta, s úgy látszik, minden áron ezredéhez akarta megszerezni ezt a kiváló törzstisztet, ami nemsokára sikerült is.

Megírja Máriássy haza azt is, hogy ő most Bécsben szinte polgárius szerénységben él, mert kevés a pénze. Ugyanis ami fölösleges pénze volt, azt kiadta kölcsönkamatra, amely tettét nemsokára meg is bánta.¹³⁴

Március folyamán Máriássy Bécsben maradt s itt tudta meg, hogy a császár a hadseregnél azt a rendszert, amelyet Károly főherceg két év előtt felállított, megváltoztatta és legnagyobbbrészt visszatért a régi rendszerre. Máriássy szerint Károly főherceg most mindössze a hadügyminiszter szerepét tölti be, ezzel szemben az udvari haditanács közvetlenül a császárnak van alárendelve. Máriássy, úgy látszik, be volt avatva ennek a rendszerváltozásnak minden részletébe, de „nem írhatok meg mindent, úgy ahogy szeretném“, — írja édesanyjának.¹³⁵

Március 29-én Máriássy azt írja haza, hogy ha tudta volna, hogy ilyen sokáig kell Bécsben maradni, pénzét kölcsönkamatba nem adta volna ki. Írja továbbá, hogy ezen év novemberében Pozsonyban alighancm diéta lesz, amely talán egy évig fog tartani. Máriássy ápr. 7-én azt írja édesanyjának, hogy neki még hűsvétra is Bécsben kell maradnia, mert az udvarnál ekkor nagy parádé lesz, amelyen ő is részt vesz. Ekkor háborús hírek szállongtak a levegőben, s Máriássy úgy tudja, hogy Európában rövidesen nagy változások lesznek és Bonaparte megint Itáliában akar király lenni.¹³⁶

1805 májusában Máriássy végre beosztást kapott és Esterházy herceg is elérte célját, mert Máriássyt az ő ezredéhez osztották be és május 17-én az ezred már parancsot is kapott, hogy négy napon belül tíz más ezreddel együtt vonuljon az olasz határra. Ekkor egyúttal minden szabadságon lévő tisztet is visszarendeltek. „Isten tudja, mi lesz ebből?“ — sóhajt fel Máriássy édesanyjához írott levelében.

¹³⁴ 1805. március 11. Bécs.

¹³⁵ 1805. március 25. Bécs.

¹³⁶ 1805. március 29. és április 7. Bécs.

Mivel a császár csak május 18-án érkezett Bécsbe, ennélfogva Máriássynak még Bécsben kellett maradnia, mert audienciára kellett a császár elé mennie, s azért csak később indulhatott Pestre, onnan pedig az olasz határra ezrede után.¹³⁷ Máriássyt ugyanis ekkor nagy öröm érte, mert néhány évi őrnagyoskodás után a felség *alezredessé* léptette elő, s az erről szóló hivatalos iratok májuk 22—23-án jelentek meg.

Az udvari haditanács először is gróf Sztáray táborszernagyhoz intéz iratot, amelyben értesítik, hogy a herceg Esterházy ezredhez, a nyugalomba helyezett Borbél nevű címzetes ezredes helyébe, a gróf Sztáray ezredbeli első őrnagy Máriássy András alezredessé neveztetett ki és így az üres első őrnagyi helyre a táborszernagy a haditanácsnak hozzon valakit javaslatba.

Ugyanekkor herceg Esterházy altábornaggyal tudatják, hogy Borbél ezredes helyére Máriássy András őrnagy alezredessé a herceg ezredéhez kineveztetett, s végül a hadi tanács mindezeket tudatja a magyar „General-Commando”-val is.¹³⁸

Máriássy az örömhírt május 21-én írja meg édesanyjának, s egyúttal jelzi, hogy 20-án volt a császárnál audiencián, akinek megköszönte előléptetését.¹³⁹

Előléptetése után Máriássy Bécsből előbb Pozsonyba távozott csomagjaiért, azután Pestre ment ezredéhez, amely azonban május végén már elvonult Pestről. Az ezred állítólag Fiuméba lőn irányítva.¹⁴⁰

Máriássy június 5-én ért Pestre, s itt várta be lovainak érkezését, hogy azután előfogatokkal ezrede után siessen. Írja ekkor, hogy az összes magyar ezredek már útra készen állnak és Pettauban lesz a nagy, koncentrált tábor. Véleménye szerint dacára a nagyarányú csapatösszevonásnak, a háború a nagy drágaság miatt nehezen fog kitörhetni.

1805 június 11-én Máriássy még mindig Pesten van, sőt még tovább is itt maradt, mert Alvinczy vezénylő tábornok megengedte néki, hogy dolgai és ügyei elintézése végett még egy hétig Pesten maradhasson. Írja, hogy Esterházy herceg brigadéros lett, s hogy a „marsch”-ok itt nagy confusiot és sok költséget okoztak. Jelzi, hogy egy napra kimegy Gödöllőre Grassalkovich herceghez, ami meg is történt, s innen június 14-én tért vissza Pestre, június 16-án pedig elindult

¹³⁷ 1805. május 17. Bécs.

¹³⁸ A bécsi hadi tanács leiratai 1805. május 22.—25. Bécs, a családi levéltárban.

¹³⁹ 1805. május 21. Bécs.

¹⁴⁰ 1805. május 29. Pozsony.

ezrede után, Károlyvárosba. Megírja azt is, hogy az Alvinczy és Sztáray ezredek csak július 20-ika körül fognak elindulni.¹⁴¹

Június 21-én Máriássy megérkezett Károlyvárosba, s így Pesttől Károlyvárosig útja hét napig tartott. Itt találta ezredét és jó barátját, gróf Weissenwolfot, aki az elmúlt ősszel Tállyán vendége volt, s aki érkezésének igen megörült.

„Tegnap éjjel — írja édesanyjának — ezredünk stafétával parancsot kapott, hogy csak egy zászlóalj maradjon itt, mert két zászlóaljnak Laibachba és Grázba kell mennie. Laibachban mint gránátos kapitány egy évig voltam. Lovaimat is Laibachba irányítottam. Az összes magyar ezredek is erre felé masiroznak. Az egész vidék tele van katonasággal, de azért azt hiszem, még sem lesz háború, mert a franciákkal békességben vagyunk. A mi Udvarunknál most minden dolgot és ügyet titokban intéznek, azonban rövid időn belül mégis mindent, ami történni fog, megtudunk.

Az az ezred, amely most Esterházy hercegé, s ahol én most szolgálok, Gyulay Sámuelé volt, ahol szegény Pottornyai Miklós és báró Ditrich is szolgált.”¹⁴²

Az Esterházy ezred nagy része tehát eltávozott Károlyvárosból, s vele ment Máriássy is, aki július 1-én már Laibachról ír édesanyjának, s jelzi, hogy ezrede a mai napon ideért, de hogy az ezred mennyi ideig marad itt, azt senki sem tudja.

Az ezredek túlnyomó többsége most menetel, s az olasz határon az összes falvak katonasággal vannak tömve, mindezek dacára Máriássy most is úgy véli, hogy nem lesz háború. Ugyanis Bonaparte Milánóban beszélt egy tisztünkkel, s ennek kijelentette, hogy ő a mi császárukkal jó barátságban van.

Július 12-én azt írja Máriássy, hogy „ők még mindig az olasz és tiroli (?) határon állomásoznak, s mindenütt rengeteg a katona. A magyar és erdélyi ezredek Pettauban egy nagy táborban vannak összevonva. „Háborúról — írja Máriássy — nem hallatszik semmi hír és nem is hiszem, hogy kitörne.“ Panaszkodik, hogy semmit sem tudnak, „mivel az Udvar megtöltötte az ujságíróknak, hogy akár a katonaságról, akár ezzel kapcsolatos marsokról írjanak. Ha valamit megtudok, azonnal közlöm édesanyámmal“, aki ekkor tehát viszonylag mindig és mindenről jól értesült volt.”¹⁴³

¹⁴¹ 1805. június 11. és 15. Pest.

¹⁴² 1805. június 22. Károlyváros.

¹⁴³ 1805. július 1. és július 12. Laibach.

Július végén, sőt még azután is, Máriássy még mindig Laibachban volt, s innen írja július 28-án édesanyjának, hogy mivel lovai meggyógyultak és most már teljesen rendben vannak, nem bánja, akárhova is masiroznak.

Dicsekszik, hogy ezredesének igen jó szakácsnéja van, s így jól élnek, édesanyja egészségére ürmöst és tokajt isznak.

Jelzi, hogy szigorú parancs érkezett, hogy az összes szabadságon lévő tisztek azonnal jelentkezzenek ezredeiknél.¹⁴⁴

Máriássy 1805 augusztus 6-án is még Laibachban volt, de ekkor jelzi, hogy innen két ezrednek már Veneziába kellett indulni, Ferdinánd főherceg huszárezrede pedig Tirol felé menetel, s általában az egész hatalmas császári ármádia — néhány lovasezredet kivéve — „mars“-ban van. Rengeteg pénzbe kerül ez — írja — és úgy halljuk, hogy mindezekre a pénzt az angoloktól kaptuk.

Még azt is megírja édesanyjának, hogy „minden ezredben öt zászlóaljat kell formálnunk, és pedig egy gránátos és négy gyalogos zászlóaljat. A gránátosokat az első őrnagy vezényli, mert az alezredesnek az ezredes mellett kell maradnia, s így Máriássy is az ezredes mellett maradt. A hadsereg most új gyakorlati szabályzatot is kapott, amely az előbbinél könnyebb és rövidebb volt. Most csak azt kell tanítani, amit a katonának a háborúban kell tudni. Még azt sem felejtí el Máriássy édesanyjának megírni, hogy az egész gyalogság és a német lovasság ruhájáról le kellett vágatni a sujtásokat, még a tiszteknek is, aminek ez utóbbiak igen megörültek és most már csak a huszárok hordanak sujtást, a magyar ruha és a csákó miatt.

Ezekből a részletekből is látszik, hogy Máriássy édesanyját minden érdekelte, ami kedvenc fiával összefüggött, még a katonák ruháján lévő sujtás is.

Írja Máriássy, hogy Brigido herceg is Laibachban van és a Szepességet nem tudja elfelejteni.

Augusztus 12-én Máriássy ezrede is megkapta a parancsot, hogy Itáliába, Palma Novába meneteljen, oda tehát, ahol Máriássy már vadász Corps-ával egykor megfordult. Az indulási parancs augusztus 19-ikére szól. — Pettauban hatalmas katonai tábor van, mert az összes magyar ezredek, körülbelül 50,000 ember van itt összpontosítva, úgymint az Alvinczy, Auffenberg, Benyovszky, Jellasich, Splényi és Sztáray ezredek, Károly főherceg ulánusai és ezenfelül még 53 horvát zászlóalj. — Augusztus 19-én az Auffenberg-ezred fog Laibachba jönni.

¹⁴⁴ 1805. július 28. Laibach.

Most mindenkinek az ezredénél kell lenni, s nem szabad elmaradozni, s e tekintetben igen nagy a szigor. Volt Laibachban — írja Máriássy — egy generális, kinek beteg volt a felesége, s mellette akart maradni. Staféta útján parancsot kapott, hogy ő is vonuljon tovább csapatával, s két óra múlva már indult is. „Ilyen a katonaélet — sóhajt föl Máriássy — de azért, ha újra születnék, megint csak katona lennék.“ — A lovasság nagy, összpontosított tábora a Rábánál, Menkendorfnál van. a magyar lovasezredeből a Melas, Stipsich, Levenér, Erdődy és Kremayer ezredek csak szeptemberben érkeznek meg.

Az a hír járja, hogy mégis csak kitör a háború, „mi történhet? legfeljebb eszem. Egyszer úgyis csak meg kell halni. Bízunk magunkat a jó Istenre“ — írja édesanyjának.¹⁴⁵

Augusztus vége felé Máriássy már Itáliában van. Fentebb jelezte, hogy ezrede parancsot kapott, hogy Palma Novába menjen. El is indultak oda, de útközben újabb parancs érkezett, mely szerint az Esterházy ezrednek egészen Veneziáig kell vonulnia. Az ezred jelenleg Kodroibóban van és ezen a tájon Máriássy számítása szerint körülbelül 150.000 ember van mozgósítva, ami szerinte hatalmas, nagy hadsereg.

Írja, hogy az oroszok 180.000 embert mozgósítottak és a mi császáruink generálisokat küldött az orosz sereg elébe. Mindezek dacára Bécsből a mi előljárónk azt írja — tudatja Máriássy édesanyjával — hogy nehezen lesz háború, mert Bonaparte császár most láthatja, hogy ellene leginkább és legtöbben a mi monarchiánkból mennek. Bonaparte egyik generálisát elküldte Bécsbe, de hogy miért, azt Máriássy nem tudja, illetve nem írja, csak annyit tud, hogy a „császár“ ezt a francia generálist megajándékozta. Ha mégis háborúra kerülne a sor, akkor a monarchia északi hadseregét maga a felség fogja vezényelni, az oroszok 180.000 emberét Mack tábornok vezeti, végül a déli, olasz ármádiát Károly főherceg vezényli.

Írja Máriássy, hogy az udvarnál még soha olyan mélységes titkolódzás és burkoltan, homályosan való intézkedés nem volt, mint most. Egyetlen ezred sem tudja, hogy mi történik vele és mikor, hova, merre kell menetelnie.

Északon, a budweisi táborban (ahol Máriássy Imre van), szintén vagy 50.000 ember van együtt, úgy, hogy az udvar még soha ilyen jól nem állt és még soha ekkora hadserege nem volt, mint most.

¹⁴⁵ 1805. augusztus 12. Laibach.

Azt halljuk, hogy ha kitör a háború, akkor a magyarok felkelnek, ami másképp nem is történhet, mert Bonaparte minden békekészségben élő országot okkupál.¹⁴⁶

Szeptember elején, vagy augusztus legvégén nagy és váratlan öröm érte Máriássyt, mert hirtelen, három havi alezredesi szolgálat után kinevezték *ezredesnek*. Erről a neki igen fontos eseményről szeptember 4-én Noálé-ból, Venezia mellett, édesanyjának a következőket írja:

„Értesítem édes Anyámat, hogy legmagasabb parancs érkezett a Császártól, mely szerint a *Gyulay Ignác ezredében ezredessé neveztettem ki*. Ezt a kegyet a császártól nem érdemeltem ki, mert mindössze három hónapja vagyok alezredes s így az összes előttem lévő alezredeseket praetereálták.

Gyulay ezrede német földre masiroz, s én már holnap mindenemet egy megbízható káplárral odaküldöm, magam pedig postával megyek Bécsen át az ezredemhez, mert ezt a nagy kegyet illő módon meg kell köszönnöm úgy a Császárnak, mint Károly főhercegnek.

Pénz nélkül, kizárólag jellememmel emelkedtem fel e magas méltóságba, ahol majd sok dolog, gond és felelősség terhel.¹⁴⁷

Legfelsőbb parancs értelmében szeptembertől kezdve az egész hadsereg háborús állapotban lévőknek tekintendő és így minden tisztnek nem egy, hanem két havi fizetést adnak. „Ami az én személyemet illeti — írja Máriássy — nem szívesen megyek Olaszországból Németországba, mert Olaszországban már voltam; de mikor az embert ezredesnek nevezik ki, akkor mindenhová el kell mennie. Tegnap egy öszvért vettem teherhordásra, ilyet Németországban úgy sem kapok.”¹⁴⁸

¹⁴⁶ 1805. augusztus 28. Kodroibo.

¹⁴⁷ Altábornagy korában Máriássy egy ízben erről a kinevezésről egy jelentés félében így emlékezik meg: „Endesgefertigter wurde 1805. im July oder August Obrist, hat aber das Regiment erst nach geendigten Krieg 1806. übernommen, wo die Kanzlei in gröster Unordnung war und erst unter meinen Regiments Comando durch die Bemühungen des würdigen Hauptmann Rechnungsführer Jaeger in Ordnung und in currenti gebracht worden ist. Nach der Bataille von Aspern wurde ich General und nach der Bataille von Wagram übergab ich das Regiments Comando auf dem Marsche des Regiments von Mähren über Österreich nach Hungarn, wie die Quittung des Herrn General Major damaligen Obersten Trenk lautet, von dieser Zeit ist mir gar keine Zurechnung als unter dem jetzigen Regiments Comando zugekommen. Mariassy F. M. L.“

¹⁴⁸ 1805. szeptember 4. Noale, Venezia mellett. = Az eredeti kinevező okirat voltaképpen 1805. november 27-én jelent meg, de azzal a megjegyzéssel, hogy „Dem Impetranten aber ausgehändiget den 1 ten September 1805.“ Eredetije a családi levéltárban.

Máriássy Itáliából nemsokára távozni volt kénytelen és szeptember 14-én már Görzből írja édesanyjának, hogy ide érkezett, s úton van Bécs felé. Görzben egykor vadász Corps-ával már állomásozott. Nem tudja még, hogy mikor ér Bécsbe, mert Görzben régi barátaival két napot óhajt tölteni. Azt sem tudja, hogy mennyi ideig marad Bécsben, csak annyit tud, hogy ezrede (a Gyulay-féle) október 4-én érkezik Welsbe.¹⁴⁹

Görzből Máriássy elég gyors tempóban utazott tovább, mert szeptember 21-én már Pozsonyban volt, s írja édesanyjának, hogy szerencsésen ideért és holnap (szeptember 22-én) indul Bécsbe. Pozsonyban egy kedves barátjával, báró Perényivel találkozott és vett tőle egy lovat.

Pozsonyban — írja — erősen készülődnek az októberben megnyíló diétára. A „császár“ csak három napra jön Pozsonyba, megnyitja a diétát, s azután siet vissza az ármádiához.

„Szívesebben lennék olasz földön — folytatja mintegy bizonyos rossz előérzettel, — de mint ezredesnek, mindenüvé el kell menni.“¹⁵⁰

1805 szeptember 30-án Bécsből írja, hogy szerencsésen ide ért, s közben volt Kismartonban is, Esterházy hercegnél, aki az ő előljárója volt. „Nagyon sajnálta, hogy elmentem ezredétől, de nem tehetek róla, mikor a császár ezredesnek nevezett ki.“ Dicsekszik, hogy a herceg egy paripával ajándékozta őt meg, s így most már 9 lova és egy öszvére van.

A császár megjött az ármádiától, amelyet ő fog vezényelni és holnap, október 1-én megy hozzá audienciára, az ezredesi kinevezést megköszönni, október 2-án pedig ezrede után Welsbe indul.

Az a híre, hogy az orosz cár is az ármádiához utazik, s így, ha a háború kitör, az összes uralkodók és főhercegek részt fognak benne venni. Írja, hogy most érkezett Bécsbe Hankovics porosz miniszter, aki békét akar közvetíteni.

Október 13-án kezdődik Pozsonyban a diéta és Máriássy reméli, hogy a magyarok az insurrectiót minden további nélkül meg fogják szavazni, mert mást nem is lehetne cselekedni.¹⁵¹

Szeptember vége felé már a Szepességen is elterjedt Máriássy ezredesi kinevezésének hire. Az elsők között van, aki egy rendkívül érdekes levélben gratulál, Berzeviczy Gergely, aki levelében többek közt megírja Máriássynak, hogy

¹⁴⁹ 1805. szeptember 14. Görz.

¹⁵⁰ 1805. szeptember 21. Pozsony.

¹⁵¹ 1805. szeptember 30. Bécs.

nem szívesen van a Szepességben, politikai helyzete sok kellemetlenséget okoz neki, s így szeretne a Szepességről távozni. Felveti Máriássy előtt a bízár kérdést, hogy vajjon nem lehetne-e ő most hadiszállító? Kéri Máriássyt, tudassa vele, hogy ezen eszme kivihető-e vagy nem?¹⁵² Valószínű, hogy Máriássy Berzeviczyt erről, a nem neki való eszme kiviteléről lebeszélte.

Máriássy október 5-án Bécsben, de 5-én már Welsben volt,¹⁵³ s október 8-án innen írja édesanyjának, hogy Moszkva 180,000 embere menetelésben van, még pedig felerészben kocsikon, fele részben gyalog s mindennap három postányi utat tesznek meg és minden postaállomáson 1200 kocsi várja a sereget, amelyet állítólag az orosz cár is követni fog.¹⁵⁴

Tíz nap mulva, 1805 október 18-án Máriássy már Alt-Öttingenből ír, s jelzi édesanyjának, hogy szerencsésen

¹⁵² Berzeviczy Gergely levele 1805. október 5. Lomniczról Máriássy András ezredeshez.

„Euer Hochgebohren geruhen meinen Glückwunsch zu den glücklich erlangten, aber längst verdienten Avancement gnädig an zu nehmen. Wenn wie billig *alle Zipser* daran warmen Antheil nehmen: wie sollte es nicht auch mich besonders freuen, mich der ich, nach abgelegten Etiquettes Wunsch so gerne in das Verhältniß der Freundschaft zurückerte und dich brüderlich umarme und dir alles Wohlergehen und Glück im bevorstehendem Feldzug und immerfort so herzlich, so innig Wünsche. Diese offene aufrichtige Sprache des Herzen ist mir, mit dir, die natürliche: aber ich werde auch wissen, die Sparche des Anstandes in erforderlichen Fall jederzeit zu beobachten: jetzt in diesem Briefe erlaube mir die Vertrauliche fortzusetzen, besonders da ich über einen Gegenstand schreibe, worin ich ganz aufrichtig sein muß. Ich bin ungerne in Zipsen, — meine politische Lage ist mir höchst unangenehm — unaustehlich.

Mein Gott! hab ich denn darum so mache Kenntniße und Erfahrungen gesamlet, so vieles darauf verwendet, daß ich mich hier von elenden, schlechten Leuten soll kräncken, ärgern und unterdrücken lassen? Ich möchte gern fort von Zipsen und möchte doch auch gerne nützlich seyn“.

Eszébe jutott, nem lehetne-e hadsereg liferáns? Becsületes, kevés haszonnal megelégedő lenne, kész lenne tőkáját is összeszedni és a hadrakelt sereghez menni, s ott legjobb tudása szerint, mint hadi szállító szolgálni. S miután eme tervét hosszasan fejtegeti, végül kéri Máriássyt írja meg, hogy ezen eszméje kivihető-e?

Egyébként a Szepességen minden a régi. „Ich lese und schreibe fleißig und bin viel zu Hause. Jetzt hab ich im ungrischen Recht und der Geschichte untersucht, welche Bewandniß es mit dem ungrischen Militär System habe. Einige Gelehrte Ungarns haben sich jetzt mit diese Untersuchung auch beschäftigt. Ich weis nicht wie jenen ihre Arbeit ausgefallen ist — mit der meinigen bin ich noch nicht fertig — aber sie scheint so aus zufalln, daß Erzherzog Karl damit sehr gut — der ungrische Adel sehr übel zufrieden wäre. Lebe wohl...“ stb. — Csáládi Levéltár.

¹⁵³ 1805. október 5. Bécs, 1805. október 6. Wels.

¹⁵⁴ 1805. október 8. Wels.

„Bavária“-ba érkezett, s itt találta ezredét előörsön. Ezrede most itt állomásoz, mert hónapok óta folyton esik az eső és a hadsereg a szabad ég alatt van, mivel az ellenségeskedés, s így a háború már megkezdődött.

Mögöttük áll az oroszok 42,000 embere, s mihelyt lehetséges lesz, tovább fognak vonulni. Máriássy Imre is itt van a főherceg (melyik?) hadtestében, s ez a hadtest, meg a Gyulay ezred lesznek a moszkvaiak avánt gárdistái. „Azt sem tudom — írja, — hogy hol áll a fejem. Mint ezredes átvettem ugyan az ezredet, de még nem ismerem a tisztjeimet, s úgy mint vadász zászlóaljammal is, — hiszen ott sem ismertük egymást, mégis mindenütt megfelelően jártunk el az ellenséggel szemben.“

A franciáknak a poroszok is megüzenték a háborút, a nagy hadseregünktől pedig most kaptunk értesítést, hogy a franciákat megverték és elvették lovassági tartalékjukat.¹⁵⁵

Az előbbi levelekből láttuk, hogy Máriássyt szinte valami határozott *előérzet*-féle fogta el, amidőn többször emlegette, hogy nem szívesen hagyja el az olasz földet és nincs nagy kedve Németországba menni.

Ez az előérzet helyes is volt, mert alig ért Máriássy német területre, már is baj történt vele. Ugyanis *november 8-án hajnali félhárom órakor a franciák elfogták*, s egyelőre Landshutba, majd Augsburgba internálták.

Erről az eseményről november 18-án Landshutból édesanyjának a következőket írja: „*Az a szerencsétlenség ért, hogy a franciák elfogtak*. Rögtön *parolára* jelentkeztem, azonban eme kérésemet a francia császárhoz továbbították. Közben Augsburgba kell mennem. Senki sem őríz. Braunauban, ahol a velem egyidejűleg elfogott Révay Jóskával találkoztam, együttesen kocsist fogadtunk. Itt ráakadtunk egy jó baráttra, aki nem conventionális pénzben 80 forintot adott, mivel itt a bankót nem fogadják el.

Lehet, hogy Augsburgban is találunk egy tisztességes kereskedőt, aki ellát bennünket pénzzel. Írtam Liedemannak, nem tudom megkapja-e leveletem?, mert *az ellenség Bécs előtt áll*.

Édes Anyám ne féltsen engem, az Isten a jó katonát nem hagyja el.“ Megírja azt is, hogy amint elhagyta Olaszországot és ezredéhez került, folyton csak előörsöket és „arirgárdistá“-kat vezényelt és eddig ezredének felét az ellenség előtt elvesztette.

¹⁵⁵ 1805. október 18. Alt.-Öttingen.

Jelen levelét Prága felé irányítja, mert Bécs felé már nincs posta. Pénze nincs, de van még két zsebórája, szükség esetén ezekért is kaphat néhány forintot.¹⁵⁶

November 24-én Máriássy már Augsburgban van, s innen írja édesanyjának: „Megírtam,¹⁵⁷ hogy november 8-án félhárom órakor reggel, egy generálisunk rossz dispoziója miatt, a harc hevében francia fogságba kerültem.

Augsburgba transportáltak, s itt egy francia generális megengedte nekem, hogy addig maradhatok itt, míg a francia császárhoz továbbított kérelmem elintézését nyer. Legbajosabb a pénz kérdése. Írtam Pestre Liedemannak és Bécsbe is néhány bajtársamnak, de nem tudom, mi lesz leveleimnek sorsa.

Remélem, hogy cselédségem, paripáim és bagáziám az ezrednél van. Bár csak embereim oly okosak lennének, hogy holmimat édes Anyámnak küldenék el.

Elfogatásom előtt öt nappal egyik paripámat megsebeztek, s az én híres fakó lovamon, amely báró Perényi Tamástól való, fogtak el. Lovamat egy francia vezénylő generális mindjárt birtokba is vette.

Károm elég van ugyan, de azért mégis *minden katona a mennyországba kerül*. Révay Jóska őrnagyot, aki alattam szolgált, szintén velem egyidejűleg fogták el. Így kettőnk költségei részben megoszlanak.

A törzstisztek semmiféle felügyelet alatt nem állnak, s a városban tetszés szerint járhatnak.

Itt még egyszer megfolyamodtam, hogy becsületszóra engedjenek haza Magyarországra.

Egy vendéglőben vagyok szállva, s a vendéglős oly szíves, hogy annyi pénzt bocsát rendelkezésemre, amennyire csak szükségem van, mert mikor elfogtak, lovon voltam s csak az a ruhám van meg, ami akkor rajtam volt. Egyetlen egy ingem van. Ma írok ezredemnek, hogy vagyontárgyaimat lovaimmal együtt szállíttassák el édes Anyámhoz. Ha lovaimat itt adnák el, abból irtózatos károm lenne.

A mi jó császárunknak rosszul megy a sora, s ha rá gondolok, vérzik a szívem, *jobb volna, ha a fejembe egy golyót kapnék.*¹⁵⁸

Úgy látszik, Máriássy kissé el volt keseredve, s nem is annyira a francia fogság, mint kára, anyagi vesztesége hatott rá. Azonban december elején Augsburgban anyagi

¹⁵⁶ 1805. november 18. Landshut.

¹⁵⁷ Lehet! de ez a levél nincs meg már!

¹⁵⁸ 1805. november 24. Augsburg. Mindezeket elismétli: 1805. december 1. Augsburg.

helyzete is javulóban volt, mert december 11-én édesanyjának a következőket írja:

„Az én előljáróm, Gyulay gróf oly jó volt hozzám, hogy Bécsbe ment és egy ágensnek 300 forintot adott bankóban, aki a pénzt Wächslernek¹⁵⁹ adta tovább, aki részemre aranyban 202 forint 42 krajcárt küldött, s így én ezen az üzleten 91 forintot és 12 krajcárt veszítettem.

Továbbá egy gazdag bécsi kereskedő, Mayer nevezetű, amint megtudta, hogy hadifogságban vagyok, nyomban átadott egy Wächslernek 315 forintot bankókban, aki azt nekem conventionális érmékben átutalta. — Ezen két pénzküldeményen 225 forintot veszítettem.

Még mindig Augsburgban vagyunk Révayval. A francia császártól eddig még semmi válasz nem érkezett. Érdemleges dolgot úgy sem írhatok.

Nem tudom, mi van a bagázsiámmal? Ha az elveszett, *koldússá lettem.*¹⁶⁰

Ez utóbbi kijelentés mindenesetre költői nagyítás volt, mert hiszen Máriássy nem fektette vagyonát katonai felszerelésbe, s a kilenc ló és egy öszvér nem jelentette egész vagyonát.

Azonban ezredének tulajdonosa, Gyulay gróf, nemcsak pénzt juttatott el Máriássyhoz, hanem Bécsben állandóan azon fáradozott, hogy Máriássyt a francia hadifogságból kiszabadítsák és kiváltsák. Ezt Máriássy is megtudta, s ennek a hírnek persze nagyon megörült, mert már igen vágyott ezredéhez visszakerülni. Bízott abban is, hogy Bécs fegyverszünetet köt a franciákkal, s így azután hamarosan haza kerül.¹⁶¹

December 23-án még mindig Augsburgban van Máriássy, s ekkor innen a következőket írja édesanyjának: „Tegnap levelet kaptam előljárómtól, gróf Gyulaytól, akit azon kongresszusra küldött ki a császár, amely hivatta van a békét előkészíteni. Gyulay reményli, hogy a béke meg lesz, s azon dolgozik, hogy engem minél hamarább kiváltsanak, mert az ezred nélkülem confundálva van. Én is nagyon megörülnék szabadulásomnak, mert az ezred minden gondja rajtam nyugszik.

A francia generális a hadifoglyokat innen tovább küldte. Nekünk is mennünk kellett volna, de érdekünkben interveniált herceg Hohenlohe itteni kanonok, s így Révay Jóskával itt maradhatunk még 15 napig.

¹⁵⁹ Pénzváltónak.

¹⁶⁰ 1805. december 11. Augsburg.

¹⁶¹ 1805. december 14. Augsburg.

Egyébként itt jó dolgunk van.

Rossz hírt is hallottam. A Deutschmeister ezred őbesterét ugyancsak elfogták, aki eljött hozzám, s elmondta nekem, hogy az én ezredbeli kocsijaim is az ellenség kezére kerültek. Ha ez igaz, akkor egész vagyonomat és gazdagságomat elvesztettem, mert az egyik ládikámban kész pénzben két ezer forintom volt és sok más drága holmi. Bárcsak az a tiszt, aki a bagázsiánál volt és látta a veszélyt, kinyitotta volna a nagy ládámat és vette volna ki belőle a vagyonomat tartalmazó bádog dobozt. De az ember a másvilágra úgy sem visz semmit.

Nem tudom, hogy hová lett az én jó Vencelem, háttas lovaimmal, paripáimmal és szolgálóimmal, mert mikor elfogtak, akkor mellettem csak az ordonánc huszár volt a császári ezredtől.¹⁶² Így tehát Máriássy lassanként újabb és újabb részleteket árul el hadifogságba kerüléséről, amely fogság azonban már nem sokáig tartott, mert a karácsonyt és 1806 új esztendő napját Máriássy ugyan még Augsburgban töltötte, de éppen január 1-én megérkezett a francia császári parancs az Augsburgban rezideáló francia tábornokhoz, melyben elrendelik Máriássy elbocsátását.

Ugyanekkor Augsburgban is publikálták a pozsonyi békét, és így a többi elfogott osztrák és magyar tiszt is szabad lett.

Máriássy megírja édesanyjának, hogy ő tisztában van azzal, hogy az ő szabadulásának dolgát jó előjárója, gróf Gyulay intézte el.

Terve, hogy három nap múlva Bécsbe megy a postával. Igaz, hogy ez sokba kerül, de, ha az ördög — írja — oly sokat elvett tőlem, vegye el a többit is.“

Miután a hadseregtől el volt vágva, nem tudja, hogy hol van ezrede, nem tudja, hogy mi fog vele történni, hol fog állomásozni, stb.?, kérdések, amelyekre egyelőre nem tud választ adni.¹⁶³

Augsburgból, amint lehetett, Máriássy sietve távozott és január 12-én már Bécsben volt, ahonnan édesanyjának a következőket írja: „Tegnap a postával szerencsésen Bécsbe érkeztem. Az én jó előjáróm, Gyulay gróf, szintén itt van. Nyomban értem küldött és azt mondta nekem, hogy ezredem Győrben és a környező falvakban lesz elszállásolva. Azt is mondta, hogy bár igényem volna most szabadságra, mégis arra kér, maradjak most az ezrednél, vegyem azt át és csináljak rendet a megyével a szállásokat illetőleg, úgysis nagy

¹⁶² 1805. december 23. Augsburg.

¹⁶³ 1806. január 2. Augsburg.

a confusio az ezrednél, s mint ezredparancsnoknak, mindenért nekem kell felelnem. Az ezrednél két őrnagyot becsuktak, az egyiket azért, mert beteggé tette magát, a másikat, mert későn érkezett az ezredhez.

Hogy előljáromat meg ne bántsam, amint megtudom ezredem indulási idejét, nyomban Győrbe megyek.

A császár holnap tartja Bécsbe bevonulását. Ha én a császár volnék, éjjel és incognitóba vonulnék be.

A császár az összes minisztereket, akik szerencsétlenségünknek okai, elbocsájtotta, ugyancsak sok generális is ül és a perek állása szerint meg is lesznek büntetve. „*Szolgáljanak uruknak becsületesen.*“¹⁶⁴

Egyik későbbi levelében Máriássy visszatér erre a témára, s írja, hogy: „A császár sok generálist hadbíróság elé állíttatott. Jól tette, az ilyeneket mind *fel kellene akasztani.*“

Január 20-án Máriássy még Bécsben van, de már jelzi, hogy holnap (január 21-én) Győrbe indul ezredéhez. Írja, hogy a császár bevonult Bécsbe és a bécsiek szívesen fogadták. Károly főherceg is bevonult az ezredekkel és Bécsbe négy magyar ezred lón beszállásolva, nevezetesen: a Ferdinánd, Ferenc-Károly. Sztáray és Vukassovics ezredék, melyeket azután esztendőnként kicserélnek.

Bécs most nem olyan vidám, mint régen volt, aminek oka a sok elviselt szenvedés. Előljárója, Gyulay gróf, Pozsonyban fog állomásozni.¹⁶⁵

Január végén (31-én) írja haza Máriássy, hogy részéről igen helyes volt, hogy három nappal ezelőtt bevonult ezredéhez, mert az ezred elszállásolásából akkora konfuzió keletkezett, hogy azt sem tudja, hol áll a feje, annyi a dolga.

Ezrede az ellenség előtt igen sokat szenvedett és szerinte az előbbi ezredet be kellene csukni, mert semmiféle rendet az ezrednél nem tartott.

Máriássy körülményesen leírja azután, hogy ezrede hány faluban, hogyan lesz elhelyezve s jelzi, hogy neki Győrben még mindig nincs végleges szállása. Egyelőre még a győri püspökvárban lakik, mert a püspök meghalt, s így palotája üresen áll.

Elfogatásából — írja — 3000 forintnyi kára lett,¹⁶⁶ amely azonban a legközelebbi levélben már közel 4000 forintra emelkedett.

Február 4-én kelt levelében Máriássy anyagi helyzetét vázolja, s írja, hogy az őt ért kár miatt most szinte újra kell

¹⁶⁴ 1806. január 13. Bécs.

¹⁶⁵ 1806. január 20. Bécs.

¹⁶⁶ 1806. január 31. Győr.

berendezkednie, mert pl. elvesztek összes sátrai is, amelyek pedig igen sok pénzébe kerültek.

Mint ezredesnek, havi 190 forint a fizetése, amelyhez járul a saját „Zulag“-ja, amely havi 160 forint, úgy, hogy havonként tehát összesen 350 forint áll rendelkezésére. Az ellátásra borral együtt havi 150 forintot irányoz elő, de hol vannak még a paripák, a kocsik, a uniformisok, az ezred zenekar (amely nagyon a szívéen fekiüdt) fenntartásának stb. költségei, amelyek mind-mind pénzbe kerülnek. „Ha édes Anyám — írja — nem volna olyan jó, nem tudom, hogyan jönnék ki.“¹⁶⁷

Következő leveleiben Máriássy sokat foglalkozik ezredével, rendkívül élvezi az ezredparancsnokságot, s legfőbb ambíciója, hogy a reája bizott ezred az elsőik egyike legyen. Február 11-én írja édesanyjának, hogy a Gyulay ezred (60. számú) a háború előtt Temesváron állomásozott, s csak most került Győrbe. Reméli, hogy amint a sok össze-visszaság és rendetlenség véget ér, úgy katonái, mint tisztjei rendes szállásokhoz jutnak. Ő maga csak Szent György napig maradhat a püspökvárban, azután más szállás után kell nézni.

Jelzi, hogy ezredénél igyekszik mindent rendbe hozni, s mire ez megtörténik, az utak is jók lesznek, és akkor felveszi édesanyját.

Büszkén írja haza, hogy: „Az óbesteri szolgálat a leghesebb a mi pályánkon. Mindenért az ezredes a felelős, aki nagy összegeket is kezel, mert az évi számadások összege 800.000 forintra rug. Az én irodámat elődöm rendetlenségben hagyta, úgy, hogy fizetnie is kellett. A számadás vezetőt fel is fogom emiatt váltani.“ Azt is megírja, hogy most nincs önálló háztartása, mert szakácsnőjét egy grófnőnek engedte át és ő is ennél étkezik.¹⁶⁸

Február 22-én Győrben kelt levelében újra szőnyegre kerül elszenvedett kárának kérdése. A veszteség, amelyet a franciák okoztak neki, nagyon fájhatott Máriássynak, mert erre a témára gyakran visszatér, s mindig keserűséggel ír erről. Különösen akkor emlegeti kárát, amikor mindent pótolnia kell, s amikor veszteségének súlyát fokozottan érzi.

Szerencsére itt van ezrede, s ennek rendbehozása, az ezzel járó sokféle gond minden mást elfeledtet vele. Különösen az ezredzenekar fekszik a szívéen s többek közt ezeket írja haza édesanyjának: „Igen sok pénzt kell kiadnom a háború rossz kimenetele folytán, melynek a miniszterek, s néhány generális volt az előidézője. Az én ezredemnél is sok

¹⁶⁷ 1806. február 4. Győr.

¹⁶⁸ 1806. február 11. Győr.

a baj. Amint az ezredhez megérkeztem, sehol sem láttam a kocsikat, melyeken az ezred bagázsiája rajta volt. Ezek mind elvesztek a bagázsiával együtt és az ezred zenekarának összes hangszerei.

Mivel mint ezredes akarom, hogy az ezrednek zenekara legyen, Bécsben saját költségemen ezer forintért megrendeltem az összes hangszereket; így legalább *halálom után fennmarad a nevem*.

Már régen nem volt adósságom, de most úgy látszik, elkerülhetlenül kell csinálnom, mert ahová csak nézek, mindenütt bajt és hibát látok, de sehol semmiféle ambíciót. Azt sem akarom, hogy az én ezredem az *utolsó* legyen. Azért kértem, hogy gyémántgyűrűmet adják el, mert ennek árát az ezredzenekarra fogom fordítani.¹⁶⁹

Néhány nap múlva levelében megint csak sokszor emlegetett káráról kesereg, s megemlíti, hogy az ezred bagázsiájánál voltak az ő „batiui“ is, amelyek mind elvesztek, köztük sok térkép és egy csomó katonai irata. Ekkor egyúttal bizalmasan figyelmezteti édesanyját, hogy a bankópénzen lehetőleg adjon túl, viszont az aranyakat a világeért be ne váltsa, ugyanis Máriássy teljes joggal már most félt, hogy az ország a sok kibocsátott bankócédula miatt tönkre megy, s így előre megsejtette a — devalvációt.¹⁷⁰

1806 március 3-án Győrből Máriássy azt írja haza, hogy „mivel mi ezredesek rangban egyek vagyunk a vezérőrnagyokkal (General Major), a császár nekem nagy decretumot küldött éppen most, a legrosszabbkor, mert ezért 300 forintot kellett lefizetnem. — A decretumot elküldöm haza, a *családi levéltárba* való elhelyezés céljából.“¹⁷¹

Következő levelében eldicsekszik ezredével, de még mindig vissza-visszatér elszenvedett kárának emlegetésére is, s azt most már kerek 4000 forintra becsüli. Viszont siet kijelenteni, hogy: „*Bolondja vagyok szolgálatomnak.*“

„Ami ezredemet illeti, az olyan már, hogy *kevés magyar ezred szebb nálánál*, és egyiknek sincs szebb tisztikara az enyémnél. Tisztjeim mindegyikének van Zulágja és kevés közülük a házas. Mindazok az ezredek, amelyek a német ármádiánál voltak, nagvon sokat szenvedtek.“

Megint rossz hírek kóvályognak a levegőben. A franciák állítólag 150.000 emberrel országunkon keresztül a poroszokra és oroszokra akarnak támadni. „Nem tudom, mi lesz

¹⁶⁹ 1806. február 22. Győr.

¹⁷⁰ 1806. február 28. Győr.

¹⁷¹ 1806. március 3. Győr. Nb! Ez a decretum a családi levéltárban tudtommal nincs meg!

velünk.“ Sajnálja a szegény „császárunkat“, aki nagyon szerencsétlen és megütközik azon, hogy a nápolyi királyt elkergették.¹⁷²

Az 1806. esztendő legnagyobb részét Máriássy Győrben, ezredénél töltötte, ennek retablirozásával foglalkozott, időnként azonban még vissza-visszatér most is kárának felpanaszolására, a rossz hírekre, amelyek letétbehelyezett és elveszett vagyon tárgyainak sorsáról innen-onnan beérkeznek.

Március 15-én írja haza Máriássy, hogy előljárója e hó 22-én vagy 23-án Győrbe érkezik ezredét megszemlélni, ami természetesen sok dolgot-gondot okoz neki s már most azt sem tudja, hogy hol áll a feje.¹⁷³

Háború után vannak, s az ezred oly rongyos s olyan, mint egy cigányhad, s hiába követel új mondurt, nem tud kapni, am' nem jól van.

„Nincs nap — írja haza — hogy valami rosszról ne értesülnek. Tegnap azt írja nekem, az a stayer pap, akinél holmimat szakácsom hagyta, továbbá akinél előbbi adjután-som írásait is elhelyezte vagyontárgyaimmal együtt, hogy odajövén a franciák, a plébánia árát a papnak kifizették, s azután mindencstől felégették. Bárcsak az elvesztett háborúról már ne hallanék semmit.“

Az ezredben alezredese nyugdíjba megy, egyik őrnagyának pere van, egy másik őrnagy quietálni fog, mert megnősül és hazamegy gazdálkodni. Így tehát az ezredben három törzstiszti hely üres lesz, még sem tudja századosait előléptetésre felterjeszteni a háboru után megmaradt sok számfölötti törzstiszt miatt, akiket előbb mind el kell valahol helyezni.

Közben kiderült, hogy nem elég, hogy Máriássynak előljárója látogatására kell készülnie, hanem ezen felül Kassáról fiatal hercegek, s a trónörökös főherceg fognak érkezni, s „ez is sok bajt okoz nekem.“—

A magas vendégek részére lefoglalták az egész püspök-várat, ahonnan még Máriássynak is ki kellett költözni, s Neuhold udvari tanácsosné adott neki ideiglenesen szivességből egy szobát.¹⁷⁴

Március 24-én írja haza, hogy rengeteg dolga volt, mert itt volt öt napig gróf Gyulay, aki nála is lakott és csak ma

¹⁷² 1806. március 6. Győr. Itt említjük meg, hogy a családi levéltárban van egy papirkötésű quarto füzet, melynek címe: „Graf Ignaz Gyulay Regiment No 60. — Kasse Handbuch, vom 12 ten Mertz 1806. zum eigenen Gebrauch des Herrn Obersten von Máriássy“. A füzetben lévő feljegyzések 1808. október 28-ikával végződnek.

¹⁷³ 1806. március 15. Győr.

¹⁷⁴ 1806. március 20. Győr.

távozott Bécsbe. Öt tisztet, akik túl hosszú ideig voltak szabadságon, vasra veretett. „Nem ártott az nekik — írja Máriássy — jó volt ez példának!¹⁷⁵

Az az ezredes, aki herceg Eszterházy ezredében gróf Weissenwolf helyébe került, meghalt. Erre a herceg, aki Máriássyt nagyon kedvelte, nyomban felment a királyhoz és Károly főherceghez, s kérte, hogy Máriássyt helyezték át az ő ezredébe, mivel neki több joga és igénye van Máriássyhoz, mint gróf Gyulaynak, s mert Máriássy kedvéért saját alezredését nyugdíjaztatta. A király azonban a herceg kérését nem teljesítette, aminek Máriássy igen megörült, mert nem szívesen távozott volna a Gyulay ezredtől, ahol nagyon meg volt sorsával elégedve.

„Jó előljárom van — írja —, aki a császárnál ezredessé való kinevezésemet keresztül vitte, s rosszal fizetnék jó előljáromnak, aki ügyemet úgy felkarolta“, ha most más ezredhez mennék át.

Híre jár, hogy az ezredeket ismét csökkenteni fogják és állítólag az Udvarnál is nagy változások lesznek.¹⁷⁶

Máriássy 1806. tavaszán lassanként rendbe hozta ezredét és április 21-én már azt írja haza édes anyjának, hogy szívesen van ezredénél, amely jó és szép és előljárója is igen szereti őt.

Szent György napkor kiköltözik a püspökvárból és elfoglalja új szállását. Ugy látszik, Máriássy valami emeletes házba költözött, mert azt írja, hogy az emeleten hét szobája lesz, míg a földszinten van a konyha, a szakácsné külön szobája és az éléskamra, viszont most még csak egy szobája van, a már említett Neuhold udvari tanácsosnénál.¹⁷⁷

Április 25-én Győrben szokatlan esemény volt, mert megérkezett a trónörökös, aki elé kivonult az egész győri helyőrség, s természetesen a gróf Gyulay ezred is, élén a parancsnok Máriássyval.

A trónörökös látogatása fölötti örömet azonban némi ürmön zavarta meg. Ugvanis a kivonuláskor Máriássy nyolcszáz forintos értékes sziurke paripája valahogyan oly szerencsétlenül törte ki a lábát, hogy nyomban agyon kellett lövetni.

A trónörökös főherceg ezen eset fölött Máriássynak őszinte sajnálkozását fejezte ki.

Egyébként ez alkalommal Máriássy a trónörökösnél vacsorázott és reggelizett és ezen idő alatt a Gyulay ezred zenekara játszott a főhercegnek.

¹⁷⁵ 1806. március 24. Győr.

¹⁷⁶ 1806. április 2. Győr.

¹⁷⁷ 1806. április 21. Győr.

Ujság is van, t. i. Gyulay gróf horvát bán lett.¹⁷⁸

A trónörökös távozása után a győri garnizon egyhangú életét semmi említésre méltó esemény sem zavarta meg. Május végén írja is haza Máriássy, hogy Győrben olyan nagy a csend, hogy itt még a háborúról sem hallanak semmit, noha ő mint katona, egyenesen kívánja a háborút, mert hiszen ott az ember legföljebb az életét vesztheti el.¹⁷⁹ Ebben éppen Máriássy tévedett, hiszen az előző háborúban éppen ő írta, hogy „koldússá lett“, tehát a háborúban nemcsak életet lehet veszteni.

A győri helyőrségi élet zavartalan egyhangúságát egyelőre csak az törte meg, hogy Máriássy április végén vagy május elején új lakásába költözött és azt berendezte.

Egyébként állandóan sóvárog a háború után, s úgy hallja, hogy az oroszok és a poroszok készülnek egymást megtámadni. Máriássy nem bánna, ha háború lenne, mert enélkül a katona élet — nem élet. „Csak okosabban vezetnék azt mint az előbbit.“¹⁸⁰ Egyébként, mint ezredesnek igen sok a dolga, s ez a szerencse, mert így nem ér rá unatkozni.

Igy telik el nagy csendességben és egyformaságban 1806. június és július hava, s Máriássy nem tud mást ekkor haza írni, csak azt pl. hogy Győrben drágább az élet, mint Bécsben, s kér hazulról mindenféle élelmiszert.

Augusztus havában hadgyakorlatok voltak, ami a Gyulay ezrednél elég körülményes és komplikált lehetett, mert az ezred 33 községben volt szanaszét elhelyezve, s így nem csoda, ha Máriássy akkor azt sem tudta, hogy hol áll a feje.¹⁸¹

Szeptember 1-én azt írja haza édesanyjának, hogy az a legújabb hír, hogy a főispánokat Bécsbe rendelték. Ebből Máriássy arra következtet, hogy az ország éppúgy megfizeti a háboru árát, mint a többi „tartomány.“¹⁸²

Mivel előljárója Bécsben volt, egy-két napra Máriássy-nak is Bécsbe kellett menni, s a szeptember 9-ikét Bécsben töltötte, de már 10-én ismét Győrben volt, ahonnét csak anynyi érdemlegeset ír haza, hogy mint rendesen ugy most is sok a dolga.

Jelzi, hogy most megint sok ezred „cordonban masiroz.“ Magyarszágról a Pest mögötti és az erdélyi ezredek menekelnek, úgy hogy Eszterháznak Pestről szintén el kell masirozni. Reméli, hogy a Gyulay ezredet Győrben békében fogják hagyni, bár ez nem biztos, s ezt igen jól sejtette, s jól

¹⁷⁸ 1806. április 26. Győr.

¹⁷⁹ 1806. május 29. Győr.

¹⁸⁰ 1806. május hava Győr.

¹⁸¹ 1806. augusztus 1. Győr.

¹⁸² 1806. szeptember 1. Győr.

mondja, hogy: „manapság sohasem tudja az ember, hogy egyik napról a másikra mi fog történni?“

Bécsben összegyűlt a sok főispán és tavaszra összehívják a magyar országgyűlést. Az a hire, hogy a császár a magyaroktól 50 milliót fog kérni. „Nagy összeg és fizetni fogunk.“ Máriássy még ekkor nem tudja, hogy szüretre (szokás szerint) haza mehet-e szabadságra? „mert az ezredes atyja az ezrednek.“¹⁸³

Máriássy sejtelméi valóra váltak, mert szeptember 29-én azt írja haza édesanyjának, hogy „Fatális idők járnak! Rengeteg ezred — Magyarországból és Csehországból is — van mozgósítva. Az Eszterházy ezred is, amelynek alezredese voltam, éppen ma ment el Győrből. Megvendégeltem őket. Most nem mehetek szabadságra, mert ha ezredem parancsot kapna az elvonulásra, nélkülem itt nagy confuzió lenne.“¹⁸⁴

Máriássy jól sejtette, hogy ezrede mozgósítási parancsot fog kapni. Ugyanis október 4-én már írja haza, hogy: „Károly főhercegtől azon parancsot kaptam, hogy ezredemmel legyek készenlétben, s amint újabb parancs érkezik, nyomban induljunk Iglauba, Morvaországba. Irodám és depóm itt marad Győrött.“

A hadsereg, amely 10,000 emberből áll, Csehországba observatoria megy, mert a poroszoknak és oroszoknak a franciákkal háborujuk van. Mi neutralisak leszünk!¹⁸⁵

Nemsokára (október 12.) megérkezett az ezredhez az indulási parancs és Máriássy ennek megfelelően három oszlopban és három részletben, október 12., 14. és 20-án indította el ezredét, s október 15-én ő maga is utra kelt. Mig az ezredet utrakészen teljesen rendbe nem hozta, addig saját ügyeit sem intézte el, mert erre ideje sem volt.

Az ezred Pozsonyon át egyenesen Morvaországba volt irányítva, s indulás előtt a tábornagy megjelent Győrben s megszemlélte az ezredet, amelyet nem győzött dicsérni. „Dicsekszem az ezredemmel — írja — *amely olyan rendben van, mint kevés más ezred.*“¹⁸⁶

Utközben Máriássy megállt Bécsben, ahol megjelent Károly főherceg előtt és innen indult tovább ezrede után, amely ekkor már javában menetelt Morvaország felé.¹⁸⁷

Írja, hogy Lajos herceg, a porosz király öccse elesett. Braunschweig hercege szintén, a porosz király pedig megsebesült. A franciák egyébként már Berlinben vannak.

¹⁸³ 1806. szeptember 11. Győr.

¹⁸⁴ 1806. szeptember 29. Győr.

¹⁸⁵ 1806. október. 4. Győr.

¹⁸⁶ 1806. október 13. Győr

¹⁸⁷ 1806. október. 21. Bécs.

„Az Isten csak a franciákat segíti, más nációt nem“ — kiállt fel elkeseredetten Máriássy.

Morva- és Csehország területén szerinte 80,000 ember van összpontosítva s feladatuk a harcban álló felek megfigyelése.¹⁸⁸

1806. november 1-én Máriássy már Iglauban volt, még innen s ekkor is az elfogatásával járó kárról és arról ír, hogy francia internáltsága is milyen rengeteg pénzbe került. Igen dicséri édesanyját, akinek segítsége nélkül nem tudna exisztálni.¹⁸⁹

Iglauból néhány nap múlva írja, hogy ezrede itt sokkal olcsóbban él, mint Győrben és őmaga is vendéglőben él, de nem hiszi, hogy sokáig itt maradnának, mert a poroszoknak igen rosszul megy a soruk.

Ezrede most igen jó állapotban van, úgy hogy Károly főherceg, aki az ezredet megszemlélte, megdicsérte. „Egy ezredes — írja haza — nagy úr ugyan, de mindenért felelős“, amit már eddig is gyakran hangoztatott.¹⁹⁰

Néhány nap alatt Máriássy úgy látszik megunt a vendéglői ellátást, mert édesanyjától szakácsot kér, „de olyant, aki keresztény módon és jól főz“.

Úgy hallja, hogy a magyar ezredek Lengyelországba fognak menetelni, aminek éppen nem örül.¹⁹¹

November 17-én még gyanutlanul ír Iglauból családi ügyekben anyjának, s megemlíti, hogy mindene Győrben van,¹⁹² midőn november 18-án este váratlanul betoppan a staféta és hozza a parancsot, hogy az ezred azonnal induljon Brünnön át Nagyszombatba, ahol majd a további rendelkezések átvehetők. „Minden nap változik a dispozició“ — sóhajt fel Máriássy.¹⁹³

Máriássy és ezrede Iglauból nyomban el is indult és 1806. december 3-án baj nélkül Nagyszombatba érkezett, ahol Máriássyt már a további parancs várta, hogy ezredével induljon tovább Győrbe. Azonban Károly főherceg ezt a parancsot megváltoztatta és az ezredet Tokajba rendelte.

Mivel most minden ezred mozgásban van, egészen természetes, hogy a Gyulay ezred sem képezhet kivételt.

Máriássy Nagyszombatból írja haza, hogy nagy a sár, hogy az ő katonái a legjobbak, s végül, hogy brigadérosi

¹⁸⁸ 1806. október 30. Stammem. Morvában.

¹⁸⁹ 1806. november 1. Iglau.

¹⁹⁰ 1806. november 6. Iglau.

¹⁹¹ 1806. november 12. Iglau.

¹⁹² 1806. november 17. Iglau.

¹⁹³ 1806. november 19. Iglau

munkát végez,¹⁹⁴ de mindhiába, indulni kellett, s mivel édesanyját úgy látszik minden érdekelte, ami legkedvesebb fiával bármiféle kapcsolatban állott, tehát Máriássy még a „Marsch Plan“-t is közli, mely szerint az ezred menetrendje a következő volt:

1806. december 4.	Récsény.
„	„
5.	Nagy Laposs,
6.	Nagy Kálna,
7.	pihenő nap,
8.	Füzes gyarmat,
9.	Ipolyság,
10.	Balassagvarmat.
11.	pihenő nap,
12.	Szakál,
13.	Gács,
14.	Szelene,
15.	pihenő nap,
16.	Rimaszombat,
17.	Tornalja,
18.	Putnok,
19.	pihenő nap,
20.	Édelény,
21.	Szikszó, („Sixó“),
22.	Megyaszó, („Megyaskó“),
23.	pihenő nap,
24.	Szerencs,
25.	Tokaj.

Máriássy nem vonult ezredével, hanem Nagyszombathól előbb Bécsbe ment, innen Győrbe, s csak miután itt szállásán rendet csinált, sietett ezrede után, amelyet Putnokon el is ért.

Leveleiben Máriássy folyton ismétli és szinte dicsekedve emlegeti, hogy brigadérosi munkát végez, de nem tűnik ki, hogy dandár lenne reá bízva.

Tervezi, hogy Tokajból alkalma lesz édesanyját meglátogatni.¹⁹⁵

1806. karácsony napján írja édesanyjának, hogy december 24-én este ezredével Tokajba érkezett, tehát a karácsony estét már Tokajban töltötte. „A stab és a grenadirok Tokajon, négy kompánia Tarczalon, kettő (Bodrog-) Kereszturon, négy Rakamazon és a többi elszórtan a szabolcsi falvakban van elhelyezve.“ Szállása itt elég rossz. Hívják az ünnepekre Pazdicsra, de nem mehet, mert rengeteg sok a dolga, ugyanis január 12-én mustra lesz.

¹⁹⁴ 1806. december 5. Nagyszombat.

¹⁹⁵ 1806. december 18. Putnok.

Utközben ezrede minden katonájának Gömör vármegye felelősségét és egy meszely lisztet utalt ki.

Teljesen bizonytalan, hogy meddig maradnak Tokajban.¹⁹⁶

Karácsony másnapján Máriássy nővérénel, Tolcsván volt vendégségben és eljárt vendégségbe környékbeli barátaihoz is. Irja édesanyjának, hogy élelmiszerekre nincsen gondja, mert Szirmayék mindennel ellátják őt.

Máriássy karácsonyra édesanyjától 500 forintot kapott ajándékba, amit hálásan köszön meg, s jelzi, hogy ez a kis pénz igen jól fogott, mert éppen most kell az ezredesi páténsért 235 forint és 33 krajcárt fizetni.

Büszke ezredére, de főleg az ezred muzsikára, melyet még Tolcsvára is elküldött, hogy nővére is hallhassa a katonazenét.¹⁹⁷

Máriássy tokaji csendélete nem sokáig tartott. 1807. január 1-én Máriássy még nem sejtí, hogy néhány nap múlva már indulnia kell. Vidáman, ürmössel köszöntötte Tokajon az új esztendő, de nemsokára itt is megérkezett a staféta a parancssal, hogy az ezrednek január 5-én indulni kell Kassára, mert az ezrednek felvonulnak a lengyel határra.

Máriássy nem szívesen viszi ezredét Kassára, „a városban a katonának most nincs jó dolga, mert ott csak négy falat kap.” Bezzeg a Hegyalján és Szabolcsban jó dolguk volt, mert a nemesség igen szerette őket és úgy látszik nem sajnálta a katonáktól az ennielét.

Máriássy Tállyán keresztül vonulva, édesanyja házában is megfordult és 1807. január 7-én szerencsésen bevonult ezredével Kassára, oda tehát, ahol később évtizedeken át működött és ahol meg is halt.

Kassán ezredéből nyolc század, a többi pedig a környékbeli falvakban lőn elhelyezve.

Ezredét és tisztjeit Kassán is nagyon szeretik. Maga Máriássy állandó vendége Barkóczynak, akinek kitűnő konyhája, s pompás szakácsai vannak, s ezeknél tanul az ő Jancsija is.

Úgy véli Máriássy, hogy Kassán sokáig maradnak.¹⁹⁹

Január 14-én Kassán ezredének nagy, parádés mustrája volt, harminc személyes ebéddel súlyosbitva és ekkor ezredének négy katonája ezüst érmet kapott.

Jelzi, hogy a Szepességen fekvő Duka ezredet ő fogja

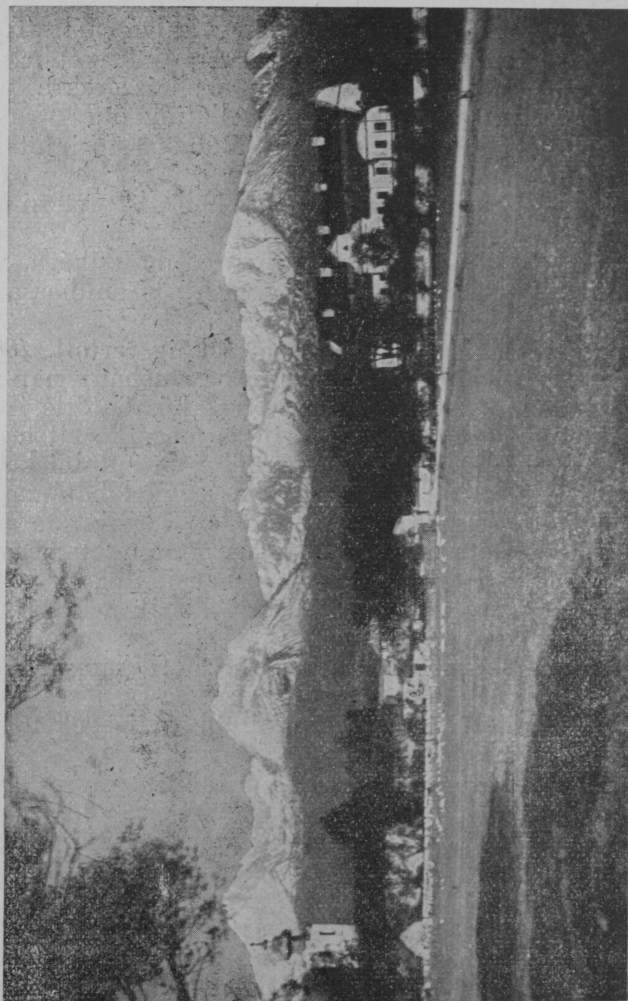
¹⁹⁶ 1806. december 25. Tokaj.

¹⁹⁷ 1806. december 28. Tokaj.

¹⁹⁸ 1807. január 1. Tokaj.

¹⁹⁹ 1807. január 10. Kassa.

mustrálni,²⁰⁰ és január vége felé el is indult a Szepességre, január 27-én ért Lőcsére, ahol 28-án mustrálta a Duka ezredet. Ugyanaz nap ebéd után indult Késmárkra, mert 29-én

A batizfalvi Máriássy kastély (jobbról), háttérben a Tátrával.

már ott kellett mustrálnia. Vasárnap édesanyjához készül és a jövő hetet Batizfalván óhajtja tölteni.²⁰¹

Február elején Máriássy tényleg Batizfalván volt, de hogy pontosan mennyi időt töltött ott, megállapítani nem

²⁰⁰ 1807. január 15. Kassa.

²⁰¹ 1807. január 28. Lőcse.

iehet. Valószínűleg tovább maradt ott egy hétnél, mert egész február folyamán nem találunk anyjához irt levelet.

Csak február végén, vagy március elején távozatott Máriássy Batizfalváról és március 8-án Eperjesről írja, hogy holnap reggel indul Sztropkóra, ahol nem tudja még, hogy meddig marad.²⁰²

Panaszkodik, hogy ezrede itt nincsen jól elhelyezve, a legénységnek és tiszteknek nincs mit enniök és *a házakban rengeteg a tetű.*²⁰³

Április elején azt írja haza, hogy gróf Van der Nath nagy bált adott, amely reggelig tartott „s innen ami Szibériánkba mentünk.” —

Irodája Homonnán van.²⁰⁴ Mivel nincs nekik mit enniök, tehát hazulról küld élelmiszert a mindenről gondoskodó batizfalvi Kupcsek ispán.²⁰⁵

Máriássy nemsokára parancsot kapott, hogy ezredénél törzse, a granátosok és hat század induljon Bártfára, míg tíz század Sztropkó körül marad. Április végére várja Máriássy az indulási parancsot, s közben arról értesül, hogy édesanyjának szembaja támadt.

Híre jár, hogy a királyné meghalt.²⁰⁶

Az indulási parancs április végén meg is érkezett és 1807. május 2-án Máriássy már Bártfáról ír, s jelenti édesanyjának, hogy a „Stab“ és nyolc század Bártfára ért.

Reméli, hogy itt jobb dolguk lesz, mint Sztropkón, s mivel a fürdő mellett vannak, naponta a szénsavas vizet fogja inni²⁰⁷

Ugy látszik Máriássy idős édesanyja akkor beteges, gyengülő állapotban volt, mert aggódó fia azt írja neki, hogy május 15-én Márkusfalvára s innen 16-án Batizfalvára indul, s elhozza magával az ezredorvost is.—

Az ezrednél egyéb ujság nincs, minthogy a zenekar tagjai részére új ruhát csináltatott.²⁰⁸

Máriássy május közepén tényleg Márkusfalván és Batizfalván járt, s innen csak május 23-án távozott Kassára, ahonnan — mint írja — Eperjesre megy a brigáddal.

Örül, hogy május 30-án ezrede ismét Kassára kerül és 31-én Kassán pihennek, ha csak nem kapnak ellenparancsot, hogy a Bánátba induljanak, azonban ilyen ellenparancs sem most, sem később nem érkezett.

²⁰² 1807. március 8. Eperjes.

²⁰³ 1807. március 16. Sztropkó.

²⁰⁴ 1807. április 4. Sztropkó.

²⁰⁵ 1807. április 16. Sztropkó.

²⁰⁶ 1807. április 22. és 26. Sztropkó.

²⁰⁷ 1807. május. 2. Bártfa.

²⁰⁸ 1807. május 7. Bártfa.

„Ha itt mindent rendbehoztam — írja — megyek Anyámhoz, s június 1-én remélem már Márkusfalván leszek.²⁰⁹

Kassáról Máriássy visszament Bártfára, ahonnan azonban június 1-én nem juthatott el Márkusfalvára, mert június 2-án ezredorvosát küldi beteg édesanyjához és intézkedik, hogy Engel doktor vágjon rajta eret. Valami pirula féléket is küld anyjának, aki úgy látszik érzelmeszedésben szenvedett.

Írja ekkor haza, hogy parancsot kapott, hogy szeptemberben, ha az egész ármádia táborba száll, az ő ezrede is táborba menjen.²¹⁰

Június 15-én Máriássy azt írja édesanyjának, hogy július elején neki is fürdőre kellett volna menni, de az ezred ügyes bajos dolgai minden tervét keresztül húzták.

Tegnap levelet kapott a horvát bántól (azaz előljárójától, gróf Gyulaytól), hogy menjen 14 napra Pestre a diétára. Ezt sem teheti meg, mert új gyakorlati szabályzatot kaptak, ezt kell bevezetni és alkalmazni, s így most azt sem tudja, hogy hol áll a feje.

Ugy látszik, hogy Károly főherceg ide Bártfára fog jönni, hogy a Gyulay ezredet megvizitálja, s híre jár, hogy a magyar nemesség nem 50, hanem 100 milliót fog a „császárnak“ megajánlani.²¹¹

Június közepén Máriássy parancsot kapott, hogy ezredével Galiciába, Tarnowba induljon. Mivel Tarnow nincs messze a Szepességtől, reméli, hogy innen is haza látogathat. Egyébként az ezred június 19-én indul, de az ezred irodája Bártfán marad.²¹²

1807. június 19-én a Gyulay ezred tényleg elindult Tarnowba, de Máriássy csak június 21-én ment ezrede után,²¹³ és június 27-én már Tarnowból jelenti édesanyjának, hogy ezredével 26-án vonult be Tarnowba, s ezrede a város körül négy mértföldnyi körzetben van elhelyezve.

Máriássy nem szerette Galiciát, s leveleiben sűrűn emlegeti, hogy nem szeret lengyel területen lenni, talán azért is, mert attól félt, hogy ha kitör a béke, itt felejtik. Egyébként maga az élet — írja — itt olcsóbb, mint Magyarországon és ami a fő jó szállása van,²¹⁴ mégis úgy érzi, hogy sokáig fognak Tarnowban maradni.

²⁰⁹ 1807. május 24. Kassa.

²¹⁰ 1807. június 2. Bártfa.

²¹¹ 1807. június 15. Bártfa.

²¹² 1807. június 18. Bártfa.

²¹³ 1807. június 19. Bártfa.

²¹⁴ 1807. június 27. Tarnow.

Nem hiába félt Máriássy Tarnowtól és a lengyel területtől, úgy történt, mint ahogy ő előre megsejtette, t. i. az 1807. esztendő hátralévő részét — kivéve őszi szabadság idejét — tényleg kénytelen volt Tarnowban tölteni, talán éppen azért, mert nem szívesen tartózkodott ezredével lengyel földön.²¹⁵

Máriássy szeretett volna július folyamán előljárójához, gróf Gyulayhoz is eljutni, de ez a terve a hadgyakorlat miatt nem sikerült. Ott kellett tehát maradnia Tarnowban a hadgyakorlaton, „mert reputációm — írja — kedvesebb nekem, mint az életem.“ —

Ugy tervezi, hogy télen megy el Károly főherceghez, ősszel pedig elmegy a szüretre, s utánna, ha marad idő, Bécsbe, de most is többször elismétli, hogy nem szeret lengyel földön lenni.²¹⁶

Mivel úgy látszik ekkor a Duka ezred is Máriássy alá volt rendelve, összehasonlításokat tesz saját ezrede és a Duka regiment között, s természetesen megállapítja, hogy az ő ezrede sokkal különb, mint a Duka féle.

Augusztus elején nagy hősről panaszkodik, s dacára ennek, sokat gyakorlatoznak. Irja, hogy hűsölni pincékbe jár, ahol azután eliszogatnak.²¹⁷

Augusztus vége felé Máriássy már a szabadságra menés gondolatával foglalkozik, tervezget s bár tudja, hogy általában a tisztek nem kapnak szabadságot, ő azonban mégis szabadságra óhajt menni. Irja, hogy tudomása szerint szeptemberben a vezénylő generális (ez gróf Bellegarde volt) meg fogja vizitálni és utánna szabadságra óhajt távozni, mert a lengyel földről minden áron szabadulni szeretne.²¹⁸

Szeptember elején már reménykedik, hogy talán szüretre mégis hazakerül s így megszabadul innen. Mint különleges hírt közli, hogy báró Vay Miklóst, mivel az udvar ellen beszélt, a császár a generálisságtól megfosztotta.²¹⁹

1807. szeptember 19-ére megtörtént a Gyulay ezred megsemmisítése. Bellegarde gróf vezénylő tábornok végezte ezt, aki mindennel nagyon meg elégedve, s aki ki is jelentette, hogy kevés olyan ezred van, mint a Gyulay féle.

Máriássy erre most már megfolyamodja a szabadságot, el akar menni a szüretre és úgy tervezi, hogy erre magával viszi barátait, sőt ezred zenekarának karmesterét is. „Mint őbester tartok a renomérra“ — írja.²²⁰

²¹⁵ 1807. július 11. Tarnow.

²¹⁶ 1807. július 21. és 24. Tarnow.

²¹⁷ 1807. augusztus 8., 11. és 15. Tarnow.

²¹⁸ 1807. augusztus 29. Tarnow.

²¹⁹ 1807. szeptember 5. Tarnow.

²²⁰ 1807. szeptember 19. Tarnow.

Szeptember második felében Máriássy ezrede egy ideig cantonirungban is volt s 26-án tért vissza Tarnowba.²²¹

Október elején a vezénylő tábornok újra megjelent Tarnowban és mivel Máriássy még mindig nem kapott szabadságot, sem pedig Károly főhercegtől engedélye nem volt arra, hogy a tiszteknek szabadságot adjon, ennélfogva a vezénylő tábornok volt olyan jó, hogy a saját felelősségére adott neki három heti szüreti szabadságot.

Igy Máriássy azt tervezte, hogy Tarnowból október 16-17-én indul Magyarországra, ahol Kassán is óhajt némi időt tölteni, azután megy Tállyára szüretelni és onnan készül elmenni édesanyjához²²²

Október 10-én már azt írja haza, hogy reméli, hogy e hó 22-én már Tállyán lesz, ahova Máriássy tényleg el is indult és itt volt még november 15-én is, azonban november 16-án innen nem tért vissza Tarnowba, hanem Pestre és Bécsbe indult, tehát nyilvánvaló, hogy szabadságát meghosszabbította.

Mivel új kocsit óhajt magának csináltatni, ennélfogva édesanyjától, dacára annak, hogy ezredes, „Zulág“-ot kér, s írja, hogy „minek spóroljon, mikor se felesége, se gyermeke nincs“²²³

Eltelt azonban egy hónap, mire Máriássy, aki úgy látszik, közben édesanyjánál volt, utitervét végre tudta hajtani, mert csak december közepén ért Pestre, még pedig három nap alatt, tehát az akkori viszonyokhoz képest feltűnő gyorsasággal, amit nem is mulaszt el megemlíteni:

Pesten ekkor országgyűlés volt, s írja, hogy ezen országgyűlésről sok deputáció készül felmenni Bécsbe a „császárhoz.“

Máriássynak ekkor Pesten különösebb dolga nincsen, úgy, hogy csak vizitel és sokat megy előljárójához, gróf Gyulavhoz.

December 23-án Máriássy már Bécsbe készül, ahova december 26-án meg is érkezett, ahol szintén elkezdett vizitálni, először az udvarnál és az összes főhercegnél.

December 29-én Károly főhercegnél ebédelt, akitől „complimentet“ is kapott, mert a főherceg a kifogástalan állapotban lévő Gyulav ezreddel nagyon meg van elégedve.

Bécsben Máriássynak, nem tudni hogyan, bizarr ötlete támadt. Ugyanis meg akarta vásárolni a Szepességen az úgynevezett vörös klastromot. Hogy mire kellett volna ez neki, az az írásokból nem tűnik ki, azonban Máriássy ezzel a gon-

²²¹ 1807. szeptember 26. Tarnow.

²²² 1807. október 6. Tarnow.

²²³ 1807. október 6. Tarnow.

dolattal annyira komolyan foglalkozik, hogy édesanyjától kér tanácsot és „parancsot“, hogy mi tévő legyen?²²⁴

Az 1808-ik esztendő első napja természetesen még Bécsben találja Máriássyt, aki az egész januárt Bécsben tölti, mert ekkor volt a császár esküvője és az ezzel kapcsolatos ünnepségekre Máriássy, mint ezredes és kamarás, mindenüvé meg volt híva.

Január 8-án Bécsben fényes udvari bál volt, amelyen Máriássy is részt vett, s ott volt a többi ünnepélyeken is, s Bécsben csak egyet kifogásol, hogy most itt nagy a drágaság, s talán ennek kell tulajdonítanunk, hogy Máriássy ekkor Bécsben eladta óráját.

Máriássy látta az új „császárnét“ is, és igen szépnek találja.

Katonai újdonság csak annyi van, hogy az ezredek békelétszámra lesznek leszállítva, s hogy ő ezredvéel Tarnowban marad, aminek éppen nem örül.²²⁵

Bécsben 1808 januárjában az udvari ünnepélyek egymást érték, s többek közt pl.: Albert herceg olyan pompázó bált adott, amely maga 80,000 forintba került.

Az udvar példáján felbuzdulva a bécsi nagy urak is adtak bálokat és rendeztek ünnepélyeket, s természetesen a közismert és közkedvelt Máriássy ezredes ezeken is jelen volt.²²⁶

Máriássy még a február egy részét is Bécsben töltötte, s csak e hó végén ért vissza Tarnowba, ahol sietve rendbe szedte gazdaságát, mert február 27-én már két generális volt nála ebéden.

Visszatérve a tarnowi garnizonba, itt Máriássy hazulról azt a jó hírt kapta, hogy édesanyja teljesen meggyógyult, s jelenleg jó egészségnek örvend. Írja is erre, hogy: „Nekem semmi sem kedvesebb, mint édesanyám jó egészsége.“²²⁷

Az 1808. esztendő telének végét és tavaszát Máriássy még Tarnowban töltötte, ahol nagy hidegek voltak, panaszkodik is emiatt, s írja, hogy kellene egy öl fa, de nagyon drága és a gyarmatárú (kávé, cukor stb.) sem olcsó, ami úgy látszik, azt akarta jelenteni, hogy fát és gyarmatárút küldjenek neki hazulról.

Egyébként egyelőre nincs reménye, hogy elkerül Tarnowból, s szinte rezignáltan írja haza: „Úgy látszik, itt maradunk.“²²⁸

²²⁴ 1807. december 30. Bécs.

²²⁵ 1808. január 9. Bécs.

²²⁶ 1808. január 19. Bécs.

²²⁷ 1808. február 27. Tarnow.

²²⁸ 1808. március 8. Tarnow.

Március 19-én azt írja édesanyjának, hogy felülről humoros parancsot kapott, t. i. hogy az „Erziehungs Haus“-ból 48 gyereket vegyen magához. Eltekintve attól, hogy itt gyermeknevelő berendezésre alkalmas épület nincsen, a fura parancsból búsan arra következtet, hogy ebből a „zsidó ország“-ból aligha fog egyhamar megszabadulni.²²⁹

Az év március és április hava Tarnowban azzal telt el, hogy Máriássy Abaújból, Szepesből és Gömörből várta a rekrutákat és Kassáról egy ízben 200 rekrutát küldtek is neki.²³⁰

Május elején megérkezett a várvavárt örömhír. Ekkor ugyanis egyik barátja Máriássyt bizalmasan értesíti, hogy a Gyulay ezred Magyarországba fog kerülni, ámde még az erre vonatkozó parancsot nem adták ki.

A jó barát értesülései pontosak voltak, mert nemsokára megérkezett Tarnowba a parancs, amely szerint a Gyulay ezredet Komáromba helyezték át, aminek Máriássy módfelett megörült, mert hiszen ez a parancs a piszkos kis galíciai városkától és az általa nem kedvelt lengyel földtől szabadította meg.²³¹

A Gyulay ezred, úgy látszik, május vége felé indult el Tarnowból, és Máriássy ezt az alkalmat is felhasználta arra, hogy édesanyját Batizfalván meglátogassa.

Június elején lehetett Batizfalván, s innen elindulva, Zelenán és Ludányon át (itt gróf Rádayéknál ebédelt), utolérte ezredét és június 16-án Érsekújvárra érkezett.

Érsekújváron újabb parancs várta Máriássyt, mely szerint, amíg Komáromban a barakkok el nem készülnek, maradjon ezredével Érsekújváron, de amint ezen faházak elkészülnek, Komáromba vonul az ezred két zászlóalja munkára, míg Máriássy az ezredtörzszsel, a gránátosokkal és a harmadik zászlóaljjal egyelőre Érsekújváron marad.²³²

Máriássy új állomáshelyéről június végén édesanyjának kimerítő jelentést ír, melyben pontosan elismétli az ezred elhelyezését, megírja, hogy két zászlóalj már elment Komáromba, a felépítendő várba munkára, míg ő Érsekújváron marad és rekrutákat fog kiképezni. Szállásával meg van előlegezve, s írja, hogy a városkában jó emberek laknak, akik a katonáknak enni adnak. Ezzel szemben viszont tény, hogy a tisztek itt drágán élnek, mert itt minden sokkal többbe kerül, mint Lengyelországban.

Érsekújváron a marhahús fontja 15 krajcár, míg Komá-

²²⁹ 1808. március 19. Tarnow.

²³⁰ 1808. március 25. és április 20. Tarnow.

²³¹ 1808. május 8. Tarnow.

²³² 1808. június 16. Érsekújvár.

romban 15 ½ krajcár és egy fél borjúért tíz forintot is kell fizetni, „mégis szívesebben vagyok itt éjjel, mint Lengyelországban nappal s szeretnék hosszabb ideig itt maradni.“

„Ha háború nem lesz — írja — akkor addig lehetünk itt, míg a komáromi vár elkészül. Kupcesek ispán úr érdeklődnek, hogy milyen élelmiszer volna olcsóbb a Szepességben, s nyomban írja meg, mert akkor az olcsóbb élelmiszereket a Szepességből hozatom meg, *hogy katonáim, az én gyermekeim, akik Komáromban dolgoznak, jól éljenek.*“²³³

Érsekújváron úgy látszik, a háború gondolata és Bonaparte személye különösen foglalkoztatta Máriássyt, mert július 13-án a következőket írja édesanyjának:

„Itt a háborúról semmit sem hallunk, de míg Bonaparte él, minden ország jól teszi, ha kellőképpen felkészül a védelemre, nehogy Bonaparte azt felfalja és kirabolja, mint ahogyan azt Spanyolországgal tette. Ami német tartományaikban „Land Milicia“ van 300,000 emberrel, minden fiatal ember önként jelentkezik ide, amint azt nekem jó barátom, Weissenwolff generális írja.

Az országgyűlés augusztus 28-án Pozsonyban ül össze, s koronázás is lesz. Csináljanak valamit a magyarok, nehogy Bonaparte a mi constitutióinkkal a gyomrát megtelítse.“

A magyarok állítólag 300,000 embert az insurrectiónak és 100,000 embert rekrutáknak szántak, de subsidiumot nem adnak. „Fél Batizfalva vonuljon be.“²³⁴

Máriássy az egész július hónapot Érsekújváron tölti és augusztus 1-én érkezik Pozsonyba az ő kedves barátja, báró Perényi meglátogatására. Ugyanekkor felkereste Révay Pált is, aki a primás huszároknál ezredes és egyúttal udvarmester is volt.

Írja, hogy a magyar országgyűlés erősen készül a koronázásra, amelyen ő is jelen óhajt lenni s a koronázás alatt valószínűleg báró Perényinél fog szálláson lenni. Itt lesz az ő előljárója, a horvát bán, gróf Gyulay is, akinél neki, mint ezredesnek, látogatást kell tenni.²³⁵

Augusztus 4-én újra ír édesanyjának: „Noha még csak tegnapi irtam, ma újra írok. A koronázás Pozsonyban nagy fénnel és pompával fog végbemenni, s az egész udvar és az összes főhercegek itt lesznek, én is legalább két hétig részt óhajtok venni a diétán, *s meg akarom mutatni magamat, mint nagy urat*; ezért egy Pozsonyból eltávozó nyugalmazott generális nyolc szobás lakását egy hónapra 100 forintért bérbe vettem, s mivel itt a lakások most nagyon drágák, ba-

²³³ 1808. június 16. Érsekújvár.

²³⁴ 1808. július 15. Érsekújvár.

²³⁵ 1808. augusztus 2. Pozsony.

rátságból kaptam meg a lakást ennyiért. A lakások ára a koronázás idejére még magasabbra fog felszökni. Ezzel a lakással még szolgálatot tehetek barátaimnak is.“

Kéri édesanyját, hogy különböző diszruháit, fekete frakkját, mentéjét, piros dolmányát, új csákóját stb. küldje el, mert a diétán nagy parádét kell kifejtteni, nagy urak között lesz, s többek közt jelen lesz előljárója, gr. Gyulay.²³⁶

Pozsonyból Máriássy csakhamar visszatért Érsekújvárra, s augusztus 8-án már onnan ír haza és ismét a háború kérdésével és Bonapartéval foglalkozik. Panaszkodik, hogy jó barátja, gróf Weisszenwolff Bécsből a háborúról semmit sem ír. Hiszen amíg Bonaparté nekünk békét hagy, addig nincs baj és nyugodtan élhetünk, ha azonban valamire elhatározza magát, akkor szokásához híven teljesen kirabol bennünket, amint azt más országokkal már megtette. „Mivel a katona az otthon maradottakat védi, Magyarországnak is meg kell szavaznia az insurrectióra százezer embert.“

Írja Máriássy, hogy a koronázási ünnepek, amint az előkészületek mutatják, pompásak lesznek.²³⁷ s ő szeptember 1-én indul Pozsonyba a koronázásra, ahol jelen lesz az ő előljárója is, aki az ünnepek lezajlása után eljön Komáromba ezredét meglátogatni.²³⁸

Szeptember 5-én megírja édesanyjának, hogy a királyné szeptember 2-án ünnepélyesen bevonult Pozsonyba. Sajnos, a bevonulás részleteit s a koronázást Máriássy nem írja le, csak jelzi, hogy 7-én lesz a királyné koronázása, s utána kezdetét veszi a diéta.

Máriássy természetesen végig nézte a koronázási szerbartást, amely rá nézve egy kellemetlen incidenssel végződött, t. i. uniformisából a tolongásban kilopták pénztárcáját, amelyben 110 forint volt.

Szeptember 9-én Máriássy értesülése szerint Károly főherceg és gróf Gyulay együtt Komáromba indulnak, hogy a komáromi vár munkálatainak mibenállását megtekintsék és az itt dolgozó ezredeket megvizsgálják. „Nekem, mint ezredesnek természetesen otthon kell lennem.“ —

Ír Máriássy a pozsonyi diétáról is, és nem helyesli, hogy az országgyűlés csak 100,000 inzurgenst akar megszavazni. „Most olyan nehéz idők járnak, hogy mindenkinek katonának kell lenni, mert Bonaparte az ő prerogatíváit mindenkire rá akarja tukmálni és a fél világot meg akarja hódítani.“²³⁹

²³⁶ 1808. augusztus 4. Pozsony.

²³⁷ 1808. augusztus 8. Érsekújvár.

²³⁸ 1808. augusztus 29. Komárom.

²³⁹ 1808. szeptember 5. Pozsony.

1808. szeptemberének második felében nagy kitüntetés érte Komáromot és Máriássyt, mert ekkor maga a „császár és a császárné“ és Károly főherceg jelentek meg Komáromban és a folyamatban lévő vármunkálatokat, s az itt dolgozó ezredeket is megtekintették.

Ekkor Máriássy ezredével az udvar előtt gyakorlatozott, s utána a császárnál ebédelt, aki többek közt megkérdezte tőle, hogy a magyar országgyűlésen szereplő Máriássy István fivére-e?

A „császár“ előtt — írja — „az én török zenekarom produkálta magát.“

Írja haza, hogy igen sajnálja, hogy az idén nem mehet haza szabadságra, s nem lehet jelen a szüreten, mert mint ezredes, ezekben a nehéz időkben november végéig nem hagyhatja itt ezredét, hanem csak akkor, ha az ezredek már elfoglalták téli szállásaikat.²⁴⁰

Októberben megérkezett a parancs, hogy a Komáromban a várépítés körül munkában lévő kilenc ezred október vége felé téli szállásra fog vonulni. A Gyulay, Eszterházy és Duka ezredek Ausztriába kerülnek, de hogy pontosan hova, azt még nem tudni. Más hét ezred viszont Magyarországon marad.

Az inzurgensek összeszedése, most folyik, de nemcsak insurgálni, hanem fizetni is kell.²⁴¹

Mivel október vége felé szépre fordult az idő, a komáromi dolgozó ezredek parancsot kaptak, hogy egvelőre maradjanak még Komáromban és dolgozzanak tovább. Így azután teljesen bizonytalanná vált, hogy Máriássy és ezrede mikor indulnak Ausztriába. Levelének dátuma szerint Máriássy ekkor a Komárom melletti táborban volt.²⁴²

Közben Máriássy megfordult Pozsonyban és jelen volt az országgyűlés berekesztésén, s meglátogatta gróf Gyulayt is.²⁴³

1808. november 13-án végre elindult Máriássy és a Gyulay ezred Ausztriába, Hollabrunba. Mivel Bécs mellett menetelt az ezred, Máriássy tehát néhány napra „átugrott“ Bécsbe és itt ugyancsak meglátogatta az ekkor szintén Bécsben tartózkodó Gyulay grófot. A Gyulay ezred azonban nem Hollabrunnba, hanem Recsbe került, amely tíz mérföldnyire van Bécsből és Máriássy november 28-án indult el ezrede után,²⁴⁴ melyet el is ért és december elején Máriássy

²⁴⁰ 1808. szeptember 5. Pozsony.

²⁴¹ 1808. október 19. Komárom.

²⁴² 1808. október 29. „Lager bei Comorn“.

²⁴³ 1808. november 12. Komárom.

²⁴⁴ 1808. november 27. Bécs.

Recsben van, ahol magában a helységben és a környéken nyolc községben van ezrede elhelyezve.

Többek közt ekkor azt írja haza, hogy a királyné váci akadémiajára 1000 forintot óhajt adományozni. Már „az egész világ“ adakozott reá, tehát ő sem akar az adakozók sorából elmaradni.²⁴⁵

1808. decemberében Máriássy a szabadságra menés gondolatával foglalkozott és december 19-én azt írja édesanyjának, hogy Károly főhercegtől két havi szabadságot kért, de nem tudja, vajjon megkapja-e? Mert az ezredeseket nem szívesen engedik szabadságra, éppúgy, mint ahogy gazdálkodó embernek sem tanácsos gazdaságából eltávozni.²⁴⁶

Mivel Máriássy Károly főhercegnek kedvelt embere volt, karácsonyra már megérkezett a két hónapi szabadság engedélyezése és sietve megírja haza, hogy amint az ezrednél a legfontosabb dolgokat elintézte és az egész ezredet átadta az alezredesnek. Bécsen át nyomban elindul a Szepességre édesanyjához, csak Bécsben áll meg három napra. Utját a Szepességre Balassagyarmat felé veszi és kíséretében csak szakácsa és huszárja lesz.²⁴⁷

1809. január első napjaiban Máriássy tényleg haza érkezett a Szepességre s a január és február hónapokat imádott édesanyjánál töltötte, akit ekkor látott életében utoljára, mert anyja a következő évben meghalt, de még megérte, hogy szerettét fia generális és a Mária Terézia-rend lovagja legyen.

Február végén búcsúzott el Máriássy édesanyjától és a Szepességről egyenesen Bécsbe indult, ahova a hóolvadás folytán beállott árvizek miatt némi kerülőkkel március 5-én érkezett meg.

Ekkor ezrede már nem volt Ausztriában, mert közben áthelyezték Csehországba, a bajor határ közelében fekvő Rosenbergbe, mert a Gyulay ezred átcsoportosítás folytán Károly főherceg hadseregéhez került, aminek Máriássy nagyon megörült.

Amint Bécsben Máriássy dolgait elintézte, a póstával nyomban ezrede után sietett.

Édesanyjának pontosan jelenti, hogy: „Az egész ármádiát tíz Corpsra osztják fel és az egész ármádia a Monarchia különböző határaitra vonul. Istenben bízom, hogy szerencsések leszünk, mert ami a fő, az egész ármádia jókedvű. A császári és a német tartományokban nagy a lelkesedés.

²⁴⁵ 1808. december 11. Recs.

²⁴⁶ 1808. december 19. Recs.

²⁴⁷ 1808. december 25. Recs.

Sokan insurgálnak, s bár biztosan kitör a háború, mégis bizom Istenben, hogy engem el nem hagy, *mert a hazáért harcolni tisztesség!*

Magyarországon az esztergomi érsek primás, Albert herceg, Eszterházy herceg, Festetics mind egy-egy huszár ezredet állítottak fel. Nyitra vármegye az insurrectión felül szintén felállít egy huszár regimentet. Minden jó hazafi utolsó ingét is feláldozza, ha háború lesz. *mert a haza mindenkiért van.*²⁴⁸

1809. március 13-án Máriássy már ezredénél, a bajor határon, Rosenbergben van. Természetesen nem tudja, hogy meddig maradnak Rosenbergben. Egyébként az általa vezényelt Gyulay ezred most igen jó állapotban van, szép ezred, amely mindenütt csak megbecsülést szerez ezredesének, s természetesen tulajdonosának is.

Az ezrednél Máriássy alezredese Bakonyi volt, aki most, mint ezredes, a Duka ezred élére került.

Írja haza, hogy egy Schuller nevű tisztje éppen most quietált, amelyet ő és mindenki elítél, mert ezt az illető olyan időben tette, amikor az összes tartományokban insurrectió van. Csehország már teljesen fölfegyverkezett, „Magyarország — írja — tehát most az utolsó“.

Ujság csak annyi van, hogy a Gyulay ezred más generálist kapott, de hogy kit, azt Máriássy nem is írja meg.²⁴⁹

Az a hadtest, amelyhez Máriássy és ezrede is tartozott, március 18-án parancsot kapott, hogy Felső-Ausztriába vonuljon. Természetesen a Gyulay ezrednek is távoznia kellett Rosenbergből, mert a parancs szerint az ezrednek Linz környékére kellett menetelni, ahova az ezred március 22-én meg is érkezett, s most az ezred — írja Máriássy — a Linz körüli nagy erdőségekben van elhelyezve. Maga Máriássy a Linz melletti Reichenauban van, s egyelőre sejtelve sincs, hogy vajjon béke vagy háború lesz-?, mert semmiféle értesülése nincsen.

Panaszkodva hánytorgatja, hogy amíg a német tartományokban minden egyes férfi szívből agyonütné az összes franciákat, mert annyira gyűlöli őket, addig Magyarországon az insurrectió nem mozog, nem szervezkedik, pedig annak mennél hamarább készen kellene lenni. „Szégyen reánk magyarokra — kiált föl elkeseredve —, hogy semmit sem csinálunk.“

A német tartományokban a hercegek, grófok, általában a főrangúak, akiknek nagy jövedelmeik vannak, akik nők

²⁴⁸ 1809. március 5. Bécs.

²⁴⁹ 1809. március 15. Rosenberg.

és családosak, mind, egytől-egyig a Landwehr-hez vonultak be. A Landwehr — magyarázza édesanyjának — éppen olyan, mint a reguláris csapatok. Ezek a német urak saját falvaikból, s uradalmaikból állították össze csapataikat, csak a magyarok huza-vonáznak és ősi szokás szerint *sokat beszélnek, de semmit sem csinálnak*.²⁵⁰

1809. április elején Máriássy tehát belekerült annak a háborúnak a kellős közepébe, amely neki meghozta mindazt, amit magyar katona ebben az időben elérhetett.

Az ezen évi harcokban ragyog fel Máriássy szerencse-csillaga és gyors egymásutánban tábornok, majd a katonai *Mária Terézia rend lovagja lett*, s a Teremtő úgy akarta hogy mindezen kitüntetések, a legkedvesebb fiú magasra emelkedését még a szerető édesanya is megérhette.

1809. április 27-én Máriássy azt írta édesanyjának, hogy már 14 napja verekszenek a franciákkal, s dicsekszik, hogy dacára, hogy háborúban van, makk egészségnek örvend. Irja, hogy a hadi szerencse változó, mert egyik nap a franciák kapnak ki, másnap pedig a császári hadak szenvednek vereséget.

Várják a magyar insurrectio megérkezését, mert Bonaparte is nagy haderővel jön Páris felől.

A Gyulay ezred — írja — itt jó hírnevet szerzett magának, mert alaposan veri a franciákat, igaz azonban az is hogy az ezred sok katonát és tiz tisztet vesztett. Megsebesült többek közt a Szepességre való Jekelfalussy is, s kéri édesanyját, hogy tudassa ezt a szepesi alispánnal, de írja meg, hogy Jekelfalussy sebe könnyebb természetű.

„A háborút eddig szerencsésen megúsztam — írja —. Egy golyó a kardomat találta el én helyettem. Nem kell aggódni, ha édes Anyám tőlem levelet nem kap, mert ilyenkor nincsen időnk írni. Mindnyájan a szabad ég alatt vagyunk, mert nincs sátrunk. Kevés híjja volt, hogy az egyik csatában, amelyet elvesztettünk, az én bagázsiam is kocsi-tól egviütt el nem vezett.“

Ekkor idős és beteges édesanyja már rosszul láthatott, mert levelében újsághireket küld azzal a kérelemmel, hogy anyja olvastassa föl azokat a plébánossal. Panaszkodik, hogy nincs mit enniök, viszont dicsekszik, hogy egyik minapi csatában ezrede 50 lovat fogott el, s tallérjával lehetett lovat venni.

Április végére ezredéhez ezer rekrutát vár, mert már eddig majdnem 500 katonáját elvesztette.²⁵¹

²⁵⁰ 1809. március 22. Reichenau bei Linz.

²⁵¹ 1909. április 27. „Lager bei Braunau“.

1809. májusában a császári hadak helyzete elég rossz volt. Máriássy ezredével előbb Straczingnál, majd a hónap második felében a Bécs melletti Stamelsdorfnál harcolt, még pedig bal szerencsével, ami Máriássyt módfelett bosszantotta és határtalanul el volt keseredve.

Elkeseredését május 10-én kelt levelében nemcsak hogy nem titkolja, de egészen szokatlan kifejezésekre ragadtatja magát.

Ekkor édesanyjának a következőket jelenti:

„Csak annyit tudok írni, hogy bár dolgaink nem a legjobban állanak, mégis bizom a jó Istenben, hogy minden jóra fordul. Mi naponként vereksziünk a huncut franciákkal.

Gömör vármegye az én ezredemnek csupa haszontalan rekrutát küldött, köztük sok cigányt. *Ilyen emberekkel kell nekem a hazát védenem.*

Előljárom az ő hadtestével olasz földön van s nagyon szerencsés, úgy szintén Ferdinánd főherceg Lengyelországban és Chatler generális Tirolban, *csak tőlünk fút a szerencse. Sohasem úntam meg annyira katonai tisztemet, mint most. Szívesebben lennék a Tátrában a kövek közt.*²⁵²

Május 16-án őszintén bevallja édesanyjának a katonai helyzetet, s megírja, hogy igen rosszul megy a dolguk, s hogy a franciák bent vannak Bécsben. A császári sereg a Duna északi partján áll és farkas szemet néz a Duna déli partján és Bécsben álló franciákkal.

Egyébként csak az az ujság, hogy Károly főherceg hadteste egyesült azzal a hadtesttel, amelyben a Gyulay ezred is harcol, de arról, hogy tovább hogyan fognak operálni, Máriássynak sejtelve sincs. Most is ismétli: „Bizom Istenben, hogy minden jóra fordul!“

A magyarokat szidja, hogy későn insurgáltak. Megbánják még ezt a magyar nemesek, ugyanis ha a franciák betörnek Magyarországra, akkor az ördögnél vannak a nemesi praerogatívák, mert a franciák mindent kirabolnak.²⁵³

Május 18-án a császáriak még mindég Bécs fölött, a Duna északi partján állanak, a franciák pedig Bécsben vannak. A „szegény jó császár“ szintén a hadseregnél, a Duna északi partján van. Máriássy most is ismétli, hogy haragszik a késlekedő magyarokra, s csak Istenben bíz.²⁵⁴

1809. május 21-22-én Máriássy megítélése szerint a Duna északi partján (Aspern) a franciákkal oly nagy csata folyt, amilyen az egész francia háborúban eddig nem volt. Ugyanis a franciák ekkor átkeltek a Dunán és megtámadták

²⁵² 1809. május 10. Straczing.

²⁵³ 1809. május 16. Stamelsdorf bei Wien.

²⁵⁴ 1809. május 1. Stamelsdorf bei Wien.

a Duna északi partján álló császári sereget, „de mi — írja Máriássy — visszavertük őket. A franciák 30,000 embert vesztettek, de a mieink közül is sokan elesetek, mert a mi ezredünk az avantgárda mellett volt.

Én is lábsebet kaptam, de nem jelentékeny, s két napon belül egészséges leszek.

Alezredesem két sebet kapott, őrnagyom lovát vesztette el, ezredem vesztesége 29 tiszt és 500 közlegény.

A csata után a harcmezőn Károly főherceg generálisnak nevezett ki. Ha az ezredet utódomnak átadom, még nem tudom, hol, melyik brigádot kapom meg.

A mi jó császárunk is jelen volt a csatánál, de a francia császár is ott volt, s csak az ördög vinné el őt, mert míg ez a tirannus él, nem lesz a világon békesség, mert az egész világot Istenként akarja uralni.

Herceg Lichtenstein generális alól három lovat lőttek ki.²⁵⁵

Máriássy — bár nem írja meg, s nem dicsekszik — mindezenesetre vitézül és bátran viselte magát az ütközetben, s magára vonhatta Károly főherceg figyelmét, aki megragadva az alkalmat, kedveltjét nyomban tábornokká nevezte ki.

Máriássy a kinevezési okirat szerint 1809. április 27-iki ranggal lett tábornok (vezérőrnagy), mégpedig kifejezetten az ellenség előtt tanúsított magatartása és érdemei jutalmául.²⁵⁶

A tábornoki kinevező okirat keltének napján Máriássy nem volt a hadrakelt seregnél, hanem Pozsonyban időzött. Ugyanis, mivel lábsebe miatt Máriássy egyelőre lovagolni nem tudott, elment Károly főherceghez a generálisi kinevezést megköszönni. Károly főherceg látván sebesült kedvencét, megengedte neki, hogy három napra Pozsonyba menjen, hogy kissé kipihenje magát.²⁵⁷

Néhány napi pozsonyi tartózkodás után Máriássy ismét visszament a harctérre és június 9-én már Hirschtädenben van, ahonnan édesanyjának a következő helyzetjelentést küldi:

A lengyel insurgensektől azt hallottuk, hogy Morva-

²⁵⁵ 1809. május 27. Stamelsdorf.

²⁵⁶ A kinevező dekrétum 1809. május 30-án Pesten kelt „Dem Imperialen aber ausgefertigt... Wien... 1810. november 30“. A haditanács (gr. Bellegarde aláírásával) értesítése ugyancsak 1809. május 30-án Pesten kelt, s ez is: „Ausgefertigt Wien am 30-ten November 1810“. Máriássy címe most már: „K. k. General Feldwachtmeister“. Ugy a királvi dekrétum, mind a haditanács értesítése meg van eredetiben a családi levéltárban.

²⁵⁷ 1809. május 30. Pozsony.

országból az ezredek Krakóba masiroztak s így remélem, hogy az a csőcselék (t. i. a franciák) Magyarországra nem tud betörni.

A porosz királynak velünk kell tűrnie és most velünk is tart. Az a tirannus Bonaparte mindent kirabol, s most az oroszok ellen próbálja ki szerencséjét.

Az uralkodók nem tudják, hogy mit cselekedjenek, s ha Napoleon a mi udvarunkat detronizálja (!), utánna a törökök és Moszkva következnek.

A magyarok majd keservesen megbánják, hogy olyan későn állították fel és szervezték az insurrectiót.

Hadseregük a régi állásban van, s az a hadtest, amely olasz földön volt, most Körmentre került, míg a magyar insurrectióból némely részek a Rábánál (Győr) vannak. Pozsonyt már szintén bombázták a franciák, s néhány házat fel is gyújtottak. Előző ezredem (t. i. a 60. számú, Gyulay gyalogezred) szintén Pozsonynál van. Az ezredességben utódom, Weissenwolf generális testvére oly súlyosan megsebesült, hogy meghalt.

A magyar insurgenseknek gyatra tisztikaruk van, nem tetszik nekik a strapa és mind quietálni akar. Ez reánk magyarokra nézve nagy szégyen, s nagyot csúsztunk lefelé“.

Irja, hogy a generálisi felszerelésből eddig még csak „caput“-ja és kalapja van, mégis már 500 forintot költött equipirozásra.²⁵⁸

Június elején már híre ment, hogy Máriássy generális lett s az első közt von Jäger számvívő-főhadnagy, aki június 13-án Eperjesről gratulál neki a következőképen:

„Das Euer Hochwohlgeboren zum Generalmajor befördert worden, gereichet mir zum besondern Vergnügen und *wünsche daß dieselben auch mit dem Maria Theresia Orden belohnt werden* und in balden zum Feldmarschalllieutenant avanciren, da ich versichert bin, der Staat wenig so gut patriotisch gesinnte zählen wird, denen so daran gelegen ist mit Leib und Seel dem Vaterland zu dienen und zu nutzen, wie Euer Hochwohlgeboren.“²⁵⁹

E levélből kivehető, hogy ekkor Máriássy rettenthetetlen bátorsága is közismertté lón, s úgylátszik már a levegőben volt, hogy magatartása jutalmául előbb-utóbb meg kell kapnia a Mária Terézia rendet, ami nem is sokáig késett.

1809. június második felében Máriássynak már brigádja van, s azzal előrsön áll, s így volt ezredét csak július 1-én

²⁵⁸ 1809. június 9. Hirschstädten.

²⁵⁹ Jäger 1809. június 13-án Eperjesen kelt levele a családi levéltárban.

tudta az elesett Weissenwolf helyére kinevezett Trenk ezredesnek átadni, amely átadás a Hirschstädtten melletti táborban folyt le.²⁶⁰

Ekkor már a Mária Terézia rend fénye kezdett Máriaássy felé ragyogni, s 1809. július 10-én maga Klenau írja meg Máriaássynak, hogy Károly főherceg az ő (t. i. Klenau) ajánlatára „auf meine Anempfehlung“ kitüntetésre fogja ajánlani s így nemsokára megkapja a „so sehr verdiente Belohnung“-ot.²⁶¹

Amit Klenau július 10-iki levelében jelez, az néhány nap mulva bekövetkezett. Máriaássy a harctéren az események központjába került s természetesen vitézül, keményen állta a helyét. Napokon át megállás nélkül verekszik a franciákkal s csak július 19-én tudott magának végre időt szakítani, hogy az utolsó napok történéseiről szinte harctéri jelentést küldjön édesanyjának, amelyben a következőket írja:

„Én hála Istennek a sok nagy csata után még élek, de sok jóbarátot vesztettem el. Szegény Vécsey generális oly szerencsétlenül sebesült meg, hogy huszonnégyórán belül meghalt. Tegnapelőtt, úgy hallom, holmiját és paripáit elárverezték, s mindenét elkapkodták. Szegény, hallom sebe miatt sokat szenvedett, s mikor a front mögé hátravitték, mindenkit arra kért, hogy lőjék agyon. Vele sokat vesztett a császár.

Ezen csatákban mi 17 generálist vesztettünk, az ellenség 19-et.

Én még e csata után három napig vertem az ellenséget, mert az utóvédet komandiroztam. Utolsó nap 17 órát voltam tűzben. Egy helységet védtem. Károly főherceg nagyon meg volt velem elégedve és *a rendi káptalan megkérdezése nélkül a Mária Terézia rend keresztjével tüntetett ki*. Ez igen ritkán történik meg.

Most egy hónapi fegyverszünetünk van, s remélem, hogy békét is kapunk, de hogy milyent, azt az Isten tudja, — jól nem, mert semmiben sincs szerencsénk. Isten tudja mi fog velünk történni a békében.

Amikor a fegyverszünet kezdetét vette, engem a császár a magyar insurrectióhoz komandirozott, ámde Károly főherceg nem akart engem az ő hadseregétől elengedni. Én szívesen átmentem volna az insurgensek közé.

²⁶⁰ 1809. július 1. „Lager bei Hirschtäden“. Trenk ezredes a gróf Gyulay Ignác 60. számú sorvalogezred pénztárát 25,542 frttal a volt ezredestől, s jelenleg tábornok Máriaássytól nyugta mellett átveszi. — Eredetije a családi levéltárban. — 1809. június 23. Hirschstädtten.

²⁶¹ 1809. július 10. Wolframskirchen. Klenau levele Máriaássy András General Feldwachtmeisterhez „bey 6-ten Corps d'armée in Lager bey Wolframskirchen“.

Máriássy Imre a csata után nálam járt és egészséges.

Szegény Vécsey generális halálát írja meg asszonyom anyám Ujházynének és Szirmaynének. Híres, sőt vitéz katona volt, egyszer azonban mindnyájunknak meg kell halni.

En is kaptam egy kis contusiót, de már semmi bajom.

A mi hatodik Corpsunk a fegyverszünet alatt Csehországba Hohenmauthba kerül.

P. S. Károly főherceg is két contusiót kapott. Ez már nem is háború, hanem mézszárlás. Most, hogy megkaptam a keresztet, *báró is lettem.*²⁶²

Igy tehát 1809-ben, a május 21—22-én lezajlott asperni csata meghozta Máriássynak a vezérőrnagyi rangot és a Klenau által vezényelt 6. hadtestben egy brigád parancsnokságát bízták reá, viszont az 1809. július 5—7-én lezajlott wagrami ütközetben Masséna ellen Hollabrunnál kiérdemelte a Mária Terézia rend lovagkeresztjét.

A wagrami ütközetben Klenau vezényelte a hadsereg arriérgárdáját, amely július 7-én Korneuburgen és Stockeraun keresztül Hollabrunnig nyomult, s itt állást is foglalt.

Klenau hátvédjét július 7-én reggel 9 órakor az ellenség elérte, s hevesen támadta. Erős ellenséges csapatok nyomultak Hollabrunn ellen és ebből parázs verekedés és csatározás keletkezett.

Az ellenség szándéka volt a mi hatodik hadtestünk jobbszárnyát megkerülni. Eme szándékot a mieink észrevették, s Máriássy a 51. számú Benyovszky ezreddel és Wallmoden vezérőrnagy két huszárezreddel szembefordultak az ellenséggel. Miközben Wallmoden a huszárokkal az ellenséget megrohmozta, Máriássy a gránátokkal felgyújtott Hollabrunnt támadta meg, szívós harcban kiszorította onnan a franciákat, s lábát ott megvetvén, a franciák minden ellentámadását erőlyesen visszaverte, s állását éjjelig vitézül tartotta.

Hollabrunn állhatatos és szívós védelmével Máriássy megakadályozta, hogy a franciák hadseregünket támadják és nyugtalanítsák úgy, hogy a haderő a következő napon akadálytalanul folytathatta rendezett visszavonulását.²⁶³

A július 13-án kiadott hadiparancsban tették közzé méltó formában Máriássynak a Mária Terézia rend lovagkeresztjével való kitüntetését és Máriássy — talán abban a hitben, hogy július 19-én írt levele nem jutott el édesanyjához — július 24-én újra elismétli, hogy Károly főhercegtől a

²⁶² 1809. július 19. Hlinsko.

²⁶³ Weber: I. m. 356—357. ll.

káptalan előzetes tudta nélkül megkapta a Mária Terézia rendet.²⁶⁴

Máriássy tehát felért a katonai pálya zenitjére, s a dicsőség és hírnév sugaraí még sokáig megaranyozták pályáját.

III. A Mária Terézia rendtől a kassai hadosztályparancsnokságig.

1809. július 24-iki levelében Máriássy nemcsak azt ismétli el, hogy megkapta a legmagasabb rendjelet, hanem újra megírja, hogy fegyverszünet van, s lehet, hogy béke lesz belőle. Dacára a magas kitüntetésnek, Máriássy hangulata ekkor nem lehetett valami kedvező, a vereségek, melyeket a császári hadsereg a franciáktól elszenvedett, nyomottá tették kedélyét, mert azt írja édesanyjának, hogy az a katona járt legjobban, aki elesett a háborúban. Ezzel a deprimált kedéllyel, nyilván akaratán és tudtán kívül ellensúlyozta azt az örömet, amelyet édesanyjánál szeretett fia magas kitüntése és fényes katonai karrierje okozott.

Ezenkívül ürömcsőpp volt az a figyelmeztetés is, amellyel inti anyját, hogy csináljon valamit a bankócédulákkal, mert amint beáll a béke, a bankók semmit sem fognak érni. Máriássy tehát igen helyes szimattal előre megérzi a közeledő devalváció szelét is.

Jelenti édesanyjának, hogy a wagrami ütközetben brigádja 29 tisztet és 1500 embert vesztett, s így a jó édesanyának néha pontosabb hadi és katonai értesülései lehettek, mint a bécsi haditanácsnak. Megírja haza, hogy fehér generális ruhája nincs még ugyan, de ilyesmi a harctéren nem is szükséges.²⁶⁵

A fegyverszünet alatt Máriássy brigádjával Magyarországra lón rendelve és augusztus 17-én már Pöstyénből ír haza, kijelentve mindenekelőtt, hogy egészséges ugyan, de azért jól esik neki naponta itt Pöstyénben fürdeni.

Pöstyénből Máriássy tájékoztatja édesanyját arról is,

²⁶⁴ A bécsi Arsenálban lévő Heeres Museum 157. tárlójában e sorok írója látta Máriássy Mária Terézia rendjelét, ezzel a felirattal: „1809 für Hollabrunn. Andreas Freiherr von Mariassy, † 1846“. —

1827-ben Ráth ezredes, a Máriássy-ezred parancsnoka felhívásra beterjeszti az alsóausztriai General Commandó-hoz az ezredtulajdonos Máriássy András adatait, a katonai anyakönyv részére, s ebben írja, hogy 1909-ben, „bey dem Städtchen Hollabrum auf dem Schlachtfelde von seiner kaiserlichen Hoheit dem Erzherzog Carl damaligen generalissimus der k. k. Armée“ kapta Máriássy a Mária Terézia rendet. — Ráth ezredes 1927. május 11-én Lembergben kelt felterjesztése.

²⁶⁵ 1809. július 24. Lucze.

hogy Magyaróváron megkezdődött a békekongresszus, amely azonban néhány nap mulva véget ér. Napoleon állítólag 100.000 embert kér a császártól. Ő (Máriássy) nem szolgálná Napoleont, mert *franciával még az égben sem akar együtt lenni.*

Dicséri volt számvevő tisztjét Jägert, aki annyira becsületes ember, hogy mikor ő, mint tábornok a Gyulay ezredtől megvált, még ő kapott 3000 forintot, pedig más ezredes, ha tábornok lesz, rendszerint ráfizet a leszámolás és átadás alkalmával.

„Pán Napoleon az imposztor“ Magyarországon a négy vármegyét ahol serege fekszik 16 millió forint és 45.000 szarvasmarha erejéig megszarolta. „Persze, ehhez nem kell diéta“!²⁶⁶

Augusztus havában természetesen már Magyarországon is sejtették, hogy Máriássy megkaphatta a Mária Terézia rendet, s az első aki ezt sejtí, Máriássy bizalmas és kedves barátja Festetics József (akit Máriássy bizalmasan Ticsinek szokott nevezni), aki augusztus 31-én Pestről az ekkor Érsekújváron lévő Máriássynak a következőket írja:

„Mich gefreute mündlich zu hören von allen Seiten, wie du muthvoll in Hollabrunn die Rumunys angeführet hast, alle sagen einstimig dass du sicher das Kreutz verdient hast“.²⁶⁷

Úgy látszik ekkor Magyarországon még hivatalosan nem hozták nyilvánosságra Máriássy kitüntetését, mert Festetics leveléből úgy látszik, hogy a kitüntetés dolgában ekkor még csak a találgatásoknál tartottak, de biztos értesülése még senkinek sem volt, valószínűleg azért, mert a rendjel hivatalos átadása még csak szeptemberben történt meg, amely eseményről Máriássy természetesen szintén siet édesanyját tudósítani.

1809. szeptember 6-án írja édesanyjának, hogy a 6. Corpstól áthelyezték az ötödikhez és most Nagyszombat közelében, Malencián van.

Volt a főhadiszálláson, ahol *a császár maga tűzte meléle a Mária Terézia keresztet.* Ebből nyilvánvaló tehát, hogy a rendjel hivatalos átadása csak szeptember elején történt meg és úgy látszik ekkor lett a kitüntetés ténye publikussá.

Egyébként Máriássy levelében megint a háború lehetőségéről ír, s megnyugtatta édesanyját, hogy amennyiben lengyel inzurgensek látogatnák meg Márkusfalvát, nem kell

²⁶⁶ 1809. augusztus 17. Pöstyén.

²⁶⁷ 1809. augusztus 31. Pest. Gr. Festetics József levele Máriássyhoz!

félni és megijedni tőlük, hanem inkább élelmiszereket kell részükre készen tartani.²⁶⁸

A szeptember elején lezajlott rendjel átadással Máriássy kitüntetése már nem maradt titokban és most is a kedvenc számvivő főhadnagy, Jäger Jakob az első, aki nem is Máriássynak, hanem egyenesen édes anyjának gratulál.

Jäger mindenekelőtt megköszöni volt ezred parancsnoka, Máriássy tábornok, „Ihres würdigen Sohnes“ rendeletére küldött bort, s azután így folytatja:

„Glückseelig ist die Mutter, die einen solchen Sohn hat, der seine ganze Ehre in der Vertheidigung des Vaterlandes suchet und alles Ungemach über sich nimmt und duldet, da er alle bequemlichkeiten zu Haus genießen könnte.“²⁶⁹

1809. őszét Máriássy a Nagyszombat melletti Szomolokon (Smolenicz) töltötte és innen irogat haza édesanyjának, itt várja, hogy vajjon béke leszen-e vagy háború? Mert — szerinte — Napoleon, az a tyrannus az egész világot tönkre akarja tenni.²⁷⁰

Előkészíti édes anyját, hogy esetleg téli hadjárat lesz, ami pedig éppen nem kívánatos, mert Magyarország teljesen ki van fosztva és zsarolva, azonban azért kétségbeesni és desparálni nem szabad, bízni kell Istenben, mert jó az Isten!

Beszámol édes anyjának a drágaságról és említi, hogy mint generális, csak amugy háborús módon van ki stafirozva.

Jelenleg az inzurgenseket a hadtesthez osztják be. A császár őt is áthelyezte az inzurgensekhez (most már másodjára), de Károly főherceg most is közbelépett és ezt megakadályozta.

1809. szeptember végén Máriássy azt írja édesanyjának, hogy az ő vezénylőtábornoka, Lichtenstein herceg ment egy társával Napoleonhoz azzal, hogy most már végleg dönteni kell a béke vagy háború kérdésében. Lehet, hogy béke lesz és akkor a mi császárunk a hadsereg felét haza küldi,²⁷¹ de ő, ha mégis béke lenne, ennek öröme egy hordó ürmost fog hozatni.²⁷²

Már pedig a beharangozott egy hordó ürmost csakhamar be kellett szerezni, mert október 15-én a franciák Bécsben aláírták a békeokiratot s meglett a már nagyon óhajtott béke.

²⁶⁸ 1809. szeptember 9. Nagyszombat.

²⁶⁹ 1809. szeptember 11. Eberies. — Jäger Jakob számvivő főhadnagy levele Máriássy Anna Máriához.

²⁷⁰ 1809. szeptember 13. Szomolnok, Nagyszombat mellett.

²⁷¹ 1809. szeptember 30. Szomolnok.

²⁷² 1809. október 10. Szomolnok.

Ám de Máriássy most meg azon tünődött, hogy mi történik a hadsereggel, s mi lesz ővele, hova kerül, milyen beszállása lesz, s egyáltalán szolgálatban tartják-e, vagy nyugdíjba küldik? Így tehát, noha a béke megszületett s az ürmös megívására meg lett a jogcím, mégis a hirtelen beállott békés állapottal kapcsolatban egy csomó aggodalom, bizonytalanság, kétség és gond is merült fel.

Máriássy egyelőre csak annyit tudhatott meg, hogy valószínűleg az inzurgenseket küldik haza legelőször, azután nesztét vette annak is, hogy a generálisok felét gázsi nélkül szélnek eresztik, abban az esetben, ha a császár a tartományaikból sokat el fog veszíteni, ami fölöttébb nyugtalanító hír volt. S mind ezekkel kapcsolatban Máriássy most el kezd afölött aggályoskodni, hogy nincs fehér generális ruhája.²⁷³

November elején Máriássy mindezeknél már többet tud.

Mindenekelőtt tudomásul kellett vennie, hogy a bécsi békében a monarchia sokat veszített és így a hadsereg létszámát le fogják szállítani. Erre vonatkozólag azonban az a véleménye, hogy november vége előtt aligha fogják a béke állományt megállapítani.

Neki ad personam aggodalomra nincs semmi oka, mert ő úgy tudja, hogy megmarad az ötödik hadtest kötelékében. Ez a hadtest pedig Nagyszombatból elkerül Nyitrára, s ő is majd valahol Nyitra körül lesz, s valószínűleg Gimesre kerül téli szállásra.²⁷⁴

November 5-én Máriássy már az ötödik hadtest főhadiszállásán, Nyitrán van, s most már az újabb tervek szerint, valószínűbb, hogy Kassára kerül brigadérosnak. Ha pedig valóban Kassára kerülne, akkor hazulról egy egész csomó élelmiszerre, borra stb. lesz neki szüksége.²⁷⁵

Közben Nyitrán Radetzky gróf — aki jó barátja volt — leveléből megtudta, hogy tényleg Kassára szánták brigadérosnak, ami azonban csak terv maradt, de Máriássy ezt a jó hírt november 16-án siet édesanyjával tudatni s egyben jelzi, hogy a hadsereg főparancsnokságának (Haupt Armée Comando) megírta, hogy lengyel garnizonba nem megy, hanem inkább quietál. Ha ezen előterjesztését nem fogadják el, akkor három havi szabadságot kér és elmegy kíséretesül édesanyjához Márkusfalvára.²⁷⁶

1809. november 19-én kelt Máriássy utolsó előttünk ismert levele, amelyet édesanyjához intézett, amelyben szomorúan jelenti, hogy a császár parancsolt s neki engedel-

²⁷³ 1809. október 18. Szomolnok.

²⁷⁴ 1809. november 5. Szomolnok.

²⁷⁵ 1809. november 9. Nyitra.

²⁷⁶ 1809. november 16. Nyitra.

meskedni kellett. Ugyanis előterjesztése dacára (vagy éppen azért) mégis kirendelték Lengyelországba és ezredeit neki magának kell lengyel területre vezetni.

Erre ő három havi szabadságot kért, de hogy megkapja-e az más kérdés! De ha történetesen nem is kapná meg e szabadságot, mégis igyekezni fog lehetőleg útbaejteni Márkusfalvát. Hozzák tehát rendbe a márkusfalvi kuriát, mert ad-jutánsával és kilenc főnyi lovas kísérettel fog esetleg oda érkezni.

Írja, hogy a generálisok közül 65-öt nyugdíjaztak és Bécsben az udvarnál nagy változások készülnek.²⁷⁷

1889. novemberétől kezdve Máriaássy élete folyását, tartózkodási helyeit, tevékenységét már nem tudjuk az eddigi pontossággal szinte napról napra figyelemmel kísé-
rni, mert hiányzanak a megfelelő adatok, mert megszakad az öreg édesanyjával folytatott s reánk nézve fontos és igen értékes levelezés. Így azután nem tudjuk megmondani, hogy Máriaássy 1809—1810. telét hol töltötte, eljutott-e tényleg Márkusfalvára, látta-e még egyszer halála előtt édesanyját, s hogy vajjon valóban kikerült-e valami lengyel garnizonba, oda, ahova a „császár“ disponálta? Mind nyílt kérdések ezek, amelyekre az adatok hiánya miatt pontosan választ adni nem tudunk.

Lehet, hogy eljutott még Márkusfalvára, de ez nem bizonyos, lehet, hogy látta még az életben édes anyját, aki 1810. január 21-én halt meg, de bizonyítani ezt sem tudjuk,

Dr. Iványi Béla.

²⁷⁷ 1809. november 19. Nyitra.

A cs. és kir. 8/2. lovasüteg szerepe 1916. július 28-án.*

Harcászati szabályzatunk az I. rész 703. pontjának 4. bekezdésében azt mondja:

„Tüzérségnek és géppuskáknak — tekintet nélkül ezen harceszközök esetleges elvesztésére — a legváltóságosabb pillanatokban is ki kell tartaniok a gyalogságnál. Lövegeknek és géppuskáknak időelőtti visszavonulása a többi csapatra lesújtó erkölcsi hatással van. Ha harceszközök az ellenség kezébe kerülnek, akkor igyekezni kell azokat visszafoglalni. A kezelő legénység elől marad és a gyalogsággal együtt küzd tovább.“

Szabályzatunk ezen tömören kifejtett elveit akarom a fiatal tisztinemzedék számára a világháborúnak egy epizódjával megvilágítani, annál is inkább, mert egy magyar ütegről, a miskolci lovastüzérségről van szó. Kár lenne, ha feledésbe menne a lelkiismeretességnek, a tüzér kötelességtudásnak ez a klasszikus példája, mely az ütközetet döntően befolyásolta.

1916-ban volt, az oknai áttörés után. A cs. és kir. 6. lovashadosztály, melynek akkoriban vezérkari főnöke voltam, állandóan hátvédjét képezte br. Pflanzler-Baltin hadseregének. A csapatok június 1. óta jóformán naponta küzdöttek, folytonos visszavonulás közben; július 1-én a más harctérről beérkező 105. és 119. német tartalék hadosztálllyal a „Korps Kraewel“-t alkotva, július 2-án Tlumaczból kiindulva, ellentámadásba fogtak s így érték el a vázlatban feltüntetett állást, melyért július 15. óta állandó élénk harc folyt.

A beérkező összes hírek, a járőrök, a kötött léggömb megfigyelései, nagy orosz erő összevonását és a támadás előkészületeit jelentik. A 6. lovas hadosztály főellenállási vonala igen kedvezőtlen volt. A terep nehézségei folytán, sok helyütt erdő közepén vezetett.

A lovas-hadosztály ezredei túlhaladtak ugyan július

* A bécsi Kriegsarchiv hadiaktái, a cs. és kir. 6. lovas hadosztály naplója, a Mária Terézia-rend irodájának „species facti“-jai és saját hadinaplóim alapján összeállítva.

elején a támadásnál az erdők övéin, de hátrább kellett az állásokat tenni, mert a két szomszéd — Hadffy tábornok csoportja illetve a 119. német hadosztály — nem tudván tért nyerni, lemaradt. Így volt kénytelen a 6. lovas hadosztály a viszonyok folytán reakényszerített, ideálisnak egyáltalában nem mondható vonalat tartani.

A védelmi vonal hossza 6 Km. volt s ehhez, *minden tartalékokat beleszámítva, összesen 3990 puska és karabély állt rendelkezésre.*

Mivel tanulmányomban a 82. lovas üteg szerepét és tevékenységét akarom méltatni, a hadosztály (többi csapatával csak annyiban fogok foglalkozni, amennyiben az általános helyzet megértése megkívánja.

Julius 24-én a 74. orosz gyaloghadosztály ezredei támadták meg a 11. dragonyosezred állását. Csapataink — kb. 480 karabély és 2 géppuska — ellenállása, főleg azonban a kitűnően vezetett ágyútűz következtében a támadás összeomlott. Julius közepe óta ez már a hetedik orosz hadosztály volt, mely állásaink áttörését megkísérelte. Időközben azonban az oroszoknak sikerült a 6. lovas hadosztály állásait 200 m-re, helyenként azonban még 50 m-re is megközelíteniök. Az erdőben és különösen Chocimierz tájékán, a 96./IV. zászlóaljjal és a német állásokkal szemben, igen nagy erőt tartottak késsen az áttörésre.

A július 27/28-iki éj folyamán újból három támadást sikerült kivédeni. A hadosztály vesztesége több mint 100 ember volt. A védelmi vonal legkellemetlenebb részét a 11. huszárok szállták meg, mögöttük állt a 82. lovas üteg. Mind az ütegparancsnok, mind a megfigyelője, az első árkokban tartózkodott a lóról szállott huszárok védőállásában.

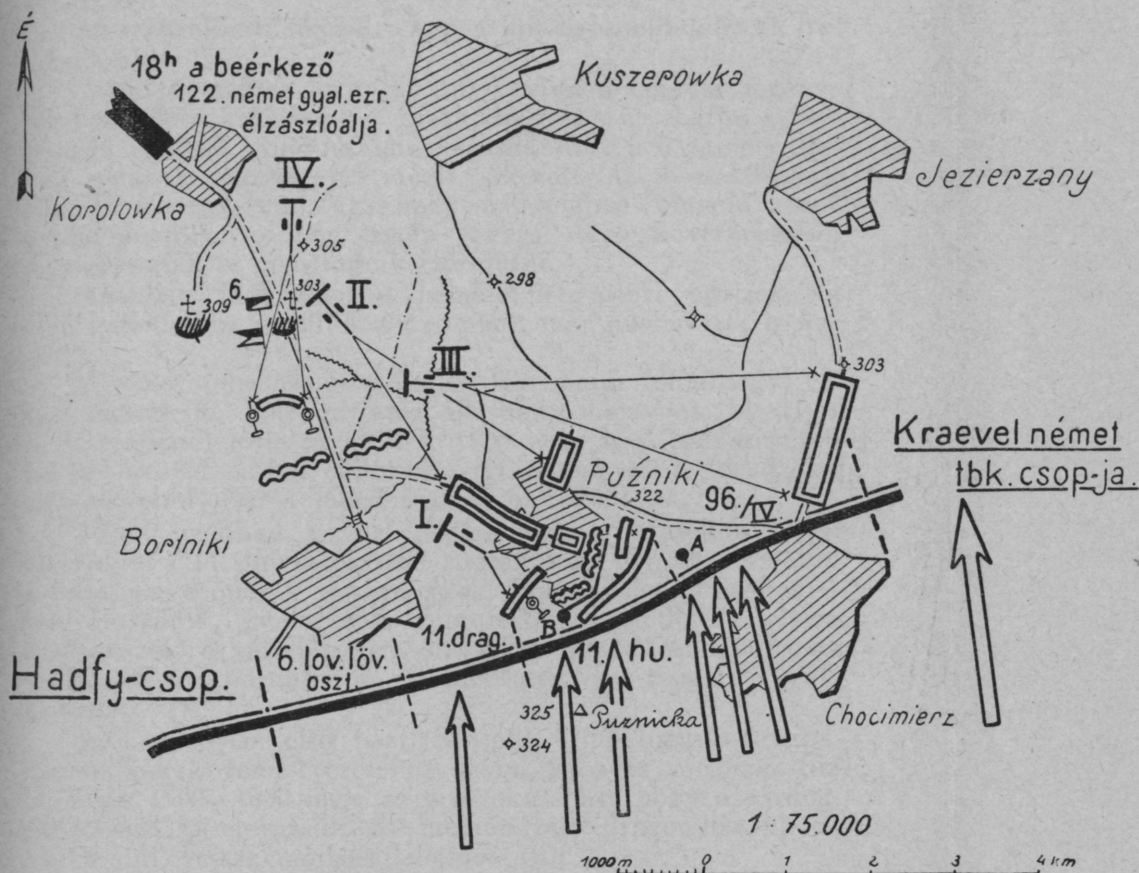
Julius 28-án reggeli 6 órától fogva a német 119. hadosztály, a 96./IV. zászlóalj és a 11. huszárok állásait az oroszok állandó, gyakran megsemmisítő tűzben tartották, 8, 10,5, 15, és 18 cm-es gránátokkal löve állásainkat. Az oroszok tüze mind erősebbé vált s különösen a németekkel szemben, 10 óra felé pergőtűzzé fokozódott.

A délelőtti folyamán azonban a 6. lovas hadosztály balszárnyán sikerült még egy újabb támadást kivédeni.

A 6. lovas hadosztály parancsnoka, legszűkebb törzsével együtt reggel 6 óra óta harcálláspontján, a 303. \dagger -on tartózkodott, a 82. üteg II. állásának közvetlen közelében, ahonnan a terepet igen jól át lehetett tekinteni.

12 órakor az orosz tüzéség hirtelen hátrább tette tüzét és hatalmas támadás indult meg a németek és a hadosztály balszárnya ellen. A németek és a 96. IV. zászlóaljat a fölserő tömegtámadása, az aknavetők megsemmisítő tüze után,

A cs. éskir. 6. lovashadosztály helyzete 1916. július 28-án.
az oroszok áttörése után.

Legenda :

A 11. huszárak és 96./IV. zlj. körletének parancsnoka: Gr. Alberti hu. ezds.

A 11. dragonyos védelmiszak. parancsnoka: Plank ezds.

Az oroszok 12^h támadásánál
 A = 8./2. lov. ü. parancsnokának álláspontja.

B = " " " " megfigyelőjének " "

A 8./2. lov. ü. tüzelőállása :

12^h = I. I=

14^{h30z} = II. I=

16^{h30z} = III. I=

18^h = IV. I=

 = oroszok

 = osztrák-magyar és német alakulatok.

teljesen tönkretette. A 96/IV. zászlóalj 800 emberéből — pedig horvátok, igen jó katonák voltak — este tizenhetet tudtunk összeszedni, a többi elpusztult, vagy hadifogságba került.

Az oroszoknak sikerült ekép a huszárok oldalába és hátába kerülniük.

A 82. lovasüteg igen jól volt belőve, a magyar legénység hangulata kifogástalan, bizakodó volt s így bárha a távbeszélő vonalak minduntalan megszakadtak a hatalmas tűzben, relais-k segítségével mégis sikerült az összeköttetést állandóan megtartani, úgy hogy a szemben támadó orosz gyalogtömegek, az üteg gyors (egves) tüze következtében megtorpantak és nem tudtak előrejutni.

Azonban időközben a németeknél áttört oroszok az üteg baloldalába kerültek s az onnan már puskatüzet is kaptak.

Az üteg parancsnoka, Pauly Hartmann főhadnagy, ekkor elrendelte, hogy az üteg állásában maradjon, kintartson és közvetlenül lőjje az előttük 1800 m-re levő erdőszegélyt, ha az oroszok abból előtörnek. Az ágyúk közti térközöket megnagyobbította, a mozdonyokat előrevontatta.

Mivel azonban a várt ellentámadás, tartalékok híjján elmaradt, a 11. huszárok sem tudtak már tovább ellenállni a hatalmas erőnek s visszamentek. Puzniki égett; dragoonások, huszárok, gyalogosok, géppuskások özönlöttek vissza, a távbeszélő egyáltalán nem működött már. Most ment csak vissza az ütegpáncsnok és megfigyelője, Szigeti Gyula hadnagy.

Időközben az első tiszt, Schmidt főhadnagy, ütegpáncsnokának rendelkezéséhez híven, erős és meglepő tűzbe fogta 1500—1800 m-re az oroszokat, úgy hogy a gyalogság támadása megakadt és megtépázott dragoonosaink és huszáraink visszavonulása lehetővé vált.

Pauly főhadnagy elérvén üteget, minden ágyújához egy tisztezt állított és — hogy úgy mondjam — sündiszno alakzathól háromfelé is tüzeltetett. Az orosz gyalogság nyílt és sík terepen feküdt, az üteg előtt 1500—1800 m-re. végül is nem tudott ennek tüzeben kintartani és visszaözönlött az erdőbe. A puska és géppuskatűz ellen a pajzsok teljes védelmet nyújtottak.

A mozdonyok kb. 100 lépésre álltak az ágyúk mögött egy „dolinában“, puskatűz ellen teljesen fedve. A gyalogság, illetve a lovas-lövészek már messze az üteg tüzelőállása mögött voltak. Időközben sikerült azonban egy orosz géppuskának az üteget hátul és oldalt 500 lépésre megkö-

zelíteni, ezt azonban egy telitalálat elhallgattatta. Pauly főhadnagy maga irányozta ezt az ágyút.

A Puznikiből is előretörő orosz gyalogság nemsokára erős tűzbe fogta az üteget 600—800 lépésről, minek következtében a legénység jó része megsebesült. A balszárnyon levő ágyut gróf Csáky zászlós maga irányozta, mert az irányzó és a lövegevezető megsebesült már. Ekkor az ütegpáncsnok elrendelte a lövegeknek egyenként, lassan, a dolina széléig való visszavonását.

Az oroszok észrevették, hogy az ágyúk helyüket változtatják, mind erősebben tüzeltek, de 500—600 m-nél közelebb jönni nem tudtak. A szárnyon levő ágyúk vonulnak vissza lefelé. A pajzsok kitűnő szolgálatot tesznek. Visszatérő zászlós előidőzített srapszelek gyorstüzében meggyújtja a közelben levő, repülő elleni álcázást szolgáló szénaboglyákat és ezeknek füstje alatt iparkodnak felkapcsolni. A szélső bal ágyú. Abelsberg zászlós parancsnoksága alatt tovább lö. Az ütegpáncsnok ennél az ágyúnál marad, míg a többi hármat Schmidt főhadnagy vágatában visszavezeti.

Az orosz gyalogság most próbál előretörni. Abelsberg zászlós megsebesül, de felrakják a mozdonyra és a negyedik lövegek is sikerül a tűzből kijutnia.

Az üteg most a legközelebbi, takaró magaslati vonal mögött készülségi állást foglal el, hogy a lovak kissé kifújják magukat, majd visszamegy a II. állásba. Orosz tűzér-ség eddig nem lőtte.

Az új állásban megfigyelik, hogy az oroszok igen lassan, óvatosan először rendezik a kötelékeket, s Puznikiből nem igen mernek előretörni; még élénk emlékezetükben van a megsemmisítő ágyútűz. Ellenben nagy tömegek ereszkednek le Puzniki felé az erdőkből.

Az ütegpáncsnok, a felkapcsolás alkalmával megsebesült lovak helyett, a kezelők hátsólovaikat fogatta be, úgy hogy ütege ismét menetképes, bár a kezelők egy része a mozdonyokon ül. Nemsokára sikerül azonban a közelben legelésző gazdátlan dragonyos és huszárlovákat elfogni, úgy hogy a „betyárok“, ahogy a legénységet tisztjeik nevezték, ismét lóra kerülnek.

Jobbra nem látott ellenséges mozgást az ütegpáncsnok, ellenben balról orosz oszlopok előnyomulását észlelte, melyek Puznikiből bontakoztak ki. Az üteg teljesen magára hagyva állott.

A kínálkozó kedvező alkalomnak az üteg nem tudott ellenállni. 4000 m-ről meglepő tűzbe fogva az oroszokat, a kb. 4—6 zászlóalj erejű oszlopot teljesen szétugratja. Az

oroszkok visszaszaladnak a faluba s hosszú időn át nem mernek mutatkozni. Ugyanakkor észreveszi az üteg a Kraewel németjei felé előnyomuló oszlopokat is, (kb. 1 dandárt). Ezeket is szétugrasztja s órákon át nem is merik előnyomulásukat folytatni.

A II. álláspontot felfedezte az orosz tűzéréség. Mivel Pauly főhadnagy úgy véli, hogy az oroszok hosszabb időn át nem mernek Puznikiból előretörni, másrészt pedig Chocimierzből is hatalmas tömegeket — mintegy 8—10 zászlóalj — lát előnyomulni, újból, vágatában előre állást változtat és elfoglalja a III. tüzelőállást.

Az oroszok gyanútlan céltáblaként mutatkoztak; erre 3800—4000 m. távolságról közvetlen meglepő tüzet zúdít az előnyomuló, magát nem is leplező ellenségre. A meglepetés teljesen sikerült, ezt az oszlopot is, teljesen szétugrasztják.

A teljesen magára hagyott, a két fél között álló üteg önmagát biztosítja; félkörben küldve ki lovasokat.

Az egész vonalon megakadt az oroszok támadása az üteg tűzcsapásai alatt. Mivel azonban a nap már leáldozóban volt és gyalogságunk hollétéről az ütegpáncsnok mitse tudott, meg akarta akadályozni, hogy az oroszok a sötétség beállta előtt előnyomulásukat folytassák. Elhatározta tehát, hogy a nagy műút elzárására Korolowkánál újabb tüzelőállást foglal el.

Az út mentén a 303 kereszt közelében bukkan az üteg a 6. lovas hadosztályparancsnokság szűkebb törzsére. Schwer tábornok személyesen gyűjti össze a különböző alakulatok hátráló esatárait; hevenyeszett védővonalat szab meg, hogy az oroszok legalább a főúton ne tudjanak előnyomulni.

Este 18 óráig sikerül neki kb. 600 dragoonost és huszárt néhány géppuskával összegyűjteni, sőt még az est folyamán a századonként és szakonként visszavonuló alakulatokból tartalékokat is alakít Korolowkánál.

Schwer tábornok eddig maga sem tudta, melyik ütege maradt elől s akadályozta meg az oroszok előnyomulását.

Pauly főhadnagy tájékoztatása közben az orosz tűzéréség hevesen kezdte lőni a hadosztályparancsnokság álláspontját.

A 8/2. lovasüteg erre elfoglalta a IV. tüzelőállást, ismét tüzbefogva az óvatosan előnyomuló orosz gyalogságot. 18 óra után érkezett meg a 122. württembergi gyalogezred, ennek parancsnokát tájékoztatva, az üteg a német gyalogezred támadását támogatja Puzniki felé, míg csak a német

ütegek meg nem érkeznek. Ezeket is tájékoztatja, átadva a lövéselemeket.

A németek támadásának, melyhez a 6. lovas hadosztálynak ismét rendezett részei is csatlakoztak, sikerült az oroszokat Bortniki—Puzniki vonaláig visszadobni; a hatalmas ellenfél beszüntette a támadását. Az est beállta után a 8.2. lovas üteget Tyszmenicára vonták vissza, egy napi pihenőt adva neki.

A 6. lovashadosztály július 28-án valamennyi ezredparancsnokát elvesztette. A 11. huszárok ideiglenes parancsnoka, Vajkó István őrnagy, hősihalált halt, a 6. és 11. dragonyosok parancsnokai súlyosan megsebesülve hadifogságba kerültek, a többi három ezredparancsnok megsebesült.

A hadosztály 50 tisztet és 2516 főnyi legénységet veszített el, de este is használható harcegységet alkotott, mely még az ellentámadásban is résztvett.

A 14 órától fogva a 6. lovashadosztálynak semmi tartaléka se volt már. Ebben a kritikus pillanatban határozta el magát Pauly főhadnagy, az önálló tevékenységre, a hátráló rajvonalak előtt teljesen magára hagyatva, minden fedezet nélkül.

Önfeláldozó tevékenységének volt következménye, hogy a több hadosztálynyi orosz erő gyalogtámadása estig megakadt.

Ezzel lehetővé vált, hogy Schwer tábornok összeszedje hadosztályának romjait és Korolowkánál új védelmi vonalat szervezve ellentállhasson a német 122 gyalog ezred érkezéséig.

A 8.2. lovas üteg önfeláldozó tevékenysége nélkül a 6. lovas hadosztály maradványai valószínűleg az oroszok fogságába kerülnek, mert a „Korps Kraewel“ német csapatainál betört oroszok, akiket tüzével szétugrasztott, a hátába kerültek volna.

A német hadosztálynak négy ütege került az oroszok kezére, ellenben a 6. lovas hadosztály egy löveget sem veszített.

A 8.2. lovas üteg az oroszok betörése után, 14 órától az est beálltáig, teljesen magára hagyva 5—7 Km. széles rést zárt el az oroszok elől s így sikerült estig az egyensúlyt helyreállítani, az oroszokat eredeti állásukba visszaszorítani.

Fentebb vázolt öntevékeny és önálló ténykedéséért a Mária-Terézia rend káptalanja a tiszti arany vitézségi éremmel tüntette ki Pauly főhadnagyot.

1866-ban, a königgrätzi csatában, szintén egy magyar lovasüteg, Groeben százados híres „halottak ütege“ áldozta fel magát, fedezve a gyalogság visszavonulását.

Ezek példáját követte a 8.2. lovas üteg is 1916 július 28-án, 50 évvel később, csak hogy több szerencsével, mert önálló és merész fellépésével nemcsak a maga hadosztályát, hanem a szomszédos hadosztályokat is, megmentette a szétugrasztástól, illetve az elfogatástól.

Suhay Imre.

Gróf Benyovszky Emánuel.

Benyovszky Móricz is úgy járt a történeti irodalomban, mint sok más kortársa. Halála után sok-sok generáció múlva, jött a jóhiszemű ükunoka, aki tisztos családi tradícióból kiásatja házi történészével tehetséges ősenek életét. Ekkor — amint az lenni szokott — a múlt hétköznapjából túlzás vált. Az ős megnőtt, megnagyobbodott és csupa jóhiszeműségből, rokoni tiszteletadásból, mindjobban eltávolodott a történelemtől, a valótól. Attól, amilyen igazán volt. Erre jöttek aztán a tudomány férfiai. Felfigyeltek, megállapították Benyovszky tényleges érdemeit, de leszedték a sallangot és kihámozták, régi, poros írások alapján a hőroszból az embert.

Benyovszky Móricz, a „legkalandosabb magyar“, életesorsa nem kisebb elméket és tollakat foglalkoztatott, mint Kotzebue,¹ Gvadányi,² Jókai.³ Se szeri, se száma mindazon kisebb tanulmányoknak, drámáknak, cikkeknek, amelyek a nagy magyar utazó kalandjaival foglalkoztak.⁴ A madagaszkári fejedelem fantasztikus életpályájának állandóan visszatérő legfőbb mellékalakja, Benyovszky egyetlen életben maradt fivére, a nála 14 évvel fiatalabb Benyovszky Emánuel. Fiúgyermeké nem volt az erősen családias érzésű Benyovszky Móricznak és így testvérében látta munkájának, családi nevének fenntartóját és folytatóját.

Benyovszky Emánuel sem volt „hérosz“. Nem volt legendahős, nem volt regényalak. De ő volt a magyar kapocs, amely az Amerikát, Ázsiát, Afrikát, Versaillest, Párizst s az Atlanti-Oceánt járó utazó és szülőföldje közt fennállt. Egészen ennek haláláig, egyfolytában. Jellegzetes, XVIII. századbeli profilja ott áll állandó, visszatérő motívumként Benyovszky Móricz tettei, élete, politikája, levelezése, működése és a magyar haza közt. Ezért illő foglalkozni személyével.

* * *

Benyovszky Emánuel nagyra nőtt a késői életrajzírók tolla alatt. Megtették altábornagynak, hadvezérnek, ezred-

¹ „Die Verschwörung in Kamschatka“ 1791.

² 1793. évben.

³ „Gr. Benyovszky Móric“. 1888.

⁴ L. „Századok“ 1891. és 1898. évfolyambeli Benyovszky repertoriumok.

tulajdonosnak. Nemcsak a történeti irodalomban,⁵ hanem még a majdnem egykorú levéltári okmányokon is így szerepel.⁶ Az „altábornagyság“ onnan ered, hogy összezavarják egy valóban élt rokonával, Benyovszky János cs. kir. altábornaggyal, aki akkoriban éppen tulajdonosa is volt a 31. sz. gyalogezrednek.⁷

A mi Benyovszkynk *nem* volt generális. Sem magasrangú parancsnok. Egyszerű fiatal őrnagy volt a 9. sz. „Erdődy“-huszárezredben. Viszont azzal, hogy nem volt altábornagy, szemben áll talán mégis a másik tiszteletreméltó vonatkozása: 44 éves korában, Itáliában, elesik, életét áldozva legfőbb Haduráért.

1952-ben a Felvidéken jártam. Voltam a nagyléghi gróf Benyovszky-kastély vendége, jártam Nyitramegyében, Benyovszky Emánuel életének színhelyén és nem egy érdekes adatot találtam bécsi és budapesti levéltárakban Benyovszky Móricz magyar katonatiszt testvérére vonatkozóan.⁸

* * *

Benyovszky Emánuel születéséről is téves adatok találhatóak az irodalomban. Apját megtették lovassági tábornoknak, grófnak. Nem volt az. Egyszerű nemesember volt; nem is különösen gazdag; lovassági tábornok⁹ pedig éppenséggel nem. Mint csász. kir. ezredes, vitéz katonatisztként szolgált a hadseregben.¹⁰ Kétségtelenné teszik, ezt úgy a 6. sz. huszárezred történetéről írott munka,¹¹ valamint főképp a bécsi Kriegsarchiv Musterliste-i és a Hofkriegsrat-iratok. Ezekről később is lesz szó. (Ezt a megállapítást fogadta el Jókai is, Benyovszky-életrajzában.¹²)

Verbón, Nyitra vármegye vágújhelyi járásában, nem messze a trencsényi határtól, született Benyovszky Emánuel 1755. márciusában.¹³ Pöstyénfürdőtől és a Vágtól nyugatra, festői dombok és lankák közt fekszik Verbó, akkor kb. 1500

⁵ Nagy Iván, *Kempelen és Feöldy-Doby* is helytelen adatokat közöl.

⁶ A gr. Nyáry család levéltára (Nemz. Múzeum.) Csal. táblákat tartalmazó fasciculus.

⁷ *Militärschematismus 1779—86. és 1817—22, 1790. 162. old.*

⁸ Nyitravármegye monográfiája „Benyovszky“ címszó alatt.

⁹ V. ö. a Jókai féle Benyovszky Móricz-életrajzzal.

¹⁰ *Orsz. ltár, Nagyszombati kerületi tábla fasc. 329. No 7.* (A verbói r. kath. anyakönyvek így mondják Benyovszky Sámuel rangját: „Illustrissimus Dominus *Colonellus* Samuel Benyovszky“. Ugyancsak így írja alá ő is magát. (Pl. egyik, feleségének írott levelén: Szlavniczai Sándor cs. ltára, a Nemzeti Múzeumban, 1752 május 27.)

¹¹ *Pizzighelli: „Geschichte des K. u. k. Hus. Reg. No 6.“ 88 és k. ll.*

¹² „Benyovszky Móricz élete“ IV. k. XXXVII. old.

¹³ Verbói róm. kath. anyakönyvek.

lakost számláló kis helység. Patak metszi keresztül s nem messze ettől áll ma is az egyemeletes Benyovszky-kúria, ma persze már idegen kézen. Emléktábla hirdeti rajta Móricz fejedelem születését. Ide került Trencsénmegye határszéléről Urbanórol, majd Benyórol a Benyovszky család, melynek egyes tagjait a tótok akkoriban, mint Kempelen¹⁴ írja, Zaicsek-nek is nevezték.

Itt és a közeli Csejthén, (ahol Báthory Erzsébet kínoztá egykor várában udvarló nemeskisasszonyait) voltak Benyovszky apjának birtokai, melyeket feleségével, Révay Róza bárónővel kapott. Azonkívül egy kis örökség nézett Benyovszky Emánuelre Bucsányban is, ahol a Csuszovszka nevű várkastélyban apja még 1725-ben nádori adományt szerzett.¹⁵

Családi tradícióit illetően: pap is volt a fiatal Benyovszky családban: apjának testvére: János jezsuita páter. A másik nagybácsi, Benyovszky Pál, azonban szintén katona volt: vele 1731-ben osztozik birtokain Sámuel.

De más katona-példák is voltak a kis Benyovszky Emánuel előtt: magának édesanyjának első férje: a hírneves XVIII. századbéli generális: nemegyői Pestvármegyei József. Anyai részről való nagyapja pedig, Révay Boldizsár, ezredesi rendfokozattal halt meg. Érthető, hogy Emánuel — aki eleinte Verbón, majd valószínűleg a nyitrai gimnáziumban nevelkedett — ilyen körülmények közt a katonai pályára volt predesztinálva.

Alig 16 éves korában 1770-ben betették katonának. Ott kellett hagynia a verbói szülői házat, gyermekkorának romantikus emlékeit. A kor szokásához híven ú. n. „privátcadett“-ként sorozták be, 1770 őszén, november 1-én, amikor is „assentáltatott“ a 2. sz. „Ferdinánd-főherceg“-féle gyalogezredben.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy ekkoriban testvére, Móricz, már elég szép sikereket elért személyiség volt.¹⁶

¹⁴ „Magy. ns. csal.“ Benyovszky címszó: IV. köt.

¹⁵ *Orsz. ltár*, Neo-Reg. Acta fasc. 1887. No 72.

¹⁶ Tulajdonképpen sokan voltak a Benyovszky testvérek, többen azonban korán meghaltak. Ötről van tudomásunk. Apjuknak első házasságából egy mostoha nővér született: Mónika.

Édes testvére Emánuelnek pedig két bátyja: Móricz az utazó és Ferenc volt. Ezenkívül volt még egy huga is, Márta férjezett Lehotay Józsefné. Magyarországon azonban csak egy élt, a fiúk között, a mi Emánuelünk. Benyovszky Ferenc külföldön katonáskodott, részt vett az amerikai függetlenségi harcokban és később angol fogságba esett. (Kissé sok Benyovszky nevű szereplőjét kell a főalak: Emánuel élete háttereként ismertetnem. Bármennyire is áttekinthetetlen ez első „ránézés“-re: egy precíznek szánt ismertetésben ez el nem kerülhető.) V. ö. Nagypákéi r. k. anyakönyvek 1730. május 1-éről.

1770 november 1-től—1774 júl. 11-ig szolgált Benyovszky Emánuel a „Ferdinánd-főherceg“-ezredben. Közben kapta meg a zászlósi kinevezését is, még mindig mint Ferdinándgyalogos. Akkoriban már réges-rég árva. Anyja 1760-ban halt meg, apja nemsokára követte a halálban. Édesanyjának végrendelete úgy szólt, hogy a fele vagyont Benyovszky Sámuel gyermekei (Emánuelék), a másik felét azonban az ő első urától, Pestvármegyey generálistól született gyermekei kapják. A kiskorú Benyovszky Emánueléket kiforgatták az örökségből, és a Pestvármegyey-lányok férjei ültek bele. A pört a szénior báty: Benyovszky Móricz indította meg. (1789-ben, tehát csak 3 évvel Móricz halála után, ért véget a pereskedés. A mi Emánuelünk azonban még élvezte hasznát.)

Érdekes, hogy amikor Benyovszky Emánuel még csak kis kezdő: zászlós volt, bátyja, Móricz, már régen tábornokként szolgált. Az is érdekes, hogy bár 1770 novemberének első napján lépett be Emánuel a hadseregbe, bátyja csak 1775 február 6-án, tehát két és fél év múlva gratulál neki latin levélben, Párizsból, ahhoz, hogy katonai pályára lépett. Jellemző az akkori közlekedési és hírszolgálatra.

Ügylátszik, hogy eddig nem állt a két testvér szorosabb érintkezésben egymással. Ami érthető is, ha ismerjük Móricznak erre az időre eső kalandos élményeit.

Benyovszky Emánuel unokája, Benyovszky Sándor gróf örökölte és őrizte solti (Pestm.) kastélyában¹⁷ Móricz fejedelemnek testvéröccséhez, Emánuelhez írt latin-, francia-, és németnyelvű leveleit. Jókai is megemlékszik róluk. Ezek közül itt közöljük — közvetlen hangja miatt — az első (1773. évi) ilyen levelet, amelyben — mint említettük — a francia tábornok gratulál testvérének, hogy magyar katonatiszt lett belőle.

(Latinból magyarra fordítva.)

Párizs, 1773. II. 6.

Kedves öcsém!

Nővérem, Lendvay Mónica írja, hogy a katonai rendbe léptél; szívből örülök neki. Hozzánk nem is illenék más-kép; csak iparkodjál becsületes magaviseletteddel magasabb rendfokozatokat kiérdemelni. Nekem már az isteni gondviselés segítségével tábornoki rangom, saját ezredem is van, amely a nevemet viseli, Ő legkeresztényibb felsége szolgálá-

Ferencről Brüsszelben van nyom 1781 júliusa körül, ahol kellemetlenségeiből bátyja Móricz, szabadítja ki. Később Amerikában, 1789-ben hal meg. *Jókai: Benyovszky M. élete* II. 381—423.

¹⁷ Most özv. Ordódy Béláné öröksége. Mai nap is minden bútordarab úgy áll benne, mint ahogyan a Benyovszkyak idejében volt. Rengeteg okmányt is őriznek itt, még hozzá meglehetősen feldolgozatlan állapotban.

tában. Sajnálom, hogy Téged, kedves öcsém és Ferencet személyesen nem láthatlak, de még ebben a hónapban az ezredemmel együtt Indiába megyek, ahonnet 3 év múlva fogok visszatérni. Az Isten adja, hogy benneteket hivatalos állásban tudjalak; jelenleg Mónica nővérem útján 100 aranyat küldök neked. *Biztosítlak, hogy jövőre évenként 50 aranyat fogok neked kifizetni*; Ferencnek is hasonlóképpen ugyanannyit.

Kedves öcsém, tegyetek eleget a becsületeteknek, valamint iparkodjatok megfelelni a névnek, amelyet születésetek által nyertetek.

Téged szívből ölelve, vagyok őszinte szerető Bátyád.
Szeresd, aki Téged szeret és élj boldogul.

Benyovszky Móricz báró,
ő. kir. Felsége tábornoka.“

U. i. stb.

Itt jegyezzük meg, hogy bátyja annyira szerette Benyovszky Emánuel, hogy fiatal korában csinált kisebb adóságait (pl. egy Forgách grófnál) is kifizette.

A legközelebbi adat Benyovszky Emánuelről. 1774 július 11-éről szól, amikor is a 37. sz. „Gr. Siskovich“-gyalozegrezdhez helyezték át. Ekkor már zászlósi rangot viselt.¹⁸

Itt szolgált időközben hazatért bátyja, Móricz is. Csak-hogy Benyovszky Móricz ekkor már országos, kalandos hírű érdekes ember, magasrangú katonatiszt volt, Emánuel pedig még csak igen-igen alul állott a katonai ranglétrán. 1775 december 1-én lépett csak elő alhadnagyá. Három év múlva, 1778 március 20-án pedig fegyvernemet változtatott. Átlépett a Ferenc főherceg nevét viselő 2. sz. carabinieri-ezredbe. A gyalogosból lovas lett. Ekkoriban már több alkalma is volt kitűntetni magát.

1778-ban, tehát ugyanebben az évben, vette át Hadik András a poroszokkal szemben akkor felvonult csehországi osztrák sereg parancsnokságát.¹⁹ Itt cseh földön állt ezredével Benyovszky Emánuel. Bátyja többször írja is neki, hogy ügyvis Csehországba lesz vezényelve, és akkor majd módja lesz őt meglátogatni.²⁰ (Ugyanekkor Nádasdy generális volt a Galiciában álló osztrák sereg parancsnoka. A két osztrák hadsereg élén tehát ekkor magyar ember állott.)

Benyovszkyék a Hadik parancsnoksága alatt álló hadseregben szolgáltak. 1777 június 21-éről is van adatunk az ifjabbikról. És pedig az, hogy Benyovszky Emánuel Prágá-

¹⁸ V. ö. alább.

¹⁹ L. bővebben *Julier*: „Magyar hadvezérek“ 353 old.

²⁰ *Jókai*: „Benyovszky élete“ IV. függelék II. k. 382—423.

ban állomásozik.²¹ Ekkoriban (1777 júniusában) kezd Emánuel először a házasság gondolatával foglalkozni. Csehországból írja bátyjának, hogy szerelmes lett egy bizonyos „Jeanette kisasszonyba“. Ki volt ez? — nem tudjuk. Bátyja persze lebeszéli tervéről. Túl korainak tartja a házasságot öccse számára.²² És hogy mennyire igaza volt, mutatja nem-

Gróf Benyovszky Emánuel.
(Eredetije özv. Ordódy Béláné birtokában.)

csak Emánuel későbbi boldog házaselete, hanem röviddel az események után bekövetkezett az a tény is, hogy Jeanette hátat fordított a szegényebbsorsú Benyovszky Emánuelnek és egy lengyel grófba lett szerelmes. Emánuel szótlanul hallgatta bátyját: lám neki volt igaza. Még jobban igazolta a

²¹ Benyovszky Móricz idézett levelei (II. és IV. kötet.)

²²

” ” ” ” ” ” ” ”

tapasztalt Benyovszky Móriczot a történetek későbbi folyása: a lányt lengyel lovagja: R. gróf is otthagya, amiről persze Móricz sietett öccsét tudósítani.²³

1783. március 3-án főhadnaggyá lépett elő; persze már a „Ferenc-főherceg“ karabélyos ezredben. Függetlenségként adjuk Benyovszky Emánuelnek katonai pályáját hitelesen ismertető személyi „Musterlisté“-jét, melyből pontos adatokat meríthetünk előléptetéseinek időpontjára vonatkozólag.²⁴

Ebből a megtalált személyi lapból tudjuk meg azt is, hogy négy évi főhadnagyság után, 1787 december 1.-i ranggal kapitánnyá léptették elő, ezredénél. A Musterliste kiállításának évében, 1789-ben már javában dúlt a török háború és Belgrád ostrománál magyar fiúk, magyar ezredek esnek el. Itt megint Hadik generális a főserég parancsnoka, aki azonban agg kora miatt átadta később Laudonnak a vezérletet.

Benyovszky Emánuel ez évi háborús beosztásának pontos színhelyét nem ismerjük. Azonban, hogy érdemesen viselte magát, azt a számára néhány év múlva kiállított grófi diplomában²⁵ is elismeri az uralkodó. A háború véres hónapjai közben azonban Benyovszkynak már igen sokat járhatott otthon a gondolata; ugyanis még hadbaindulása előtt, családot alapított. Felesége és Ferenc nevű kislia várta haza az apát az 1789. évben, a török hadjárathól.

Benyovszky Emánuel jó egészségben megérte az 1790-ik esztendő kezdetét is. Most már főleg családjának él és jó né-

²³ Benyovszky Móricz idézett levelei (II. és IV. kötet.)

²⁴ *Bécsi Kriegsarchiv*; „Musterliste d. Erhg. Franz'schen Carabinier Reg. 2. Sept. 1789“.

²⁵ 1788. aug. 9-én, mint „Ferenc fhg“-ezredbeli karabélyos kapitány, feleségül veszi czifferi és kerekesházi Kerekes Judith bárónót, egy 20 év körüli gazdag, teljesen árva lányt. Az újdonsült Benyovszkyné szülei: Kerekes Zsigmond báró, cs. kir. kamarás és tábornok, a Mária Terézia Rend lovagja, — és köpösdi Tolvay Júlia grófnő. — Benyovszkyné gyámja: gr. Balassa Ferenc, a horvát-szlavon bán, v. b. t. tanácsos volt.

Kerekes Judithtól aztán Benyovszky Emánuelnek nemsokára egy kislia is született, akit Benyovszky-nagybátyja után Ferenc névre kereszteltek. A török háborúk idején ez a gyermek már öt hónapos csecsemő volt.

Kriegsarchiv régi katonai házassági anyakönyvek (Militär-Matrikel-Amt.)

Századok 1880 évf. 823—29.

Benyovszky Emánuelre és nejeére l. orsz. lv. nagyszomb. tábla
f. 4 No 624
fasc. 103 „ 1526
„ 149 „ 25.12
„ 188 „ 2388
„ 327 „ 36

Az eperjesi tábla előtt is foly egy perük: fasc. 1762 az. „Post advocatos“ 59,73 és 118 sz. úgyszintén 10474 appell.“ jelzés a táblai osztályon.

hány évig nincs is katonai szempontból feljegyezni valónk róla. Az őt jogosan megillető nyitramegyei birtokok lassan-lassan visszavándorolnak a kezébe: gazdag és befolyásos sógorsága-rokonsága révén sikerül végre — 1789-ben — az ősi Benyovszky jószágokért folytatott pört is befejeznie. Ekkoriban, a török háború szerencsés befejezése után, nyerheti el első kapitányi kinevezését is, mert legközelebbi kinevezésekor már két ranggal feljebb találjuk. Testvérbátyja, a „madagaszkári király“, ekkor már három esztendeje halott. Özvegye, egy szepesi iparoslány, a magyar Felvidékre költözött két szép leányával és később itt is halt meg 1825-ben.

Emánuel pedig részint ezredénél, részint Nyitramegyében tölti napjait. Ekkor már korántse az a fiatal kezdő, „szegény, de jónevű“ kadett áll előttünk Benyovszky Emánuel személyében, mint kezdetben. Magyarul, németül, franciául, latinul és tótul beszélt; megjárta az akkori Közép-Európát és érintkezést tartott fenn francia márkikkal, grófnőkkel és bécsi udvari referendárius-államférfiakkal. Benyovszky Emánuel különben maga is „grata persona“ volt az udvarnál. Még 1777 július 6-án, tehát jó pár évvel ezelőtt, azt írja testvére neki, hogy a „császárné Ófelsége különösen fog rá ügyelni.“²⁶ Alig egy évvel később, 1778-ban, Benyovszky Mórícz tábornok grófi rangot nyer a királynétől, a kancellária magas urainak határozott ellenzése²⁷ dacára. A későbbi II. József császár, a felvilágosodott reformátor, ekkor még csak társuralkodó, így ír miniszteréhez, Kaunitz herceghez, Benyovszky Mórícz érdekében 1779 november 15-én:

Lieber Fürst Kaunitz!

Aus dem nachstehendem Schreiben werden Sie mit mehreren ersehen, was der Graf Benjowszky eigentlich für ein Gesuch darinnen äussert; wenn es ohne grossen Impegno thunlich sein könnte, dass sich der Graf Mercy für den Benjowszky verwendet, so ist mir ganz lieb, wann Sie denselben hizu anweisen wollen.

Wien, den 15. November 779.

Joseph corr (egens).²⁸

Ilyen körülmények között érthető, hogy Ferenc császár és király 1792 november 2-án a bécsi Hofburgban aláírta a fiatalabb testvér: Benyovszky Emánuel grófi diplomáját is.

²⁶ Magyar Gazdaság tört. Szemle 1901. Thallóczy Lajos cikke 318. old.-tól 376-ig és 385—409-ig.

²⁷ L. ugyanott.

²⁸ V. ö. A bécsi cs. és kir. titkos levéltárban levő leveleivel és Weber: „Mémoires concernant Marie-Antoinette“ 1804. London.

(Emánuel ugyanis nem részesedett testvére 1778. évi grófságában.)

Semmi különös érdemet nem sorol fel a grófi diploma²⁹ s éppen ezért azt kell hinnünk, hogy Benyovszky Emánuelnek — bátyja halála után is — voltak jó emberei az udvarnál.

Emánuel akkoriban már három gyermek atyja. A legidősebb fiú Ferenc: fiatalon meghalhatott, mert a grófi diploma már nem említi, a második, Jenő, azonban már szerepel az oklevélben.³⁰ A harmadik fiút Zsigmondnak hívták s ő lett később a család továbbterjesztője. Ekkor még nem élt.

Magasra emelkedett az egykori kis hadnagv: álmai megvalósultak. A katonaságnál megbecsülték, előlépett. Mágmás lett, gazdagon nősült, birtokai, befolyásos rokonai, családja, fiai, utódai voltak. Néhány esztendeig még a katonaságnál szolgált tovább. A francia háborúk kellős közepén azonban egyszerre csak meglepő fordulatot vesz élete: 1796 június havában nyugdíjaztatja magát. Ekkor az őrnagyi címet és jelleget kapta.

Elhatározásának okát nem tudjuk. De azt hisszük, helyesen világitunk rá akkor, ha azt mondjuk, hogy a jóformán minden vágyát, álmát elért 41 éves lovaskapitányban megszólalt a férj, az apa; a családi nyugalom utáni vágy. Hisz maga a császár ismerte el a grófi diplomában, hogy 20-nál több éve szolgálta változatlanul Hadurát. Némi jogcíme tehát volt is eme őhajtésához. Talán a független civil élet iránti vágy is szerepet játszott döntő elhatározásában. Tudta, hogy gyermekeinek szüksége van apjuk életére, egészségére, munkálkodására. Gazdag volt. anyagiilag önálló nagy úr. Céljait megvalósította. Mit akarhatott még?

És mégis: — milyen másképp alakult aztán minden!!! Ember tervez, Isten végez!³¹ Benyovszky Emánuel rosszul számított akkor, amikor nyugalmaztatta magát. A történelmi idők forgandó kereké maga alá temette összes nyugodalmat tervét. Mindjárt elmondjuk, hogyan.³²

²⁹ Csupán azt mondja, hogy Emánuel 20 évig szolgálta a császárkirályt a katonaságnál.

³⁰ A grófi diplomát l. Királyi Könyvek 36. 274 old.

³¹ Még az az adatunk van meg Benyovszky Emánuelről, hogy 1789 tavaszán Nyitrán Révay Ferenc br., Batthyány Alajos gr., Forgách László gr. és br. Szörényi József generális előtt kamarási és csillagkeresztet ősfát állít és ezt beadja Bécsben a főkamerasi hivatalban. (Eredetiek a Csillagkereszt Rend bécsi Itára fasc. 68/680.)

³² Közbevetőleg azonban előbb meg kell e helyen emlékeznünk arról is, hogy az egyik történészünk ama véleményének ad kifejezést, hogy Benyovszky Emánuel baráti ismeretségben állhatott a Voltaire által is megörökített hírneves magyar mérnök zsenivel: Tóth Ferencel, a Dardanellák megerősítőjével. Ugyanis Benyovszky Emánuel grófi dip-

Elmondhatjuk, hogy két évig sem pihent a nyugalmazott őrnagy, hosszú, évtizedes katonai szolgálata után. Alig hogy Nyitrán, jóakaró barátai összegyűltek családfájának hitelesítésére, Benyovszky Emánuel újra a haza hívja. A francia háború új meg új vért, meg nemzeti áldozatot kívánó sorozata nem akart szünni. Túl kezd nőni akkor már a gall-hadsereg azon az időszakon, amikor a forradalmi fővezér kettétörte a kardját a térdén és kijelentette, forradalmáira mutatva: „Ilyen csúrhével pedig nem lehet háborút csinálni.“

Benyovszky Emánuelre szükség van. És a nyugdíjas katonatiszt nem habozik, a már lassan teljesen megszokott kényelmét, biztonságát, szó nélkül otthagyni és még annak az évnek őszén, 1789 augusztusában reaktiváltatja magát.

A 9. sz. gróf Erdődy-féle magyar huszárezredbe osztják be a férfikora delén álló volt lovasőrnagyot. Ősz elején, október 8-án foglalja el új állomáshelyét. Ezrede Olaszországban hadakozik. Amikor Benyovszky „fejést ugrik“ az eseményekbe, éppen a legvéresebb csaták és előnyomulások folynak. A következő tavasz végén, a nyár közeledtével, az osztrák sereg — benne a magyar Erdődy-ezred is — közelgett a nagy erősgű Mantua vára felé. 1799 május 8-án, már magának a várnak ostroma közben történt. hogy kora hajnalban (alig egy órával napkelte előtt) az ellenség 3000 emberével kitört az ú. n. Porta Bradellánál az ostromlott várból. Egy hihetetlenül gyors, mindent elsöprő rohammal sikerült is a körülzáró osztrák sereg balszárnyának „pikét“-jét teljesen visszavernie.

A sikeres kitörés után, az ellenség még hevesebben neki támadt az osztrákoknak és erősen visszaszorította arcvona-

lomáját kiállítás után, Nyitramegye közgyűlése kihirdette; 2 nappal azelőtt pedig a fenti, törődött öreg, Magyarországra királyi kegyelem folytán visszaköltöző egykori kuruc emigráns-fi testimoniálisát vitte helyette egy jó barátja ugyancsak Nyitra megye közgyűlése elé kihirdetni.

Erről a személyről gondolja kiváló tudósunk, hogy Benyovszky Emánuellel lenne azonos. Emellett szól még több, Pálóczi által is felhozott körülmény is, melyek tárgyalása azonban már nem ide tartozik. — Megjegyezhetjük különben, hogy Benyovszky Emánuel grófi diplomáját Baranyavármegye is kihirdette.

(Pálóczi Edgár „Br. Tóth Ferenc a Dardanellák megerősítője“ Bp. 1916. 265. old.)

Pálóczinál tollhiba folytán, Emánuelünk bátyja Móricznak.

— Mindketten nyitramegyeiek: Tóth és Benyovszky Móricz biztosan hallottak egymásról, sőt emberi valószínűség szerint találkozhattak is Párizsban és Bécsben. *Thallóczy* szerint különben érdekes megemlíteni. Benyovszky Móricz II. József császárral is valószínűleg Párizsban ismerkedett meg, amikor is II. József „Falkenstein gróf“ álnév alatt Franciaországban járt és a párizsi életet tanulmányozta.

V. ö. *Andretzky* J.: „Baranyavármegye nemesei“ 17. old. (Benyovszky személyi adatai hibásak itt is.)

lukat. Már a jókora távolságban levő Angeli Chiesa Nuovába és Tosso del Corsoban állottak, amikor az osztrákok visszavonulása még mindig tartott. Az ellenség — vérszemet kapva — egészen a Corta Donna — Montenara — Silvestro vonalig nyomta vissza az osztrák sereget.

Ezt a visszavonulást, a leghősibb önfeláldozással, ép az Erdődy-huszárezred akarta feltartóztatni. Roppant veszteségei voltak, úgy emberben, mint megölt lóban. Erőfeszíté-sük azonban hiábavalónak bizonyult. A súlyos sebesültek közt magasrangú tiszték is voltak. Így szegény Benyovszky Emánuel is, mindjárt a csatározások elején súlyosan megsebesült. Június hó 5-én, néhány hét mulva, a veronai katonakórház ágyán, bele is halt sérüléseibe.³³

* * *

Nyitramegyébe, a várvavárt fiatal családfő helyett, csak a hivatalos gyászír érkezett.

Benyovszkyné özvegyi fátyolt öltött. Ezentúl minden idejét gyermekei nevelésének szentelte. Azonban csak a legkisebb fiút, akit a Mária Teréziás nagyapa: br. Kerekes Zsigmond után szintén Zsigmondnak kereszteltek, nőtt fel. Később a Magyar Tud. Akadémia tagja lett és Brunswick Terézzel együtt ő volt az egyik megalapítója a magyar kisdedóvó-intézménynek is.³⁴ Elvette Draskovich Ágnes grófnőt³⁵ és unokái ma is élnek.

Benyovszky Emánuel özvegyének sok baja, gondja támadt férje halála után, pénzügyi ügyfeleivel. Hitelezőik rájuktámadtak és a két sógornő: a Vieszkán élő özvegy Benyovszky Móriczné, az egykori szépségi szépség és Emánuel özvegye együtt pereskedtek, harcoltak jogaikért nagyszombati aranyművesek és pénzüzérek ellen.³⁶

Sovány vigasz a kiállott szenvedésekért az a posthumus elismerés, ami 1803 május 2-án jött a fiatal özvegynek a bécsi udvar részéről. Ekkor nevezték ki ugyanis csillagkeresztet hölgyé.³⁷

* * *

A Benyovszky névre ma is büszkeséggel emlékezhet minden magyar katona. Benyovszky Emánuel, hősi halált halt

³³ Mindezen eseményeket pontosan leírja *Pizzighelli*: „Geschichte des K. u. k. Husaren Reg. No. 8.” munkájában.

³⁴ Életrajzát *Jókai* i. m. is tárgyalja. V. ö. „Magyar nemzeti Zsebkönyv” I. k. 41. old.

³⁵ Ennek édesanyja egy Orczy bárónő, (Orczy Lőrinc rokona) volt. Gr. Draskovich Iván szíves közlése.

³⁶ V. ö. a fentebb hivatkozott Orsz. Itári perekkel.

³⁷ *Csillagker. rend Itára*, Bécs, VI. k. 861 sz. anyakönyv, Benyovszky Emánuelné promóciója.

Napoleon-korabeli magyar huszárőrnagy élete és tettei, — ha nem is voltak világtörténelmi jelentőségűek, — ma is lobogó, égő példái az igazi hazaszeretetnek. Benyovszky Emánuel a békés, megérdemelt polgári életből lladurának első hívására a harctérre siet — egyenesen meghalni. Már csak ezért egyedül is kiérdemelné rokonszenvünket és figyelmünket.

Benyovszky azonban mindezekon felül is nemcsak értékes, de érdekes ember is volt. Becsületes, bátor magyar férfi, európai műveltségű, sok nyelvet beszélő, párizsi admirálisokkal³⁸ bécsi udvarhölgyekkel, felvidéki nagyurakkal, történelmi személyekkel állandó érintkezésben álló, tehetséges, egykori magyar ember, aki azonban nemcsak a legmagasabb polgári világban, hanem a dombos-lejtős, északitáliei vérrel borított csatamezőkön is megállta a maga helyét. És ami mindennekfelett szimpatikussá teszi Benyovszkyt: ő is célokért küzdő, örömeiben, bánatokban, csalódásokban egyaránt osztozott jószívű, fejlődéseken átment, kultúrált és művelt ember volt.

Kerekesházy József.

Függelék.

„Musterliste
des

Erzherzog Franzischen Carabinier Regiments.

2. September 1789.

Second Rittmeister

Emanuel Benjowszky de Benjov et Urbanov
geb. von Werwoda, Hungarn (helyesen: Verbó)

Jahre alt: 54 1/2

Verheiratet

haben Kinder: Franz 5/12 Jahr

der 1. November 1770 bei Erzhg. Ferdinand Infanterie als Privat-Kadett assentiert den 11. Juli 1774. als Fähnrich zu Siskovich Infanterie transferiert, den 1. Dezember 1775. zum Unter Lieutenant avanciert, den 20. Mai 1778. zum. 2. Rittmeister avanciert.

Hat die normalmässige Heurats Caution von 4000 Fl. in das Wiener Kupferamt gegen Obligation erlegt. (Eredetiye a bécsi Kriegsarchivban, a Franz fhg. 2. sz. carabinier ezr. iratánál.)

³⁸ Magellan kortársai. (V. ö. a Jókai-féle életrajzzal.)

Gróf Heister Siegbert tábornagy amnesztia-levele a székesfehérvári kurucoknak.

Gróf Heister Siegbert császári tábornagy, magyarországi főparancsnokká való kinevezése után, első hadjárata alkalmával jelentékeny eredményeket ért el a kurucokkal szemben. Az eredmények egyik legfontosabbika volt Székesfehérvárnak megszerzése. Székesfehérvár többé nem is került a kurucok kezére. A város megszerzésének egyetlen leírása¹ szerint, 1704 április 8-án, a kurucokkal folytatott eredményes csatározás után, Virmond ezredes a saját ezredének két zászlóaljával és egy zászlóalj dánnal támadásra indult a város ellen. A kurucok gyenge ágyú- és fegyvertűzzel fogadták a támadókat, de felismerve tarthatatlan helyzetüket, fehér zászlót tűztek ki és a város átadását ajánlották fel. Az egyezség hamar létrejött és eszerint a kurucok tartoztak a fegyverüket letenni, a várost megnyitni. A leírás szerint a város átadása az est beállta miatt nem történhetett meg 8-án. Az éjjel folyamán a császári seregek a várost körülzárták, hogy a kurucok menekülését megakadályozzák. Másnap, április 9-én reggel, a császáriak bevonultak a városba és 1200 kuruc hajdu és huszár, továbbá sok városi polgár és paraszt letette a fegyvert és hűséget esküdött a császárnak. A császáriak a legtöbb foglyot hazaengedték s csak egy részüket osztották be a császári csapatokba.

A város elfoglalására vonatkozó leírás néhány pontjával szemben kétségeskednünk kell, ha ismerjük Heister tábornagynak, különben fejérmegyei földbirtokosnak, a székesfehérvári kurucokhoz intézett felszólító és amnesztia-levelét.² Még akkor is, ha ezen egyetlen adat alapján messzebbmenő következtetésektől tartózkodunk.

Maga az érintett levél a következő:

Sacrae Romanorum Imperatoriae Regiaeque Majestatis
Consiliarius intimus, Camerarius, interioris Austriae Praeses
Bellicus Campi Marechallus, uniusque Peditum Legionis
Colonellis, nec non in Regno Hungariae Commendans
Generalis.

Sibertus Sacri Romani Imperij Comes ab Heister: Posteaquam
nuper profligato perfidissimo incendiario Caroli contractisque eius
Viribus, et dissipatis asseclis nunc Arma Justa Suae Sacrae

¹ Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. VI. kötet 145. és köv. lapok.

² Eredetije Fejér megye levéltárában, Acta Politica. fasc. 5. Nro. 4. Anni 1704. jelzet alatt.

Cesareae Regiaeque Majestatis. denuó Caelestem benedictionem Expertes sunt, quod heri non minus hic Albae Regalis residuum perduelionum ex hoc danubÿ latere sat magna deiecti fuerunt strage, quorum etiam aliqua pars in Civitatem Albae Regalis se recepit, ibidemque tam maiori quam minori tormentorum et schlopetorum genere opponere non Erubuerit; hosce rebelles tamen non immeritò Victoriosa mea belli sorte paucis horis quoque subigendos esse minime dubitandum; Cum autem heri ipsimet rebelles turmatin viderint, quod in diversis occasionibus hesternis pro lubitu magnum eorum numerum delere, nec non facilima nunc quoque expugnanda hac Civitate Alba Regali ferocitatem et cruentam Armorum potentiam exercere potuissem, nil ominis tamen ut potius me benignum quam sanguisugam profiteantur et recognoscant. Autoritate plenipotentiaria a Sua Sacra Cesarea Regiaeque Majestate mihi clementissime elargita ÿsdem omnibus et singulis in dicta Civitate Alba Regali existentibus tam primatibus, Comitibus, Baronibus Caeterisque officialibus aut gregarÿs seu quibuscunque ibidem degentibus Incolis, rebellibus et fidefragis notum testatumque facio, quod illis ipsis Praedictis Gratiam Cesaream ac Regiam concedo, promitto ac spondeo et perpetrata facinora haec seu Crimina laesae Majestatis perpetua oblivione abolenda sint; quapropter dicti in Civitate Alba Regali existentes Primates, Comites, Barones, Caeterique officiales gregarÿ seu quicunque complices sese sine mora ad praestationem novum fidelitatis homagium reddere noverint, eo quoque ulteriori vinculo ut nec imposterum directè vel indirectè quidquam contra Servitium suae Majestatis Sacratissimae machinari imò tam modernas adhuc in perfidia morantium rebellum intentiones vel alijs vicibus experiundas revelare velint ac teneantur.

Dabantur Albae Regalis die 9. Aprilis 1704.

(P. H.)

Sibertus Comes ab Heister s. k.

A levél ismerete alapján mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a város átadására vonatkozó megállapodás nem nyerhetett befejezést 8-án, mert Heister felszólító levele 9-én kelt. Továbbá pedig azt is meg kell állapítani, hogy Heister nem követelte a fegyverletételt, amint az az idézett munkában olvasható, hanem csak a hűségcskü letételét és a felkelők szándékainak közlését. A tévedések megállapítása után felmerül az a kérdés is, vajjon az említett munka nem adja-e elfogultan a székesfehérvári csata történetét is. 1200 kuruc hajduról és huszárról beszél, továbbá sok városi polgárról és parasztról, akik a fegyvert letették, holott a levélben csak *aliqua pars* valamelyes része a felkelőknek, akik a városba vették magukat. Feltételezhetjük azt is, hogy a kuruc mezei hadak igazán kevés számban maradhattak a városban. A körülmények ismerete ugyanis erre utal. Károlyi Sándor emlékiratai szerint ugyanis az 1704. év elején az egész Fejér megye a kurucok mellé állt és a fejérmegyei kurucok parancsnokai Ujlaky és Meszleny voltak. Meszleny pedig nem más, mint Meszleny János fejérmegyei alispán, aki a kuruc seregek elmenekülése

után Székesfehérvárott maradt mint parancsnok. Vele nyilván csak a fejérmegyei insurgents kurucok maradtak Székesfehérvárott. Más csapatbeli valóban csak valamelyes.

A város átadásának körülményeire pedig más fényt is vethet az, hogy ugyanakkor, amikor a város kuruc parancsnoka Meszleny János alispán, a megye főispánja, id. Eszterházy Ferenc gróf, Heister tábornagy kíséretében jött ide. A főispán magával hozta Heister tábornagnak 1704. március 29-én, Győrben kelt s Fejér megyéhez intézett felszólító levelét,³ amelyet az 1704. április 9-én, a főispán elnöklote alatt tartott megyegyűlésen a fenntebb közölt amnesztia-levéllel együtt közhírré tettek.

Közli: *Schneider Miklós.*

Adalékok az 1848—49-i szabadságharc 7-ik honvéd zászlóaljának történetéhez.

(Árvey Sándor nyug. járásbíró emlékirataiból.)

Nemrégiben egyik rokonom levelesládájában búvárokodva, ráakadtam néhai Árvey Sándor nyug. járásbíró emlékirataira.

Nevezett, a zalamegyei nagytekintélyű, régi Árvey familia sarja, mint Zalavármegye követe mellé rendelt júrátus, részt vett a nemzet új államéletének alapját és jövőndő kifejlődését biztosító 1848-iki törvényeket alkotó pozsonyi országgyűlésen.

Mikor az önkény és a nemzet millióira nehezedező igazságtalanság ellen megindult a nagy küzdelem, Árvey Sándor a jog zászlója mellé állt, s az elsőik egyike volt, ki felcsapott honvédek és élénk részt vett a Zala, Veszprém és Vasvármegyékből toborzott 7-ik honvéd zászlóalj megalakításában.

Először mint honvédtizedes, később, mint honvédhadnagy végig küzdötte a 7-ik honvédzászlóalj szabadságharcú küzdelmeit, melynek lezajlása után a császáriak fogságába esett, majd, mint közlegényt, besorozták az osztrák császári hadseregbe, honnan évek multán kiszabadulva, hazament és kis birtokán gazdálkodott.

1867-ben az alkotmány visszaállításakor Zalavármegye, árvaszéki jegyzőjének, két év mulva árvaszéki ülnökének választotta meg. 1872-ben a bíróságok rendezésénél pedig Nagykanizsára al-bírónak neveztetett ki, mely hivatali állását egész 1894-ik év november 1-éig viselte, mikor is nyugdíjba ment. Zalaegerszegen letelepedett, hol 1914-ben 88 éves korában meghalt.

Életének és korának történetét, a résztvevő és közvetlen szemlélő pártatlanságával megírt s apróbb részleteiben talán még történelmi kútforrásnak is tekinthető „Emlékiratai”-ban örökítette meg, mely emlékiratok jelenleg legkedvesebb leányának Árvey Emilia ny. állami óvónőnek, zalaegerszegi lakosnak birtokában vannak.

Ezen emlékiratokból, kívánom a nyilvánosságnak átadni az 1848-as 7-ik honvédzászlóalj történetére vonatkozó részeket, —

³ Eredetije Fejér megye levéltárában, Acta Politica, fasc. 5. Nro. 4. Anni 1704. jelzet alatt.

a tisztán családi vonatkozású kisebb részletek kihagyásával — úgy, ahogy azt írója papírra vetette:

* * *

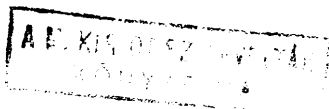
Zalavármegye 1848 május hó első hetében tartott követbeszámoló megyegyűlésének napján történt, hogy ebédután Egerszegen az „Aranybárány“ fogadó kávéházában ültünk többen fiatal emberek, mikor Ihász Dani, „Ernő császári ezredbeli“ hadnagy, kezében rövidnyelű nemzeti zászlóval, hangos zeneszó mellett betört a kávéházba s reánk kiált: „Na Fiúk!... Hadd lássam, ki a legény a csárdában?... Ki mer felesapni honvédnek?...”

Elmondta, hogy gróf Battyáni Lajos magyar miniszterelnök kinevezte őt a 7-ik honvéd zászlóaljhoz főhadnagynak és megbízta, hogy kezdje meg a toborzást Zalavármegyében, ahol a 7-ik honvédzászlóalj lesz felállítva.

Az időben ugyanis a bécsi kamarilla bujtogatására Jellasits Horvátországból készült betörni Magyarországra, a szentesített új magyar törvények visszavonása, a pesti nemzetgyűlés feloszlatása és a kivítt magyar szabadság megfélekezése végett. Lent Bácskában pedig a rációk mozgolódtak erősen, miért is Ferdinánd király hozzájárulásával 12 honvédzászlóalj felállítását határozták el és pedig: az 1-ső és 2-ik zászlóaljat Pesten és Budán, a 3-ikat Szegeden, 4-iket Nagyváradon, 5-iket Győrben, 6-ikat Veszprémben, 7-iket Zalaegerszegen, 8-ikat Pécsen, 9-iket Kassán, 10-iket Debrecenben, 11-iket Kolozsváron, a 12-iket pedig Marosvásárhelyen és vidékén toborozták és szervezték.

Mi, a kávéházban jelenvoltak, természetesen azonnal felesapunk. Mintegy hatan voltunk s azonnal Ihász Danihoz csatlakozva, hangos cigányzeneszó mellett toborozva, megjártuk a várost s estére kelve már közel harmincan voltunk együtt honvédek. — Folyt azután a toborzás s a vidékről — hirtelen futván a dolognak — csoportosan jöttek felesapni, úgy, hogy egy hónap alatt lehettünk már 500-an. Mindenki kapott 20 pengőforint felpénzt, midőn beállott, abból csináltattunk nadrágot veres szegéllyel, fehér foszlányt és kék katonasapkát vörös rózsával, kinézésünk így katonás lett. Ihász főhadnaggyal elmentünk Keszthelyre, innét gőzösön Füredre toborozni. Keszthelyről a gazdasági intézet tanulói mind eljöttek velünk honvédnek.

A 500 főnyi honvéd csapatunknak fele iskolavégzett, vagy tanuló volt, másik fele pedig mesterlegény, zsidó és földművesfiúkból állott. Egy hónap múltán Ihász Dani főhadnaggyunk beosztott bennünket szakaszokba, minden szakaszhoz kinevezett négy tizedest, s az egész csapat számára egy őrmestert, ki Ihász Danival együtt szolgált, régi katonaviselt ember volt, és aki oktatót is bennünket. Mikor így be lettünk osztva, egy délután a napi parancs után főhadnaggyunk így szólott hozzánk: „No fiúk, most már elegen vagyunk ahhoz, hogy valamit kezdjünk!... Én elvezetlek benneteket Muraközbe, hol Csányi László kormánybiztos nemzetőrsége van... Kérek tőle számotokra fegyvert, felgyverkezünk és betörünk Horvátországba, elfogjuk Jellasitsot és véget vetünk a horvát lázadásnak!!“

Mi, természetesen, a legnagyobb lelkesedéssel fogadtuk a tervet és ajánlatot s azonnal el akartunk indulni. — Ihász főhadnagy azonban úgy rendelkezett, hogy csak harmadnap induljunk, mikor el is indultunk. Első nap Söjtör községig mentünk, s ott beszállásoltuk magunkat. — Másnap kora reggel tovább indultunk. Pusztá Szent Lászlón Oszterhuber József megvendégelt bennünket. Délután érkezünk Letenyére, ahol Csányi László kormánybiztos szállásolt.

Utunk fárasztó, mert szokatlan volt, de mulatságos. Volt ugyanis közöttünk egy pincérből lett honvéd, ki jól játszott harmonikán, azt kineveztük a csapat bandájának s előttünk ment harmonikázva. Különösen, ha faluba értünk, ott nyeggette erősen a hangszerét, úgy, hogy a falu népe mind elénk futott, bámult bennünket, s el nem tudták gondolni, miféle „nátió“ vagyunk és honnét jutottunk az ő falujukba. — Rendesen minden faluban „megitattunk“ s ha a kocsmában vagy a boltban valami jófélélt találtunk, azt el is fogyasztottuk. Így meglehetősen megkésve érkezünk rendeltetésünk helyére Letenyére.

Letenyén a vendéglő előtt parancsnokunk felállította a csapatát. Csányi László — ki a vendéglő ablakából nézett bennünket — azt kérdezte: „Miféle csapat ez?...” Mire főhadnagyunk felment hozzá és jelentette, hogy az alakuló 7-ik honvédszászlóalj már felavatott ujoncai, kiket azért vezetett ide, hogy Jellasitsot elfogjuk és a „Mír“ lázadásnak véget vessünk. Csányi kormánybiztos erélyesen megparancsolta a főhadnagynak, hogy azonnal vezesse vissza csapatát Zalaegerszegre, iparkodják azt kiegészíteni, s onnan ne mozduljon, a további parancsot pedig a minisztériumtól fogja kapni.

Ihász főhadnagy, ha valami módon felfegyverezhetett volna bennünket, biztosan megkísérelte volna a tervezett horvátországi betörést, minek természetesen a csapat pusztulása lett volna a következménye, mert a varasdi Drávahídnál kellett volna betörni, a hídfő pedig „reduttal“ meg volt erősítve, ágyúkkal és katonai őrséggel megrakva.

Másnap korán reggel indultunk visszafelé. Mint vert had, lehangolva, búsan indultunk vissza, fájlalva a kudarcot, mert el nem hittük, hogy ne sikerült volna a vállalatunk.

Harmadnap visszaérkezünk Zalaegerszegre, de többé már nem volt a csapat az előbbi lelkes fiatalság, megszegyenítve éreztük magunkat.

Azután rövid időre a minisztérium Szombathelyre rendelt bennünket, ahová ugyancsak Ihász főhadnagy vezetett el. Csapatunk Szombathely mellett, Olad nevű kis faluba lett kiszállásolva.

Olad falucskában tán egy hónapig voltunk. Új parancsnokot is kaptunk, Kovács József tapolcai születésű nyugalmazott huszárfőhadnagyot, — Oladról a vas megyei Vép községbe mentünk, ahová a másutt is toborzott összes 7-ik honvédszászlóaljbeli ujoncok is jöttek és ahol a zászlóalj megalakítása történt meg.

Őrnagyunk lett Petykó nevű nyugalmazott gyalogos tiszt, ki hat századba osztott bennünket, s akit mivel közbélyes bajban

szenvedett, alig láttunk többet. — Az első század parancsnoka Czinnern Károly erdélyi származású százados lett, a 2-iké Romy András vasmegyei öreg kiszolgált katona, a 3-iké Vouvermann Ferenc nyugalmazott huszárszázados, a 4-iké Kovács József tapolczai származású nyugalmazott huszárfőhadnagy, az 5-iké gróf Stahrenberg István, rendkívül alacsony kisemberke, előbb császári lovasezredbeli kapitány, a 6-iké Dióssy Dénes nevű magyar katonás egyén. Én a harmadik századba lettem beosztva és tizedesi rangot kaptam. Tisztjeim voltak: Bán Sándor főhadnagy, előbb zalaegerszegi megyei irnok, kiszolgált gránátos őrmester, Tertyánszky József hadnagy tótmegyeri fiatalember és Szél Mihály hadnagy, kiszolgált huszároőrmester. A többi századoknál tisztek lettek: Rainer Aladár, Huszóci Dénes, Hutiray Lajos, Krizsán Károly, Szél János, palini Kiss Sándor, Inkey János és még többen, kiknek nevére nem emlékezem.

A zászlóaljunk ilyképpen rendezése után Petykó őrnagyunk nyugalomba vonult s helyettese Czinnern Károly százados, az első század parancsnoka lett. Segédtsisztje Rainer Adolf főhadnagy az összes tisztek között a legtanultabb tiszt és leglelkesebb magyar, bár német létére a vezényszavaknál többet alig tudott magyarul. A zászlóalj, századonként Szombathely környékén lett elszállásolva. Az első század Szombathelyen.

Július hóban, mikor már zászlóaljunk 1000-nél több tagból állott, Pápara rendelték bennünket, s oda Jánosházán és Somlyóvásárhelyen át vonultunk be. Pár napig még itt folyt a toborzás, úgy a városban, mint a környékén, s mikor létszámunk elérte az 1200 embert, a toborzás be lett szüntetve, s rendszeres kiképzésünkhöz fogtak. Ez azonban nagyon nehezen ment, mert tisztjeink nagyobb része azelőtt lovas volt, s így a gyalogosok teendőit nem igen tudták.

Pápan kezdtek meg a zászlóalj felruházását. Minden ember kapott kék magyar nadrágot vörös zsinórral, „kétlit“ (kabátot) zsák szövetből és sziürke köpenyegét. Zászlóaljunk bandát is alakított 20 felfogadott zenészből, kik fúvó hangszerekkel lettek ellátva; karmesterük valami Kaczér nevű pesti képzett zenész volt. — Fegyvert már Szombathelyen kaptunk, minden ember „cinderes puskát“, mely az időben a legújabb és legjobb szerkezetű volt.

Augusztus közepe táján a hadügyminiszter Pesten át, a lázadó rációk ellen Bácskába rendelt bennünket. — Páparól, Városlődön át elindultunk Veszprém felé, de harmadnap Veszprémtől két órányi távolságban már új rendeletet kaptunk, mely szerint gyorsított menetekben Muraközbe kellett sietnünk, hol Jellasits betérését minden órán várták.

Visszafordultunk és részint kocsin, részint ökrös szekereken Sümegen át Nagykanizsára vittek bennünket, ott megállapodásunk lett néhány hétre. — Az első honvédszászlóalj, több más zászlóaljjal, a Miklós és a Sándor huszárokkal és számos nemzetőrrel ekkor már benn voltak a Muraközben.

Szeptember második felében Jellasits, erős hadtesttel, grani-
csárokkal, rendes lovasezredekkel és elégséges ágyúkkal Varasd-

nál csakugyan betört. — A mi hadparancsnokunk először Ottinger tényleges szolgálathban álló osztrák tábornok volt, ő azonban mindjárt átszökött Jellasitshoz, s új hadparancsnokunk Teleki Ádám nyugalmazott tábornok lett.

Teleki tábornok és több a császári rendes ezredektől származó főtiszt azonban kijelentette, hogy Jellasits serege ellen nem harcolnak, mert annak is császári katonái vannak és így esküszegést követnének el, ha bajtársaikkal harcba bocsájtkoznának.

Csányi László kormánybiztos ily körülmények között a visszavonulást rendelte el, s Keszthelyig visszahúzódtunk. Ide az az értesítés jött, hogy Jellasits a Balaton zalai partján utánunk indult, mire mi Kis Komáromig elébe mentünk, hogy csatát fogadjunk tőle. Jellasits azonban nem jött a zalai oldalon, hanem Somogyban vonult Pest felé, parancsa lévén, hogy Pesten az országgyűlést oszlassa fel, a magyar minisztériumot tegye le és mint az ország katonai kormányzója, csináljon rendet.

Mi a zalai parton Keszthelyen át Tapolcára vonultunk, ide az az értesítés érkezett, hogy Jellasits mégis a zalai parton jő, tehát visszamentünk Keszthely felé, mert Keszthelynél ütköznünk kell vele. Ez a hír sem volt igaz... Mi tovább vonultunk egész Székesfehérvárig. Itt új honvédseregek is csatlakoztak hozzánk. Emlékezetem szerint: Ivánka Imre ezredes csapata, a borsódi önkéntesek két zászlóalja, egy pár újonnan szervezett honvédszászlóalj, a princ „Protz“ ezred egy zászlóalja, Perczel Mór őrnagy vezénylete alatt a „Zrinyi“ csapat, Frangus N. őrnaggal, a „Hunyady“ zászlóalj, úgy, hogy seregünk mintegy 12 ezer gyalogosra szaporodott, két ezred huszársággal, a Miklós és Sándor huszárezredekkel, kik utóbb az egész szabadságharc alatt a legjobb katonáknak bizonyultak.

Fehérvárott egy nap az az értesítés érkezett hozzánk, hogy Roth és Filippovits tábornokok parancsnoksága alatt Jellasits jobb szárnyát képező 6000 rendes katonaságból álló sereg bennünket oldalról támad meg, mire a városon kívül s attól nyugatra csatarendbe állítottak bennünket. De ez a hír ezúttal is valótlannak bizonyult, s mivel azt a helyet, hol állottunk, nem találták döntő csatára alkalmasnak, az egész sereg Sukoró fehérmegyei községig vonult, hol tábortáborba szállottunk.

Itt jött hozzánk Moga osztrák tábornok és átvette seregünk parancsnokságát. Itt kaptuk meg Pestről az ágyúkat, két üteget, Mack József honvéd tüzértiszt parancsnokkal, itt vált meg tőlünk főhadnagyunk, Ihász Dani, kineveztetvén Pestre egy újonnan felállított honvédszászlóaljhoz századosá.

A mi zászlóaljunk, a Zrinyi és Hunyadi csapattal és az újonnan érkezett Württemberg huszárok egy osztagával, Répásy Mihály huszárornagy dandárparancsnoksága alatt, a dinnyési pusztán a hadseregünk balszárnyát képezte, feladata lévén egyúttal, ha az Ozora körül táborozó Roth és Filippovits serege csatlakozni akarna Jellasits főseregéhez, azt szorítsuk vissza. De Róth és Filippovits serege kifáradt volt, nem közeledhetett. Ozoránál táborozott.

Jellasits szeptember hó 29-én Pákozdra érkezett s rögtön

csatarendbe állítván seregét, a csatát megkezdte. Szép, tiszta, napos idő lévén, jól láttunk minden mozdulatot. — A mi csapataink Sukoró és Pákozdi községek között levő szőlő mellett, egy csekélyebb emelkedésű domb alatt foglaltak állást. — A Miklós huszárok egy százada jól előre tolvá, egészen közel volt az ellenség által elfoglalt térséghez. Amint az ellenség gyalogsága megindult a harctér közepén levő s az egész harctér átmetező szárazárok elfoglalására, huszáraink visszavonultak a főcsapathoz, az ellenség pedig megkezdte az ágyúzást.

Mack ütegeinek fiatal honvéd tüzérei az első ellenséges ágyúszóra a „Szózat”-ot kezdték énekelni s addig el nem hagyták, míg parancsnokuk „tüzet” nem parancsolt.

Az ágyúzás mindkét részről megkezdődött, s Mack honvéd tüzérei oly jól lőttek, hogy Jellasits tisztjei azt hitték, francia tüzéreink vannak.

Jellasits grancsárai időközben a szárazárokba húzódtak. Ezeknek kiűzésére az első honvéd zászlóalj lett kirendelve. A zászlóalj feladatát rövid idő alatt teljes sikerrel megoldotta, kiszorította az árokból a grancsárokat, kik futva menekültek s a csatateret északról környező szőlőhegyekbe vonultak és az ott levő pinceépületek mellett meghúzódtak. Tüzéreink ekkor a pincék mellé csoportosult horvátok közé lőttek, oly jól, hogy azok a szabadba kilépni nem mertek, s a közibök csapódó golyók igen sokat megölhettek közülök. Ordítózásaik még mihozzánk, a balszárnyra is elhallatszott.

A mi zászlóaljunk — mivel a balszárnyon lévén, nem vittek bennünket a tűzbe — mindjárt a csata kezdetén felmondta az engedelmséget, s elindult, hogy ő is a tűzbe menjen, mert mint kiabáltak: „Nem azért jöttek, hogy a bajtársaik harcát nézzék, hanem, hogy velük együtt harcoljanak!” Répásy dandárnokunk hozzánk jött s megnyugtatta legényeinket, igérvén nekik, hogy meglehet, már félóra mulva ő vezeti őket a harcba, a dél felől jövő ellenséges tábor ellen, ... de az is meglehet, hogy nekünk Jellasitsot kell hátba fognunk s akkor Jellasits egész serege végveszélybe juthat. „Az a jó katona fiaim, — mondta — aki nemcsak vitézül verekedni, hanem engedelmeskedni is tud!” Mire a parancsnok éltetésével a legénység belenyugodott a helyzetébe.

A csata javunkra dőlt el, az ellenség minden ponton vissza lett verve. Egy ellenséges csoportnál fehér kendőt lobogtattak a mieink felé, mire Ivánka ezredes átlovagolt hozzájuk, de csel volt s Ivánka ezredest elfogták, azonban a mieink is fogtak el horvát főtiszteket, azokkal csakhamar kicserélték.

A csata szünőfélben volt már, mikor Percel Mór őrnagy a Zrinyi és Hunyady csoporttal, és egy csapat Miklós huszárral Tác és Ozora felé elment, hogy Roth és Filippovits seregét felkeresse. Roth és Filippovits azonban Ozoránál tovább nem tudott haladni, mert serege — mind kiszolgált öreg grancsár legénysége lévén — kifáradt, étlen volt, és az engedelmséget megtagadta. Mikor Percel seregével közeledett hozzájuk, fegyvereiket gulába rakták és minden ellenállásról letettek, pedig jóval többen voltak Percel seregénél. Róth és Filippovits kény-

telen volt magát megadni. Lefegyvereztetvén serege, nemzetőrségünk Pécsen át hazájukba kísérte a horvát határszélig. Tisztjeik azonban hadi foglyokká lettek.

A Pákozdnál győztes seregünk a horvátokkal 48 órára fegyverszünetet kötött. A csatatéren levő száraz árok volt a választó vonal, azon át előre haladni egyik félnek sem volt szabad, azonban mindegyik fél megtarthatta az állását.

Este a mi seregünk a sötétben elindult Baracska község felé, hol állítólag kedvezőbb hadállás volt. Baracska a csatahelytől jó két órai járás lehetett. Utközben éjfél tájban nagy szél, utánna zuhogó zápor jött. Reggelre elértük Barackát, ahol a 48 órai fegyverszünet végét beváztuk.

A horvátok azonban a csata utáni éjjel felkerekedtek és Fehérváron át futva mentek Mór és Győr felé. — Fehérvárot 1500 embert Jellasits seregéből hátrahagyott, azzal, hogy várják be Roth és Filippovits seregét s azzal egyesülve kövessék őt Győr felé. — Roth és Filippovits serege azonban Percel Mór által elfogatván nem jött Székesfehérvárra, mire az ott rekedt 1500 horvát katonát lefegyverezték.

A fegyverszünet letelével a mi seregünk is megindult Jellasits serege után, de nem tudta utólnéri. Csupán a Miklós huszárok egy kis csapata ért utól Mosonyban Jellasits seregéből 15 „szerezsán“-t, akiket a piacon felkoncoltak. A szerezsánok szerb bőbugyogós, vörös köpönyeges és vörös török sapkás, vad, rablásra kész testőrei voltak Jellasitsnak, kik semmiféle kegyelemre nem voltak méltók. Jellasits seregében voltak „báni huszárok“ is, mieink „banderisták“-nak nevezték őket. Ezek szárnalmas kinézésű lovasok voltak. Lovaik apró és sovány állatok, a huszárok öltözete Mária Terézia korából maradt, felül széles, alul szűk nagy csákoval, egyévre nem szabott nadrággal, dolmány-nyal s bő mentével, úgy hogy az egyik majd belefulladt olyan bő volt a ruhája, míg a másik a ruha szűk volta miatt majd megfulladt. — Egy ilyen lovas közvitézt is fogtak a huszárok, s elnevezték „Jézus Mária huszárnak“. Ezt egy közhuszár magával hozta a táborba, s pajtásainak azt mondta, azért fogta el, hogy este a tűz mellett legyen mivel mulatniok, és körül vezette a táborban, mintha kecskét vezetett volna.

Jellasits, Győrön felül seregének hasznavehetetlen részét, a népfölkelőket Kőszeg felé haza küldte, maga pedig megmaradt seregével kifutott Ausztriába és Schönbrunnban táborba szállott. Ekkor Bécs városa még tartotta magát a császáriak ellen, bár akkor már körül volt zárva, de a császáriak nem érezték magukat elég erősnek az általános rohamra és csak kisebb össze ütközések történtek köztük és a városiak között. A magyar sereg, közte a mi zászlóaljunk (7. honv. zlj.) ekkor Pandorf mellett táborozott. Kétszer is megindultunk a Lajtán át Ausztriába, de mind a kétszer egy napi járás után visszatértünk Pandorfba. Itt Vouvermann századosom elvált tőlünk, az eszéki várba lett egy új zászlóaljhoz őrnagynak kinevezve, s századparancsnokom Bán Sándor főhadnagy lett.

Két-három napig még Pandorfon táboroztunk, midőn ismét elindultunk Bruckon át Ausztriába. Első nap Stixneusiedl vá-

roskáig mentünk, hol a mezőn háltunk. Reggel korán tovább indultunk, de rövid menetelés után megállottunk, s az egész sereg zászlóaljként sorban felállott. Kossuth Lajos érkezett meg, szemlét tartott a sereg felett. Fehér lovon volt tűzérközegény egyenruhában. Minden csapat előtt megállt s rövid beszédet mondott. Előttünk azt mondta „Megkéstünk fiaim! Előbb kellett volna jönnünk, de nem lehetett, mert az akadályokat csak most tudtam eltávolítani... Jönnünk pedig kellett, mert Bécsnek nagy szüksége van a segítségünkre s becsületünkben áll, hogy segítségére menjünk, az is segített nekünk többször és több módon“.

Ugyis volt. — Mint a pozsonyi országgyűlésen jelenvolt jurátus én is jól tudtam, hogy midőn az országgyűlés több ízben deputációt küldött Bécsbe, hogy bizonyos dolgokat a királytól kivívjon, a bécsiek erős tüntetéssel kényszerítették a kamarilát engedésre... Ezenkívül számtalan fiatalember jött Bécsből hozzánk és beállt honvédnek. — A bécsi egyetemi ifjúság pedig ezer egyénből álló légiót alakított és jött hozzánk. Ez a csapat, — a légió — keresztül harcolta az egész szabadságharcunkat az erdélyi csapatnál Bem tábornok alatt. — Ezeknél fogva tényleg becsületbeli dolgunk volt Bécsset megsegíteni, mivel már akkor Windischgrätz egész erővel megtámadta.

Kossuth Lajos távozása után elindultunk s estig mentünk és este egy sík mezőn táborba szálltunk, ahonnét már a Szent István templom tornyát is láttuk. Mikor besötétedett, látszott, hogy Bécs több helyen ég, az ágyuk pedig folyton dörögtek. Azon az éjjelen semmit sem aludhattunk, folyton őrzőjáratot kellett a vidéken teljesíteni, pedig nappal is folyton talpon voltunk.

Másnap hadseregünk csatarendbe lett állítva, akkor azonban már Bécs elesett, a császáriak bevették. — A mi dandárunk Répásy őrnagy parancsnoksága alatt ismét a balszárnyra jutott. Zászlóaljunk Raupachnál állott. — A faluból százados hársfator vezetett a Kálváriához, egy magas fallal körülvett kápolnához. Tözsomszédságában pedig homokba ültetett szőlőkertek voltak tökéletesen róna földön gyepűvel szegve. Egy századunk a kápolna udvarában vett állást, a többi század a szőlőkben, két századunk pedig a faluban volt tartalékban.

A csatát a jobb szárnyon október 30-án reggel Gíjon Richárd ezredes és Görgey Artur kezdték meg Schwechát-nál. Az előttük levő horvátokat rövid idő alatt a faluból és tovább a másik faluból Mansfeldből kiszorították s győztesen haladtak előre. — A középhad azonban nem tudott előrejutni, miért is a győztes jobb szárnynak is meg kellett állni és Schwechátig visszajönni.

A mi zászlóaljunkra reggel 9 óra tájban kezdtek ágyuzni és rakétából löni. A nagy távolból jött rakétalövés több fíradt golyója csapatunk mellett elállott. Legényeink a sorból kiszaladtak, felszedték a golyókat, tarisznyába rakták, hogy majd otthon megmutassák, ha hazajutnak. — Egy rakéta a zászlóaljunk felett pattant el, bár kárt nem tett, őrnagyunk úgy megijedt, hogy azt is elfeledte, hogy magyar katona, németül vezényelt. „Rechs um mars“ és lovának sarkantyut adván, benyargalt a faluba. Együtt volt ekkor az egész zászlóalj, de a fele a

4—5 és 6-ik század vele futott az őrnaggyal a faluba. Mi az 1—2 és 3-ik század azonban megálltuk a helyünket. — A 6-ik századnál ekkor már nem volt ott a Diósy százados, különben azt hiszem, az őrnagyot megállította volna. — Az én századparancsnokomról se tudtuk hová lett, nálunk Hutiray Sándor főhadnagy tartott rendet, s századunk meg is állotta a helyét a nélkül, hogy kényszeríteni vagy rábeszélni kellett volna. Rövidesen azután az elszaladt rész is visszasompolygott, az ott maradottak gunyolása közben. Őrnagyunk azonban sokáig nem mutatta magát.

E közben a csata folyt. Szerencsétlenségünkre egy ellenséges golyó a komáromi nemzet örök közé csapott, kik mellett a középen tartalékban voltak a „kaszások“. Szétrebbent a 3000 kaszás és olyan zavart okozott, hogy még a vitézül harcoló Miklós huszároknak is vissza kellett vonulni, Móga a fővezér pedig leesett a lováról s jelentette Kossuthnak, hogy lemond a fővezérségről, mert megsérült.

A jobb szárny még mindig előnyben volt, a balszárny sem vonult hátrább egy lépéssel sem. Kossuth haditanácsot hítt össze s ott Görgey Arturt bízta meg a sereg visszavezetésével, ki megígérte, hogy azt baj nélkül teljesíti.

Hadseregünk délután 2 óra tájban megkezdte a visszavonulást, a császáriak nem mertek üldözni bennünket, féltek, hogy Bécsből támadás történhetik ellenük. A mi zászlóaljunk egy szakasz Würtemberg huszárral és három darab három fontos ágyúval Raupachnál lett hagyva, hogy esetleg az ellenséget feltartóztassa. Kétszer jött is felénk erős lovas csapat, először egy divízió vasas német, azután pedig uhlánusok, de ágyúink egy pár lövésére visszavonultak. Négy óra felé, mikor már alkonyodni kezdett, mi is indultunk a seregünk után. Egy darabig ágyúink folyton dolgoztak. Egyik lőtt, a másik lövéstávolságra lemozdonyozott, a harmadik pedig vonult vissza. Ez így tartott felváltva, míg egy fiatalos erdőbe — csalitos ültetés — értünk, azután se a vasasokat, se ágyúinkat nem láttuk, de szerencsére ágyúink épen visszavonultak. Egész nap nem ettünk, folyton talpon voltunk és nagyon kifáradtunk. Éjfél tájban érkezünk Fischamend nevű kis városkához, mely mellett a tűztől megvilágított tábor látszott. Megörültünk, hogy most már megnyugodhatunk és kapunk enni... Nem úgy lett... A tábor üres volt, s csak azért gyűjtöttak tüzeket, hogy az ellenség azt higvje, hogy ott van a seregünk, pedig az tovább is visszavonulásban volt. Nekünk se volt szabad bemenni a táborba, hanem reggelig a városon kívül őrködni kellett, s ha ellenség jönne, azt visszatartani. Keserves és hosszú éjszaka volt az... Reggel is a nélkül, hogy egy falatot ehattünk volna, tovább mentünk, vissza a hazánk felé... Mentünk egész nap, teljesen más vidékeken át, mint jöttünk, csak estefelé, teljesen kiéhezve érkezünk Köpcsény-be, ahol hadseregünk táborozott... Első dolgunk volt összeszámolni, hány emberrel érkezünk a táborba, s kitünt, hogy mindössze öt és fél százan voltunk (550). Zászlóaljunk nagyobb része, több mint 600 ember vagy elesett, megsebesült, vagy az éhségtől és fáradtságtól elgyötörve kidőlt, utközben a sorból elmaradt és többé

soha sem láttuk őket... Hová lettek? Mi történt velük?... a jó Isten tudja!

A táborban gulyást kaptunk, azután végig nyultunk a puszta földön s elaludtunk. Éffél tájban „riadót” vertek. Fel kellett kelni és fegyverbe állni. Simonits császári tábornok Morvaországból Holicnál betört a hazánkba a Kis Kárpátokon át. A mi zászlóaljunk, az első honvéd zászlóalj, az Ernő ezred egy zászlóalja, s még egy zászlóalj gyalogság, továbbá egy divízió Miklós huszár és két üteg ágyú Gijon ezredes parancsnoksága alatt ellene indított.

Rögtön kellett indulni. Reggel virradatkor Pozsonyba érkeztiünk s a koronázási dombnál megpihentünk. — Pozsonyból hamarosan lövonatu vasuton tovább szállítottak bennünket Nagyszombat felé. Az első állomásig mi sem történt, de már a második állomáson túl egy falu közelében le kellett szállnunk a kocsikról, mert az a hír jött, hogy Simonits serege Nagyszombatot elhagyva szembe jön velünk. A falun felül egy szántáson tömegbe állították zászlóaljunkat s hideg esőben ott kellett állnunk hosszú ideig. Aznap se kaptunk enni, át voltunk ázva, éhesen, álmosan, kimerülten nagyon keserves volt a helyzetünk. Egyszerre a zászlóalj legénysége felkerekedett, s bennünket tiszteket és altiszteket otthagya bement a faluba s ott elszállásolta magát. Egy ideig mi még kintmaradtunk, végre mi is utánna mentünk embereinknek. Akkor már minden ház, minden elfoglalható hely tele volt katonasággal, úgy hogy csak nehezen tudtunk magunknak helyet szorítani.

Másnap szép tiszta időben tovább mentünk Nagyszombat felé, mely csak pár óra járásnyira volt tőlünk. Utközben értesültünk, hogy Simonits arra a hírre, hogy nagy magyar sereg közeledik feléje, elhagyta a várost, s futva visszavonult azon az uton a melyen jött. Nádasd felé a fehérhegyi átjárón. — Délben beérkeztünk Nagyszombatba. A városiak hoztak ki számunkra étel-neműt, mit állva elfogyasztottunk, azután utra kellett kelni Simonits után, hogy a fehérhegyi átjárónál, utól érhessük. Azonban annyira megelőzött bennünket, hogy csak a Miklós huszárok érték el a fehérhegyek lábánál Nádasdnál az ellenségnek egy utócsapatát. Egy zászlóalj galíciai rendes katonaság, tömegben várta a huszárokat, de a Miklós huszárok hamarjában szétrebbentették a tömeget. Sok elesett közülük, vagy megsebesült, nagy része azonban a közellevő erdőbe menekült s azon át főcsapatjuk után elmentek. — Nádasdnál mi sokáig álltunk, míg a huszárok a tájt átkutatták, csak mikor jelentették, hogy a környéken nincs ellenség, szállásoltak el bennünket a faluba.

Reggelre hírt vettük, hogy a Fehérhegyeknek nevezett Kis Kárpátokon át vezető utat az ellenség ledöntögetett fákkal eltorlaszolta, járhatatlanná tette, azért reggel kisebb csoportokban mellékutakon át indultunk az ellenség után. Valahogyan egy üteg hat fontos ágyut is át tudtak a hegyeken szállítani, melynek fedezetére az én századom lett kirendelve. Jablonic nevű falut az ellenség utóhada még megszállva tartotta, de tűzéreink ágyuzni kezdték őket s rövid időn a faluból kivonulni kényszerítették. Mi az üteggel futva mentünk utánuk, de a falu végén

egy mély árku hegyi patak hidját az ellenség előttünk felszedte, míg azt helyre állítottuk, elmenekültek. Nemsokára az egész hadseregünk átkelvén a hegyeken, rendes csapatokban indultunk Szenic felé üldözve a németeket. — Szenicen elszállásoltuk és jól kipihentük magunkat, s új erőt nyerve másnap ismét elindultunk az ellenség után Holics felé; de mire a Morva folyóhoz értünk az ellenség már átvonult a folyón Morvaországba, ahová nekünk nem volt szabad átmenni. — Aznapot a folyó partján töltöttük. Én századommal előőrsre rendeltem a Morva folyó hosszában. Magyarországi partja a folyónak kaszáló volt, sem fa, sem bokor rajta, fedezetet tehát nem nyújtott, a morvaországi partja ellenben fűzfával és bokrokkal volt sűrűn beültetve, honnét a császári vadászok egész nap lövöldöztek. Több őrszemünket meg is sebesítettek vagy lelőttek a németek. — Itt kapott a mellébe golyót Rainer Aladár századosunk is, ki rövidesen belehalt sebesülésébe. Ő volt zászlóaljunk legképzetlebb, leglelkesebb tisztje, jóllehet császári generális fia volt, s a császáriaknál részesült katonai nevelésben, mégis testtel-lélekkel szolgálta a magyar ügyet. Legyen áldva haló poraiban is!

Következő napon a Morva folyón levő hidat az ellenség ágyuval szétrombolta, s mi visszavonultunk Nagyszombatig, hol Gijon Richárd parancsnokunk elhagyott bennünket, visszament a főhadereghez Pozsonyba. Helyét Ordódy Kálmán őrnagy foglalta el, ki egyáltalában nem bizonyult alkalmasnak a dandárparancsnokságra. Bár megfelelő katonai képzettsége volt, nem volt elég erélyes, tétovázó, késedelmeskedő volt minden tetteiben. Gijon ezredessel a Miklós huszárok is elmentek tőlünk, helyettük az új Hunyady huszárezredből jött két század hozzánk. — Ekkor én már hadnagyi előléptetés előtt állottam, sajnos — nem tudom mi okból — előléptetésem csak két hónap múlva érkezett meg hozzánk.

Nagyszombatból visszarendelték seregünket Nádasdra, mikor is a mi zászlóaljunk Binóc nevű tót községben lett elszállásolva, a többi zászlóalj pedig Nádasdon és Szomolány községben, de nemsokára a mi zászlóaljunkat is Szomolány-ra helyezték. — Itt voltunk december közepéig s a Kis Kárpátokban nagyon nehéz előőrs szolgálatot teljesítettünk, egyébként december 6-áig csendes volt a szolgálatunk, egymást az ellenséggel nem nyugtalanítottuk. December 6-án azonban Miklós napján azt mondták, hogy a galíciai polák császári katonák görög ó hitűek s nagy ünnepjük Miklós napja. Csináljunk nekik egy kis mulatságot, támadjuk meg őket, hihető, hogy nem várják a támadást s nagy lesz náluk a zavar.

December hó 6-án virradatkor az első honvédszászlóaljtlól egy század érkezett hozzánk, azzal a parancssal, hogy a század megtámadja az ellenséges előőrsöt s az én századom legyen a tartalékja, s ha az visszaveretnék, vegyük mi át a harcot, hogy az visszavonulhasson. — Az első zászlóalj támadó századánál egy fiatal hadnagy vezette a csatárláncot. — Rövid, fehér szürdalmány volt rajta kivarrva piros rózsákkal és tulipánokkal. Mikor elment mellettünk, mondtam neki: jó lesz a tulipános szürt hátrahagyni, mert az ellenségnek igen jó célpont lesz. „Eh! Nem

felek én" felelte hetykén s tovább ment. Alighogy megkezdődött a harc, egy negyedórára rá legényei puskán hozták hátra, átlőtték a combját. Nemsokára támadó százada is visszavonult, s a mi századunknak kellett átvenni a harcot. Irányi Lajos hadnagy volt a parancsnokunk, aki hozzám jött és megkért, hogy én rendelkezsem, mert ő nem tudja, hogy mit kell tenni. Hamar felszaltam embereimet csatárláncba és lassan lövöldözve visszafelé húzódtunk, a mint az rendelkezve volt, az előrsünkhöz. Ennél a csatározásnál úgy az első zászlóaljtól, mint a mi századunktól többen estek áldozatul, sokan megsebesültek, és én is kétszer voltam életveszedelemben, mind a kétszer az előttem levő honvédek lőtték le. — Elestett embereimet elföldeltük, keresztet is tetünk sírjuk fejéhez, s ezzel a napok eseményei visszazökkentek a rendes kerékvágásba; és 8 napon keresztül rendes lefolyása volt a dolgainknak.

December közepén, 14—16-án azonban az ellenség az egész vonalunkon támadást intézett ellenünk. Windischgrätz ugyanis vegeztén a bécsiekkel, főhadával megindult Magyarországba, azt is meghódítani. — Az ellenség centruma Windischgrätz parancsnoksága alatt a lajtai Brucknál tört be, jobb szárnyát Jellasits vezette Sopron és vidéke ellen, bal szárnyát — mely velünk szemben állott — Simonits tábornok. — A mi főszeregünk Köpcsény és Pozsony környékén volt, fővezére Görgey Artur. Balszárnya összeköttetésben a főszereggel Sopron körül volt gróf Esterházy Pál ezredes parancsnoksága alatt, a jobb szárnyát pedig a mi csapataink képezték Ordódy Kálmán őrnagy, dandárparancsnoksága alatt.

A velünk szemben álló Simonits tábornoknak minthogy erősítéseket kapott 7—8000 főből álló serege volt, jól ellátva ágyúkkal, rakéta ütegekkel, úgy lovas mint műszaki csapatokkal. A mi seregünk állott: az első, és 7-ik honvédzászlóaljból, az Ernő ezred 5-ik zászlóaljból, két század Hunyady huszárból, egy (vagy két) üteg 6 fontos és két (vagy három) üteg 3 fontos ágyúból. Tűzérségünk gyenge kiképzésű újoncokból állott, a Hunyady huszár századok azonban legnagyobb részben kiszolgált öreg katonák voltak s igen jól megállták a helyüket.

Midőn hírét vettük, hogy az egész császári sereg hazánk ellen indult, századommal előrszolgálaton voltam. Századosunk a kapott parancs értelmében bevonta az előrsöket s századával elindult seregünkhöz Nádasd felé. — A Nádasd előtti mezőségen már az egész seregünk fel volt állítva csatarendbe, a mi zászlóaljunk azonban, mint a lövések közeledéséből következtetni lehetett, a közeli erdőben visszavonulva harcolt az ellenséggel, míg szétszóródva a többi századaink is beérkeztek a főszeregünkhöz. — Ordódy három századot csatárláncba rendelt az erdő ellen, melyet az ellenség most már megszállott — de mert jobb oldalról a császári vadászok már oldalba támadtak, balfelől pedig egy divízió vértés fenvegetett bennünket túlszárnyalással, visszavonulást rendelt el. Ekkor már a mi szállásainkról Szomolányból, Nádasdból és Binócról, a századok „bagázsijával" mind elmenekültek az ott hagyott embereink, és soha sem találkoztunk többé velük. Nagy szerencse volt, hogy midőn a

bagázsias szekereink a községekből kijöve egy mély medrű hegyi patak hídján áthaladtak, a hídat felszedték, így az ellenség sem őket nem üldözhetette, se minket nem támadhatott; s lassankint az ellenség el is maradt.

Nagyszombatba vonultunk, az ellenség nem követett bennünket. Éjjel a lóvonatu vasut töltésén tovább indítottak bennünket Szered felé, hol a Vág folyón átkelvén, a Vág partján szemben levő községben Szempté-n szálltunk meg. — Reggel korán azonban már tovább indultunk. Alig haladtunk félóra járásnyira, midőn Gijon ezredes jött velünk szembe, megállította az egész sereget és szemlét tartott felettünk. Egyben tudatta, hogy rendelete van a sereget visszarendelni Nagyszombatba s ott Simonitstól csatát fogadni, hogy azt visszanyomja vagy feltartóztassa, míg a Pozsony körüli főhadseregünk elvonulhat, nehogy Simonits által hátha támadtassék.

Ordódy Kálmán őrnagy dandárparancsnokot Lipótvárba rendelte várparancsnoknak, s a dandárparancsnokságot Czinnert Károly őrnagynak a mi zászlóaljparancsnokunknak adta át. — A mi zászlóaljunkat — mivel a leggyengébb volt, alig 450 ember — Lipótvárba rendelte, a többit pedig Nagyszombatba.

Lipótvár a Vág balpartján Galgócz városka átellenében van. Hatszögletű, csillagalaku kis városka a Vág folyón való átkelés megakadályozására lett építve, hogy Komárom várának megközelítését erről a részről is megnehezítsék. A várban egy gyalogsági, egy tüzérségi laktanya és egy tisztí épület van. Lovasság számára nincs se laktanya se istálló épület. Ezen kívül van benne, egy külön pavillon a parancsnok számára, kápolna, éléstárak, két kazamata a várfal egyik szárnyában, és löporfák. Löport keveset találtunk a várban, ami itt raktározva volt, azt a Hurbán féle tót felkelők elleni hadjáratban elhasználták s a kormány nem rendelt oda mást helvette. — Élelmszer is nagyon fogyatékosan volt.

Mi a várban elhelyezkedtünk, Gijón ezredes pedig seregünk többi részével Nagyszombatba ment, s ezekkel és többi csapataival együtt a várost megszállotta s ott bevárván Simonitsot vele megütközött. Másnap egész nap sűrű köd volt, alig lehetett látni 10—15 lépésnyire, s a köd fedezete alatt délután Simonits hadával egészen a város mellé érkezett a nélkül, hogy a nagyszombatiak észrevették volna, csak a lövések árulták el a város mellett való megjelenését. Simonits oldalról támadott. Gijón csapata bár hősiiesen verekedett, csatát veszített.

Az Ernő ezred zászlóalja, háromszor veszítette el a zászlótartóját, mindig más vette át a zászlót és verekedtek tovább, végre a kórház udvarába szorultak, de ott is sokáig tartották magukat, míg végre felére lefogyva, — midőn künn elhallgatott a csatazaj — megadták magukat. — Az első honvéd zászlóalj szerencsésen elmenekült a többi csapatokkal együtt Szereden át Komáromba. Gruber Mátyás tüzér százados, ki a nádasi csatában a mi tüzérségi parancsnokunk volt, a nagyszombati csatából hozzánk menekült Lipótvárba, itt is tüzérparancsnok lett. — A nagyszombati csata napján érkezett meg az én hadnagyi

kinevezésem, a mi már régebben megvolt, csak a zürzavaros körülményeknél fogva nem lehetett közölni velünk.

A nagyszombati csata után a császáriak néhány napot nyugodtak, azután huzódtak felénk. Egy hét alatt körülzárták a várunkat.

A vár őrsége állott: a mi 7-ik honvéd zászlóaljunktól 450 emberrel, a 16-ik nyitra megyei honvéd zlj. két századából 400 emberrel, a Frangepán csapatból (előbb császári ezred) mintegy 150 emberrel; a császári vartűzérekből egy hadnagy parancsnoksága alatt, ezek azonban ellenséges indulattal voltak hazánk ügyével. Volt egy ütegjük 5 fontos sík ágyukkal, és mintegy 20 drb. vaságyujuk a várbástyákon. Voltak honvéd tűzereink is, de nagyon kevesen. Gruber Mátyás tűzér százados várbajövetelkor átvette a tűzérség feletti parancsnokságot Tóth Mihály és Csóka Alajos hozzá beosztott tűzér hadnagyokkal. A várerődítési parancsnok báró Mednyánszky László őrnagy volt, szép 50 éves tanult fiatalember, lelkes hazafi. Várparancsnokunk Ordódy Kálmán őrnagy lanyha, határozatlan katona. A mi őrnagyunk Cinnern Károly, de se ők, se a többi tisztjeink nem tudtak lelkesedni és lelkesíteni ügyünk mellett. A nyitrai 16-ik zászlóalj századparancsnokai közül az egyik egyéniség szélhámosféle volt, a másik Lorenczky Ferenc főhadnagy jó és becsületes embernek mutatkozott. Ilyképpen tisztjeinkből hiányzott a megfelelő katonai képzettség, lelkesedés és jó akarat, a legénység pedig elkedvetlenül s általános volt a közérzéslet, hogy nagy baj fog benünket érni.

Karácsonyi ünnepek után az ellenség két felől (oldalról) lövetni kezdte a várat. Kora reggeltől, késő éjszakáig dörgött az ágyú mindkét sereg részéről. Az napra kifutotta még a löporunk. Huszonnégy órai lövöldözés után elhallgattak az ellenség ágyúi és tovább folyt a vár körülzárása. Közben egy új üteget is állított fel az ellenség egészen a vár közelében. A vár közvetlen szomszédságában ugyanis volt egy Mesztecskó nevű kis falu, ezt mindjárt a körülzárás kezdetén az ellenség felégette, lakói kivonultak. A templom is leégett, csak a falak maradtak meg. A falu végén azonban volt egy cserépszindelyes téglából épített nagy pajta ez épen maradt. Az ellenség e pajta mellé építette az új 5-ik üteget, s innét lövöldözte 50 fontos bombáit a várba.

Megostromolni a várat azonban az ellenség nem merte. De felesleges is lett volna, mivel mint utóbb megtudtuk a mi őrnagyunk (Cinnern Károly) s egyik századosunk, a várparancsnok tudtával már levelezésben állott Simonitssal, alkudozva a vár feladása felől, de mi ezt csak a feladás után, a fogságban tudtuk meg.

Egy alkalemmlal őrpáncsnok voltam, körüljártam az egész várat, s megtekintettem a kapukat. Az egyik mellett levő ajtót (u. n. gyalogos ajtót) nyitva találtam. Jelentettem azonnal a várparancsnoknak, mire ő azt mondta, hogy ő felelte nyitva, mert napközben künn volt megtekinteni a külső sáncokat; legyenek nyugodt, azonnal intézkedik az ajtó bezárása iránt. — Gyauu nem fért hozzám, mert fel sem tételeztem várparancsno-

kunk Ordódy felől az árulást, pedig az ajtó már akkor azért volt nyitva, hogy a levelezést vivő küldönc a sötét éjszakában ki és be járhasson rajta. Említett tisztjeink az éjjelenkinti levelezés útján titokban megegyeztek az ellenség parancsnokságával a vár feladása iránt.

Mi, hazánk ügyét lelkesedéssel szolgáló fiatalabb tisztok perze erről mit sem tudtunk. Körül lévén zárva, a külvilággal nem érintkezhattünk, az ország sorsáról, főhadsergünk működéséről semmit se tudtunk.

1849. év január hó elején gróf Stahrenberg István századosunk összehítt bennünket az egész zászlóalj tisztjeit tanácskozásra. Helyzetünket rajzolva, hogy lőszerünk elfogyott, legfeljebb egy napra elég, élelmiszerünk fogyatékos, rövid ideig lesz elég, főhadsergünk felől nem tudjuk létezik-e még, hol és miként működik? — felvetette a kérdést, tartsuk-e tovább a várat avagy feladjuk? Az ő véleménye szerint legcélszerűbb lenne becsületes feltételek mellett a várat feladni. Sokáig senki sem szólt közülünk, végre Baranyay Pál főhadnagy, élemedett zalai származású egyén, szólalt meg, hogy becsületes honfi, kapitulációról nem is szólhat, tartsuk magunkat addig a míg lehet, s akkor a körülményekhez képest cselekedjünk, majd kitűnik kinek szolgál a szerencse, de a vár feladására ne is gondoljunk. Kesztyűjét az asztalra dobva, mondván: „Kinek ez nem tetszik, állok elébe“! Azzal ő és mi a legfiatalabb hadnagyok ott hagytuk az értekezletet, s nemsokára az is elszéledt határozat nélkül.

Egy reggel arra ébredtünk, hogy nincs ellenség a láthatárunkon. Erre a 16-ik zászlóalj egyik százada Lorencky főhadnagy parancsnoksága alatt Galgócra tört, s a császáriak által ott hagyott közel 50 drb. hízott ökröt requirált, azokat a várba hajtatta, de puskaport nem talált és szerezni se tudott. Négy császári közkatónát is elfogott, és a várba hozott. — Később megtudtuk, hogy midőn a főszereg Pestet is elhagyta ütközet nélkül, Görgey 50 ezer emberrel elvált a főszeregtől, Vác felé indult, onnét Lipótvárra igyekezett, hogy a várat felmentvén, az legyen hadműveleteinek kiinduló és működési pontja, honnan a császári főszereg hátába kerülhet. El is jött Verebélyig, de onnét szándékát megváltoztatva a bányavárosok felé indult. Simonits erre a hírre szedte fel a sátorfáját és hagyta el a várunkat.

Szabadságunk rövid idejű volt, már másnap visszajött Simonits s hadával újra elfoglalta előbbi állásait. Január hónap minden incidens nélkül telt el; február azonban végzetes lett reánk nézve.

Február 2-án Gyertyaszentelő napján, kora reggel megszóltak az ellenség ágyúi, a 50 fontos bombák fokozott mértékben hullottak a várba, melyek az épületekben nagy pusztítást tettek. Legényeink a kazamatákba vonultak. Nekem inspektióm volt, a főőrségen pedig Oszterhuber László főhadnagy volt a parancsnok. Kora reggel a főőrtanya ablaka előtti padon egymás mellett ülve beszélgettünk, egyszerre csak jött egy hat fontos bomba, közöttünk elmenve az ablak alatti vékonyabb falat a földszintnél átütötte s tovább menve a legénység szobájában állott meg. Isten csudája, hogy, amint a padon ültünk, valame-

lyikünk lábát le nem ütötte. Más bajt nem okozott, minthogy a falat átütötte.

Én azután, mint inspekciós tiszt kimentem a várba körülnézni, s amint egy idő múlva a bástyára indultam, egy emberem jön lélekszaladva felém, azt kiáltja, hogy el vagyunk arulva! s a „Mastecsko“-i kapu felé mutatott. Oda nézek, a kapu felett ott látom Oszterhuber főhadnagyot — kívül csak az imént ültem együtt — amint az ellenség felé fehér zászlót lobogtat. Nem lihettem... De csakugyan igaz volt... Oda mentem Oszterhuberhez, kérdőre vontam, hogy mit csinál?... — Azt felelte, a várparancsnok rendelkezése cselekszik így, mert a múlt éjszaka a haditanács elhatározta a vár feladását. Oszterhuber ezt már reggel tudta és azért lett ő a főőrtanyára rendelve, hogy az ostrom kezdete után egy órára lécre kötött fehér lepedőt tűzessen ki a kapu fölé. És ő nekem erről mit sem szólt, mikor félórával előbb vele együtt ültem.

Az ostrom csakhamar megsziint. Az ellenség ágyúi elhallgattak, a mi ágyúink közül egy, tett még egy pár lövést. — A zászló kítűzésekor a németek azonnal bevonultak a kapu melletti gyalogos ajtón, mire körülnéztünk, a vár udvarán már császári katonákat, s tüzereket találtunk. — A meglepetés a legénységnél és fiatalabb tisztelnél általános volt, de az idősebb és főbb tisztek mind be voltak avatva a dologba. Az első meglepetést a legnagyobb mérvű csüggedés váltotta fel. Érezte mindenki tehetetlenségét, közömbös lett mindenki, s azt mondták: „Jőjjön aminek jönni kell“!

A feladást előző éjjel, mint utóbb megtudtuk, a várparancsnoknál haditanácsot tartottak, melyen jelen voltak: báró Mednyánszky László várerődítési parancsnok, a mi őrnagyunk és minden századosunk, a Frangepán csapat és a 16-ik zászlóalj két századának parancsnoka, és a tüzérségi parancsnok. — Ordódy várparancsnok felvetette a várvédelemnek kérdését, mire Mednyánszky kívül, mindnyájan ellenvetés nélkül a feltétlen megadás mellett voltak, pedig Simonits semmiféle feltételt nem fogadott el, azt állítván, hogy Ófelsége magának tartotta fenn a kegyelmezést, amit ő (Simonits) jó lélekkel kilátásba is helyez. — Mednyánszky még egyszer tiltakozott a feladás ellen, de egyebet nem tett. Hazament szállására és reggelig aludt. Az ott maradt kiosztották maguk között a szerepeket, úgy, hogy mi többi tisztek — igaz, hogy csak néhányan voltunk — egyszerre kiestünk seregünkéből — semmit se tudtunk, mit sem tehattünk.

Ordódy várparancsnok egész gálában kiment az ostromló sereg fővezéréhez s vele megállapította a várátadás módosait. Délután a vár egész helyőrsége kiment a váron kívül levő mezőre, ott fegyverét gúlába rakta, s a lefegyverzett legénységet a császáriak fegyveres fedezet mellett Nagyszombatba kísérték. Min ket tiszteket estefelé kocsikon, fegyveres fedezet mellett szintén Nagyszombatba szállítottak, s ott az üresen álló papnevelő intézetben szállásoltak el bennünket. Három nagy szobába lettünk elhelyezve, de az idősebbeket különválasztották tőlünk s másutt szállásolták el őket.

Nagyszombatban egy hétig voltunk. Egész nap folyton láto-

gatott bennünket a városi magyarság, különösen az előkelőség, s főleg az asszonyok és leányok. Az egyiknek közülök, ki nem volt szép, se fiatal, de kedélyes volt, iparkodott bennünket vigasztalni és szórakoztatni, és különösen rajongott a magyar ügyért, odaadtam emlékül az arany tisztí kardbojtomat s ő boldogan a nyakába akasztva távozott el estefelé fölünk. A hét elmúltával mindnyájunkat — elkülönítettek — lövonatú vasúton Pozsonyba szállítottak. Pozsonyban, az idősebb tiszteket ismét elkülönítették, minket pedig a „virág völgy“ nevű külvárosban a tűzér kaszárnya két kis szobájába zártak. Másnap reggel minket — mintegy harmincunkat — a kaszárnya udvarán felállítottak. Egy őrnagy parancsnoksága alatt két század német gránátos előttünk élesre tölthette a fegyverét, s az őrnagy kemény szavakban tudtunkra adta, hogyha legkevesebb rendtelenséget teszünk, vagy hacsak ki is lépünk a sorból, lelövet, azután a századok által körülvéve, a vasúthoz kísérték s onnét Bécsbe szállítottak bennünket.

Bécsben az „Arbeits házba“ zártak mindnyájunkat. Foglyok voltunk, de, hogy mi lesz velünk, arról fogalmunk se volt. Az Arbeits házból egy pár nap múlva elszállítottak bennünket a Burgthornál lévő kazamatába egy sötét, nedves helyiségbe, mely csak felülről kapott gyér világosságot. Ebben a nagy pinceforma helyiségben harmincegynehányan voltunk összezsúfolva, pestises levegőben, mert hetenkint csak egyszer-kétszer volt szabad a bástyára friss levegőre mennünk, de a bástyán akkor sem volt szabad lenéznünk, nehogy a nép észre vegyen bennünket és csoportosuljon. Egy egész hónapig voltunk itt.

A hónap elteltével omnibuszokra raktak bennünket és Florisdorfba szállítottak, Florisdorfból, mely a Duna partján fekszik Bécs mellett, vasúton Brünnön át Csehországba, Kőnigrätz várba vittek, s ott 1849. évi március hó közepe táján egy régi Jezsuita zárdából lett kaszárnyának 2-ik emeletén helyezték el. Volt egy nagy termünk és három kisebb szobánk, melyekben más honvéd tisztí foglyokkal együtt összesen negyvenen laktunk. Köztünk volt Ivánka Imre ezredes, Lavaty Ferenc százados, Liphay András, Xantus János hadnagyok. Windisgrätz herceg rendelkezése folytán a hadnagy és főhadnagyok egy, a századosok és feljebbvalók két forintot kaptak naponta, öt napra előre fizetve. Ebből kellett élelmezni magunkat. — Minden szoba számára két öreg katona — rezervista — volt kiszolgálásunkra rendelve, ők hozták a vendégfogadóból az élelmezést s a tányérok között mindig kaptunk friss ujságokat, melyekből megtudtuk, mi történik a hazánkban.

Lélekölő volt a tudat, hogy otthon seregünk győzelemlől győzelemre jut s mi hazánktól távol raboskodunk s lelkileg sorvadunk. Egy-egy győzelem olvasása után majd a bőrünkben ugrottunk ki,ünk megr sírva fakadtunk, hogy ott nem lehetünk. Egyik-másikunk hazulról kapott olyan levelet, melynek sorai között citromlébe mártott új tollal a hadihíreket közölték. A levelet tűz felett megmelegítettük s a citromlével írott sorok megsárgultak. De ezt felfedezték és egy pár sorsosunk keményen megalakolt érte.

Mikor a császáriakat kiverte a magyar sereg az országból, azt

hittük, hogy a német foglyokkal ki fognak bennünket cserélni, mert nálunk is volt elégséges német fogoly. Bár a mieink akarták, de a császáriak megtagadták. — Tovább kellett szynlődnünk, míg jött az orosz beavatkozás, s a magyar sereget leszerelték.

1849. év szeptember havában a vár parancsnoka, gróf Althon rendeletet kapott, hogy bennünket, aki csak katonáskodásra alkalmas, sorozzon be. De a nevezett gróf igen humánus ember volt és egy bécsi, egy insbrucki és egy laibachi németet sorozott be közülünk, kik a Zrinyi és a Frangepán csoportnál szolgáltak, mint Bécsből jött önkéntesek, a magyarok közül csupán Xántus János, Traupmann Lajos és Somogyi Imre nagykanizsai illetőségű hadnagyokat sorozta be a citromos levelek miatt; a többiek, mint katonai szolgálatra alkalmatlanok, „certifikátot“ kaptunk, s vasúton Bécs kikerülésével Pozsonyba szállítottunk, ahol certifikációkat revideálták és szétbocsátottak bennünket.

Közli: Kovács József.

Archivum Rákóczianum, *XII. kötet*. Kiadta a Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottsága, Budapest, 1955., nagy 8-ad rét, 640 oldal.

Folyóiratunk legutóbbi füzetében ismertettük az Archivum Rákóczianum-sorozat újabban kiadott XI. kötetét, amelyet Lukinich Imre egyetemi tanár szerkesztett. Ez a kötet II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének okmányanyagát tartalmazta, e per történetének összefoglaló leírásával. A most megjelent XII. kötet első része folytatja és befejezi a felségárulási per okiratainak közlését és napvilágra hozza a Lehmann-per okiratait. (Összesen 45 okmány). Második része Rákóczi birtokainak, — a felségárulási per következményeként elrendelt, — elkobzásával foglalkozó iratokat ismerteti (összesen 54 db-ot). Harmadik része azokat a leveleket közli (összesen 200 db-ot), amelyet Rákóczi 1708 és 1711 között báró Károlyi Sándor tábornagyhoz intézett.

A történetkutatók munkáját és az olvasók tájékozását lényegesen megkönnyíti a kötetet befejező név- és tárgymutató, főleg pedig a kötetben közölt okmányok, levelek rövid tartalomkivonattal szerkesztett bő tartalomjegyzék.

Lukinich professor nagyjelentőségű vállalkozásának értékére már mult számunkban hívtuk fel olvasóink figyelmét. A magyar történetkutató és olvasóközönség hálás lehet a Tud. Akadémiának és Lukinich Imrének, hogy a Rákóczi-kor történetére nélkülözhetetlen okmány-közlések gyűjteményét ezzel a két értékes kötettel gyarapította. A Lehmann-per részletes adatait eddig alig ismertük. Ebből az okmány-közlésből még sok újabb adatot tudunk meg a szökés előkészítéséről és körülményeiről, főleg pedig a későbbi fejleményekről és ezzel feleletet kapunk azokra az önként felmerült kérdésekre is, amelyek a Lehmann-perben érdekelt többi egyén további sorsára vonatkoznak. A felségárulási perrel kapcsolatos birtokelkobzások okmányainak közléséhez Lukinich rövid bevezetést írt, amelyben összefoglalja az elkobzások történetét. Főszerepe ebben az ügyben a szepesi kamarának volt, amelyik, szolgálati ügybuzgóságából Rákóczi letartóztatása után azonnal felvetette a birtokelkobzások kérdését abban a meggyőződésben, hogy az udvar Rákóczit bizonyára már igazolt és megdönthetetlen vádak alapján tartóztatta le, tehát okvetlenül el is fogja ítélni. Bécsben azonban egyelőre még nem láttak tisztán ez ügyben és az összes letartóztatottak vagyonának összeírását és a szepesi kamara által leendő kezelését csak néhány hónap mulva, akkor rendelték el, amikor már a vizsgálatot vezető bizottság előadója terjedelmes szakvéleményben kifejtette Rákóczi és fogolytársai bűnösségét. Az összeírást, elkobzást báró Thavonath-nak, a szepesi kamara elnö-

kének utasítására külön biztosok intézték. Egyelőre csak összeírták és zár alá vették az elkobzandóknak megjelölt birtokokat. A formális elkobzásra csak akkor került sor, amikor Rákóczi börtönéből kimenekült, s amikor szökését a haditanács úgy értelmezte, hogy az, a felségárulás beismerésének tekinthető. Az összes Rákóczi-birtokok és ingóvagyon kezelésével az udvari kamara báró Thavonath-ot bízta meg, aki nagyszabású programot dolgozott ki feladatának végrehajtására. Az események azonban keresztülhúzták számításait, mert a Rákóczi-felkelés megindulásával a helyzet megváltozott és a Rákóczi birtokok önmaguktól kerültek vissza jogos uruk kezébe. A Lukinich Imrétől felkutatott és közölt okmányok rendkívül értékesek nemcsak gazdaságtörténeti szempontból, hanem azért is, mert sok adatot nyújtanak a jobbágy-viszonyok, etnografiai, földrajzi és társadalomtörténeti kérdések tekintetében is.

Rákóczinak Károlyi Sándorhoz intézett és itt közölt leveleinek eredeti példányait a gróf Károlyi-nemzetség bpesti levéltárában őrzi. A Károlyi-nemzetség Rákóczi halálának 200 éves évfordulója alkalmából felajánlotta e levelek közzétételi jogát a Magyar Tudományos Akadémiának. Mivel ezek a levelek, az annak idején Thaly Kálmán-tól szerkesztett Archivum Rákóczianum II. és III. kötetében közzétett levéltári anyag kiegészítésének tekinthetők, az Akadémia elnöksége úgy döntött, hogy a levelek az Archivum Rákóczianumnak ebben a XII. kötetében lássanak napvilágot. Sok levél tartalma nem volt ismeretlen, mert azokat Márki, Éble és mások is ismerték és felhasználták. Értékük is különböző, de jelentőségük abban áll, hogy kiegészítik, sőt majdnem teljessé teszik a fejedelmi kancellária iktatókönyveinek azt az anyagát, amelyet az Archivum Rákóczianum II. és III. kötetében már közzé tettek. Különösen értékesek azok a levelek, amelyek a szatmári békét megelőző tárgyalásokkal foglalkoznak, mert bennök néhány jelentős, új és felhasználható adat gyarapítja a korszak forrásainak gyűjteményét.

Markó Árpád.

A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története. — *Ajtay Endre* és *Péczeley László* szerkesztésében írták *Szakonyi Lajos, Markó Árpád, Dorombay József, Rudnyánszky Ferenc, László József, Erdélyi Gyula, Rédbay István* és a szerkesztők. — Budapest, 1936. Reé László kiadása. 1—346. lap.

Több szerző írta könyvet mindig bizonyos idegenkedéssel szokott kezébe venni a kritikus olvasó, s rendszerint joggal. Elmélet és tapasztalat egyformán arra int, hogy az ilyen kolligátumszerű művekből hiányozni fog a teremtő egyéniség kezenyoma, az egységes életszemlélet frissisége. Szigorúan szakszerű kiadványoknak a személyi specializálódás és munkamegosztás esetleg hasznukra lehet, a művelt, de a céltől távol álló közönség számára írottaknak semmiképpen.

Az a tisztí kutatócsoport tehát, mely most a magyar huszárság történetével lép az érdeklődők elé, nem könnyű feladatra vállalkozott. S ha az eredmény mégis örvendetes, gyarapodása a ma-

gyar hadi történet irodalmának, méltó arra, hogy minél többen olvassák és tanuljanak belőle, úgy ez nem azt jelenti, hogy a sok gazda okozta egyenlőtlenségeknek sikerült valami közös nevezőre hozott előadásmód révén fölibe kerekedniök. — erre kísérlet sem történt, valamennyi szerzőnk stílusa egyéni s egy másétől elütő — hanem valami mást. Hadd kezdjük rövid megbeszélésünket mindjárt igaz elismeréssel: a könyv lelki uniformitását nem külsőség szabta, de az a nagy elfogulatlanság, mellyel írói munkájukhoz nyultak.

Ez a legelsőben feltörekvő megjegyzésünk. Gondolom, jóval többet jelent, mint ha beköszöntőül a hozzáértést emelnők ki. Ezt nem is említjük; szólam volna, illetve mit sem mondana. Írónál, ha megérdemli, nevét a komoly készültség természetes velejáró s ettől az egész mű olyan szakszerűen széteső lehetett volna, hogy szinte olvashatatlan. Azonban ezekről a lapokról nem dogmatikus, önmagában tetszelgő, megfenekletten leszűrt tudás szól hozzánk, hanem idomulni kész, más lehetőségeket is számbavevő összefoglaló lelki tevékenység. Lehetnek hiányai, vannak is, meg lehetett volna másképpen is írni, talán több forrás alapján — kevesebb előítélettel bajosan.

Ez a fentartás nélküli elismerésünk és meggyőződésünk természetes olvasás közben alakult ki s nem is azonnal, hiszen megvallhatjuk, hogy a munka áttanulmányozását egy elvi aggály szem előtt tartásával kezdtük meg. Tehát szinte elfogultan. T. i. a címet s a feldolgozott témakört nem ítéltük egészen egybeillőnek. Dr. Erdélyi Gyula önmagában plasztikus, szép összefoglalása, az I. fejezet, mintegy alapvetésképpen a honfoglalók lovasseregét veszi szemügyre, tehát egy csapáson látszik haladni a közvéleménnyel, mely a huszárság fejlődését és alakulását tudvalevőleg töretlen vonalúnak szereti tekinteni a magyarság feltűnésétől egészen napjainkig. Ez pusztá hiedelem s Erdélyi a források ismeretében természetesen sohasem is beszél huszárokról. Am ez az argumentum e silentio a nagyközönség felvilágosítására úgy véljük, nem volna önmagában eléggé nyomatékos. Örömmel tapasztaljuk azonban, hogyan kopik el a beidegzett tarthatatlan hagyomány a továbbiakban. Ajtay Endrének a középkorra vonatkozó fejezetei során. Annyira, hogy végül szinte magunk is helyesljük, hogy a kiindulás a megszokott alap elfogadásával történt. Az elavult felfogás formái megigenlése, ez a látszólagos áldozat könnyen lehet, hogy nagyobb hatást fog biztosíthatni, mint a rideg kritikai szempont maradéktalan érvényesítése. A világos, lépésről-lépésre haladó, jól tagolt, közérthető előadásnak, így talán egyszerűbb a dolga, s kevesebb zökkenő árán fog hozzájárulni a kutatók körében már elintézett legenda végleges és általános felszámolásához. Hogy az idevágó célzat megvan, egészen kétségtelen. Bizonyos fokig kifejezi már a ketős cím is, maga a szöveg pedig, egyenesen kidomborítja. S ez már önmagában elegendő ahhoz, hogy a széles rétegeknek szánt fejtegetések egyetemes érdeket és tudományos jelentőséget nyerjenek. Hogy azután ugyanaz a munka a honfoglaláskori harcokban s a török veszedelem reágenseképpen felbukkanó huszársban, ugyanannak a lovas szellemnek megtestesülését látja s ezt sok-

szorosan hangsúlyozza, az előbbi megállapításnak semmiképpen sem mond ellene, mert tagadhatatlan, hogy a magyar könnyű lovas, hívták legyen akárhogy, tulajdonképpen évszázadokon át ugyanaz maradt, legfeljebb a különböző korok szétágazó háborús szükségletei szerint különböző megbecsülésben részesült. Ez a lényegében egységes alakulás és folyamat mindenesetre jócskán megkönnyítette szerzőink munkáját, s el kell ismernünk, hogy a reájuk kedvező kerek egészlet inspiráló tényállást szerencsésen kihasználták. Olvasmányunk végére érve, úgy találjuk, hogy ha nem is egy kéz írta, egy lélek fűtötte az egészet s reméljük, hogy ezt az olvasóközönség is meg fogja érezni valamiképpen.

Ami most már a történeti hatás- és fogalomkeltést illeti, annak közismerten több módja van. Szerzőink, mint ezt a szerkesztők előszava tétélesen is megvallja, nem mindig az intézmény elvi fejlődését tartották szem előtt. Minél inkább közeledünk a közelmúlt esztendei felé, annál nagyobb helyet foglal el a szövegben egyes hadi események, esetleg huszárbravúrok leírása, néha elemzése. Ezekben a részekben a művelődéstörténet, a vérbeli tudományos szempont nem egyszer, mintha elrejtőznék. Egy-két sor tartalmazza a legfontosabb elvi megállapításokat. Ami kétségkívül növeli az előadás lendületes voltát, de az olvasónak talán éppen a legtöbb tekintetet érdemlő rétegét állítja némi nehézség, t. i. a hámozgatás problémája elé. Ha általában háromféle olvasó van: a tanult historikus, a felületes érdeklődő, s a tanulmányó laikus, úgy éppen az utóbbi az, ki leginkább a rövidebbet húzza, mert a historikus kevés szóból is megérti a fejlődésbeli lényegét, a második csoport ilvesmit nem keres, a harmadik ellenben, ha végül is összegezni akarja, mit tanult a könyvből, félős, hogy dadogóra fogja a mondókáját s nem marad egyéb az elméjében, mint több-kevésbé hősies név emléke. Bizonyos, hogy szerzők nem ezt akarták, sőt az is meglehet, hogy aggodalmunk nem egészen megallokt, hogy valami erősen elméleti íróasztalszemzőg diktálta, de nem hallgathatjuk el, hogy ebben a tekintetben meszesemenő előzékenységet látunk az ú. n. nagyközönség iránt. Pedig tapasztalatunk szerint ez a bizonyos nagyközönség illendőségéből talán kölesönveszi a jólhangzó című könyveket, ha ügyesen megkörnyékezik, esetleg vásárol is belőlük, de azután végigfutva az előszót s megnézve a képeket, bizony félreteresi a kötetet, tanulásra sem kedve, sem ideje nem lévén.

A fentemlített s általunk, nem éppen hemzsegő tömege ellenére, igen sokra tartott második csoport ellenben némi töprengési időre fog szorulni, míg leszűri a szövegből, hogy a török hódoltság huszárkordonja igazi, sőt egyetlen nemzetmentő tényező volt, de a törökkel összenőtten, azzal együtt elmaradt az európai hadügyi fejlődés sodrából, hogy eme javában egyoldalú örökség és fegyvernemmegoszlás mellett természetes, és adott a Rákóczi-mozgalom nagyobb ütközetekben állandóan jelentkező katonai inferioritása. Hogy a huszárság XVIII. századbeli modernizálása, beigtatása az európai állandó seregek szervezetébe, inkább a porosz, mint a bécsi hadvezetőség műve. Mindez benne van Ajtay, Markó és László feldolgozásában egészen félretertlenül, de nem annyira kiemelten, hogy mindenképp ez cse-

dülne ki belőle. Az irányvételt természetesen tudatos elvi elhatározás és gyakorlati megfontolások sugalmazták. Hibának nem minősíthető, hogy célravezető-e, azt könyvük hatásából az írók fogják legjobban eldönthetni. Nekünk bizonyos kételyeink vannak.

Mi a munka meghatározó és alakulástörténeti részeit érezzük a leglényegesebbeknek. Azt, ami az előbb említett elfogulatlan-ságból folyik, azt a tényt, hogy, semmit sem hallgatunk el, nincs mit kimondani, nem mernének. Nemcsak a ne quid falsi dicere, de a ne quid veri non dicere jóval kényesebb elve is lelkiismeretesen kiteljesül soraikban, Ajtay bátran foglal állást a köztudomás szerint veszedelmes eredetkérdésben, Markó szemmeláthatóan elismeri Rákóczi némely magyar ellenfelének katonai kiválóságán és érdemein felül jóhiszeműségét is, László kiemeli, hogy a hadsereg magyar ezredeinek XVIII. századbéli elnémetesedése nem annyira a dinasztia, mint inkább egyes túlbuzgó főurak műve, Rédvay szinte megbélyegzi a Világos után halálba menekülő huszár olajnyomatos hagyományát. S Péczely László a szerencsétlen véget ért Ferenc Ferdinánd trónörökös, monarchiamentő nem éppen magyaros szellemű terveit tökéletes tárgyilagossággal ismerteti, mintha csak azt mondaná, hogy megvalósulásuk talán lehetetlenné tette volna a világháborút s még mindig jobbat jelentett volna, aminthogy igaz is — az ország testének darabokra tépésénél.

Abból, ami a munkában nincsen vagy csak röviden érintetten van meg, kiviláglik az is, hogy a magyar katona multja távolról sem azonos a huszárságéval. Szerencsére, hiszen sem a tulajdonképpeni középkor, sem a legújabb idők hadseregei nem tudtak volna helyt állani, csupán könnyű lovasság birtokában. De XIV—XV. századi felbukkanásától kezdve huszár nélkül elgondolhatatlan a magyar hadiszervezet. Nemcsak a török hódoltságban a fegyvernem zenithjét jelentő másfél évszázada, de a világháború keserűen dicsőséges évei is másképpen alakulnak, a huszárság felderítő szerepe nehéz s véres elő- és utóvédharcrai vagy akár gyalogszerrel vívott küzdelmei nélkül.

Ezeknek a nemzetfenntartó küzdelmeknek lélekkel egybegyűjtött, de egyúttal kritikus foglalatát vesszük ebben az érdekes, jóhiszemű, s becsületes erőfeszítéssel megírott kötetben, mely, ha a dolog természetéből folvóan egészen újat keveset hoz is, — újból kiemeljük — a laboratóriumi kutatás cmlegetetlen eredményeit elterjeszteni hivatott. Megérdemli s szívből kívánjuk, hogy sikere legyen.

Külön ki kell emelnünk a nagyszámú, s rendkívül világos és instruktív csatavázlatot, melyek tökéletessége mellett a képek némileg háttérbe szorulnak. Ez utóbbiak között t. i. akad egy-két kevésbé sikerült is. Akárcsak sajtóhiba, melyekről azonban nem akarunk szólni; a következő kiadásokból úgysis kimaradnak. Különösen fontos lesz ebből a szempontból a tartalmilag sem teljes forrásjegyzék revíziója.

Tóth Zoltán.

Dr. Héjja Pál: *A tábori egészségügy Buda visszafoglalása korában.* 8°, 226 l. A Honvédorvosok Tudományos Egyesületének kiadása. Budapest, 1936.

Szorgalom, tárgyilagosság, az adatok helyes értékelése, az ok és okozatok összefüggésének éles meglátása s az összehordott hatalmas történelmi forrásanyag biztoskezü elrendezése jellemzik azt a művet, melyet a szerző Buda visszafoglalásának 250 éves évfordulóján bocsátott a nyilvánosság elé. A munka, amint előtünk fekszik, igazolása annak, hogy a történetírás jórészen érzék és rátermettség dolga.

A szerző, művének minden elismerést és megbecsülést érdemlő szerkezeti felépítésén kívül, elsősorban azzal irányíthatja magára a magyar tudományos élet figyelmét, hogy e téren úttörő munkát végzett. A történetírás eddig meglehetősen elhanyagolt területén szántott végig. Mégpedig olyanon, amelyiken való tájékozódás a történetírónak felbecsülhetetlen értéket jelent.

A XVII. században az orvosi hivatást a sebészettel nem tartották összegezethetőnek. Az orvoslást ennek megfelelően két önálló munkakörrel bíró rend: az orvosok és a sebészek (chirurgusok, borbélyok) végezték. Előbbiek kizárólag belgyógyászattal foglalkoztak. Kiképzésüket külföldi egyetemeken nyerték s hazánkban letelepedve, kiváltságos társadalmi helyzetre tettek szert:

Az orvosokkal szemben, a borbélyok feladata a sebészet volt. Céhekbe tömörültek s gyakran, nagyobb járványos betegségek idején, az orvosokat is helyettesítették. Szolgáltatukat önfeláldozóan végezték s sokszor egyetlen felcser vállaira nehezedett az egész város betegeinek ellátása. Népszerűségük jóval nagyobb volt, mint a tudós doktoroké.

A háborúskodások vérvesztései, de különösen a járványos betegségek hatalmas emberáldozatai, az uralkodókat és a vezéreket a tábori egészségügy megszervezésére készítették. A tábori egészségügy alapját az olasz Horatius Monti, korának egyik legnagyobb tudósa rakta le: „Hogyan gondozzuk a hadsereget; a katonák megbetegedései s azok gyógykezelése“, című munkájával. A tábori egészségügy irodalmának kifejlődése után tettekre került a sor, s a nyugati államok hadseregeiben a tábori orvosi és sebészi kar lassan otthonra talált.

A császári hadsereg e tekintetben meglehetősen elmaradt. Állandó tábori orvosi és sebészi kara ebben az időben még nem volt. Ezeket az egyes háborúk tartamára átmenetileg szerződötték. A hadvezetőség gyakran a bécsi egyetemhez fordult azzal a kéréssel, hogy a katonák között dülő betegségek gyógykezelésére tanácsot és orvosokat adjon.

A XVII. század császári hadseregének egészségügyi viszonyairól érdekes adatokat tartalmaz az 1684. évben Bécsbe került Luca Antonio Portio neves nápolyi orvos műve: „De Militum in castris sanitate tuenda“. Ebben a több részre tagolt munkában többek között a következőket olvashatjuk: „A vezérek gyakran csak rossz ivóvíz felett rendelkeznek, ami pedig a legtöbb betegség kútforrása. Máshol jó a víz, de a katonák a harc, a menetelés, vagy a gyakorlatoktól kifáradva felhevült állapotban, meggondolatlanul

sok vizet isznak, ami pedig az embernek épp annyira ártalmas, mint a lónak, a szárnak, vagy öszvérnek!”

A tábori orvosok és sebészek életéről Cramer János György, a rajnai seregek tábori chirurgusa, 1736-ban megjelent könyvében a következőket mondja: „Amikor a fárasztó menetelések után minden muskétás bevonul a táborba s pihenő napjain sátraiban felüdülni, a tábori orvos akkor sem pihen, hanem gyógykezelési és látogatja betegeit. Menetelés alatt pedig, míg a katona meghatározott úton halad, a tábori orvos vagy sebész, a gyaloglás fáradalmaitól kimerült katonákat ide-oda szaladgálva támogatni kényszerül. Ráadásul ócsárolják tudományát ezek a kiéhezett és elesigázott szerencsétlenek, különösen ha érvágást merészel javasolni egy pohár pálinka helyett, mely szerintük ilyen esetben minden gyógyszernél hatékonyabb” ... „Ha befejeződik a háború, ami a mai körülmények között nem tarthat sokáig, elsőnek a tábori orvost és a sebészt szólítják fel távozásra”.

Héjja dr. a sok értékes adat felsorolása után, a sebesültek gyógykezeléséről és ellátásáról tájékoztat, majd a tábori kórházaknak Buda ostroma alkalmával betöltött szerepét írja le részletebben. A művet a Budavár ostrománál jelen volt egyik tábori sebész érdekes naplószerű feljegyzésének ismertetése fejezi be.

Rédvay István dr.

Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme.* Tizedik rész. I. kötet. Grill könyvkiadó vállalata Budapest, 1936. 8°, 307. oldal, 10 vázlatmelléklettel.

Bánlaky altábornagy sorozatos munkájának újabb kötete hagyta el e napokban a sajtót. Ez a kötet a Hunyadiak korának első részével, közelebbről Hunyadi János hadjárataival, és a fellépését megelőző hadihelyzettel és küzdelmekkel foglalkozik. A szerző részletes hadtörténelmi munkájának előző köteteivel lapunk régebbi számaiban már foglalkoztunk és kellően méltányoltuk általános és hadtörténelmi értéküket.

A Hunyadiak korának első részével foglalkozó könyv Albert király hadjáratait, a huszita, lengyel és török háborúkat ismerteti. Részletesen tárgyalja az Erzsébet és I. Ulászló között dúló pártküzdelmeket. Nándorfehérvár ostromát (1440): azután Hunyadi János hadjáratainak ismertetésére tér át. A hadjáratokat nagyon áttekinthetően csoportosítja. Az első időszakba sorolja az I. Ulászló haláláig terjedő küzdelmeket, a szerencsétlen várnai csatáig. A második korszakban Hunyadi főkapitánysága, a harmadik korszakban pedig Hunyadi kormányzósága alatt vívott harcok ismertetésével foglalkozik. Azután következik V. László korszakának és a Cilleiek ellen viselt háborúknak vázolója, végül az 1436. nyarán kezdődő nándorfehérvári hadjáratnak és a július 22-én vívott emlékezetes nagy csatának leírása.

A szerző követi eddigi jól bevált módszerét. A harcok, hadműveletek leírásánál a hangsúlyt azok szakszerű kidomborítására veti és a tanulságot elmélkedések, megjegyzések alakjában vonja le, kellően megvilágítva mindazokat a külföldi befolyásokat is, amelyek a magyar hadszervezet akkori kialakulására hatással

voltak. Helyesen állapítja meg, hogy Hunyadi János nemcsak korának, hanem Európának is egyik legnagyobb embere volt, akinek hadvezéri képességeit — sajnos — külföldön alig ismerik és alig méltányolják. Igen jó összefoglalás könyvének utolsó fejezete, a magyar hadművészet akkori állapotára. A könyvben való eligazodást, részletes név- és tárgymutató könnyíti meg; a hadműveletekről és csatákról készült kitűnő vázlatok könnyen érthető szerkesztése révén, a nem katona olvasók is alaposan tájékozódhatnak a harcok lefolyásáról.

Csak ismételtetjük Bánlaky altábornagy munkájáról már régebben alkotott véleményünket, hogy minden kötete igen jó hadtörténeti segédeszköz, s egyben érdekes olvasmány mindazok számára, akik nem száraz adathalmazokat keresnek, hanem színes leírásokat és a hadjáratok lefolyásának könnyen érthető tárgyalását.

Markó Árpád.

Leone Andrea Maggiorotti: *Architetti e architetture militari*. II. kötet. 4° XIX+482 lap. 136 szövegek közötti ábrával és 105 képes melléklettel. Róma, 1956. Ára 200 Lira.

Folyóiratunk 1955. évfolyamában már megemlékeztünk arról a nagyszabású kiadványsorozatról, amelyet az olasz külügyminiszterium „L'opera del genio italiano all'Estero” címen azért bocsát közre, hogy a világ részletesen és hiteles forrásból ismerje meg mindazt, amit az olasz szellem külföldön, a legrégebb időktől fogva mostanáig alkotott.

Ennek a nagy munkának IV. sorozatában, második kötetként jelent meg ez év tavaszán Maggiorotti tábornagynak, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjának legújabb műve, amely legnagyobb részében a XVI. és XVII. századbeli olasz hadiépítésznek magyarországi alkotásaival, tehát voltaképpen váraink és várkastélyaink műszaki történetével foglalkozik. Ezt a tárgyat a mi hadtörténelmi irodalmunk úgyszólván teljesen elhanyagolta. Váraink ostromának és védelmének történetéről sokan és sokat írtak nálunk, de arról, hogy különösen a török háborúk idején olyan fontossá vált várainkat ki tervezte, vagy ki alakította át a kor követelményeinek megfelelően s hogyan fejlődtek avagy hanyatlottak, jóformán semmit se tudunk.

Néhai Soós Elemér évtizedeken át gyűjtötte a romjaikban még meglevő, vagy végleg elpusztult várainkra vonatkozó adatokat, képeket és tervrajzokat, de a fennebbi kérdéssel nem foglalkozott eléggé szakszerűen. Merőben rendezetlen irodalmi hagyatékát Pogrányi-Nagy Félix vette át, de még eddig nem adhatt ki belőle semmit.

A Magyar Tudományos Akadémia 1909-ben alakult Hadtörténelmi Bizottsága Dr. Szendrei Jánost, a bizottság előadóját, kérte fel a magyar várak történetének megírására. Szendreinek 1927-ben történt elhúnyásával ez a munka is elakadt. Az azóta napvilágot látott kisebb-nagyobb kísérletek pedig — *kevés kivételt leszámítva* — inkább összezavarták, ahelyett, hogy tisztázták volna a fogalmakat. Hivatásos történetíróink, ha itt-ott érin-

tették is ezt a tárgyat, a nélkülözhetetlen katonai és műszaki tudás hiányában, a legkülönbözőbb korok alkotásait keverték össze egy fazékban.

Maggiorotti táborszernagy hézagpótló könyve sok olyan kérdésre válaszol, amelyre eddig és másoktól hiába vártunk feleletet. Munkája két nagy részre oszlik. Az első rész három fejezetben ismerteti az olasz bástyarendszert, az 1521 és 1650 közötti olasz- és másországbeli műszaki irodalmat, valamint a XV. század folyamán Itália határain kívül működött olasz hadiépítésszek munkáját.

Állapodjunk itt meg egy kissé. Azt a rövid, mindössze 15 oldalnyi összefoglalást, amelyet a szerző az olasz bástyarendszer keletkezéséről és mivoltáról írt, minden hadtörténésznek el kellene olvasnia, mert valósággal dióhéjba foglalva, a legnagyobb szakszerűséggel oszlatja el mindazokat a téves fogalmakat, amelyek — különösen minálunk — kevés hitelt érdemlő kútfők nyomán burjánzottak fel.

Merőben új, legalább is nálunk teljesen ismeretlen dolgokat tárgyal a második fejezet, amely a haditechnika több mint három századot felölelő irodalmával foglalkozik, Marino Sanutonak 1521-ből való kéziratos munkájától kezdve, Giacomo Eschinardi 1648-ban megjelent művéig. Itt 95 olasz és 40 másországbeli író műszaki munkáival ismerkedünk meg. Nagy nevekkel találkozunk lépten-nyomon. Köztük van a lángeszű Lenardo da Vinci, akinek egy sarokbaluardot ábrázoló rajzát be is mutatja a szerző. Ugyanebből a XV. századból való Bramante és Bonacorso Ghiberti is. A XVI. századiak sorát Fra Giocondo kezdi meg, folytatja Giuliano Giamberti da San Gallo, a nálunk is jól ismert Macchiavelli, a Magyarországon is megfordult Bellucci, Giovan Battista Zanchi és a szintén nálunk működött Carlo Theti. Majd 1570-ben Galeazzo Alghisi olyan rendszerrel állott elő, amely a bástya és a „tanaglia“- (hónvédül: „olló“-) rendszer egyesítését mutatja. Ezt legalább részben. Sedan várának építésénél alkalmazta tanítványa: Marco Aurelio da Pasino. Ez a Da Pasino vetette meg a később annyira kifejldött németalföldi várépítő rendszer alapjait. Nagy lépéssel vitte előbbre a műszaki-katonai tudományokat a bolognai Francesco de Marchi kapitány is. Bonaiuto Lorini vetette fel először a harántgátak alá tett búvóhelyek gondolatát (1596).

A külföldi szakirodalom sokáig nem tudott lépést tartani az olasszal. A német Dürer Olaszországban tanult ugyan, de 1527-ben megjelent munkája még a közép- és ujkori várépítés átmeneti korát tükrözi vissza. Német földön az első neves várépítő és szakíró az 1557-ben feltűnt Speckle volt. Hollandiában Stevin kezdi a sort (1594) s a leghíresebb Coehorn zárja be (1706). Franciaországban egy olasz nő, a velencei Cristina da Pizzano nyitja meg a műszaki irodalmat 1410-ben. A bástyarendszerben elért tetőpontot itt Vauban működése jelzi a XVII. század derekán. Spanyolországból 1540 és 1620 között 364 hadimérnök nevét ismerjük; ebből 160 olasz volt. A várépítésről szóló első spanyol szakmunkát Escrive írta, 1546-ban.

De hol vannak a magyar műszaki-katonai irodalom régi

termékei? Bizony seholl! A magyar ember a XV. és XVIII. század között nem foglalkozott katonai, legkevésbé pedig műszaki tudományokkal. Nekünk nem voltak alkotó, tudós hadimérnökeink, akik — akár mint építők, akár mint írók — nyomot hagytak volna. Teljesen a külföldre szorultunk. Várainkat, várkastélyainkat idegenek, nagyobbára olaszok, tervezték s a régieket is ők alakították át a bástyarendszer szabályai szerint.

Maggiorotti nagy művének harmadik fejezete az olasz hadiépítéseknek a XV. század után idegen országokban kifejett működését foglalja össze, mielőtt áttérne főtárgyára, magyarországi tevékenységük részletes méltatására.

Nagyon érdekes a kötethez csatolt térkép, amely feltünteti, hogy az elmúlt századok folyamán hol dolgoztak olasz hadiépítések. Eszerint munkásságuk legsűrűbb nyomait Magyarország és egykori társországainak nyugati felén, a Görögország és Kisázsia közötti szigettengerben, továbbá a mai Belgiumban, Hollandiában, végül Franciaország északkeleti részein találjuk. Ezek azonban korántse a legszélső határok, mert dolgoztak Oroszországban felfelé egészen Szent Pétervárig; Angolországban Berwich a legészakibb, Portugalliában pedig Lissabon a legnyugatibb pont. A többi földrészek közül Ázsiában a hátsó-indiai Malacca, Nyugatafrikában a Kanári-szigetek, Délamerikában pedig a braziliai Porto Alegre jelzik azt a határt, ameddig munkásságukat kiterjesztették.

A Magyarországról szóló 556 oldalnyi II. rész élén Mussolini szavai olvashatók: „*Nel bacino danubiano l'Ungheria assolve da un millennio a una missione storica di ordine essenziale*”.

Őseinknek a kereszténységre történt áttérése után, nyomban megkezdődött az olasz építések és építő szakmunkások bevándorlása is. A középkor folyamán három olyan időszak volt, amikor sűrű rajokban lepték el Magyarországot, tudniillik a XI. század első fele, az Anjouk uralma (1508-1595) és Mátyás király uralkodása (1458-1490). Működésükről a második és harmadik fejezetben számol be a szerző.

De a legnagyobb és legfontosabb szerephez a mohácsi vésszel kezdődött gyászos időben jutottak az olasz várépítők. Ők kezdték nálunk meghonosítani az akkor még új bástya rendszert, amelynek hatása éppen akkor vált Magyarországon érezhetővé, amikor az ellenállhatatlan török hatalom kettérepesztette hazánkat s arra kényszerítette Erdélyt, hogy különálló fejedelemséggé alakuljon.

A szerző — természetesen — szembeszáll azzal az itt-ott nálunk is hallható véleménnyel, hogy a bástyarendszert egy török pasa találta ki a XV. század végén. Ez az állítás két oknál fogva is téves. Először azért, mert ez a rendszer nem egyetlen agy pillanatnyi találmánya, hanem hosszas fejlődés eredménye volt. Másodszor: a törökök nem csak, hogy fel nem találták, hanem még a XVII. században is, következetesen mellőzték. A Dardanelláknak 1658-ban megkezdett megerősítése, teljesen a várépítés középkori stílusában történt s ugyanabban az elavult stí-

lusban építették a törökök 10 évvel később, Várad-Olaszi védővonalát is.

A bécsi Udvari Haditanács, a hatásosabb védelem megalkotása végett, a XVI. század legkiválóbb hadiépítéseit szerződte, hogy rendeltetésüknek immár meg nem felelő várainkat a bástya-rendszer szabályai szerint átalakítsák, vagy pedig teljesen új várakat építsenek helyükbe. Ezek a mesterek eleinte valamennyien, később pedig nagyobb részben olaszok voltak, mert kezdetben se a németek, se más nemzetek fiai nem értettek az új rendszerhez. De lassacskán megtanulták, ellenben mi magyarok, ezen a téren is mindvégig elmaradtunk.

Azt már régen tudtuk, hogy a császári hadsereggel nagyszámú olasz katona jött Magyarországra, köztük jeles hadvezérek is, de nem tudtuk, mekkora szerepük volt műszaki téren? Maggiorotti tábornaszernagy 142 olyan építész sorol fel, akik mindnyájan itt dolgoztak nálunk Magyarországon s közli életrajzi adataikat is. Ezek az építészek és a velükjött szakmunkások is, ha a szükség úgy kívánta, katonákká váltak és fegyverrel is védtek alkotásaikat. Megemlítünk egynehányat a legjelesebbek közül: Francesco da Spazio, Domenico da Bologna, Antonio Melloni, Antonio da Bufalo, Andrea Trevisano, Francesco del Pozzo, Sforza Pallavicini, Gabrio Serbelloni, Filippo Tornielli, Pietro Ferabosco, Francesco Benigno, Bernardo Gabellio, Felice da Pisa, Ottavio e Giuliano Baldigara, Alessandro Vedano, Giovanni Landi, Agostino Serena, Francesco Vimes, Luigi Ferdinando Marsili, Giovanni Morando Visconti, Achille Tarducci, Domenico Ridolfini.

A szerző megállapítása szerint — az apróbb palánkokat nem számítva — Nagymagyarország területén 97 (Trianon előtti társországainkat is számítva természetesen jóval több) olyan vár, várkastély és kulcsosváros volt, amelynek terve, építése vagy átalakítása olasz mesterek nevéhez fűződik. Fontosságuknak megfelelően, többé vagy kevésbé részletesen tárgyalja őket s egyik-másiknak leírása egész kis monografiává szélesedik.

A Győr váráról szóló, Banfi Florio honfitársunkkal közösen írott fejezet, folyóiratunkban magyarul is megjelent. A Budáról, Egerről, Temesvárról és Lippáról írott, szintén már régebben megjelent fejezeteket, annak idején behatóan ismertettük. Most tehát csak a többi fontosabb várunkról szóló részeket akarjuk röviden méltatni.

Kanizsa ócska és kicsiny vára körül hosszas vita folyt két jeles olasz hadimérnök: Ferabosco és Theti között. Az előbbi a régi erődítményeket körülzáró szabályos, ötbástyás várat tervezett. Theti ellenben amellet kardoskodott, hogy célszerűbb lenne az új várat a mocsarakon kívül felépíteni. Miksa király Ferabosco javaslatát fogadta el s ennek alapján indult meg az építkezés.

Különösen érdekes Fulgenzio Turco és Bernardo Magno 1575-ben készült terve, amely Pápa régi vára és városa köré, hét-homlokzatú védőövet ajánl, hátrahatót szárnyú füles bástyákkal. Sok mással együtt, ez a terv is papíron maradt.

Tata várának korszerűvé tételén 1566 és 1573 között Pietro

Ferabosco és Bartolomeo da Ponte, 1573 és 1592 között Paolo da Roma, de közben — 1581-től 1585-ig — Domenico Grazioli is dolgozott. Azonban a tervezett négy sarokbástya közül csupán a legnagyobb, a kötőgátak közül pedig csak kettő készült el. A nyugati sarkon állott nagy rondella átalakítására már nem került a sor.

Szigetvárnak a bástyarendszeren alapuló terve Francesco Benigno műve (1558). Az építkezést Giacomo Voltolini és Gerolamo Delurac vezette, ámde a törökök 1566-i támadása itt is meggátolta a munka befejezését.

Székesfehérvár teljesen középkori állapotban jutott, 1543-ban, a törökök birtokába. Rövid megszakítással ők ültek benne 1688-ig. Az 1601 szeptember 20-tól 1602 augusztus 29-ig tartott keresztény uralom alatt készültek ugyan tervek a vár korszerűvé tételére, de megvalósításukra nem volt idő. A végleges visszavívás után pedig már elvesztette korábbi fontosságát Székesfehérvár.

Esztergom várának újjáépítésén három olasz mester: Vitelli, Tornielli és Serbelloni dolgozott, de munkájuk befejezését meggátolták a törökök. Csak három bástya készülhetett el s ugyanannyi volt a vár visszavételekor is, mert a törökök — szokásuk szerint — itt is csupán a károk kijávitására szorítkoztak, de a vár középkori védőművein mitse változtattak.

Annál inkább megfelelt az akkori idők követelményeinek Komárom. A Csallóköz keleti csúcsára épült ó-várat, Ferabosco terve alapján, több olasz mester alkotta meg, 1544-től kezdve. Mivel azonban ez a vár, a hely fontosságához viszonyítva, csakhamar kicsinek bizonyult, nyugat felé való megnagyobbításához előbb Theti készített kétféle tervet, de végül is a Vimesé választotta meg (1675). Ő az új várat „koronaerőd” (Opera a corona) alakjában függesztette az ó-vár nyugati homlokzata elé.

Az olasz bástyarendszernek kétséggkívül legharmonikusabb alkotása Érsekújvár. A városkát is magábazáró hatbástyás védőgátját a két Baldigara testvér tervezte.

Nagyon érdekes volt, amíg fennállott, Kassa városának védőöve is, a magyarországi barbakán-építésnek talán legjellemzőbb példája. A délkeleti sarok elé tett, de vele össze nem kötött citta-dellát Strassoldo kezdette építeni, de még 1682-ben se volt teljesen készen.

Munkács várának az a terve, amelyet Perényi kívánságára da Pozzo dolgozott ki, még a váreépítés átmeneti stílusát tünteti fel. Miksa király 1568-ban Simone da Milanót, két évvel később Ottavio Baldigarát, majd 1572-ben Andrea Salvagnet küldötte oda s ők tervezték és építették Munkács ma is fennálló bástyáit.

Tokaj várának gyökeres átalakítására Ottavio Baldigarát rendelték ki, 1575-ben. Baldigara négy sarokbástyát és az óvár elé egy kettős bástyát tervezett. A sarokbástyák közül három fel is épült.

Szatmár várának átépítése Giulio Baldigara és unokaöccse — Cesare — nevéhez fűződik. A munkát Giovanni Paolo Cattaneo végezte be 1573-ban.

Szolnok középkori várát, még az 1552-i ostrom előtt, Gabelli alakította át a bástyarendszerre, Speciecasa tervei szerint. A vár trapezoid alakú volt, négy sarokbástyával s a Tiszára néző homlokzat közepére tett ötödik, de a többinél kisebb, bástyával.

Váráddal nagyon részletesen foglalkozik a szerző. Nem csupán azért, mert cittedellája a magyarországi cittedelláknak egyetlen napjainkig fennmaradt példája, hanem azért is, mert a középkori templomvár köré épült ötbástyás öv teljesen olasz mesterek műve. Baldigara, Genga, Ridolfini, Isolani, Tarducci és Landi dolgozott rajta 1569 és 1618 között. Az első tervet Baldigara készítette. A szerző eddigelé az egyetlen hadtörténetíró, aki tud róla, hogy a váradi cittedella alatt az egriekhez hasonló, de kisebbméretű földalatti folyosók vannak.

Szegeden a régi középkori vár keleti homlokzatát teljesen elmosta a Tisza árja. Marsili, az 1686-i felszabadítás után, a vízberogyott homlokzattal szemben, a Tisza tulsó partján új várat tervezett, de pénz hiányában ez se épülhetett fel.

Különösen feltűnő, hogy — védhetőség szempontjából — milyen elmaradott állapotban volt Erdély fejedelmeinek székhelye Gyulafehérvár, még a XVII. század elején is. Régi várának alapidoma körülbelül 270 méter oldalhosszúságú négyzet. Baluárdok helyett csak igen apró, oldalozásra teljesen alkalmatlan tornyai voltak. Az északkeleti sarkon még ez is hiányzott. Már csak Bethlen Gábor uralkodása alatt (1613—1629) épült a déli homlokzat két sarokbástyája, a mantovai Landi tervei szerint. A vár teljes újjáépítése, Visconti ezredes tervei alapján, 1714-ben kezdődött.

Ugyancsak Visconti tervezte a nagyszebeni félbemaradt cittedellát, a legnagyobb ilyenfajta erősséget Magyarországon. Az ő terve szerint épült fel 1710 és 1719 között a kolozsvári fellegvár s még 1692-ben ugyanő dolgozta ki a lippai vár átalakításának egyik tervét is. A másikat Marsili (de nem a hírneves Lajos Ferdinánd gróf) készítette.

Fogaras várának négy bástyája közül három, határozottan olasz tervezőre vall. Mivel mindhárom Bethlen Gábor uralkodása alatt épült, mesterükben a váradi „Bethlen-bástya” építőjét, Landit gyaníthatjuk.

*

* * *

Természetes, hogy ebben a hatalmas kötetben a műszaki részen és az olasz mesterek működésén van a hangsúly. De azért a szerző, az egyes várakhoz és városokhoz fűződő történelmi eseményeket is előadásába foglalja s ezzel közelebb juttatja a magyar történelmet, főként pedig a hadtörténelmet, az olasz olvasóközönséghez. Különösen szép és gazdag a könyv képanyaga, amelyet a szerző, fáradságot nem kímélve, a legkülönfélébb helyekről gyűjtött össze. Van közte sok, nálunk merőben ismeretlen is.

Maggiorotti tábornoszernagy nem csupán kiváló szaktudós, hanem ezenkívül nagyon eleventhalló gyakorlati író is, aki ebbe a nehéz s a laikusnak talán száraz tárgyba életet tudott vinni. Úgy hogy munkája mindvégig igen érdekes olvasmány is.

Nagy köszönettel tartozunk a szerzőnek, Magyarország és a magyar nemzet őszinte barátjának, hogy világosságot derített a magyar-olasz kulturkapcsolatoknak erre a kevésbé ismert oldalára. A magyar hadtörténetírók ifjabb nemzedékére vár ennek az úttörő munkának továbbfolytatása. Felderítésre vár ugyanis, hogy más nemzetek fiainak mekkora szerep jutott a magyar várak tervezése és építése terén? Így például fontos volna — a német mesterek művein kívül — a XVII. század második felétől fogva egyre erősebb francia befolyás szakszerű ismertetése is. De dolgoztak nálunk, bárha kis számban, spanyol, németalföldi és lengyel katonai építésszek is; munkájukról azonban alig-alig tudunk valamit.

Végül ideiktatjuk a tudós szerzőnek a magyar nemzethez intézett zárószavait: „Ora la mia ultima parola si rivolge con un fervido saluto alla nobile Nazione, cui tanti magnifici ricordi legano l'Italia del passato e quella del presente“.

Gyalokay Jenő

Etienne Báthory, Roi de Pologne, Prince de Transylvanie.

A lengyel és magyar Tud. Akadémia közös kiadványaként megjelent 1955-ben Krakó-ban, 4-ed rétt, füzve, 591 oldal, számos képpel, térképpel, helyzetvázlattal.

A magyar és lengyel szellemi együttműködés eredményes és szép példáját nyújtja ez a díszes könyv, amelyet a Lengyel Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából összeállított közös bizottság szerkesztett és adott ki. A terv 1953-ban merült fel, Báthory István, erdélyi fejedelem, később lengyel király, születésének 400-ik évfordulója alkalmából. A kezdet érdeme a lengyel akadémiát illeti, amely azzal a kérdéssel fordult akadémiánkhoz, nem volna-e lehetséges Báthory Istvánnak, a magyar és lengyel történetben egyaránt jelentős szerepet vivő királynak szereplését, uralkodásának történetét közös munkában megörökíteni. Akadémiánk Csánki Dezsőn és Áldassy Antalón kívül Lukinich Imrét jelölte e könyvet szerkesztő közös bizottságba, a lengyel bizottság élén pedig az akadémia főtitkára, Kutrzeba Szaniszló állott. Hamar létrejött a megegyezés, amelynek következtében a könyv magyar vonatkozásainak szerkesztését Lukinich professzor, lengyel vonatkozásait pedig Dabrovski professzor vállalta. Hogy ez az értékes történeti munka nemcsak a magyar és lengyel tudományos világ közösen használható forrásmunkájává váljék, hanem azt Európa többi szakemberei is megismerhessék, a bizottság abban állapodott meg, hogy a könyvet francia nyelven adja ki. A nagy munka elkészült s ezzel Báthory István korának, személyének, szerepének és jelentőségének megismerésében olyan forrásműhöz jutottunk, amelyért hálásak lehetünk mindkét akadémiának, főleg pedig a szerkesztés felelős és fáradtságos munkáját, szakavatott kézzel és nagy történeti tudással végző szerkesztőknek.

A könyv beszámol mindazokról a munkálatokról, amelyek Báthory István erdélyi fejedelmi és lengyel királyi életének feltárásával foglalkoztak és ezzel kitölti azt a hézagot, amely a ma-

gyar és lengyel történeti szakirodalomban e tárgyban eddig érezhető volt. A szerkesztőbizottság a rendelkezésre álló szakmunkákat 20 fejezet alakjában bocsátotta a nyilvánosság elé. A fejezetek írói, — magyar és lengyel tudósok, — e kornak alapos ismerői, minden oldalról megvilágítják Báthory életét. *Áldássy Antal* a Báthory család genealógiáját ismerteti, részletes családfával, amelyet *Wertner Móric* állított össze. *Kállay Ubul* ehhez kapcsolja azokat a genealógiai adatokat, amelyeket a Báthoryaknak, a szomszédos Kállayakkal való szoros kapcsolata révén, a Kállay család történetéből tudott megállapítani. Ezután *Lukinich Imre* részletes, nagyon érdekes közleménye következik, Báthory István ifjúságáról. *Biró Vencel* Báthory István vallásügyi és oktatási politikáját vizsgálja. *Haraszti Emil* rövid zenetörténeti visszapillantást nyújt az erdélyi zene állapotáról Báthory korában *Szádeczky Lajos*, Báthory Istvánnak lengyel királlyá való választásával foglalkozik és ismerteti a választás előzményeit, külpolitikai hátterét. *Dinéký Adorján* a Báthory Istvánnal Lengyelországba ment jelentősebb magyar katonák és politikusok szerepével foglalkozik és ismerteti azoknak valódi jelentőségét lengyel és magyar szempontból. *Kuntze Fede* Báthory István Lengyelországnak a római Szentszékkal való kapcsolatairól számol be. *Lepszy Kázmér*, Gdansk városának, a Visztula torkolatánál fekvő nagyjelentőségű tengeri kikötőnek különleges helyzetét ismerteti Báthory korszakában és megmagyarázza azt, hogy miért volt olyan fontos külpolitikai szempontból és a Balti-tengeren való szabad közlekedés szempontjából különösen Báthory korszakában ennek a kikötővárosnak birtoka. Báthory Lengyelországnak keleti, Oroszországgal szomszédos határának viszonyairól *Natanson-Leski János* számol be, Báthory alkotmányos politikáját pedig *Siemienski József* ismerteti. E korszak lengyel jogviszonyait és nyugateurópai irányok felé hajló reformját *Kutrzeba Szaniszló* munkájából, közgazdasági és pénzügyi viszonyait pedig *Rudkowski János* munkájából ismerjük meg. Báthory korszakának katolikus egyházi kérdéseivel *Glemma Tádé apát* közleménye foglalkozik, Báthory hadjáratainak szakszerű leírását, könnyen áttekinthető vázlatok segítségével *Laskowski Ottó* végezte el. Művelődéstörténeti szempontból igen érdekes *Knot Antal* cikke, Báthory István magánéletéről, udvartartásáról és haláláról. Báthory iconographiajáról *Komornicki S. István* nyújt sok érdekes adatot és 118 képen mutatja be Báthory arcát, alakját egykorú festmények, metszetek, érmek, pénzek sikerült reprodukcióiban, szakszerű magyarázatokkal.

A könyvnek különösen értékes és későbbi kutatók számára kitűnően használható része, e korszak magyar és lengyel irodalmának bibliografiai szempontok szerint történt összeállításása, több mint 50 oldalon. Végül pedig részletes név- és tárgymutató könyvnyíti meg a munkában való eligazodást.

Már e száraz felsorolásból is kitűnik az, hogy milyen értékes és valóban hézagpotló munkát végeztek azok a magyar és lengyel tudósok, akik Báthory István történetéről ilyen tartalmas és szinte mondhatnók minden vonatkozásban, a tárgyalt anyagot kimerítő könyvet irtak. Lényegesen megkönnyítették mindazok munkáját.

akik e korszakkal nálunk és Lengyelországban bővebben foglalkozni kívánnak.

A könyv szép külső alakja a krakkói Jagello-egyetem nyomdájának ízlését dicséri.

Markó Árpád.

Törökhódoltság-korabeli okmányok a Magy. Kir. Hadilevéltárban. Budavár visszafoglalásának 250 éves évfordulója emlékére kiadta a Magy. Kir. Hadilevéltár Főigazgatósága, Budapest, 1936. 8°, 80 lapoldal.

A Magy. Kir. Hadilevéltár, a honvédség fiatal, alig két évtizedes múltra visszatekintő intézete, végre rátalált arra az egyedüli helyes útra, amelyen mint történettudományi intézetnek haladnia kell. Most, Buda visszafoglalásának 250 éves fordulóján, külön kiadvánnyal lepte meg a magyar tudományos életet. A tetszetős kiállítású, mintegy 80 lapoldalas füzet — amint előszavában olvassuk — kettős célt szolgál. Egyrészt, hogy a Hadilevéltár törökhódoltság-korabeli fontosabb okmányainak ismertetésével e korral foglalkozó történetkutatók munkáját megkönnyítse, másrészt, hogy az intézet értékes és rendezett forrásanyagára a tudományos körök figyelmét felhívja. Célját kétségtől elérte. A lelkiismeretes történetkutató ma már nem igen hagyhatja figyelmen kívül e tudományos intézetnek nagy fáradsággal összehordott, értékes gyűjteményét.

A kisebb mű az előbbi két célján kívül még mást is elért: írásos emléke lett a törökhódoltság magyar vitézségének. Sorai közül valami keresetlen, egyszerű s mégis lelke mélyéig őszinte bódolat száll a Budavárát ostromló hajdú ősök felé, s így méltón illeszkedett be abba a hatalmas, színpompás ünnepség keretébe, melyet a magyar nemzet Budavár visszafoglalásának emlékére a közelmúltban rendezett.

A munka első lapoldalán *Dr. Timon Béla* Budavár 1686. évi ostromával foglalkozó s a Hadilevéltár tulajdonában lévő egykorú naplót ismerteti. Tájékoztat minket a Buda visszavívásához 1685-ben tervezett haderő nagyságáról, összetételéről, csoportosításáról. Külön figyelemre tarthat számot a naplónak az a része, mely a vár ostromával kapcsolatosan a magyarok szerepéről szól.

Az eredeti naplót német, francia és olasz nyelven írták. A három feljegyzés különböző kezeztől származik. A francia részt legnagyobb valószínűség szerint az ostromló csapatok fővezére, Lotharingiai Károly herceg vetette papírra; a többit titkárai, illetve szárnysegédei. Timon dr. az ismeretlen szerzőket külön betűvel jelöli meg. Alaposan átgondolt ismertetése lehetővé teszi a hatalmas s meglehetősen széteső, kéziratos forrásműben való könnyű tájékozódást.

A kiadvány másik szerzője, *Dr. Erdélyi Gyula*, a törökhódoltság-korabeli magyar hírszerző szolgálatról tájékoztat önálló tanulmány keretében.

E kor kémei részint anyagi szolgáltatás ellenében, részint ön-

zetlenül, hazafias érzésből vállalkoztak a veszélyes feladatra. Előbbiek főleg a rácok és a zsidók soraiból kerültek ki, utóbbiak a hivatalos követek, továbbá a török rabságban sinylődő s a portánál alkalmazott magyar íródeákok voltak.

A birodalmi székhelyeken űzött kémkedésen kívül, a XVI. században fontos szerepet játszott a határmenti kémszervezet is. A különböző véghelyekről befutott kémjelentéseket Győrben, illetve Komáromban gyűjtötték s feldolgozás után német, latin, vagy cseh nyelvű fordításokban továbbították a császárvárosba. Az egyes hírgyűjtő állomásokat a bécsi udvar látta el a szükséges készpénzzel. Ez a császári kémszervezet a XVII. században megváltozott. Bécs, a magyarokkal szembeni bizalmatlanságból, a határmenti kémszervezet hálózatát lassan lebontja. A végbeli kapitányoktól az anyagi támogatást megvonja s helyette a Törökbirodalom belső területén folyó kémkedést fejleszti.

A harmadik közlemény szerzője *Dr. Gerő László*. Egykorú térképek adatainak összevetése alapján részletesen ismerteti a XVII. század Budavárát. Végigvezet minket a vár peremén s megjelöli a császári ostromművek vonalát, valamint a várvívó lövegek helyét. Utána a Hadilevéltárban lévő egykorú térképeket és látképeket közvetíti szakszerű megjegyzések kíséretében.

Rédbay István dr.

Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór: *Gromo. János Zsigmond testőrkapitánya.* (Különnyomat a „Regnum“ egyháztörténeti évkönyvből. Budapest, 1936.)

A velencei Gianandrea Gromo 1564 elején azt a megbízást kapta János Zsigmond erdélyi fejedelemtől, hogy: „életének biztossága és egyéb tisztas céljai elérése.” 200 olasz gyalogost és 100 lovas zsoldost fogadjon s ő legyen a kapitányuk.

Gromo vállalta a megbízatást s a szerződés megkötése végett, 1564 májusában Gyulafehérvárra érkezett. De új gazdáján kívül Morone bíborostól is kapott megbízást. Jelentenie kellett ugyanis, hogy milyen az egyházi helyzet Erdélyben s hogyan lehetne a háttérbe szorított katolikus vallást régi hatalmába visszajuttatni? Kikre lehetne ebben a munkában számítani? Kik az eretnekek vezérei?

Gromo, miután megegyezett János Zsigmonddal a megalakítandó olasz testőrség dolgában, tél kezdetén hazament Velencébe, hogy ott a toborzást megkezdhesse. December 2-án számolt be tapasztalatairól Moronenak, leírván neki Erdélynek Orsova és Gyulafehérvár közé eső részét. Hadtörténeti szempontból érdekes az a rész, amelyben megemlékezik Petrascu havasalföldi vajdáról és jó lóra ültetett rossz lovasairól. Észrevette, milyen kitűnő — de nem oláh — a moldvaországi lovasság. Az oláhokról tudja, hogy a rómaiaktól származtatják magukat.

A magyar nemes, Gromo megfigyelése szerint, kitűnő lovas-katona és jól is van felszerelve. A székelyek Erdély legősibb lakó-sai; nagyon számosak, de nem szívesen mennek háborúba. Har-

madéve leverte felkelésük után, fékentangarukra két várat építette a fejedelem.

A darabantok erdélyi oláh gyalogosok. Ezeket leszámítva, az oláhok fegyvertelenek s legfeljebb a városkapukban teljesítenek őrszolgálatot. Gromo a hajdukat is oláhoknak mondja; mint írja, útonálló, de háborúban haláltmegvető bátorsággal harcolnak. A darabont- és hajducsapatokkal sok cigány is jár.

A szászok földjén teljesen német világ van. A szászok mindannyian lutheránusok; gazdagok és jólmegegerősített városaik vannak. Maga Erdély katonai szempontból is földrajzi egység. Sebezhető pontjain a természet adta védelem hiányát erős várak pótolják.

Gromo nem csupán testőrkapitánya volt János Zsigmondnak, hanem a katolikus vallástól elfordult fejedelem visszatérítése s a Portától való eltávolítása érdekében, a házasságközvetítő szerepére is vállalkozott. A fejedelem — Gromo állítása szerint — szívesen venne feleségül a pápa ajánlatára bárkit. Adjanak neki velencei patricius leányt, olyan kikötéssel, hogy ha fia nem születnék, a magyar királyság elnyerésére támasztott igénye és egész Erdély Velencére szálljon. Ámde a „Serenissima“ egyáltalán nem kapott ezen az ajánlaton: nem akart darázsfészekbe ülni s figyelmeztette Gromot, hogy ne avatkozzék ilyen dolgokba.

De 1566-ban újból csak ebben fáradozik. Ferrarában vagy Urbinoban akar urának menyasszonyt találni. Hiába próbálkozott, mert az olasz fejedelmek nem voltak hajlandók reá, hogy atyafiságba keveredjenek a törökkel cimboráló és ráadásul még epilepsiában szenvedő János Zsigmonddal. Mindamellett a házassági tervek tovább szövédték. Szó volt Medici Cosimo valamelyik leányáról is, majd V. Pius pápa 1570-ben V. Albert bajor herceg leányát akarja neki megszerezni. De erről János Zsigmond nem akart tudni. Nem lett semmi Mária Eleonora jülich-clevei hercegnővel tervezett házasságából se. Sokkal fontosabb volt az a terv, amelyet még 1569 őszén a Porta vetett fel, rá akarván bírni IX. Károly francia királyt, hogy Margit hercegnőt házasságra össe a fejedelemmel. Ha ez a frigy létrejön, a török odaadja János Zsigmondnak Moldvát és Havasalföldet, sőt megszerzi neki a lengyel koronát is, amelyre anyja révén tartott számot. Ilyenformán a törökre támaszkodó nagyhatalom alakult volna keleten, a Habsburg-birodalom veszedelmes ellenlábasként. Ámde elpattantotta a mindenfelé szőtt szálakat János Zsigmondnak 1571 március 14-én bekövetkezett halála. Ezen hiúsult meg a Keleti-fengerig nyúló török-protestáns nagyhatalom terve. Ez a nagyhatalmi gondolat végig kísért Erdély történetén. Bethlen Gáboron keresztül II. Rákóczy Györgyig s az ő szerencsétlen lengyelországi próbálkozásán bukik meg végleg.

A szerző a vatikáni titkos- és a velencei állami-levéltárból 15 okmánymásolatot is csatol igen érdekes tanulmányához. Hadtörténelmi szempontból legfontosabb a 3. számú, amelyben Gromo Erdély földrajzi, néprajzi, politikai, katonai és vallási állapotát írja le.

Fráter Lénárt: *Hunyadi János eredete.* „Theológia“, II. köt. (Budapest, 1935), 127—141. l.

A szerző azokkal a szándékos ferdítésekkel és „rosszakarátú rágalomokkal“, egyben „jóhiszemű tévedésekkel“ akar leszámolni, melyek értelmében „Hunyadit oláhnak hirdetik“, s „elhamarkodott felületesség“-nek állítva e tanítást, az eddigi kutatást „a legteljesebb, szomorú és sajnálatos sikertelenség“ vádjával illeti, mert szerinte a történetírók „a legnagyobb sötétségben és bizonytalanságban tapogatóznak ma is“, mikor az oklevelek „Joannes dictus Oláh, filius Vajk de Hunvad filii Serb vagy Sorb“ alapján akarják a kérdést eldönteni, holott „a rendelkezésre álló források miatt, a történelmi kutatás nem is juthat eredményre, hacsak módszert nem változtat.“

Ő tehát szakítva az eddigi módszerrel, mindenekelőtt új alapra helyezkedik, jelesül „az V. Lászlótól megadott tényre“, hogy „(Hunyadi) ősei birtokos magyar nemesek voltak, a magyar királyok adományából vagy legalább engedélyéből címerhasználati joggal több nemzedéken keresztül.“ Szerinte „ezek azok az adottságok, melyekre a kutatásnak el kell jutnia, ha tud, ha pedig ezekre eljutni nem tud, akkor ezekből kell kiindulnia.“ Így aztán eljutott a mátraverebélyi templomban egy sírkőre, melyen „címer van azzal a bizonyos madáralakkal, a hollóval“ és ezen felirat: „Hic requiescit corpus strenui invicti militis Magistri Petri filii Georgii olim vicevaivode T(ransilvaniae) fundatoris huius Ecclesie qui obiit A. D. MCCCCIII.“ Ez a Péter, akinek sírkövééről szó van, nem más, mint az oklevelek által igazolt „Petrus filius Georgii de Vereb“, vagyis „Petrus Vaivoda de Verebel“, másszóval Verebélyi Péter „vajda“, helyesebben erdélyi alvajda. Ennek a Verebélyi Péternek volt fia, az 1425-ben említett Verebélyi János erdélyi prépost, ugyanaz, aki 1439-ben unokatestvérével, Boldizsárral, elnyerte Albert királytól Sáp birtokát, mely adományt 1441-ben I. Ulászló király is megerősített. Már most ama figyelemre méltó tényből, hogy Verebélyi János prépost említett unokaöccse „fatri eius carnali“ kifejezés kapcsán szerepel Ulászló oklevelében, mintahogy eddig Hunyadi féltestvérenek hitt Oláh Jánost is jelölve találjuk Zsigmond 1434-, 1435- és 1437-iki okleveleiben, a szerző megállapítja, hogy Oláh János Hunyadi unokaöccse volt, sőt, „az oklevelekből a tenger zúgó morájánál erősebb hangon harsogó igazságból kényszerítve“ kijelenti, hogy Hunyadi János azonos Verebély Péter fiával, János erdélyi préposttal.

Sietünk megjegyezni, hogy a szerző merészen túloz, mikor állítását így indokolja: „ezt mondják az oklevelek, s ezt hitelesíti a címer“; ugyanis a hivatkozott oklevelek csak azt mutatják, hogy Verebélyi Péternek volt egy János nevű fia, ahogy Hunyadit is hívták, továbbá, hogy voltak többek közt János nevű unokaöccsei is, mintahogy Oláh János is unokaöccse volt Hunyadinak, de hogy Verebélyi Péter prépost fia Hunyadi Jánossal, s az egyik János nevű unokája Oláh Jánossal lett volna azonos, az tisztára a szerző leleménye.

Hunyadi Jánosnak Verebélyi János erdélyi préposttal való

azonosságát arra az elgondolásra alapítja a szerző, hogy „Joannes filius Vaivode de Verebel, filius Georgii és a Joannes dictus Oláh filius Vajk de Hunyad, filius Serb vagy Sorb, tulajdonképpen egy és ugyanazt mondja, tehát ugyanarra a személyre vonatkozik!” Ehhez képest 1. Oláh János a. m. magyar János, 2. Vajk de Hunyad = Verebéli Péter és 3. Sorb, vagy Serb = Verebéli György, következésképp Hunyadi János nem más, mint György unokája, Péter fia, azaz Verebéli János erdélyi prépost.

Pusztá okoskodásról lévén szó, vizsgáljunk kell, mennyiben felel meg ez elgondolás a logika törvényeinek.

1. A szerző szerint Hunyadit „azért mondták Oláhnak, mert magyar volt... Ha egy magyarra — folytatja — azt mondják Oláh, az sok mindent jelenthet; jelentheti, hogy köztük lakik, stb.; csak azt az egyet nem jelentheti, hogy ő nemzetiségére nézve szintén oláhhá változott.“ Ez az állítás egy logikai salto mortale, mert ha az Oláh elnevezés nem a származásra utal, akkor csak családnév lehet; ha pedig Hunyadinak Oláh volt az eredeti családnéve, akkor semmiesetre sem nevezhették Verebéliinek. A szerző nyilván nem veszi észre, hogy saját magával került ellentétbe az Oláh név illetén értelmezésével, holott neki ellenkezőleg azt kellett volna beigazolni, hogy Hunyadit nem nevezhették Oláhnak, hanem Verebéliinek. Valóban, ez az okoskodás csak elleplezi, de nem küszöböli ki azt az Oláh névben adott nehézséget, mely továbbra is akadályul szolgál Hunyadi származtatásának a Verebéli családból.

2. Verebéli Pétert meg azért veszi azonosnak Hunyadi apjával, Vajkkal, mert szerinte „ez nem keresztnév, hanem egyszerűen a Vaivoda-nak rövidítése. Vagyis ez — folytatja — annyit jelent: filius Vaivodae.“ Sajnos, a szerző adós marad e fogós nyelvészeti probléma beigazolásával, mi pedig nem hiszük el neki, hogy a Vajk tulajdonnév egy „vajdafi“ értelmű főnév volna. Valóban, e furcsa etimológia következtében támadnak némely nehézségek, melyeket a szerző részben nem tud megmagyarázni, részben figyelembe sem vesz. Mindenekelőtt maga is elcsodálkozik: „Én nem is tudom — vallja be — miért nevezték el az egykori Hunyadvárát Vajdahunyadnak és nem Vajkhunyadnak?“ Még csodálatosabb azonban, hogy a szerző nem veszi észre, hogy a tőle idézett összes oklevelek mindig vajdának nevezik Verebéli Pétert, de sohasem vajdafinak, amely körülménynek egyenesen meg kellene tiltania, hogy őt a Zsigmond okleveleiben említett Vajkkal azonosítsuk, ha ez tényleg vajdafit jelentene, annál is inkább, mert egy embert, aki életében igazi vajda volt, halála után nem szokás vajdafinak címezni.

3. Hunyadi nagyapja, „Serb vagy Sorb“ pedig azért volna szerinte azonos Verebéli Györggyel, mert „ha az a bizonyos, az r betűbe beolvadó betű e-nek is, o-nak is olvasható, akkor az sem nem e, sem nem o, hanem eo, és ebben az esetben a nyomtatotthoz hasonlóan írott S betű — amelyik ugyanis inkább hasonlít az írott G-hez, tehát — G-nek olvasva már megadja a Geor-t, a szó végén a rövidítést feloldva, kész a Georgii. De erre a magyarázatra — folytatja szerzőnk — nincs, egyáltalán nincs

is szükség! Ugyanis a *Surb, Sorb, Serb* — magyarosan Zsurzs — a magyar Györgynek felel meg“. E „paleográfia“ margójára aztán egész felesleges cáfolatot írunk, mert az oklevélolvasás illetén módjával úgysem lehet megtéveszteni folyóiratunk olvasóit.

Ez az egész okoskodás, a logikának, etimológiának, paleográfának, egyáltalán a tudománynak merész kijátszása, de csak így volt lehetséges a szerzőnek ama két oklevél-formulát unifikálni. „Ezzel az olvasással — kiált fel diadallal — eltűnnek mindazon nehézségek, amelyek eddig a megértést megnehezítették. A frater carnalis körül a *filius Vaivode de Hunyad* vagy köznyelven: a *verebélyi vajda fia*: János oklevélszerinti beállításával íme egyszerre minden világossá válik!...“ Csakhogy ebben a világosságban mindenekelőtt a szerző „Achilles-sarka“ válik nyilvánvalóvá, melyet hiába akar eltakarni ez állítással: *filius Vaivodae de Hunyad*, vagy *köznyelven a verebélyi vajda fia*.“ Ugyanis a két formula „unifikálásával“ szerzőnk célja odairányul, hogy a „verebélyi“ vajdából „hunyadi“ vajdát csináljon. Szerinte: „Ez éppenséggel természetes, mert ez az igazság! *Vaivoda de Verebel* közjogilag soha se létezett, de volt *Vaivoda de Hunyad*!“ Sajnos, itt is téved a szerző, mert a „hunyadi vajda“ sem létezett, következésképp „verebélyi vajda“ köznyelven nem jelenthet „hunyadi vajdát.“ Viszont csakis erdélyi vajda létezett, de a Verebélyiek erdélyi vajdasága korántse jelenti, mintha ők Hunyad várát is birtokolták s magukat róla nevezhették volna. Ezt okleveles bizonyítékokkal kellett volna a szerzőnek valószínűvé tennie, nem pedig egy koholt címre való hivatkozással, mely természetesen nem igazolja, hogy a „Vajvoda de Hunyad“-on a köznyelvből „verebélyi vajda“ (!) volna értendő.

A szerző azonban minden szilárd bázis nélkül is igen biztos a dolgában, úgy, hogy — szerinte — „további részletezésbe már nem is érdemes bocsátkozni.“ Ezért csak egyszerűen és egész röviden hamisítványoknak minősíti Zsigmondnak 1409-ből eredő két és 1419-ből való harmadik, Hunyad vára és tartozékainak adományozásáról szóló oklevelét, mert ezeket „bemondásra találták meg“, valójában pedig azért, mert ezek szerint Hunyadi már 1409-óta rengeteg gazdagsággal rendelkező várúr volt, holott Verebélyi János erdélyi prépost a hivatkozott 1425-iki oklevél szerint anyagi gondokkal küzdött. E nehézség kiküszöbölése céljából egyszerre három oklevelet hamisítványnak minősíteni, mindenesetre bizalmatlanságot kelt a szerző tézise irányában, aki e ballépése következtében azonnal szembe találja magát V. László 1456-iki oklevelével, mely szintén Zsigmonddal adományoztatja Hunyad várát, és tartozékait; csakhogy ez oklevelet következetesen hamisnak nem állíthatta, mert — miut láttuk — egész okoskodásának kiindulópontjául és alapjául használta azt, éppen ezért meglegszik egyszerű korrigálásával, azt állítva, hogy V. László nem kronológikus rendben sorolja fel a Hunyadit ért adományokat. Következetlensége azonban felül egyenesen tarthatatlan helyzetbe sodorta a „Joannes dictus Oláh“ stb. formulát tartalmazó oklevelekkel szemben: hogyan gondolja a szerző, hogy ezeket autentikusnak tartsuk, ha az alapul szolgáló 1409-es és

1419-es három oklevél hamis volna, s hogy elhigyjük neki a Verebélyi és Hunyadi családok azonosságát, melyet e formula alapján agyalt ki?

Egy pillanatra maga a szerző is ráeszmél, hogy az említett okleveleknek hamisítványokul való beállításával saját maga alól rántotta ki a pokrócot, mikor e sorokat írja: „Nem tudunk beenyugodni abba a feltevésbe, mely a templomépítő és imádkozó, de győzhetetlen katona, az igazi magyar vajda helyett, a jobbágynyúzó Vajkot adja atyául — György helyett Sorbot nagyapjául — unokatestvéreit előlépteti édestestvéreikül, csakhogy minél nagyobb legyen körülötte a zavar, nehogy mi magyarok felismerjük benne a mi igaz édes magyar testvérünket!“ Jellemzők e sorok főképen arra, hogy ime, maga a szerző sem hiszi többé, hogy Vajk azonos volna Verebélyi Péterrel és Sorb Verebélyi Györggyel. De Hunyadi János szerinte mégis azonos Péter fia Verebélyi János préposttal, mert „ezt hitelesíti a címer is.“ Igazságának tudatában kiált fel: „Ki meri ezt megváltoztatni? Ki az a vakmerő, aki ettől el mer térni?“

E háládatlan szerepre vállalkozva, elismerjük, hogy a szerző, miután csúfot űzött a „legnagyobb sötétségben“ „szomorú sikertelenséggel tapogatózó“ szaktudományosságából, és jól elverte a port a tudós Gróf Teleki Józsefen és „a családfaférfacélnő“ Nagy Ivánon, végre elégtételt ad a magyar tudományosságnak, nagy diadallal idézve valami Naláczai nevű tudóst: „A hollós címer ázsiai eredetű és azt nemzetünk magával hozta ki fővezéri zászlóján Európába“. És hozzá teszi: „Tessék megnézni Marczali Magyar nemzet története I. köt.-nek 45. lapját, ott bemutatja a Bécsi képes krónika rajza után a pogány magyar vitézt a turulus zászlóval. Szembeötlő ennek a címernek azzal való hasonlósága!“ Itt, miként fentebb az etimológia és a paleográfia, most a heraldika és a genealógia kerül kámpadra, mert a szerző, mit sem törődve a magyar címerek eredetéről való általános meggyőződésével, s a hollónak az oláh heraldikában való tőle nem ismert szerepével, ezek tetejébe még azt is megengedhetőnek véli, hogy családokat egyezőnek képzelt címer alapján azonosítsa, holott tudjuk, mily nagy számmal vannak időben és térben egymástól nagyon távol eső családok, melyek címere égeszben vagy részben azonos vagy hasonló. Különben is a Verebélyi és Hunyadi családok címerének azonosságát a szerző csak képzei, s elfelejti beigazolni, hogy „ama bizonyos madáralak“ a mátraverebélyi sírkövön, tényleg „a legendás holló“ volna. Félünk, hogy a szerző itt is — mellé fogott, illetve holló helyett — verebet fogott. Ugyanis természetes és heraldikai észjárással másképen nem lehet okoskodni, mint úgy, hogy a veréből nevezett család (de Veréb, de Verebél) címerállatja, ha egyszer madár, akkor csakis veréb lehet, s nem holló.

Látnivaló, hogy a szerző egész okfejtése nem egyéb, mint félreértések sorozata, melyekből, mint valami csipkebokorból mennydörög a kinyilatkoztatás: „Megvan az V. László által megállapított adottság: birtokos magyar nemes címerhasználati joggal, több nemzedéken át. Ezt el kell fogadtunk, ha nem akarunk bele fulladni abba a *kacuglató* kifogásba, hogy mindez a meg-

lepően sok és szembeötlően egybevágó adat a véletlen játéka.“ Valójában nincs itt szó meglepően sok és szembeötlően egybevágó adatokról, csupán arról, hogy Verebélyi Péter fiának ugyan az volt a keresztnéve, mint a Hunvadié, s hogy voltak János nevű unokái is, mintahogy Hunyadi unokaöccsét szintén így hívták, amely tények egyáltalán nem teszik szükségessé, Hunyadi Jánosnak Verebélyi János erdélyi préposttal való azonosságát. Ennek ugyanis ellene mondanak a szerzőtől Verebélyi Jánosról felkutatott oklevelek. Az 1425-ös oklevél szerint, Verebélyi János klerikus volt, jelesül erdélyi prépost, viszont Hunyadiról tudjuk, hogy világi, családos ember volt, aki mint katona, nem ambicionálhatott magának másodrangú, egyházi címeket. Azonfelül a prépost az idézett anyagi bajokkal küzdött, melyek miatt javait elzálogosítani volt kénytelen, ami szintén össze nem egyeztethető az 1409 óta várúr Hunyadi nagy gazdagságával. És ha Hunyadi azonos volna Verebélyi Jánossal, akkor a Hunyadi-uradalmak közt feltétlenül szerepelnie kellene a sápi birtoknak, melyet az erdélyi prépost előbb 1439-ben, majd 1441-ben nyert, holott erről a Hómantól (Magy. Tört. III. köt. 288, 289.) közölt részletes birtok-jegyzék mit sem tud.

A fennálló nehézségeket nem tudta kiküszöbölni a szerző, úgy, hogy bizonyossággként hirdetett azonosítása még feltevésnek sem jó. Mindazonáltal felhasználja a legolcsóbb eszközöket, hogy meggyőzze olvasóit, akiket valósággal terrorizál a hazafiság és az igazság gyakorta hangoztatott jelszavával. A kevésbé választékos stílus, a szaktudomány lenéző ócsárlása és a hangos önértékesedés persze elárulja, hogy a hazafiság és igazság látszata alatt illetéktelenség rejlik, de a hatást keltő szólamok nem pótolhatják az igazi tudós erényeit; tudományos disciplina, módszertani iskolázottság, meg kellő történelmi felkészültség hiányában pedig nem lehet a mult titkait fessegetni, mert elnézések, félreértések, melléfogások, nagyotmondások, hollóvá serdült veréb, hunyadi vajda, Vajk-vajdafi etimológia, Serb-Georgius olvasás sülnek ki belőle, mint a szerző „új módszer“-ének fattyúhajtásai.

A tanulmány a sajtó egy részénél (Erdélyi Múzeum, Magyar Kultúra, Nemzeti Ujság, Pesti Hírlap) zajos sikerben részesült, amiben talán része van ama körülménynek, hogy a Pázmány Egyetem hittudományi karának nagytekintélyű folyóiratában láttott napvilágot. Ép e körülménynél fogva azonban nem igényelheti, hogy a magyar történetírást képviselje; mindazonáltal nem lehetett agyonhallgatnunk, nehogy a kérdés iránt esetleg érdeklődő külföldiek, a hallgatást beleegyezésnek gondolva, a magyar történettudományt ítéljék el egy műkedvelő kísérlete miatt.

(Róma.)

Dr. Florio Banfi.

Simonyi Dezső: *A Brigetio — Aquincum közötti útlós útonal kérdése.* (Különlenyomat az „Archivum Philologicum“ 1956. I—III. füzetéből.)

A történelmi földrajz egyik különösen fontos, de nálunk eddigcél kevés figyelemre méltatott segéttudománya a hadtörténelemnek. Sok olyan hadieseményt ismerünk, amely éppen a földrajzi

elem elhanyagolása miatt, évtizedeken át téves megvilágításban szerepelt. (Például: a mohácsi csata.) Rendkívül fontos, főként a hadak felvonulásának helyes megállapíthatása szempontjából, a hajdani úthálózat lehető pontos ismerete.

A római világban Pannonia és Dácia földjén épült hadiútvonalakat, ezeknek a provinciáknak leszakadása után is használta, nem csupán a népvándorlás korának a mai Magyarországon keresztül-kasul gázolt mindenféle hadserege, hanem a hajnalodó újkor errejárt hadinépe is. Ismernünk kell tehát őket, annyival is inkább, mert mostani fő úthálózatunk nem mindenütt halad az egykori római úton; így azután merőben téves nyomra jutunk, ha régelelt korok hadvonulásait csupán mostani útainkra vonatkoztatva tárgyaljuk.

Mint a szerző ebben a tanulmányában meggyőzően bizonyítja, hamis volt az az eddigi feltevés, hogy a rómaiak Brigetio és Aquincum közötti átlós hadiútjának a mai Dorog és Óbuda közötti szakasza, nagyjában a mostani országgal esik egybe s így Vörösvárt is érinti. A nagyobbára magaslatokon haladó római út valódi iránya Dorog—Csév—Pilisszántó—Pilisborosjenő—Üröm—Óbuda volt. Vörösvárra csupán egy Óbudáról kiindult mellékút vitt. A szóbanlévő átlósutat alkalmasint már az őskorban is használták. Ezt abból lehet következtetni, hogy a vidék legrégebb településeinek nyomai éppen ennek az útnak közelében találhatók. Kövesúttá már csak a rómaiak alakították át.

Sz — ő.

Bollettino dell'Istituto Storico e di Cultura dell'Arma del Genio.
1936. évf. 3. füzet. 8° 67 lap. 14 képpel. Róma, 1936.

Mint rendszeren, úgy most is találunk ebben a folyóiratban, a hadtörténetirót is érdeklő közleményeket. Ilyen például:

Andrea Scrittoli: „La rocca dei Di Vico a Vetralla“ című tanulmánya. A Rómából Viterlőba vivő vasút mentén, az örök várostól 73 kilométernyire van Vetralla, két kis helység egyesüléséből keletkezett városka. Az egyik helység a legrégebb feljegyzésekben „Castrum Vetrallae“ néven szerepel. A fellelgyvár (rocca) 1146-ban tűnik fel első ízben egy okmányban, amelyben ez olvasható: „In Castrum e Rocha“. A két kis helység még egyesülése után is, sokáig mutatott egymástól eltérő képet. A keletit, ahol a „rocca“ épült, tornyos és pártás körfal övezte, ellenben a nyugati Castrót jóval gyöngébb védőgát vette körül. Mai napig is látható mindakettő.

A vetrallai fellelgyvár sok vihart látott a letűnt századok során s urai is elég gyakran váltakoztak. Többször elpusztult és újjáépült, míg végre megkapta mai alakját. Alapformája négyszög, amelynek belsejében az elpusztult központi öregtorony állott. A négyszög sarkaira egy-egy vaskos kerek torony épült. Széles árok környezte az egész építményt, amelyből földalatti folyosó vitt a szabadba, az árok elé.

A fellelgyvár 1534-től kezdve sokáig állott lakatlanul s ezalatt az idő alaposan elbánt vele. Az árkot 1570 táján betemették és el-

távolították a kapu elől a felvonóhidat. Ebben az időben épült a városka diszes kapuja, az úgynevezett „Farnese kapu“. A nagyon megviselt erősség VII. Sándor pápa uralkodása (1655—1667) alatt már közel járt az összeomláshoz. Végül 1699-ben, Benedetto Baldi vetrallai lelkész fáradozásának eredményeként, kolostorrá alakították át.

Az átalakítás alkalmával a fellegvár falait magasabbra emelték. A belsejében látható maradványokból arra lehet következtetni, hogy ez a ráépítés nagyrésztben a korábbi központi öregtoronyhoz támaszkodott s körülbelül ennek magasságát érte el. Ezen a felső emeleten is barátcellák voltak, amelyeknek ablakai a külső falon ma is meg vannak.

Enrico Clausetti tábornok érdekes életrajzi adatokat közöl Camillo Vacani tábornokról. Ez Milánóban, 1785-ben született. Mint fiatal műszaki tiszt, a Napoleont szolgáló olasz seregbe állott s 1813-ig minden hadjáratban részt vett. Őrnagyságig emelkedett s a Napoleon alapította Vaskorona-rendet is megkapta. Majd 1814-ben megvált a szolgálattól; de 1825-ben belépett a cs. kir. hadseregbe s itt 1835-ban ezredessé, 1839-ben vezérőrnaggyá, végül 1847-ben altábornaggyá lépett elő. Tudományos érdemeiért bárói rangot kapott s 1862-ben halt meg szülővárosában. Vacani tudós ember és kiváló katonaiíró volt. Művei közül hadtörténelmi szempontból, a „Storia delle Campagne e degli assedi degli Italiani in Ispagna dal 1808 al 1813“ című a legfontosabb.

A „Notiziario“ rovat, többek között, a vigevano-i Sforza-várkastély tornyának, valamint a sanmarinói Montale tornyának helyreállításáról számol be.

Gyalóky Jenő.

Dr. Kalmár Gusztáv: *Lángoló tengerek.* 8°, 348 lap. A „Magyar Könyvbarátok“ (Egyetemi Nyomda) kiadása. Budapest, 1936.

A fiatal magyar nemzedék számára írt népies, összefoglaló munka, a történelem folyamán a tengereken lejátszódott ütközetekekről ad áttekintő képet. A szerző a különböző tengereken lezajlott hadieseményeket megkapó közvetlenséggel, szemléltető és mindvégig lebilincselő módon örökíti meg. Elbeszélését színes fantáziával szövi át, anélkül azonban, hogy ez a valószínűtlenség birodalmába ragadná.

A salamisi ütközet (Krisztus előtt 480.) vázlatos ismertetése után, az Északi- és a Földközi-tenger kalózvilágának rémségei elevenednek meg előttünk. Majd az 1571 október 7-i lepantói tengeri ütközet meglehetősen részletes leírásával találkozunk. A híres spanyol armada pusztulása, a portugálok indiai vállalkozásai, Amerika felfedezése után, az európai hatalmak között a tengerentúli gyarmatokért meginduló vetélkedések, illetve háborúskodások, végül Nelson és Tegetthoff haditettei, a műnek mindmegannyi érdekes olvasmányt képező fejezetei.

Befejezésül az 1904-ben kitört orosz-japán háború és a 10 évré rá kirobbant nagy világégés tengeri ütközetei sorakoznak fel.

Rédvay István.